

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Živilė KĖRYTĖ

**LIETUVOS PSICHOSOCIALINĖS PASLAUGAS TEIKIANČIOS
NEVYRIAUSYBINĖS ORGANIZACIJOS: SOCIALINĖS
MISIJOS IR VERSLUMO DERINIMAS**

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, sociologija (05S)

Kaunas, 2015

UDK 159.9(474.5)

Ke-137

Disertacija rengta 2010–2014 metais Vytauto Didžiojo universitete, Socialinių mokslų fakultete, Sociologijos katedroje.

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Vylius Leonavičius (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, sociologija - 05S)

ISBN 978-609-467-150-0

TURINYS

ĮVADAS	5
I TEORINĖ ANALIZĖ IR KONTEKSTO PRISTATYMAS	15
1.1. Psichosocialines paslaugas teikiančios NVO	15
1.1.1. NVO samprata ir funkcijos	15
1.1.2. NVO veikla Lietuvos gerovės valstybėje.....	24
1.1.3. NVO: tarp socialinės misijos ir dalyvavimo rinkoje.....	27
1.2. Gerovės valstybės ir NVO sektoriaus kaita	31
1.2.1. Valstybės, rinkos ir pilietinės visuomenės tarpusavio santykių kaita	31
1.2.2. NVO sektoriaus vaidmuo gerovės valstybėje	34
1.2.3. Rinkos vaidmuo įprasminant visuomenės pokyčius	36
1.2.4. Gerovės valstybės pokyčiai demokratinėse šalyse.....	38
1.2.5. Valstybės ir NVO sektoriaus bendradarbiavimas	44
1.3. NVO tipo konstravimas darnios plėtros požiūriu	47
1.3.1. Darnios plėtros perspektyva ir socialinė dimensija.....	47
1.3.2. NVO vaidmuo siekiant gerovės valstybės darnumo	51
1.3.3. NVO veikimas rinkos sąlygomis: socialinio verslumo samprata	53
1.3.4. NVO sektoriaus pokyčiai vadovaujantis verslumo principais	58
1.4. Teorinės analizės koncepto pristatymas ir apibrėžimas	62
II TYRIMO METODOLOGIJA	64
2.1. Kokybinės prieigos pasirinkimo pagrindimas.....	64
2.2. Atvejo studijos metodas	66
III DUOMENŲ ANALIZĖ	75
3.1. NVO kūrimosi istorija, socialinės misijos suvokimas ir socialumo atskleidimas	75
3.2. NVO verslumo samprata informantų požiūriu.....	88
3.3. NVO socialinio vaidmens keitimasis	98
3.4. NVO vaidmenų integracija gerovės valstybėje.....	104
3.5. Bendradarbiavimo būdai tarp viešojo, privačiojo ir NVO sektorių	106
3.6. NVO veiklos pokyčiai atsiskaitant visuomenei	117
3.7. Konkurencingumas NVO sektoriaus viduje ir išorėje	121
3.8. NVO darbuotojo požymiai ir identitetas	127
3.9. Informantų samprata apie NVO, vykdančią pajamas generuojančias veiklas	135
IV DISKUSIJA	144
IŠVADOS	158
LITERATŪRA	162
PRIEDAI	172
1 priedas. Kokybinio interviu gairės	
2 priedas. Kokybinio tyrimo dalyvių demografinės charakteristikos	
3 priedas. Tyrime dalyvavusių nevyriausybinių organizacijų duomenys (įkūrimo metai, darbuotojų skaičius, ekonominės veiklos sritis)	
4 priedas. Informantų išsilavinimas	

Disertacijoje pateikiamų lentelių sąrašas

- 1 lentelė. Ne pelno siekiantys įregistruoti ir veikiančios ūkio subjektai 2003-2014 metais.
- 2 lentelė. Juridinių asmenų sistema Lietuvoje.
- 3 lentelė. NVO plėtros keliai.
- 4 lentelė. NVO socialinių ir ekonominių tikslų pusiausvyros išlaikymas / balansavimas.
- 5 lentelė. Duomenų analizės pavyzdys.
- 6 lentelė. Tyrime dalyvavusių organizacijų charakteristikos (tikslinė grupė, veiklos sritys, susikūrimo pradžia ir finansavimo šaltiniai).

ĮVADAS

Tyrimo aktualumas

Šiuolaikinė visuomenė pastaraisiais dešimtmečiais išgyveno esminius pokyčius ir pilietiškai stiprėjo. Politinis gyvenimas ilgą laiką buvo neatsiejamas nuo valstybės ir rinkos tarpusavio sąveikos. XX a. viduryje demokratinėse valstybėse pilietinė visuomenė tapo reikšminga politinio gyvenimo dalyve, vaidinančia svarbų vaidmenį asmens kasdieniame gyvenime. Pilietinės visuomenės stiprėjimas, valstybės galios mažėjimas ir su tuo susiję iššūkiai formavo socialinės politikos struktūras, kartu keitė ir gyventojų požiūrį į visuomenėje egzistuojančias socialines problemas. Socialinė problemų įvairovė (tarpasmeninių santykių modelių kaita, visuomenės senėjimas, skirtingų visuomenės grupių pažeidžiamumo didėjimas) skatino iš naujo apmąstyti valdžios, rinkos ir pilietinės visuomenės tarpusavio santykius, užtikrinant tolygų gerovės valstybės vystymąsi ir jos standartų išlaikymą (Esping-Andersen, 2002). Valstybė jau nepajėgi viena užtikrinti gyventojų gerovės (Borzaga ir Defourny, 2001; Borzaga ir Galera, 2012). Tuo tarpu iš rinkos vis labiau tikimasi, kad ji ne tiek rūpinsis visuomenės socialine sanglauda, kiek stengsis užtikrinti šalies ir gyventojų ekonominę gerovę. Šioje situacijoje pilietinei visuomenei suteikiamas ypač svarbus vaidmuo kartu su valstybe kuriant visuomenės gerovę, mažinant socialinę atskirtį, rūpinantis, kad visuomenė funkcionuotų darniai. Valstybės funkcijų perleidimas privačiajam ir trečiajam sektoriui atspindi vykstančią dinamiką visuomenėje, kai rinkoje kartu su pelno siekiančiomis įmonėmis dalyvauja ir ne pelno siekiančios nevyriausybinės organizacijos (NVO). Tai atspindi vykstančią rinkos plėtrą ir valstybės atsitraukimą globalizacijos kontekste (Salamon ir Anheier, 1998). Didėja ir tampa aiškiai matomas NVO¹, veikiančių socialinės apsaugos, švietimo ir sveikatos srityse, vaidmuo rinkoje (Borzaga ir Galera, 2012; Borzaga ir Defourny, 2001; Steinberg ir Powell, 2006).

Tyrimė keliamas klausimas, kaip suderinti NVO socialinės misijos siekį ir dalyvavimą rinkoje tam, kad ji galėtų pamėginti save išlaikyti. Šį klausimą siekiama analizuoti remiantis darnios plėtros perspektyva, kuri gali pasiūlyti NVO socialinės misijos ir dalyvavimo rinkoje derinimo modelį.

Kiekvienoje šalyje NVO sektoriaus plėtra priklauso nuo susiklosčiusių socialinių, politinių ir ekonominių santykių joje. Lesteris M. Salomonas ir Helmutas K. Anheieris (1998) pabrėžia, kad NVO sektorius nuolat balansuoja tarp rinkos ir valstybės, o šalys, priklausomai

¹ Disertacijos analizės objektu pasirinkta nevyriausybinės organizacijos samprata / sąvoka, nes Lietuvoje NVO sąvoka suprantama arba labai siaurai (tai savanorystė užsiimanti organizacija) arba labai plačiai (tai bet kuri organizacija, nesiekianti pelno). Nevyriausybė organizacija – tai tik vienas pilietinės visuomenės organizacijas atstovaujančių organizacijų tipas. Pilietinės visuomenės organizacijos – tai ne tik NVO, bet ir bendruomenės grupės, profesinės sąjungos, vietos gyventojų bendruomenės, daugiabučių bendrijos, labdaros organizacijos, tikėjimu pagrįstos organizacijos, įvairūs fondai (internetinis šaltinis: <http://web.worldbank.org/>).

nuo vyraujančių galios santykių ir jų pusiausvyros visuomenėje tarp socialinių klasių bei tarp valstybės ir pilietinės visuomenės, pasirenka vyraujantį NVO ir rinkos derinimo modelį. Kyla klausimas, ar Lietuvoje atsiradusios ir socialinę, ekonominę bei politinę veiklas derinančios NVO yra besikeičiančios visuomenės poreikius atspindintys, tradicinės NVO² prasmę iškreipiantis reiškinys ar jos tiesiog ieško savo vietos.

Lietuvos valstybė, siekdama gyventojų gerovės, pabrėžia NVO naudą ir svarbą visuomenei (Aidukaitė et al., 2012), tačiau prie šių organizacijų veiklos gerinimo sąlygų ir darnios plėtros principų³ užtikrinimo prisideda tik fragmentiškais priemonėmis. NVO išlikimas ir egzistavimas paprastai yra pačių NVO reikalas, nors pasaulinė praktika rodo, kad savarankiškos, stiprios ir finansiškai stabilios NVO padeda kelti visuomenės gerovę ir įgyvendinti darnumo principus. Ilgą laiką NVO veikla ir funkcijos buvo siejamos tik su „priežiūra ir gerove“ ar „filantropija“, tačiau dabartiniu metu NVO įvaizdis keičiasi, jos yra daugiau matomos kaip organizacijos, siekiančios struktūrinių pokyčių visuomenėje, jų pagrindiniai tikslai – egzistuojančių struktūrų transformavimas, demokratijos ir pilietinės visuomenės stiprinimas (Bagci, 2003).

NVO veikimą valstybėje lemia NVO ir valstybės tarpusavio santykiai. NVO atlieka svarbų vaidmenį užtikrinant visuomenės gerovę, tačiau NVO tikslai yra pasiekiami tik tada, kai jie dera su valstybės vykdoma politika. Atsižvelgiant į valstybės ir pilietinės visuomenės tarpusavio santykius, galimi skirtingi ne pelno siekiančių organizacijų vystymosi keliai: liberalusis, socialdemokratinis, korporatyvistinis ar steitistinis (Salamon ir Anheier, 1998). Valstybės, pasirinkdamos tam tikrą „kelią“, taiko įvairias priemones, apribojančias arba palengvinančias NVO priėjimą prie finansavimo šaltinių. Tai gali būti įvairūs fondai, valstybės finansavimas ar ne tokia tradicinė veikla, pavyzdžiui, pajamų generavimas (Bloodgood et al., 2014).

NVO dialogas su valstybe ir jos įsitraukimo lygis skirtingose šalyse skiriasi, tačiau daugelyje jų NVO yra laikomos šalies gerovės indikatoriumi, atspindinčiu pilietinės visuomenės raidą. Vienas pagrindinių NVO veiklos principų, galinčių sustiprinti pilietinę visuomenę ir išsaugoti darnius tarpusavio ryšius tarp valdžios, rinkos ir pilietinės visuomenės, yra socialinis verslumas.

² Tradicinė NVO – tai ne pelno siekianti nevyriausybinė organizacija, kuri siekia socialinio ir / ar politinio tikslų įgyvendinimo, tačiau nevykdo pajamas generuojančių veiklų.

³ Vienas pagrindinių šiuolaikinės visuomenės socialinės ir ekonominės raidos vystymosi uždavinių yra darnios plėtros užtikrinimas, kai ekonominė veikla derinama su socialiniais, aplinkos ir techniniais apribojimais. Ekonominės ir socialinės veiklos suderinamumas lemia tokias pačias ar net didesnes poreikių patenkinimo galimybes ateitiems kartoms.

Tiek NVO sektorius⁴, tiek NVO verslumas yra mažai tyrinėtos sritys Lietuvoje. Kaip teigia Anette Zimmer (2004), trečiojo sektoriaus organizacijos nėra lengva tyrinėti dėl skirtingose visuomenėse giliai įsišaknijusių specifinių istorinių, teisinių ir socialinių tradicijų. Dauguma mokslinės literatūros, nagrinėjančios socialinį verslumą, yra priskiriama vadybos ir ekonomikos mokslo sritims, nekreipiant dėmesio į NVO verslumą kaip į reiškinį, keičiantį ne tik visuomenės sistemos sudedamąsias dalis ir santykius tarp jų, bet ir pačias NVO bei sampratą apie jų vaidmenį visuomenėje. Psichosocialines paslaugas teikiančių NVO veikla Lietuvoje įgauna naujas veikimo formas (pavyzdžiui, dalyvavimas rinkoje parduodant savo prekes ir paslaugas). Kyla klausimas, kiek jų būtis transformuojasi ir keičiasi, kaip tai paveikia jų vaidmenį ir funkcijas visuomenėje, su kokiais pavojais susiduria, siekdamos įgyvendinti savo socialines misijas?

Trys visuomenės veiklos sektoriai, ilgą laiką buvę atskirti, dabar susilieja ir persipina, ribos tarp pelno, ne pelno ir valdžios institucijų blanksta (Jiao, 2011; Alcock, 2010; Pestoff ir Brandsen, 2009). Nors esminis NVO tikslas – dirbti visuomenės labui, didinti visuomenės sąmoningumą ir kelti susidomėjimą svarbiomis žmogaus ir visuomenės problemoms – išlieka, tačiau dalis mokslininkų (Eikenberry ir Kluver, 2004) teigia, kad NVO, siekdama išlikti, būti savarankiška ir turėti stabilius finansavimo šaltinius, silpnina savo vaidmenį visuomenėje, kuriant ir palaikant stiprią pilietinę visuomenę.

Lietuvoje NVO ir rinkos santykis iki šiol yra labai miglotas ir aiškiai neapibrėžtas (mokslinių tyrimų, aiškios valstybės politikos remiant NVO nebuvimas), vyrauja nuostatos, kad NVO ir už įvairias prekes / paslaugas gaunamos pajamos nėra suderinami dalykai. Šis aiškios NVO sampratos nebuvimas trukdo suvokti ne pelno siekiančių organizacijų vietą tarp valdžios institucijų ir rinkos dalyvių.

Tarp mokslininkų, NVO lyderių, valdžios ir verslo atstovų kyla aršios diskusijos: koks NVO veikimo ir finansavimo modelis galėtų būti taikomas Lietuvoje, neiškraipant NVO idėjos? kokiais būdais ir kokiomis priemonėmis stiprinti ir plėsti NVO sektorių Lietuvoje? kaip išlaikyti idėjinį savarankiškumą, kuomet NVO veiklą didžiąja dalimi finansuoja valstybė? kokia turėtų būti valstybės ir NVO tarpusavio santykių dinamika?

Lietuvos pilietinė visuomenė yra dar ganėtinai jauna, ieškanti kelių, kaip sustiprinti ir plėsti NVO sektorių, išlaikant esminius principus, tokius kaip, pagalbos teikimas, kam jos reikia labiausiai, ir buvimas komunikacijos priemone tarp skirtingų visuomenės socialinių grupių ir valdžios institucijų, siekiant socialinės transformacijos (Lewis, 2010). Pasaulyje vyrauja

⁴ Pasirinkta vartoti NVO sektoriaus (sinonimai: ne pelno sektorius, trečiasis sektorius) sąvoka, padedanti teoretizuoti specifinį reguliacinį mechanizmą, suderinantį skirtingas valstybės, rinkos ir pilietinės visuomenės institucines (galios ir valdymo mechanizmų) logikas.

skirtingos NVO veiklos finansavimo praktikos: vienos šalys didžiąją dalį finansavimo gauna iš valstybės ir rėmėjų, kitos – leidžia NVO pačioms dalyvauti valstybės organizuojamuose konkursuose dėl valstybės deleguojamų paslaugų gyventojams teikimo arba generuoti pajamas, parduodant savo prekes ir paslaugas.

Tyrimo aktualumas leidžia iškelti **mokslinę problemą**, kuri formuluojama šiais klausimais: kokį santykį, siekdamas išlikti, su valstybe ir rinka renkasi psichosocialines paslaugas teikiančios NVO Lietuvoje? kaip psichosocialines paslaugas teikiančios NVO, dalyvaudamos rinkoje, išsaugo socialinės misijos siekimo tikslą? su kokiais sunkumais susiduria psichosocialines paslaugas teikiančios NVO, derindamos socialinę, ekonominę ir politinę veiklas?

Tyrimo objektas – Lietuvos psichosocialines paslaugas teikiančių NVO socialinio, ekonominio ir politinio matmens derinimas.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti Lietuvos psichosocialines paslaugas teikiančių NVO socialinio, ekonominio ir politinio matmens derinimo ypatumus.

Uždaviniai / klausimai

- 1) Išanalizuoti ir pristatyti NVO sampratą, vaidmenį, veikimo sąlygas ir patiriamas įtampas.
- 2) Atskleisti gerovės valstybės, rinkos ir NVO sektoriaus tarpusavio santykių kaitą.
- 3) Sukonstruoti teorinį NVO darnios plėtros tipą.
- 4) Ištirti Lietuvos psichosocialines paslaugas teikiančių ir socialinę misiją bei verslumą derinančių NVO ypatumus, patiriamus sunkumus ir kylančias problemas.
- 5) Įvertinti sukonstruotą teorinį NVO darnios plėtros tipą praktikoje.

Ginamieji disertacijos teiginiai

- Posovietiniu laikotarpiu NVO sektorius Lietuvoje labai intensyviai formavosi ir plėtojosi, todėl neišvengiamai susidurta su tapatybės, įsitvirtinimo ir įsigalinimo sunkumais, kurie trukdė jam aiškiai suvokti savo vaidmenį ir apibrėžti veikimo ribas.

- Dėl neapibrėžtų abipusių ryšių su valdžios ir verslo institucijomis, taip pat dėl neišvengiamos konkurencijos su viešuoju/verslo sektoriais psichosocialines paslaugas teikiančioms NVO sąlygos dalyvauti šalies paslaugų rinkoje yra nepalankios.

- Lietuvoje valdžios institucijų ir NVO sektoriaus tarpusavio sąveika pagrįsta daugiau galios institutų dominavimu, o ne bendradarbiavimu, dėl to išlieka tarpusavio nepasitikėjimas ir fragmentiška bei nesisteminė komunikacija.

- NVO gebėjimas veikti, derinant socialinę misiją ir dalyvavimą rinkoje, didžia dalimi priklauso nuo vadovo socialinės antreprenerystės savybių ir įgūdžių.

- NVO psichosocialinių paslaugų ir verslumo plėtra, įgalinanti jas išlikti ir veikti, gali būti grindžiama darnios plėtros perspektyva, išlaikant santykinai savarankiškomis socialinę ir ekonominę funkcijas bei aktyviai įsitraukiant į socialinės politikos formavimą.

Mokslinis tyrimo naujumas

Pilietinė visuomenė ir NVO sektorius Lietuvoje pradėti tirti nuo 2002 metų. Pagal tematiką akademinės visuomenės Lietuvoje atliktus ne pelno sektoriaus tyrimus galima suskirstyti į šias grupes: pilietinės visuomenės (politinio dalyvavimo (Imbrasaitė, 2001; 2002; 2008), ribų formavimosi (Genys, 2011), pilietiškumo (Žiliukaitė, Beresnevičiūtė, Ramonaitė, Nevinskaitė ir Vinogradnaitė, 2006; Šiliauskas, 2005)), bendruomenės ryšių tinklaveikos (Bučaitė, 2007), NVO sektoriaus problematikos (Matonytė ir Zdanevičius, 2002; Žiliukaitė, 2012), socialinės ekonomikos (Dvarionas, 2009; Kuzmickaitė, Dvarionas ir Cīvinskas, 2004), NVO dalyvavimo teikiant viešąsias paslaugas (Žalimienė ir Rimšaitė, 2007; Dunajevus, 2011), savanoriškos veiklos ir įsitraukimo į ją (Tamutienė ir Šimkus, 2012), NVO ir valstybės sektoriaus bendradarbiavimo (Bučaitė ir Ambotaitė-Mazeliauskienė, 2005; Guogis, Gudelis ir Stasiukynas, 2007; Butkevičienė, Vaidelytė ir Šnapštienė, 2010), NVO sektoriaus institucinio tvarumo (Tamutienė ir Cīvinskas, 2011). 2008–2014 m. Lietuvoje vykdytos gyventojų ir NVO atstovų reprezentatyvios apklausos („Vilmorus“, Nevyriausybių organizacijų informacijos ir paramos centras, Socialinės informacijos centras, „Factus“, CIVICUS, RAIT, TNS Gallup, Pilietinės visuomenės institutas) šia tematika: NVO žinomumas, gyventojų požiūris į NVO ir pasitikėjimas jomis, pilietiškumo samprata, NVO ir valstybinio sektoriaus bendradarbiavimas, dalyvavimas savanoriškoje veikloje, NVO ir viešosios paslaugos.

Užsienyje ne pelno sektoriaus organizacijos tyrinėjamos tarpdisciplininiu požiūriu ir iš įvairesnių perspektyvų. Pagal tematiką ne pelno sektoriaus tyrimus galima suskirstyti į šias grupes: trečiojo ir ne pelno sektoriaus tyrimai (Salamon ir Anheier, 1998; Salamon, Anheier, List, Toepler ir Sokolowski, 1999), ne pelno sektoriaus organizacijų tvarumas (Seel, 2006), ne pelno sektoriaus organizacijų verslumas (Borzaga ir Defourny, 2001; Borzaga ir Galera, 2012; Campi, Defourny ir Gregoire, 2006; Popoviciu I. ir Popoviciu S. A., 2011; Steinberg ir Powell, 2006; Seanor, 2011), NVO dalyvavimas politikoje (Hilton, McKay, Crowson ir Mouhot, 2013), NVO ir verslo bendradarbiavimas (Nyssens, 2006), vyriausybės ir ne pelno sektoriaus

tarpusavio bendradarbiavimas ir profesionalizacija (Hilton, McKay, Crowson ir Mouhot, 2013), NVO atskaitomybės ir atsakomybės klausimai (Choi, Cheng, Kim ir Tarek, 2005; Ebrahim, 2005; Lehman, 2007), ne pelno sektoriaus hibridizacija, ne pelno sektoriaus marketizacija (Eikenberry ir Kluver, 2004; Joy ir Shields, 2014).

Darnumo perspektyva akademinėje visuomenėje nėra nauja sritis (Trisoglio, 1996), tačiau šios perspektyvos taikymas daugiau siejamas su ekonomikos, aplinkotyros ir politikos mokslais. Sritis, kuriose dirba Lietuvos mokslininkai, analizuojantys darnios plėtros perspektyvos pritaikomumą: darnios plėtros procesų ir problemų analizė, atsižvelgiant į globalių pokyčių aplinkybes (Melnikas, 2011), darnios plėtros samprata ir jos dimensijos (Čiegis, Ramanauskienė ir Martinkus, 2009), darnaus vystymosi principų pritaikymas miesto bendruomenių plėtrai (Čiegis, Grundey ir Štreimikienė, 2005). Sociologijoje darnios plėtros perspektyva įprastai yra taikoma analizuojant ekologijos ir aplinkosaugos tematiką (Burns, 2012). Taip pat yra keletas straipsnių ir sveikatos organizacijų tematika.

Tyrimų, analizuojančių atskiras NVO sektoriaus organizacijas (pvz., psichosocialines paslaugas teikiančias NVO), išgyvenančias pokyčius, Lietuvoje nėra. Tiek viešojoje, tiek akademinėje erdvėje dažniausiai kalbama apie NVO, teikiančias psichosocialines paslaugas, kurios yra finansuojamos valstybės ar Europos Sąjungos (ES) lėšomis, o NVO, kurios parduoda savo prekes ir / ar paslaugas, susikurdamos tam tikrą nišą rinkoje, Lietuvoje nėra išsamiau aptartos.

Šioje disertacijoje psichosocialines paslaugas teikiančios NVO yra analizuojamos darnios plėtros požiūriu, tiriama, kaip NVO derina socialinius, ekonominius ir politinius tikslus, atskleidžiama šių organizacijų vidinė ir išorinė įtampa, derinant socialinę misiją, verslumą, ir nenukrypstant nuo esminių organizacijos socialinių tikslų.

Tyrimo metodika

Disertacijoje naudojami ir tarpusavyje derinami šie tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, pusiau struktūruoti interviu ir dokumentų analizė. Siekiant disertacijos tyrimo tikslų buvo pasirinkta atvejo studijos tyrimo strategija, leidžianti išanalizuoti reiškinį tam tikru laiko momentu.

- **Mokslinės literatūros analizė** pasitelkta siekiant išnagrinėti ir aprašyti svarbiausius tyrimo elementus: NVO sampratą, NVO socialinės misijos ir verslumo derinimo problematiką bei darnios plėtros koncepcijos taikymą NVO sektoriuje.

- **Dokumentų analizė** (su NVO veikla susiję dokumentai – tyrimų ataskaitos, projektų atrankos konkursų nuostatai, VŠĮ, Asociacijos, Labdaros ir paramos fondo steigimo

įstatymai, kiti LR įstatymai ir nutarimai) pasitelkta analizuojant atvejį, kai siekiama susipažinti su NVO situacija Lietuvoje, norima aptarti galiojančius įstatymus.

- ***Pusiau struktūruoti interviu*** pasitelkti norint ištirti NVO, derinančių socialinę misiją ir verslumą, patirtis ir jų sunkumus siekiant susieti socialinį, ekonominį ir politinį aspektus. Tyrime dalyvavusios NVO pasirinktos iš anksto išstudijavus internetinėje erdvėje laisvai prieinamus organizacijų duomenis (organizacijos tinklapis, socialinės svetainės „Facebook“ paskyra, „Google“ žiniatinklis). Interviu atlikti 2013 m. sausio – rugpjūčio mėnesiais.

Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, keturios pagrindinės dalys, skirtos teorinei, metodologinei, empirinei analizuojamo reiškinio analizei ir apibendrinančiai diskusijai, tyrimo išvados, literatūros sąrašas ir priedai, kuriuose pateikiamas informantų sąrašas, interviu gairės, pasitelktos atliekant interviu su NVO vadovais / steigėjais.

Pirmojoje dalyje pateikiama teorinė psichosocialines paslaugas teikiančių NVO socialinio, ekonominio ir politinio matmens suderinamumo analizė. Pradžioje gilinamasi į NVO sampratą, vaidmenį ir funkcijas demokratinėse šalyse ir Lietuvoje. Tuomet aptariami pagrindiniai NVO sektoriaus kaitos procesai (pilietinės visuomenės, rinkos ir valstybės santykių transformacija; verslumas; profesionalizacija) ir su tuo susiję gerovės valstybės pokyčiai demokratinėse šalyse ir posovietinėje Lietuvoje. Galiausiai pristatomas darnios plėtros požiūris, kuriuo remiantis analizuojamas NVO dalyvavimas rinkoje ir patiriami sunkumai.

Antrojoje disertacijos dalyje pagrindžiama tyrimo metodologinė prieiga, atvejo tyrimo pasirinkimo priežastys, nupasakojamas atvejo dizainas ir tyrimo kriterijai, pristatomi empirinių duomenų rinkimo metodai.

Trečiojoje dalyje pateikiama empirinio Lietuvos psichosocialines paslaugas teikiančios NVO atvejo analizė ir tyrimo rezultatai. Interviu su NVO vadovais rezultatai pristatomi pagal atskirus aspektus, atskleidžiančius NVO socialinio, ekonominio ir politinio matmens derinimą bei leidžiančius sukonstruoti teorinį NVO darnios plėtros tipą.

Ketvirtojoje disertacijos dalyje pateikiama reziumuojanti diskusija, apibendrinanti viso tyrimo rezultatus. Diskusijoje išskiriamos šios dalys: NVO identifikacija, įtvirtinimas ir įgalinimas nuolatiniame kaitos procese; NVO ribų transformacija ir dėl to kylantys sunkumai; NVO socialinės misijos, dalyvavimo rinkoje ir valstybės trečiojo sektoriaus politikos derinimas; Socialinės misijos ir verslumo derinimo ypatumai; NVO darnios plėtros tipas. Darbo pabaigoje pateikiamos viso atlikto tyrimo rezultatus apibendrinančios išvados.

Svarbiausios tyrimo sąvokos:

Nevyriausybinė organizacija (NVO) – pagal Lietuvos Respublikos Nevyriausybių organizacijų plėtros įstatymą (2013 m. gruodžio 19 d., Nr. XII-717), nevyriausybinė organizacija yra nuo valstybės ar savivaldybių institucijų ir įstaigų nepriklausomas savanoriškumo pagrindais visuomenės ar jos grupės naudai veikiantis viešasis juridinis asmuo, kurio tikslas nėra politinės vadžios siekimas arba vien tik religijos tikslų įgyvendinimas. Prie nevyriausybių organizacijų nepriskiriamos: politinės partijos; profesinės sąjungos bei darbdavių organizacijos ir jų susivienijimai; įstatymų nustatyta tvarka steigiamos organizacijos, kuriose narystė yra privaloma tam tikros profesijos atstovams; susivienijimai, kurių daugiau kaip 1/3 dalyvių yra privatūs juridiniai asmenys; sodininkų bendrijos, daugiabučių gyvenamųjų namų ir kitos paskirties pastatų savininkų bendrijos ir kitokios bendro nekilnojamojo turto valdymo tikslu įsteigtos bendrijos; šeimos. Disertacijoje nevyriausybinės organizacijos sąvoka sinonimiškai vartojama kartu su šiomis sąvokomis: ne pelno siekianti, trečiojo sektoriaus, visuomeninė ir pilietinė visuomenės organizacija.

NVO, teikianti psichosocialines paslaugas – tai ne pelno siekianti nevyriausybinė organizacija⁵, dirbanti su socialiai pažeidžiamomis grupėmis socialinėje, švietimo ir sveikatos srityje. Tikslinės grupės, su kurioms dirba šios NVO yra vaikai, tėvai, šeima, bedarbiai ir kiti socialinę atskirtį patiriantys asmenys. Atsisakyta socialinės NVO apibrėžimo, kuris, autorės nuomone, nenusako reiškinio esmės. Įprasta socialinę NVO įvardyti tokia organizacija, kuri teikia socialines paslaugas. Tačiau dažnai socialinės paslaugos yra tik viena iš paslaugų, kurias teikia NVO. Ta pati NVO gali teikti socialines, švietimo ir psichologines paslaugas. Dėl šių priežasčių klaidinga skirtingose visuomenės srityse dirbančią organizaciją įvardyti tik socialine NVO. Disertacijos tekste autorė sinonimiškai vartoja šias sąvokas: NVO, teikianti psichosocialines paslaugas, ir NVO, vykdanči pajamas generuojančias veiklas⁶.

Pilietinė visuomenė – visuomenės saviorganizacijos demokratinė forma, esanti už valstybės ir rinkos ribų (Anheier, 1998).

NVO sektorius – socialinės, ekonominės ir politinės veiklos sritis, esanti už viešojo ir privačiojo sektorių. Ši veiklos sritis turi keletą skirtingų apibūdinimų: trečiasis sektorius, ne pelno sektorius. Disertacijoje visi apibūdinimai yra vartojami sinonimiškai. Socialinės ekonomikos terminas nėra vartojamas (šis terminas tinkamesnis tiriant ir analizuojant Amerikos pilietinę visuomenę). Kirsten Gronberg išskiria šiuos pagrindinius kriterijus, kuriuos atitinka

⁵ NVO sąvoka apibrėžiama remiantis Lietuvos Respublikos Nevyriausybių organizacijų plėtros įstatymu (2013 m. gruodžio 19 d., Nr. XII-717).

⁶ NVO šalia valstybės, verslo ir gyventojų teikiamos paramos papildo savo biudžetą lėšomis, uždirbamomis iš papildomai vykdomų mokamų veiklų. Vykdomos veiklos yra susijusios su organizacijos deklaruojama misija (pvz., konsultavimas, tarpininkavimas, mokymai, vaikų priežiūra).

NVO sektoriui atstovaujanti organizacija: organizacija yra privati, jos veiklos nekontroliuoja valstybė, be abejo, dėl to iškyla atskaitomybės klausimas; organizacija turi tam tikrą specifinę struktūrą be oficialiai priskirtų nuosavybės teisių, tai apriboja jų galimybes stiprinti organizacijos kapitalą ir gauti kitus finansavimo šaltinius; savanorystė yra dominuojanti organizacijos ypatybė; organizacija siekia tam tikrų savo išsikeltų tikslų, kurie dažnai keičiasi dėl vertybių mutacijos ir laikotarpio kaitos tendencijų; dažniausiai organizacija rūpinasi ne tuo, kaip parduoti prekes ar paslaugas, o kaip „pakeisti žmones – jų požiūrį, vertybes, elgesį ir / arba žinias“ (Dollery ir Wallis, 2003).

Rinka – veikėjų tarpusavio sąveikų valdymo būdas, kai veikėjai savanoriškai mainosi prekėmis ir gėrybėmis, reaguodami į kainą, ir kiekvienas veikėjas turi tik savo veiksmų kontrolės teisę (Dunajevus, 2011). Rinkoje dalyvauja privačiojo, viešojo ir NVO sektoriaus subjektai. Privačiajam sektoriui atstovauja privataus kapitalo, pelno siekiantys subjektai, kurie nėra valdomi valstybės. Viešajam sektoriui atstovauja valstybės valdomos institucijos, trečiajam sektoriui – ne pelno siekiančios organizacijos. Svarbu atsižvelgti į tai, kaip atsakomybė už socialinę gerovę ir socialines garantijas yra pasiskirsčiusi tarp valstybės, rinkos ir šeimos (Esping-Andersen, 1990).

Viešasis sektorius – tai institucijos, išlaikomos iš valstybės ir savivaldybių biudžetų ir kurių veikla yra vieša. Viešasis sektorius apima įvairias institucijas, kurias pasitelkus daromi ir įgyvendinami sprendimai. Viešojo sektoriaus sąvoka apima tiek viešųjų institucijų veiklos rūšis, tiek ir sprendimų priėmimą ir įgyvendinimą tose institucijose (Lane, 2001).

Gerovės valstybė – apibrėžiama kaip valstybės prisiimta atsakomybė garantuoti socialiai priimtina gerovę savo piliečiams (Esping-Andersen, 1990).

Socialinis verslumas arba socialinė antreprenerystė (angl. *social entrepreneurship*) – tai ekonominės veiklos būdas, leidžiantis organizacijai išlikti stabiliai ir ekonomiškai savarankiškai. Socialinis verslumas ekonomikos pasaulyje apibrėžiamas kaip gebėjimas daryti novatoriškus sprendimus socialinių problemų srityje, mobilizuoti idėjas, informaciją, resursus ir socialines struktūras nuosaikiems socialiniams pokyčiams įgyvendinti (Said Business School, 2005).

Darni plėtra (angl. *sustainable development*) – sąvoka, žyminti įvairių visuomenės gyvenimo sričių suderinamumą, apibūdinanti visuomenės kaitą, stiprinančią žmonių gyvenimo gerovę ir jų poreikių patenkinimą, nesugriaunant pačios žmonių gyvenamos aplinkos, visų pirma neišeikvojant gamtinių resursų, užtikrinančių ne tik esamos, bet būsimų žmonijos kartų ateitį (<http://www.gdrc.org/sustdev/definitions.html>). Taikant darnios plėtros prieigą šiuolaikinėse ir neoliberalizmą orientuotose visuomenėse psichosocialines paslaugas teikiančių NVO kaitai, šis pokytis suprantamas kaip NVO socialinės misijos, verslumo ir valstybės trečiojo sektoriaus

politikos suderinamumas, padedantis NVO gyvuoti ir maksimaliai patenkinti psichosocialinių paslaugų poreikį bendruomenėje

Socialinė misija – tai visa organizacijos veikla (jos tikslai, strategija, planai), skirta socialinei misijai įgyvendinti. Darbe keliama prielaida, kad NVO gali siekti socialinės misijos, derindama socialinę, ekonominę ir politinę veiklas. Ne pelno sektoriaus organizacijos gaunamos pajamos naudojamos tik socialinei misijai įgyvendinti (Minkoff ir Powell, 2006).

I TEORINĖ ANALIZĖ IR KONTEKSTO PRISTATYMAS

1.1. Psichosocialines paslaugas teikiančios NVO

Kas yra NVO? Koks jų vaidmuo visuomenėje? Kuo NVO samprata Lietuvoje skiriasi nuo NVO sampratos kitose šalyse? Ar NVO vaidmuo ir funkcijos transformuojasi? Kaip Lietuvos NVO, atstovaujančios pilietinei visuomenei, yra įsitvirtinusios, kokias įtampas patiria, ar jaučiasi stabilios, gebančios veikti ir išlaikyti save dabartinėmis šalies socioekonominėmis ir politinėmis sąlygomis? Atsakymų į šiuos klausimus ieškota skirtingoms mokslinėms sritims (sociologija, socialinis darbas, ekonomika, politika, vadyba, viešasis administravimas) atstovaujančių autorių tekstuose.

1.1.1. NVO samprata ir funkcijos

NVO laukas

NVO – tai kompleksiškas ir sudėtingas reiškiny, kurį analizuoja skirtingos socialinių mokslų kryptys. Vienas iš būdų apibrėžti šių organizacijų veiklą – tai trijų visuomenės sudarančių sektorių išskyrimas (viešasis, verslo ir trečiasis sektoriai). Verslo sektorius apima rinką, viešasis – valdžią ir jos institucijas, o trečiasis (ne pelno)⁷ sektorius – nevyriausybinės ne pelno siekiančias organizacijas.

Mokslininkai iki šiol nesutaria, kaip aprašyti NVO vietą ir struktūrą visuomenėje, nes kiekvienoje šalyje yra skirtingi NVO veikimo būdai, o NVO veiklą ir struktūrą reglamentuoja tos šalies įstatyminė bazė. Dažniausiai NVO apibūdinamos pagal atliekamas funkcijas socialinėje sistemoje, tai, pavyzdžiui, „atitiktis kompleksiniams visuomenės poreikiams“, „gyventojų motyvavimas būti atsakingais savo šalies piliečiais“, „pluralizmo ir įvairovės skatinimas“, „buvimas alternatyva centralizuotai valstybei“ (cit. Sigel ir Yancey iš Bagci, 2003:300).

XIX a. pramoninėse šalyse NVO pagrindinė funkcija buvo „priežiūra ir gerovė“ ar „filantropija“ (Bagci, 2003). Tačiau vėliau pradėta teigti, kad NVO turėtų būti visuomenės struktūrų transformuotojos ir keičėjos. Tai ne tik pagrindinių, pamatinių, žmogaus egzistavimui reikalingų poreikių užtikrintojos, bet ir „paslaugų teikėjos“, „demokratijos nešėjos“, „gerovės augimo priemonės“. Tačiau, anot Cahito Bagci (2003), NVO visuomet buvo ir išliko visuomenės vystymosi proceso dalyvėmis. Wolfgangas Seibelis (1990:46) pritaria teigdamas,

⁷ Tekste sąvokos „ne pelno sektorius“, „trečiasis sektorius“, „NVO sektorius“ vartojamos sinonimiškai.

kad ne pelno siekiančios organizacijos „nėra tik prekių ir / ar paslaugų teikėjos, bet ir svarbūs socialinio bei politinio gyvenimo koordinatoriai“.

Dawidas Lewisas (2010) pažymi, kad gali būti išskiriamos dvi pagrindinės NVO veiklos sritys (dažnai tarpusavyje susijusios), dėl kurių jos yra labiausiai žinomos: tai a) paslaugų teikimas žmonėms, kuriems reikalinga pagalba, ir b) viešųjų kampanijų ir advokacijos vykdymas, siekiant socialinės transformacijos. D. Lewisas (2010) taip pat pateikia tris pagrindinius NVO vaidmenis visuomenėje: vykdytojo, katalizatoriaus ir partnerio. Vykdytojo vaidmuo siejamas su NVO kaip paslaugų teikėju įvairiose srityse (sveikatos priežiūroje, švietime, žmogaus teisių, skubios pagalbos ir kt.), kuris mobilizuoja visus turimus išteklius tam, kad galėtų padėti žmonėms, kuriems reikalinga pagalba. Šis vaidmuo tapo ypač svarbus, kai dalis valstybės teikiamų socialinių paslaugų buvo perleistos NVO sektoriui. Katalizatoriaus vaidmuo apibrėžiamas kaip NVO gebėjimas įkvėpti, palengvinti ar prisidėti tam tikromis veiklomis prie socialinės transformacijos. Partnerio vaidmuo atspindi augančią NVO veiklos strategiją dirbti kartu su valstybe, privačiuoju sektoriumi ir kitomis institucijomis, pasiūlant visuomenei multidimensines programas ar projektus.

D. Lewisas (2010) pateikia du pagrindinius NVO sektoriaus veiklos bruožus: viena vertus, yra poreikis didinti pajamas, užtikrinti paslaugų prieinamumą ir plėtrą, antra vertus, pasinaudoti naujomis galimybėmis, kurios atsiranda palaikant ryšius su kitomis organizacijomis, imtis veiksmų, siekiant daryti įtaką socialinei ir politinei kaitai, nes tai atvertų naujas veikimo erdves.

Mokslininkai (Borzaga ir Defourny, 2001; Borzaga ir Galera, 2012) pažymi, kad jau keletą dešimtmečių NVO, krizės akivaizdoje nepajėgdamos išgyventi iš gaunamų ir / ar surenkamų lėšų, pradėjo pardavinėti savo teikiamas paslaugas ar gaminamas prekes. NVO ekonominė funkcija tapo ne tik matoma, bet ir problematiška, kelianti daug įtampos ne tik pačioms NVO, bet ir aplinkai, kurioje jos veikia.

NVO politinis vaidmuo rodo, kiek NVO sektorius pajėgus perimti valstybės jam deleguotas funkcijas ir bendradarbiaujant su privačiuoju ir viešuoju sektoriumi kelti valstybės gerovę ir didinti gyventojų solidarumą. NVO nėra nei gelbėtoja, nei ligos simptomas, turėjęs įtakos politinės galios sumažėjimui (Hilton et al., 2013). NVO išaugo, nes reagavo į besikeičiančios visuomenės ir politinio gyvenimo iššūkius: jos žinojo savo veikimo ribas ir problemų, kurias gali išspręsti, prigimtį, tai pateisino jų egzistavimą (Hilton et al., 2013). NVO įrodė savo pajėgumus formuojant socialinę politiką, pateikiant ekspertines žinias apie tas socialines grupes, kurios dažnai nėra išklausomos. NVO dalyvavimas įgyvendinant socialinę politiką reformavo pačią politiką – ji tapo kompleksiškesnė (Hilton et al., 2013).

D. Lewisas (2010) teigia, kad į NVO turi būti žiūrima per valstybės, kurioje jos veikia, prizmę. NVO veikimo sąlygas ir jų teisėtumą lemia NVO ir valstybės tarpusavio santykių raida. Kaip teigia Johnas Clarkas, NVO „gali prieštarauti, papildyti ar reformuoti valstybę, tačiau negali jos ignoruoti“ (Lewis, 2010:1059). NVO „veiksmų laisvė“ visuomet priklausys nuo valstybės tipo, kurioje jos veikia (Lewis, 2010:1059).

Valstybės ir NVO bendradarbiavimą, įvertinant NVO veiklą reguliuojančią aplinką, tyrė Elizabeth Bloodgood, Joannie Tremblay-Boire ir Aseemas Prakashas (2014). Jie atliko tyrimą, atskleidžiantį, kaip NVO atsiradimą ir veikimą lemia valstybės reguliaciniai mechanizmai (makrostruktūros) bei NVO ir valstybės tarpusavio santykiai. Tyrimas apėmė tarptautinio ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijai (EBPO)⁸ priklausančias šalis. Autoriai pasiūlė indeksą, įvertinantį NVO reglamentavimą trijose srityse: patekimo į rinką kliūtys; NVO politinės veiklos apribojimai; apribojimai NVO gauti alternatyvių pajamų. Remiantis šiuo indeksu tyrimo analizė atkleidė, kad netgi pažangesnėse EBPO valstybėse parama NVO skiriasi sisteminiame lygmenyje. Korporatyvistinės šalys (pvz., Japonija) yra linkusios palaikyti apribojančią reguliavimo aplinką (aukšti kriterijai norint dalyvauti rinkoje, ribotas veiklų pasirinkimas, ribotas priėjimas prie nepriklausomų finansinių šaltinių), tuo tarpu pliuralistinės šalys (pvz., JAV) – liberalią aplinką (mažesni kriterijai norint dalyvauti rinkoje, didelis veiklų pasirinkimas ir lankstumas, didesnės galimybės pritraukti lėšų).

Azizas Choudry⁹ ir Dipas Kapooras (2013) pažymi, kad NVO išgyvena nuolatines vidines kovas dėl galios, programų prioritetų ir pozicijos politinėje sistemoje pasirinkimo. Pokyčiai, kuriuos inicijuoja NVO ir jos veikimas politinėje, ekonominėje, socialinėje ir institucinėje aplinkose, turi didelę įtaką jos santykių pobūdžiui ir kiekiui jose (Bagci, 2003).

Debra C. Minkoff ir Walteris W. Powellas (2006) išskiria keturis pagrindinius įtampos taškus, su kuriais susiduria ne pelno organizacijos, išgyvendamos kaitos procesus: organizacijos gyvenimo ciklas, savanorystė vs. profesionalizacija, misija vs. įgaliojimas, kintantys santykiai su valdžios institucijomis. Kiekviena ne pelno siekianti organizacija turi išsikėlusį savo misiją⁹, kurios siekimas suvienija organizacijos darbuotojus, savanorius ir rėmėjus. Misija – tai paskatinimas, kuris svarbus motyvuojant visuomenės narius prisidėti prie organizacijos (Minkoff ir Powell, 2006). Ne pelno siekianti veikla, anot D. C. Minkoff ir W. W. Powellas (2006), suteikia žmonėms galimybę išreikšti savo vertybes ir įsitikinimus per darbą ir paramą, ir jausti pasitenkinimą, kai jų vertybės ir įsitikinimas tampa veiksmais. Sharon M. Oster (1995)

⁸ Organizacija vadovaujasi atstovaujamosios demokratijos ir laisvosios rinkos ekonomiais principais (vienija 34 valstybes, tarp jų Estija, Lenkija). Lietuva yra pateikusi prašymą tapti EBPO nare, tikimasi, kad dėl narystės Lietuva bus pakviesta derėtis 2015 m.

⁹ Tai visa organizacijos veikla (jos tikslai, strategija, planai), skirta socialinės misijos įgyvendinimui. Socialinė misija gali būti siekiama derinant socialinę, ekonominę ir politinę veiklas. Ne pelno sektoriaus organizacijos gaunamos pajamos naudojamos tik socialinės misijos siekimui (Minkoff, Powell 2006).

tvirtina, kad ne pelno sektorius išsiskiria iš pelno sektoriaus tuo, kad vedini misijos jie geba sumotyvuoti ir išlaikyti savo darbuotojus. Toks įsitraukimas grindžiamas pasitikėjimu, įsipareigojimu ir reputacija.

D. C. Minkoff ir W. W. Powellas (2006) ne pelno organizacijų misiją įvardija kaip teisę ir kaip suvaržymą, nes, viena vertus, tai motyvuoja veiklai, antra vertus, tai apriboja galimų veiklų sąrašą. V. Kasturi Ranganas šiuo atveju kalba apie dvigubą jėgą – viena jų skatina ištikimybę misijai („misijos nelankstumas“), kita – išgyventi ir išlikti („rinkos tamprumas“) (Minkoff ir Powell, 2006:593). Misija susiduria su iššūkiais ir, galima sakyti, dreifuoja tarp pasirinkimų. Kad galėtų išlikti, organizacijos nusprendžia aukoti savo tikslus.

Atlikdami interviu su ne pelno organizacijų vadovais, D. C. Minkoff ir W. W. Powellas (2006) siekė atskleisti, su kokiais sunkumais jie susiduria, bandydami išlikti ištikimi savo misijai ir kartu išlaikyti finansinį stabilumą. Vienas iš atsakymų: „*Kai finansinė situacija yra sudėtinga, nieko blogo pakeisti misiją tam, kad galėtum uždirbti pajamų. Tada tu pradedi suvokti, kad ima keistis organizacijos prigimtis, kurios tu iš tikro ir nežinojai, ir misija tampa daug labiau difuzinė*“ (592 p.).

Anot D. Lewiso (2010), XXI a. NVO imta kritikuoti skirtingų politinių perspektyvų tiek dėl esamos didelės NVO tipų ir vaidmenų įvairovės, tiek dėl augančios jų galios ir reikšmingumo. NVO svarbą rodo ir augantis visuomenės dėmesys jai bei griežtėjanti kontrolė jos vykdomai veiklai (Lewis, 2010). Kartu politikos formuotojai turi realesnį vaizdą, ką gali ir ko negali pasiekti NVO.

NVO ir rinka

Valstybė ir jos institucijos yra didelis biurokratinis aparatas ir kartais dėl informacijos stokos, kuri būdinga vietinėms bendruomenėms, ar dėl nepasitikėjimo valdžios institucijomis negali greitai sureaguoti ir priimti tam tikrą sprendimą veikti (Weisbrod ir Hansmass iš Steinberg, 2006). Tai, anot Richardo Steinbergo (2006), mažina valstybės galimybes užpildyti rinkos paliktas nišas. Ne pelno siekiančios nevyriausybinės organizacijos yra laikomos rinkos ir valstybės paliktų nišų užpildytojais, kuomet nei rinka, nei valstybė neteikia visuomenei reikalingų prekių ir paslaugų. Nors ekonominės teorijos paaiškina, kokius poreikius ir reikalavimus išpildo nevyriausybinės organizacijos, tačiau, anot Rogerio A. Lohmanno (1992), bet kuris ekonominės teorijos aiškinimas apie produktą yra redukcionistinis ir klaidinantis, nes yra kalbama tik apie bendrines sąvokas, tokias kaip gamyba, vartojimas ir mainai.

Nors valstybės ir rinkos „nesėkmių“ teorijos paaiškina, kokių vaidmenį atlieka ne pelno organizacija, kai valstybės ir rinkos galimybės yra nepakankamos, tačiau yra ir kitų ekonomikos teorijų, kurios ne pelno sektoriaus atsiradimą aiškina remiantis pasiūlos požiūrio teorija.

Ekonomikoje, kaip teigiama pasiūlos pusės teorijoje, poreikis atsiranda dėl gamintojų motyvacijos ir pastangų, o ne dėl asmenų, kurie turi galimybę įgyti ir vartoti produktus ar naudotis paslaugomis. Ši teorija remiasi stūmimo, o ne traukimo strategija rinkoje. Šios teorijos šalininkai pažymi, kad dauguma ne pelno organizacijų šiuo metu arba istoriškai yra išaugusios iš religinių kongregacijų (Lietuvoje tokių organizacijų nėra dauguma – aut. past.) ir yra paremtos tikėjimu, o ne ekonominiu stimulu (Worth, 2013). Todėl negalima šių organizacijų analizuoti tik kaip rinkos dalyvių, Michaelis J. Worthas (2013) siūlo kalbėti apie ne pelno sektoriaus verslumo teoriją, kuri teigia, kad šio sektoriaus organizacijos susikūrė ir atsirado atskirų žmonių vizijos ir iniciatyvos dėka. Šiems žmonėms būdingas arba stiprus religinis užsidegimas arba giliai įsišaknijusios idealizmo ir socialinio teisingumo vertybės (cit. James, Rose-Ackerman ir Young iš Worth, 2013:51). M. J. Worthas (2013:51) cituoja J. Gregory Deesą, Jedą Emersoną ir Peterį Economy (2001:5), kurie socialinius antreprenierius laiko „šių dienų visuomenės reformatoriais ir revoliucionieriais, kurie savo elgesiu ir priemonėmis suponuoja fundamentalius pokyčius visuomenės socialiniame sektoriuje“. Anot autorių, „socialinių antreprenierių vizijos yra drąsios, o ieškodami galimybių pagerinti visuomenę, jie imasi aktyvių veiksmų“.

Kaip versle antreprenieriai keičia verslo veidą, taip socialiniai antreprenieriai yra pokyčių visuomenėje agentai, „šaukliai“ (Worth, 2013). Jie įvertina visas galimybes, kurių galbūt neįvertino ar neįžiūrėjo kiti, pagerina esamas sistemas, išranda naujus požiūrius ir sukuria naujus sprendimus, kurie gali būti naudingi visuomenei. Verslo antreprenieriai gali sukurti visiškai naujas industrijas, o socialiniai antreprenieriai atranda naujus socialinių problemų sprendimo būdus, kuriuos vėliau įgyvendina didesnėje erdvėje. Taigi pasiūlos pusės ekonominė teorija ne pelno organizacijas linkusi laikyti „tam tikrų tarpų užpildytojomis“ (Worth, 2013). Tačiau tai nebūtinai reiškia, kad nevyriausybininkai dirba tik tose srityse, kurios nesujusios su vyriausybe ar rinka. Jie yra kitokie nei verslo įmonės ar valstybei pavaldžios institucijos, juos „veža“ jų vizija ir vertybės.

NVO samprata ir funkcijos Lietuvoje

Remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis, per pastaruosius 10 metų ne pelno siekiančių¹⁰ nevyriausybinių organizacijų skaičius kiekvienais metais augo (žr. 1 lent. „Ne pelno siekiantys įregistruoti ir veikiantys ūkio subjektai 2003-2014 metais“). Statistikos departamentas, pateikdamas statistinius duomenis, išskiria įregistruotus ir veikiančius ūkio subjektus. Veikiantys ūkio subjektai – tai organizacijos, kurios kiekvienų metų pradžioje yra fiksuojamos kaip pradėjusios vykdyti ekonominę veiklą.

¹⁰ Tekste sąvokos „ne pelno organizacija“, „trečiojo sektoriaus organizacija“, „nevyriausybė organizacija“ vartojamos sinonimiškai.

1 lentelė. Ne pelno siekiantys įregistruoti ir veikiantys ūkio subjektai 2003-2014 metais

		2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Viešoji įstaiga	Įregistruoti	2486	2894	3253	3673	3954	4329	4746	5307	5964	6643	7335	8 045
	Veikiantys	1190	1451	1768	1992	2190	2371	2510	2578	2567	2709	2692	3 872
Visuomeninė organizacija	Įregistruoti	8150	9399	9311	2426	381	346	312	274	258	141	132	120
	Veikiantys	2652	3831	4262	2211	189	163	153	130	117	109	51	2
Asociacija	Įregistruoti	574	663	1543	9223	11745	12405	13114	13950	14747	15473	16139	16 839
	Veikiantys	256	252	417	3331	5537	6597	7525	7957	8769	9333	9896	9 951
Labdaros ir paramos fondas	Įregistruoti	829	900	966	1047	1079	1113	1170	1220	1277	1331	1404	1 457
	Veikiantys	160	195	224	285	230	222	233	225	225	209	220	242

Iš pateiktos lentelės matyti, kad ne pelno siekiančios organizacijos, kurių teisinis statusas yra viešoji įstaiga (beveik pusė), asociacija (daugiau nei pusė), labdaros ir paramos fondas (tik maža dalis), pagal statistinius duomenis yra ne tik įregistruotos, bet ir veikiantys subjektai. Tačiau iš šių statistinių duomenų neaišku, kas yra šių organizacijų steigėjai, t. y. privatus asmuo, privatus juridinis asmuo ar savivaldybės / valstybės įstaiga. Privačios nevyriausybines ne pelno siekiančios organizacijos dažnai yra maišomos su valstybės ir savivaldybių įsteigtomis viešosiomis įstaigomis. Pastarosios teikia panašias paslaugas kaip ir privačios nevyriausybines ne pelno organizacijos, tačiau jos gali jaustis stabiliai, nes yra finansuojamos valstybės. Tuo tarpu NVO yra finansiškai priklausomos nuo išorinių paramos šaltinių ir visuomet išgyvena neužtikrintumo būseną – neturėdamos pakankamai lėšų jos negalės įgyvendinti savo socialinės misijos, teikti paslaugų savo klientams. Pateikti statistiniai duomenys taip pat neparodo, kiek privačių asmenų (iš žmonių iniciatyvos) įsteigtų ne pelno siekiančių organizacijų vykdo ekonominę veiklą. Ši informacija nėra niekur prieinama, ją galima gauti nebent naršant organizacijų internetiniuose tinklapiuose ar kalbant su pastarųjų organizacijų vadovais. Tikslių statistinių duomenų nebuvimas ir kriterijų, apibrėžiančių, kas yra ne pelno siekianti NVO, gausa ir kompleksiskumas trukdo tirti šias organizacijas kaip reiškinį. Nubrėžti ribą tarp ne pelno organizacijų ir pelno siekiančių įmonių kartais būna sudėtinga, tačiau riba tarp ne pelno sektoriaus ir valstybinio sektoriaus taip pat nėra aiški (Worth, 2013: 18). M. J. Worthas (2013), remdamasis JAV trečiojo sektoriaus duomenų analize, teigia, kad beveik 1/3 ne pelno siekiančių NVO biudžeto lėšų gaunama iš vyriausybės fondų per projektus arba tiesiogines paslaugų finansavimo programas. Ne paslaptis, kad Lietuvoje didžioji dalis NVO išgyvena tik iš valstybės ir kitų ES fondų skiriamo finansavimo. M. J. Worthas (2013) pamini, kad JAV yra ir organizacijų, kurios visų pirma yra tiesioginės valstybės finansuojamų programų vykdytojos.

Lietuvoje, turint omenyje ne pelno organizacijų teisinę padėtį ir veiklos sąlygas, vis dar išlieka daug neaiškumų, klausiama, koks organizacijų teisinis statusas ir kokia jų paskirtis.

Pelno nesiekiančių organizacijų veikla ir jos pačios yra atskira besiplečianti visuomenės santykių sritis (Šimašius, 2007:10). Ne pelno siekianti NVO yra dažnai vartojama sąvoka, tačiau ji visiškai nenurodo organizacijos veiklos kryptingumo, o tik aiškiai apibrėžia pagrindinį veiksnį – pelno naudojimą (Šimašius, 2007). Lietuvoje taikoma juridinių asmenų sistema pristatoma 2 lentelėje.

2 lentelė. Juridinių asmenų sistema Lietuvoje

	Privačios organizacijos	Valstybės ir savivaldybių organizacijos
Pelno siekiantys subjektai	Visos įmonių rūšys, išskyrus valstybės įmones.	Valstybės įmonės.
Pelno nesiekiančios organizacijos (atitinkančios nevyriausybinių organizacijų kriterijų)	Asociacijos, labdaros ir paramos fondai, viešosios įstaigos (išskyrus valstybės ir savivaldybės) ir kitos ne pelno organizacijos.	Valstybės ir savivaldybių viešosios įstaigos, biudžetinės įstaigos.
Pelno nesiekiančios organizacijos (neatitinkančios nevyriausybinių organizacijų kriterijaus)	Profesinės sąjungos, religinės organizacijos, politinės partijos.	Įstatymais įsteigtos NPO: Lietuvos savivaldybių asociacija, valstybinės aukštosios mokyklos, Notarų rūmai ir kt.

Šaltinis: Šimašius (2007), 22 p.

2 lentelėje pristatomos dviejų tipų organizacijos: privačios ir valstybės bei savivaldybių organizacijos. Šios dviejų tipų organizacijos išskiriamos pagal pelno siekimo kriterijų: pelno siekiantys subjektai ir pelno nesiekiantys subjektai¹¹. Pelno nesiekiančios organizacijos, neatitinkančios nevyriausybinių organizacijų kriterijaus, išskirtos atskirtai.

Ne pelno siekiančios organizacijos turi vadovautis pagrindiniu pelno nesiekimo principu, tačiau kokia apimtimi jos gali vykdyti ūkinę ir komercinę veiklą, iki šiol išlieka aktualus ir kompleksinis klausimas. Nors ne pelno statusas nereiškia, kad negalimas pelno gavimas ir komercinė veikla nėra draudžiama, tačiau ji turi būti neatsiejamai susijusi su organizacijos veiklos tikslais.

Lietuvoje privačios nevyriausybines ne pelno siekiančios organizacijos, įregistruodamos savo teisinį statusą juridinių asmenų registre, gali rinktis tarp trijų viešųjų

¹¹ Pagal Lietuvos Respublikos Nevyriausybinių organizacijų plėtros įstatymą (2013 m. gruodžio 19 d., Nr. XII-717), nevyriausybė organizacija yra: nuo valstybės ar savivaldybių institucijų ir įstaigų nepriklausomas savanoriškumo pagrindais visuomenės ar jos grupės naudai veikiantis viešasis juridinis asmuo, kurio tikslas nėra politinės vadžios siekimas arba vien tik religijos tikslų įgyvendinimas. Prie nevyriausybinių organizacijų nepriskiriamos: politinės partijos; profesinės sąjungos bei darbdavių organizacijos ir jų susivienijimai; įstatymų nustatyta tvarka steigiamos organizacijos, kuriose narystė yra privaloma tam tikros profesijos atstovams; susivienijimai, kurių daugiau kaip 1/3 dalyvių yra privatūs juridiniai asmenys; sodininkų bendrijos, daugiabučių gyvenamųjų namų ir kitos paskirties pastatų savininkų bendrijos ir kitokios bendro nekilnojamojo turto valdymo tikslu įsteigtos bendrijos; šeimos.

juridinių asmenų tipų: viešosios įstaigos, asociacijos bei labdaros ir paramos fondo. Bendrijos (sodininkų, daugiabučių namų, individualių gyvenamųjų namų, poilsio namų, garažų, kūrybinių dirbtuvių ir kitų negamybinių pastatų patalpų savininkų) ir šeimos nėra priskiriamos prie nevyriausybinių organizacijų, tačiau yra laikomos ne pelno siekiančiomis organizacijomis.

Privačios nevyriausybines ne pelno siekiančios organizacijos dažnai yra maišomos su valstybės ir savivaldybių įsteigtomis viešosiomis įstaigomis, kurios taip pat teikia panašias paslaugas kaip ir privačios nevyriausybines ne pelno organizacijos, tačiau kitaip nei pastarosios, yra finansiškai priklausomos nuo išorinių paramos šaltinių ir jaučiasi visuomet nestabilios, nes neturėdamos pakankamai lėšų negali nenutrūkstamai teikti paslaugų savo klientams ir turi nuolat galvoti, kaip išgyventi ir išlikti. Apskritai 2002 m. Lietuvos gyventojų apklausos duomenimis (naujesnių duomenų šiuo klausimu nėra), net 60 proc. gyventojų neskyrė individualios įmonės nuo NVO ir negalėjo paaiškinti, kas tai yra (Dromantienė, 2003).

Pagal Lietuvoje galiojančius teisinius ir institucinius reikalavimus, bet kuri viešoji įstaiga, asociacija, labdaros ir paramos fondas gali vykdyti ekonominę veiklą, t. y. parduoti savo paslaugas ir / ar prekes, o gautas pajamas naudoti organizacijos įstatuose nurodytiems tikslams pasiekti. Lietuvoje esama juridinių asmenų sistema neatsispindi praktikoje egzistuojančių NVO tipologijos. Pelno nesiekiančias organizacijas (atitinkančias nevyriausybinių organizacijų kriterijų) tikslinga išskaidyti į du potipius: tradicinės NVO (negeruoja pajamų) ir NVO, vykdančios pajamas generuojančias veiklas. NVO, vykdančios pajamas generuojančias veiklas, turi atitikti šiuos pagrindinius kriterijus: veikti vienoje arba keliuose iš socialinės apsaugos, švietimo ir / arba sveikatos sričių; siekti daugiau nei dviejų tikslų (socialinis, ekonominis ir politinis tikslai) pusiausvyros; vykdyti socialinę veiklą, įgyvendinant projektus ir pasitelkiant savanorius; dalyvauti rinkoje ir gauti iš jos pajamas; atstovauti tam tikrai tikslinei grupei ir ginti jos teises.

Dalyvaudamos rinkoje jos gauna pajamų, kad galėtų įgyvendinti savo pagrindinę socialinę funkciją. NVO, siekdamos daugiau nei dviejų tikslų (pvz., socialinio, ekonominio, politinio), susiduria su tarpsektorine įtampa, balansavimo tarp sektorių sunkumais. Pam Seanor (2011), atsižvelgdama į NVO socialinius ir ekonominius tikslus ir jų balansą, pateikia įvairių NVO kontinuumą nuo tradicinės ne pelno siekiančios NVO iki tradicinės pelno siekiančios įmonės (išsamiau žr. 55 psl.). Tarp šių organizacijų įsiterpia ne pelno siekianti organizacija, vykdančios pajamas generuojančias veiklas. Socialinės, ekonominės ir politinės veiklos derinimas, siekiant socialinių tikslų, leidžia organizacijai priartėti prie darnios pusiausvyros, kuomet organizacija atlieka ne tik socialinę funkciją, bet pati save ir išlaiko. Kartu gali prisidėti prie gerovės valstybės socialinių tikslų įgyvendinimo.

Lietuvoje veikiančių ir psichosocialines paslaugas teikiančių NVO socialinę ir ekonominę veiklos funkcijas galime apibrėžti taip: pagrindinė socialinės veiklos funkcija – tai įvairiapusė pagalba socialiai pažeidžiamoms grupėms, o socialinę veiklą papildanti ekonominė veiklos funkcija – tai gebėjimas būti versliai, išlikti stabiliai ir ekonomiškai nepriklausomai. NVO socialinio matmens samprata gali būti siejama su pagalbos asmeniui raiškomis, dažniausiai įvardijamomis kompleksiniu terminu – psichosocialinė pagalba asmeniui. Tai apima socialinę, psichologinę ir švietimo pagalbą vaikams ir jų tėvams, suaugusiems asmenims ir šeimoms. Socialinis matmuo taip pat siejamas ir su galimybe gauti įvairiapusę pagalbą vaikui, suaugusiam ar šeimai ištikus krizei, kuomet valdžios institucijų ir rinkos pagalba nėra prieinama ir / ar pakankama. Socialinio matmens samprata taip pat susijusi su savo tikslų ir misijos suvokimu. Psichosocialines paslaugas teikiančios NVO ekonominio matmens samprata yra neatsiejama nuo verslumo sampratos¹². Verslumas – tai ekonominės veiklos būdas, leidžiantis organizacijai išlikti stabiliai ir ekonomiškai savarankiškai. NVO sprendimas dalyvauti rinkoje įgalina organizaciją pačiai generuoti pajamas ir jas panaudoti savo poreikiams. NVO politinio matmens samprata siejama su dalyvavimu įgyvendinant socialinę politiką. Politinis matmuo neatsiejamas nuo demokratinio šalies valdymo. Dalies valstybės funkcijų perleidimas NVO sektoriui užtikrina NVO dalyvavimą politikos formavimo procese.

NVO veiklos atskaitomybė

Ne pelno siekiančios nevyriausybinės organizacijos gali pačios nusimatyti misiją, kurios sieks, bei strategiją, kuria vadovausis, siekdamos savo tikslų. Šiuo atžvilgiu jos yra nepriklausomos, tačiau kalbant apie NVO atskaitomybę, visuomenės nuomonė tampa ypač svarbi. NVO dirba su visų visuomenės narių pinigais, todėl visuomenė nori žinoti, ką su jos pinigais veikia ir kaip juos naudoja. Kuo aktyvesnė pilietinė visuomenė, kuo didesnis NVO sektorius, tuo aktualesnis tampa NVO atskaitomybės klausimas. Pradedama svarstyti, ar nevyriausybinių organizacijų veikla yra efektyvi, kam ir kaip jos atsiskaito, kaip tobulina savo darbo metodus. Įprasta, kad NVO visuomet atsiskaito už jai skirtų lėšų panaudojimą, tačiau retai kada yra vertinamas įgyvendintos veiklos efektyvumas, nauda. M. J. Worthas (2013) teigia, kad bendriausia prasme NVO atskaitomybė – tai organizacijos atsakomybė už savo veiksmus, todėl organizacija turi atsiskaityti ne tik už jai skirtų išteklių panaudojimą, bet ir įrodyti šių išteklių naudojimo efektyvumą įgyvendinant socialinę misiją.

Anot M. J. Wortho (2013), minimalus reikalavimas NVO – veikti pagal tos šalies, kurioje yra registruotos, įstatymus, vadovautis pelno neskirstymo principu, vengti interesų konfliktų, elgtis su darbuotojais sąžiningai ir teisingai, pateikti reikalaujamas ataskaitas (pvz.,

¹² „Verslumo esmė iš tikrųjų yra išnaudoti galimybes, kurios atsiranda su pokyčiais“ (Peter Drucker).

statistikos departamentui; įvairiems fondams, kurie finansuoja; valdžios institucijoms). Be abejo, šie minimalūs reikalavimai neatskleidžia, ar pagerėjo atstovaujamos socialinės grupės situacija, ar pasikeitė žmonių įpročiai ir vertybės, ar padidėjo / sumažėjo tolerancija tam tikrai socialinei grupei. Visa tai įvertinti ir išmatuoti yra be galo sudėtinga, tai daug prieštaravimų keliantis klausimas. Toks įvertinimas padėtų išsiaiškinti, ar NVO kryptingai siekia savo misijos, ar efektyviai naudoja gautus resursus. Kai kurios pasaulio šalys (pvz., JAV, Didžioji Britanija), turinčios ilgas NVO atskaitomybės įvertinimo tradicijas, pasitelkia tam tikras priemones: įstatymus, savireguliacijos mechanizmus (sertifikatai, akreditacijos), skaidrumo principus.

Lietuva kol kas neturi reglamentuoto, įstatymais apibrėžto NVO veiklos atskaitomybės mechanizmo. Dauguma Lietuvos nevyriausybių organizacijų už savo vykdomą veiklą atsiskaito teikdami ataskaitas donorams (ES fondai, Vyriausybė, savivaldybė, verslo įmonės, užsienio donoriai), kurie finansavo vykdomas veiklas. Pabrėžiama, kad mažėjant finansavimui iš valstybės ir ES fondų NVO yra priverstos plėsti esamus partnerystės tinklus ir ieškoti naujų. Partnerystė tampa labai svarbi ir aktuali, nes partnerystės dėka atsiranda galimybė užmegzti ryšius su kitomis institucijomis (valdžios ir viešojo sektoriaus organizacijomis, verslo įmonėmis, kitomis NVO). Bendradarbiaudama su kitomis institucijomis NVO susiduria su naujomis atskaitomybės formomis, tinklų mezgimo subtilybėmis ir visuomenės informavimo apie savo vykdomą veiklą būtinybe.

1.1.2. NVO veikla Lietuvos gerovės valstybėje

Visose šalyse NVO veikimą lemia NVO ir valstybės tarpusavio santykiai. Remiantis valstybės ir rinkos „nesėkmių“ teorija galima teigti, kad paprastai NVO sektoriaus ir valstybės tarpusavio santykiai paremti konfliktu ir konkurencija (Salamon ir Anheier, 1998). NVO sektoriaus atsiradimas ir plėtra atskleidžia ne tik valstybės ribotumą, kai reikia užtikrinti gyventojų gerovę, bet ir jos nepajėgumą, susidūrus su didėjančiu visuomenės pliuralizmu ir augančia įvairove. Todėl priklausomai nuo palaikomos politinės sistemos ideologijos, ne pelno sektoriaus plėtra gali būti vertinama ir kaip visiška laisvė, ir kaip pagrindinių asmens saugumo poreikių neigimas bei nelygybės šaltinis (Salamon ir Anheier, 1998).

Tarpusavio priklausomybės teorija teigia, kad NVO ir valstybės santykiai nėra paremti tik konfliktu ir konkurencija (Salamon ir Anheier, 1998). Priešingai, tarp NVO sektoriaus ir valstybės dominuoja partnerystės ir tarpusavio priklausomumo santykiai. Partnerystės santykiams plėtotis leidžia keletas priežasčių: visų pirma, nevyriausybinkai dažnai yra aktyvesni ir pirmesni tose srityse, kuriose valstybė yra nepasirengusi atsakyti į piliečių poreikius; antra, jie taip pat dažnai sukuria ir plėtoja ekspertines žinias, o savo patirtį perduoda

valstybei ir jos institucijoms; trečia, nevyriausybininkai gali suteikti paramą valstybei paremdama jų įgyvendinamą politiką ar naujai inicijuojamas priemones bei metodus tam tikrose srityse. Nepaisant aukščiau išvardytų NVO stiprybių, jos turi ir reikšmingų ribotumų, trukdančių spręsti bendruomenėje kylančias socialines problemas. Pagrindinis ir didžiausias trukdis organizacijoms veikti ir augti – tai gebėjimų ir įgūdžių pačioms save išsilaikyti, atrasti savo vietą / nišą NVO sektoriuje, tam, kad išliktum, trūkumas.

Jolanta Aidukaitė, Antalija Bogdanova ir Arvydas Guogis (2012), apžvelgdami Lietuvos, kaip gerovės valstybės, raidą, teigia, kad Lietuvoje niekada nebuvo sudarytos sąlygos gyvuoti dosniai socialinei politikai, įsitvirtinusiai kitose socialdemokratinėse gerovės valstybėse. Lietuvos valstybėsėjimas šiuolaikinės gerovės valstybės link kaskart, į valdžią atėjus naujai politinei jėgai, buvo chaotiškas. Jaunai, tik nepriklausomybę atgavusiai šaliai tapti dosnia ir įgalinančia gerovės valstybe taip pat trukdė ir globalios problemos, anksčiau palietusios ir kitas Europos gerovės valstybes. Gerovės valstybės raida ir socialinė politika dažniausiai priklauso nuo socialinės politikos kūrėjų ir formuotojų. Tuo tarpu, Lietuvoje, anot autorių, niekada nebuvo palankių ir objektyvių raidos sąlygų Lietuvos gerovės valstybei plėtotis. Šiandien galima teigti, kad vis dar nėra aiškios bei pagrįstos gerovės valstybės kūrimo koncepcijos (Aidukaitė et al., 2012), kartu numatančios ir konkretų NVO vystymosi kelią.

2011 metais mokslininkų (Aidukaitė et al., 2012) atliktas kokybinis tyrimas su 67 įvairių sričių atstovais¹³, prisidėjusiais prie Lietuvos socialinės politikos formavimo ir įgyvendinimo, atskleidė kompleksinę ir sudėtingą Lietuvos gerovės valstybės situaciją, kuriant savąjį socialinės politikos modelį. Autoriai apklaustus ekspertus pagal ideologines nuostatas suskirstė į tris grupes ir išskyrė tris požiūrius, atpindinčius dabartinę Lietuvos gerovės valstybės formuojamą politiką. Pirmąją grupę sudaro dauguma mokslininkų, kairiųjų partijų atstovai, dalis nevyriausybinių organizacijų, viešojo administravimo ir profesinių sąjungų atstovai, kurių ideologinės nuostatos artimos socialdemokratinei kryptčiai. Antrąją grupę, kurią atstovauja verslo, žiniasklaidos ir dešiniųjų partijų atstovai, priimtinos liberalios ideologijos nuostatos. Trečioji grupė yra tam tikra pusiausvyra tarp šių skirtingų ideologinių polių (socialdemokratinis ir liberalusis) ir ją sudaro finansų analitikai. Svarbu atkreipti dėmesį, jog tyrime dalyvavę nevyriausybinių organizacijų atstovai palaiko socialdemokratinį požiūrį, kuomet atsakomybę už socialinę gerovę prisiima valstybė, garantuodama visiems gyventojams socialinių paslaugų prieinamumą. Galima daryti prielaidą, jog NVO tikisi ir laukia iš valstybės išlaikymo bei finansavimo. Antrąją grupę atstovaujantys ekspertai, palaikantys liberaliąją kryptį, mano, kad

¹³ Tyrime buvo apklausti šių sričių atstovai - socialinės apsaugos struktūrų darbuotojai, mokslininkai, politikai, verslo ir bankų atstovai, žurnalistai, profsąjungų lyderiai, nevyriausybinių organizacijų ir kitų sričių atstovai, prisidėję prie socialinės politikos formavimo ir įgyvendinimo (Aidukaitė, Bogdanova ir Guogis 2012).

valstybė turi užtikrinti tik minimalią gerovę. Trečioji grupė, besilaikanti viduriniojo kelio idėjos, artimiausia šiame darbe pristatomam darnios plėtros požiūriui, kuris leidžia NVO siekti pusiausvyros, derinant socialinę, ekonominę ir politinę veiklas.

Tik atgavus nepriklausomybę Lietuva pasuko rinkos ekonomikos link ir sekė liberaliosios demokratijos kryptimi (Norkus, 2008; Guogis, 2004). Lietuva įgyvendino „neoliberalųjį ekonominių reformų šoko terapijos modelį“ (Norkus, 2008:623). Zenonas Norkus (2008) Lietuvą priskiria prie nebrandžios ir negrynos liberaliosios rinkos ekonomikos, teigdamas, kad ji išlaiko judėjimą link grynosios liberaliosios rinkos ekonomikos. Socialinio kapitalo trūkumas Lietuvos visuomenėje, anot Norkaus (2008), pagrindinis veiksnys, artinantis Lietuvą link liberaliosios rinkos ekonomikos.

Mariaus Kalantos (2015:233) atliktas tyrimas apie Lietuvos politinės ekonomijos institucijų kaitą (5-iose institucinėse sferose – darbo santykių, profesiniame mokyme ir švietime, įmonių valdyme, santykių tarp įmonių ir santykių įmonių viduje) atskleidė, jog Lietuvos politinei ekonomijai yra būdingas „neatitikimas“ tarp normatyvinio koordinuotos rinkos ekonomikos institucijų diskurso artikuliuojamų kaitos prioritetų ir galimybių juos įgyvendinti esamoje institucinėje tikrovėje, teigiant, kad objektyvios institucinės sąlygos yra palankesnės liberalios rinkos ekonomikai būdingų institucijų plėtrai.

J. Aidukaitės (2004) nuomone, dalis Lietuvos socialinės apsaugos sistemos bruožų, priskiriamų prie labiau universalistiniais principais besivadovaujančių gerovės valstybių (socialdemokratinio ar korporatyvinio modelio), neleidžia Lietuvos laikyti kaip visiškai atitinkančios liberalųjį gerovės valstybės modelį. Tačiau nepaisant kelių universalių socialinės apsaugos sistemos bruožų, rinka ir šeima išlieka svarbiausiomis institucijomis, padedančioms Lietuvos gyventojams užsitikrinti pakankamą gyvenimo lygį ir saugią aplinką gyventi (Aidukaitė, 2004).

Aiškios gerovės valstybės koncepcijos nebuvimas, išliekanti socialinės politikos priklausomybė nuo ekonomikos bei socialinio kapitalo trūkumas rodo, kad Lietuvos gerovės valstybė yra nepajėgi remti NVO sektorių atstovaujančių organizacijų vykdomos veiklos ir užtikrinti šių organizacijų nuoseklų ir ilgalaikį finansavimą.

Žvelgiant į dabartinę socialinę politiką Lietuvoje pastebime, kad pasitikėjimas nevyriausybinėmis ir privačiojo sektoriaus organizacijomis auga, dalį viešųjų paslaugų valstybė patiki / perleidžia pastarosioms. Po nepriklausomybės atgavimo Lietuva siekė sukurti naują socialinių paslaugų sistemą, kuomet socialines paslaugas gali teikti ir privačios bei nevyriausybines organizacijos. Prie socialinių paslaugų infrastruktūros pertvarkymo prisidėjo ir Lietuvos nevyriausybines organizacijos, perrėmusios dalį valstybės ir savivaldybės teikiamų paslaugų (Aidukaitė et al., 2012). 1992 m. Lietuvoje išleidžiamas pirmasis nutarimas dėl

nevyriausybių organizacijų finansavimo, įgyvendinant Vyriausybės socialinės reformos programą. Šiuo laikotarpiu ypač sparčiai kūrėsi įvairios NVO.

Psichosocialines paslaugas teikiančios NVO aktyviai dalyvavo įgyvendinant šią reformą, didinant paslaugų prieinamumą, gerinant teikiamų paslaugų kokybę ir vykdant socialinių paslaugų visuomenei plėtrą. Per pastaruosius skirtingų reformų socialinės politikos įgyvendinimo metus nevyriausybines organizacijas iš valstybės ir piliečių įgijo daug pasitikėjimo, tačiau kartu jos jaučia didelį spaudimą būti visų visuomenėje egzistuojančių socialinių, pilietinių ir žmogaus teisių problemų sprendėjomis. Šios organizacijos dažnai susiduria su savo veiklos įgyvendinimo ribotumais, nes kalendorinių metų pradžioje jos turi prašyti lėšų veiklai, o tai jau ne lygiavertė partnerystė įgyvendinant socialinę politiką. Ši prieštaringa situacija yra susiklosčiusi dėl kelių priežasčių: visų pirma, valstybė deklaruoja, kad ji palaiko, remia ir pritaria NVO dalyvavimui socialinės politikos įgyvendinime, tačiau neturi aiškios strategijos ir pakankamai finansinių resursų, kad galėtų pirkti NVO sektoriaus teikiamas paslaugas; antra, NVO, palaikydama valstybės skelbiamą ir aiškiai deklaruojamą poziciją dėl dosnios ir visapusiškos gyventojų gerovės užtikrinimo (socialdemokratinė kryptis), tikisi ir laukia paramos iš Lietuvos valstybės, pati nematydama poreikio vystytis ir keistis. Viena iš išeičių, leidžiančių NVO „išgyventi / išlikti“, yra savo paslaugų ir prekių pardavimas. Verslumo principų taikymas NVO veikloje skatina NVO kūrybiškumą ir inovatyvumą, leidžia organizacijoms labiau pasitikėti savo jėgomis.

1.1.3. NVO: tarp socialinės misijos ir dalyvavimo rinkoje

NVO būties transformacija paskatino tyrėjus daugiau dėmesio skirti NVO sektoriaus analizei ir tyrimams skirtingose šalyse. Rupertas Tayloras (2010) ir kiti mokslininkai teigia, kad NVO sektorius, nepaisant paskutiniiais dešimtmečiais pagausėjusių mokslinių darbų, vis dar nepakankamai ištirtas. Anot R. Taylora (2010), NVO sektorių analizuojančios teorijos yra nuolat papildomos, jos turėtų būti vertinamos kritiškai ir pritaikomos, atsižvelgiant į realias kiekvienos šalies socioekonominės konteksto sąlygas. Būtent dėl šios priežasties nėra vienos dominuojančios teorijos, kuri apimtų visą NVO sektorių (Anheier ir Salamon iš Taylor, 2010). Kaip teigia D. Lewisas (2010), dėl NVO institucinių formų lankstumo ir skirtingų vertybių, kurias savyje talpina NVO, gausos į NVO turėtų būti žiūrima kaip į „tabula rasa“, kur kiekviena šalis galėtų suprojektuoti esamas idėjas, lūkesčius ir nerimą dėl NVO patiriamos transformacijos.

Nevyriausybines organizacijas, teikiančias psichosocialines paslaugas, pasirinktos kaip tyrimo objektas, nes šioje srityje dirbančios organizacijos glaudžiai susijusios su viena iš

esminių valstybės užduočių – užtikrinti gyventojų visapusišką socialinę ir emocinę gerovę. Kad šioje srityje dirbančios NVO atlieka svarbų vaidmenį valstybėje, patvirtina 1991 m. John Hopkins universiteto atlikta 8 šalių (JAV, Jungtinė Karalystė (JK), Prancūzija, Vokietija, Italija, Švedija, Vengrija, Japonija) lyginamoji analizė, kuri atskleidė, kad nepaisant skirtingo trečiojo sektoriaus dydžio įvairiose šalyse, jų veiklos sritys dažnai yra apribotos keliomis pagrindinėmis, t. y. švietimu ir tyrimais, sveikatos, socialinėmis paslaugomis bei kultūros ir laisvalaikio paslaugomis (užima ne mažiau kaip 75 proc. trečiojo sektoriaus išlaidų, išskyrus Švediją, kurioje tik 50 proc.) (Salamon ir Anheier, 1998).

Kiekvienoje šalyje NVO sektoriaus plėtra priklauso nuo susiklosčiusių socialinių, politinių ir ekonominių santykių joje. L. M. Salamonas ir H. K. Anheieris (1998) pabrėžia, kad NVO sektorius nuolat balansuoja tarp rinkos ir valstybės. Kas – rinka, valstybė ar NVO sektorius – turi teikti pagrindines socialinės gerovės paslaugas? Paslaugų teikėjo vartotojai patys taip paprastai pasirinkti negali, nes kiekvienos šalies istorinis vystymasis nulėmė jos konkretų pasirinkimą. Tai yra glaudžiai susiję su galios santykiais ir jų pusiausvyra visuomenėje tarp socialinių klasių bei tarp valstybės ir pilietinės visuomenės (Salamon ir Anheier, 1998).

Mokslinėje literatūroje išskiriami keturi trečiojo sektoriaus plėtros „keliai“ – liberalusis, socialdemokratinis, korporatyvistinis ir steitistinis, siejant juos su valstybės-visuomenės tarpusavio santykių modeliais ir klasės santykių išsiskaidymu visuomenėje (Salamon ir Anheier, 1998). L. M. Salamonas ir H. K. Anheieris (1998), atlikę 8 šalių ne pelno sektoriaus analizę (John Hopkins universiteto tyrimas) ir, atsižvelgdami į valstybės lėšų, skiriamų socialinei gerovei užtikrinti, dydį ir ne pelno sektoriaus organizacijų kiekį, priskyrė šalis tam tikram modeliui¹⁴ (žr. 3 lent.): liberalusis – JAV, JK, socialdemokratinis – Švedija, Italija, korporatyvistinis – Vokietija, Prancūzija, ir steitistinis – Japonija. Lentelė, remiantis E. Bloodgood, J. Tremblay-Boire, A. Prakash (2014) ir R. Taylor (2010), papildyta dviem punktais: pagal visuomenės ir valstybės požiūrį į NVO dalyvavimą rinkoje bei NVO ir valstybės bendradarbiavimą.

3 lentelė. NVO plėtros keliai

NVO sektoriaus tipas	NVO sektoriaus dydis (pagal dirbančiųjų proc.)	Valstybės skiriamų lėšų dydis socialinei gerovei užtikrinti	Atsakomybė už soc. gerovę	Šalys	Požiūris į NVO dalyvavimą rinkoje	Požiūris į NVO ir valstybės bendradarbiavimą
Liberalusis	Didelis	Palyginti mažai skiriama (19,2 ir 22,5 proc. BVP, 2014 m.)	Valstybė deleguoja savo funkcijas NVO sektoriui	JAV, JK	Daugiau teigiamas	NVO kaip įrankis

¹⁴ Anot autorių L. M. Salomono ir H. K. Anheierio, Vengrija, kaip šalis, išgyvenanti pereinamąjį laikotarpį, nebuvo įtraukta į straipsnyje pateikiamą analizę, todėl nėra priskirta nei vienam trečiojo sektoriaus plėtros keliui.

Socialdemokratinis	Mažas	Palyginti daug skiriama (28 ir 28,6 proc. BVP, 2014 m.)	Valstybė	Švedija, Italija	Daugiau neigiamas	NVO kaip savanorystės erdvė
Korporatyvistinis	Didelis	Palyginti daug skiriama (25,8 ir 31,9 proc. BVP, 2014 m.)	Valstybė ir NVO sektorius	Vokietija, Prancūzija	Daugiau teigiamas	NVO kaip tarpininkas
Steitistinis	Mažas	Palyginti mažai skiriama (23,1 proc. BVP, 2011 m.)	Šeima	Japonija	-	-

Lentelė sudaryta L. M. Salamono ir H. K. Anheierio (1998:240) ir papildyta autorės, remiantis E. Bloodgood, J. Tremblay-Boire, A. Prakash (2014) ir R. Taylor (2010)

Liberalusis modelio tipas atspindi palyginti mažą valstybės skiriamų lėšų socialinei gerovei užtikrinti dydį ir palyginti didelį ne pelno sektorių. Tačiau autoriai pažymi, kad JAV atspindi „grynąjį“ liberalistinį modelį, tuo tarpu JK – daugiau liberaliojo ir socialdemokratinio (pvz., sveikatos sistema yra stipriai remiama valstybės) tipo derinį. Šalyse, priskiriamoms prie liberalistinio modelio, valstybė ir NVO sektorius dalijasi atsakomybe už socialinę gerovę. Valstybė yra linkusi deleguoti savo funkcijas NVO sektoriui ir jo vaidmenį psichosocialinių paslaugų rinkoje vertina teigiamai. Galima numanyti, kad šalyse, kuriose vadovaujamos neoliberalistine valdymo tradicija, NVO sektoriaus organizacijos yra labiau matomos ir vertinamos kaip įrankiai, padedantys disciplinuoti žmogų ir prisitaikyti prie rinkos konkurencijos sąlygų (Taylor, 2010). Išsamiau apie NVO ir valstybės bendradarbiavimą – 1.2.5 darbo skyriuje (44 psl.)

Socialdemokratinį ne pelno sektoriaus modelio tipą atspindi Švedijos, šiek tiek mažiau Italijos atvejais. Abiejų šalių valstybės skiria palyginti daug lėšų socialinei gerovei užtikrinti ir turi palyginti mažą ne pelno sektorių (vertinant darbuotojų skaičių ne pelno sektoriuje). Autoriai pabrėžia, kad socialdemokratiniam modelio tipui atstovaujančių šalių ne pelno sektoriaus organizacijos dažnai atlieka kitokią funkciją visuomenėje – t. y. advokacijos (paremtos savanoryste) ir savo nuomonės, požiūrio, gyvenimo būdo pateikimo (laisvalaikio, poilsio praleidimo organizacijos). Šiam tipui atstovaujančiose šalyse atsakomybę už socialinę gerovę prisiima valstybė, visiems gyventojams užtikrindama socialinių paslaugų prieinamumą. Kadangi pagrindinė NVO funkcija daugiau orientuota į savanorystės propagavimą ir pilietiškumo skatinimą, NVO dalyvavimas psichosocialinių paslaugų rinkoje nėra priimtinas. Išsamiau apie Švedijos gerovės valstybę – 1.2.4 darbo skyriuje (38 psl.)

Taip pat išskiriami dar du modelio tipai: korporatyvistinis (Vokietija ir Prancūzija) ir steitistinis (Japonija). Korporatyvistinis ne pelno sektoriaus modelio tipas pasižymi didelėmis valstybės skiriamomis lėšomis socialinei gerovei užtikrinti ir palyginti dideliu ne pelno sektoriumi. Šis tipas išskirtinis tuo, kad valstybė ir ne pelno sektorius vadovaujasi subsidiarumo

idėja, kaip pagrindiniu socialinės politikos principu. NVO sektoriaus organizacijos kartu su viešojo sektoriaus organizacijomis dalyvauja įgyvendinant socialinę politiką, teikiant psichosocialines paslaugas. Bendradarbiaujantys NVO ir valstybės tarpusavio santykiai rodo, kad NVO dalyvavimas rinkoje yra vertinamas palankiai, o valstybė laikosi pozicijos, kad NVO yra tarpininkas tarp valstybės ir jos piliečių. Išsamiau apie NVO ir valstybės bendradarbiavimą – 1.2.5 darbo skyriuje (44 psl.), apie Vokietijos gerovės valstybę – 1.2.4 darbo skyriuje (38 psl.).

Steitistinis modelio tipas išsiskiria palyginti nedidelėmis valstybės lėšomis, skiriamomis socialinei gerovei užtikrinti, ir palyginti nedideliu ne pelno sektoriumi. Šis modelis išskirtinis tuo, kad atsakomybė nuo valstybės ir ne pelno sektoriaus perkeliama šeimos institucijai. Kitose darbo dalyse šis tipas (kuriam priskiriama Japonija) nėra analizuojamas dėl per didelių socialinių, kultūrinių ir politinių skirtumų tarp šiam modeliui priskiriamų šalių ir Lietuvos.

Pateikti atsakymą, kuriam tipui būtų galima priskirti Lietuvos NVO sektorių, nėra taip paprasta. Viena vertus, Lietuva priklauso ES šalims, skiriančioms mažiausiai lėšų socialinei gerovei užtikrinti¹⁵, o NVO sektorius, lyginant statistinius duomenis, augo (žr. 1 lent. 20 psl.). Tad šiuo atveju būtų galima teigti, kad Lietuva vadovaujasi liberaliuoju modeliu. Antra vertus, Lietuva tam tikroms socialinės apsaugos sritims skiria pakankamai lėšų, o NVO sektoriaus plėtra yra labiau teoriška nei realybę atspindinti (t. y. nėra aiškus aktyviai veikiančių NVO skaičius). Vadinasi, Lietuva atitiktų socialdemokratinį modelį.

Lietuvos NVO išlieka konfliktiškoje situacijoje su valstybe. Lietuvai vadovaujantis liberaliuoju modeliu, NVO socialinės, ekonominės ir politinės veiklos derinimas turėtų tapti įprasta praktika. Jeigu Lietuva nuspręstų didinti socialinės gerovės paslaugoms skiriamas valstybės lėšas, plėsdama viešojo sektoriaus institucijas, tuomet šalyje nebūtų toks didelis poreikis NVO teikiamoms paslaugoms atsirasti. Lietuvos gerovės valstybė nuolat dvejoja, kuriuo „keliu“ sekti: likti ties liberaliuoju, pasukti korporatyvinio ar vis dėlto socialdemokratinio kelio link.

Dabartinė situacija rodo, kad valstybės finansavimas socialinės gerovės paslaugoms užtikrinti tiek viešajame, tiek NVO sektoriuje yra ribotas. Kyla klausimas, ar Lietuvoje atsiradusios ir socialinę, ekonominę bei politinę veiklas derinančios NVO yra besikeičiančios visuomenės poreikius atspindintis ar tradicinės NVO prasmę iškreipiantis reiškinys. Lietuvos viešojoje ir akademinėje erdvėje šio tipo organizacijos nėra aiškiai apibrėžtos, dažniausiai

¹⁵ „Eurostat“ statistiniai duomenys (2012 m.): **Lietuva** skyrė 16,5 proc. lėšų socialinei apsaugai nuo BVP (2011 m. – 17 proc., 2010 m. – 19,1 proc., 2009 m. – 21,2 proc.). EBPO šalių statistiniai duomenys (2014 m.): **Vokietija** skyrė 25,8 proc. (2013 m. – 25,6 proc., 2012 m. – 25,4 proc., 2011 m. – 25,5 proc.), **JK** skyrė – 22,5 proc. (2013 m. – 23 proc., 2012 m. – 22,7 proc., 2011 m. – 22,8 proc.), **Švedija** skyrė 28,1 proc. (2013 m. – 28,2 proc., 2012 m. – 27,7 proc., 2011 m. – 27,2 proc.). **Japonijos** paskutiniai duomenys: 2011 m. – 23,1 proc., 2010 m. – 22,1 proc., 2009 m. – 22 proc.).

kalbama apie NVO, teikiančias psichosocialines paslaugas, kurios yra finansuojamos valstybės ar ES lėšomis, tačiau nekalbama apie NVO, kurios pačios parduoda savo prekes ir / ar paslaugas, susikurdamos tam tikrą nišą rinkoje.

Jei valstybės skiriamas finansavimas NVO sektoriui yra ribotas, bendradarbiavimas su verslo sektoriumi nėra išvystytas, kuriuo keliu Lietuvos NVO turėtų pasukti? Viena iš alternatyvių išeikių Lietuvos NVO – socialinės, ekonominės ir politinės veiklų derinimas, siekiant save išlaikyti ir plėsti socialinę veiklą. Atsiranda būtinybė kalbėti apie sunkumus, kuriuos patiria NVO, derindama dalyvavimą rinkoje prie savo socialinės misijos. Ar šio tipo NVO praranda savo svarbą visuomenėje, jeigu parduoda savo paslaugas? Ar NVO sektoriaus paslaugų plėtra ir augantis valstybės, verslo ir NVO sektoriaus bendradarbiavimas gali padėti spręsti aktualias socialines problemas?

1.2. Gerovės valstybės ir NVO sektoriaus kaita

Kaip minėta ankstesniuose skyriuose, NVO veikimo sąlygas lemia NVO ir valstybės tarpusavio santykiai. Šiame skyriuje analizuojama valstybės, rinkos ir pilietinės visuomenės tarpusavio santykių ir vaidmenų kaita, gerovės valstybių pokyčiai bei NVO ir valstybės bendradarbiavimo būdai.

1.2.1 Valstybės, rinkos ir pilietinės visuomenės tarpusavio santykių kaita

XIX a. Europoje pilietinė visuomenė dėl nuolatinių rinkos ir valdžios sektorių tarpusavio kovų ilgą laiką buvo pamiršta ir nepastebima. Tuo laikotarpiu į žmonių santykius buvo žiūrima iš materialistinės perspektyvos, buvo manoma, kad žmonių elgesys yra materialistinis, utilitaristinis, o moralinės vertybės ir kultūros normos yra ekonominių santykių pasekmė (Rifkin, 2004). Tačiau socialinės atsakomybės klausimas, anot Maria Alice Nunes Costa (2010), visą laiką buvo svarbus tiek valdžiai, tiek verslui, tiek gyventojams. O kas turi prisiimti atsakomybę už šiuolaikinio pasaulio socialines bėdas, nelaimes ir nedarbą, solidarumo visuomenėje skatinimą, visuomet išlieka diskutuotinas.

Anot M. A. N. Costa (2010), visuomenės nariai, gyvendami rizikos visuomenėje ir susidurdami su kasdieniais iššūkiais, susikūrė kitokį solidarumą, Taip po Antrojo pasaulinio karo susidarė sąlygos kurti dažnyčios labdaros organizacijoms, gerovės valstybėms. 1970 m. susikūrė ir veiklą pradėjo daugybė įvairių socialinių judėjimų, kovojusių už socialinį teisingumą ir žmogaus teises. Galia, kuri anksčiau buvo sutelkta tik valstybės rankose, išsiplėtė tarp įvairių

grupių ir susivienijimų tinklų (moterų, jaunimo, etninių grupių, aplinkos apsaugos ir t. t.), vėliau tapusių privačiomis nevyriausybinėmis organizacijomis, atstovaujančiomis viešajam interesui.

Pilietinės visuomenės svarba augo kartu su nacionalinės valstybės galios mažėjimu ir išskaidymu kitoms institucijoms. 1970–1980 m. Europos demokratinių šalių ir JAV išgyventa gerovės valstybės krizė atskleidė, kad valstybės pastangos yra ribotos, kad ji turi bendradarbiauti ir su kitais svarbiais politikos lauke dalyvaujančiais aktoriais, t. y. rinkos ir pilietinės visuomenės dalyviais (Kickert et al., 1997). Tuo laikotarpiu pilietinė visuomenė ir jai atstovaujanti organizacijos visuomenėje tampa itin svarbios.

Jeremy'is Rifkinas (2004) pabrėžia pilietinės visuomenės svarbą teigdamas, kad tai vieta, kur kuriama kultūra su visomis savo formomis, tai žmonės, kurie bendraudami tarpusavyje kuria ir reprodukuoja elgesio kodus ir vertybines santykių normas. Pilietinė visuomenė keičiasi taip pat, kaip keičiasi bendra kolektyvinė tapatybė. Patirtis, išgyventos emocijos, naujos technologijos kuria mūsų realybę, kuri integruodama patirtus ir išgyventus pokyčius kartu kuria kitokią kultūrą ir kitokį žmonių elgesį. Kaip teigia J. Rifkinas (2004:236), „*kultūra nėra ir niekada nebuvo rinkos ir valdžios tęsinys, ji yra pirminė institucija*“. Rinka ir valdžia egzistuoja kultūros dėka, o ne priešingai. XX a. pab. – tai laikotarpis, kuomet pilietinė visuomenė iš naujo stengiasi atsikovoti savo vietą viešajame gyvenime (Rifkin, 2004). Pilietinei visuomenei atstovaujančias grupes įvardijant „ne pelno siekiančiomis“ ar „nevyriausybinėmis organizacijomis“, susidaro įspūdis, kad jos yra mažiau svarbios, esančios komercinių ir vyriausybinių organizacijų šešėlyje. J. Rifkinas (2004) pažymi, kad naujoji pilietinės visuomenės grupių aktyvistų karta savo organizacijas mieliau įvardija pilietinės visuomenės institucijomis, apibrėžiant savo veiklą labiau kaip paslaugų teikimą, o ne savanorystę, kai dirbamas neatlygintinas darbas.

A. Zimmer (2004) teigia, kad pilietinės visuomenės sampratą galima aiškinti normatyviškai arba „praktiškai“. Pilietinės visuomenės įvardijimas politine programa, dėl kurios įgyvendinimo kovoja demokratinės valstybės, yra normatyvinis aiškinimas. Tuo tarpu pilietinės visuomenės susiejimas su įvairaus spektro organizacijomis – nepriklausančioms nei valstybei, nei rinkai, sudarančioms demokratinių visuomenių organizacinį pamatą – yra labiau praktiškas ir visuomenei suprantamesnis aiškinimas (Zimmer, 2004).

Kalbant apie socialinę kaitą ir pokyčius svarbu, anot Chriso Steyaerto ir Danielio Hjortho, atskirti, kad gali būti „pokytis kaip vystymosi forma „iš vidaus“ ir, priešingai, pokytis kaip prisitaikymo / adaptacijos forma „iš išorės““ (Seanor, 2011:20). Maria May Seitanidi (2008), analizuodama trečiojo sektoriaus organizacijų pokyčius, siūlo atkreipti dėmesį į „kontekstą“ ir jo sudėtingumą. Konteksto sąvoka suprantama – „*ne tik kaip stimuliuojanti / skatinanti aplinka, bet ir kaip struktūrų ir procesų visuma, kurioje veikėjų suvokimo, mokymosi*

ir atsiminimo subjektyvios interpretacijos padeda formuoti vykstantį procesą“ (cit. Pettigrew iš Seitanidi, 2008:54). Galima teigti, kad taip suvokiamas kontekstas yra labai svarbus NVO, vykdančių veiklas ir generuojančias pajamas, atsiradimui valstybėje, nes skirtingi kontekstai lemia skirtingus sprendimus, kurie gali sukurti įgalinančią aplinką, bet taip pat gali sukurti ribas ir sąlygas, apribojančias NVO veikimo galimybes (Seanor, 2011). Skirtingi veikėjai, valdžios institucijos, verslo įmonės ir NVO sektoriaus organizacijos dažnai skirtingai mato ir vertina socialines problemas, tad neretai sunku bendrai ir vieningai nuspręsti.

Tam, kad suprastume NVO, vykdančių veiklas, generuojančias pajamas, atsiradimo kontekstą, būtina pažvelgti į socialinį, politinį ir kultūrinį kontekstą ir sąlygas, kuriose jos gali veikti. Šiandieninėje visuomenėje labai greitai viskas keičiasi ne tik technologijų ir informacijos, bet ir dvasiniame-vertybiniame lygmenyje. Įvairių pasaulio šalių visuomenės išgyvena demografinius ir šeimos institucijos pokyčius. Gøsta Esping-Andersen (2002) teigia, kad svarbu atsižvelgti, kaip atsakomybė už socialinę gerovę ir socialines garantijas yra pasiskirsčiusi tarp valstybės, rinkos ir šeimos. Verslo organizacijos tapo mažiau atskaitingos vietos šalies institucijoms ir bendruomenei, tuo tarpu valstybė yra per maža, kad galėtų daryti įtaką sprendžiant globalines problemas, peržengiančias šalies sienas (imigracija, nelegalus darbas, nusikalstamumas, kompiuteriniai virusai), ir kartu per didelė, kad pasirūpintų vietos bendruomenės poreikiais (Esping-Andersen, 2002). Ypatinę reikšmę socialinis-kultūrinis kontekstas turėjo atsirandant ir augant posovietinių šalių pilietinėms visuomenėms. Šios šalys turėjo iš naujo atgaivinti nacionalinę tapatybę ir piliečių tarpusavio pasitikėjimą. Skirtingose pasaulio šalyse pilietinę visuomenę taip pat veikė tam tikras politinis kontekstas, turėjęs įtakos NVO sektoriaus plėtrai ir vystymuisi (galios santykių pasiskirstymas, grupių ir interesų kovos dėl galios pozicijų, formalių ir neformalių santykių tarp institucijų reguliavimo mechanizmai).

R. Tayloras (2010) teigia, kad NVO sektoriaus poreikis kyla dėl valstybės negebėjimo ištaisyti gyventojams rinkos sukeltas pasekmes. Dažnai valstybė atsižvelgia tik į visuomenės daugumos poreikius, neįvertindama skirtingų socialinių grupių poreikių. Pažeidžiamiausių visuomenės socialinių grupių poreikių nepatenkinimas sudaro sąlygas atsirasti nevyriausybinų organizacijų teikiamoms paslaugoms. Heterogeniškumo teorija, pristatyta Burtono Weisbroado, teigia, kad kuo heterogeniškesnė visuomenė, tuo įvairesni piliečių pageidavimai ir norai, tuo didesnis „viešųjų“ paslaugų ir prekių, kurias siūlant atsižvelgiama į individualias kiekvieno piliečio charakteristikas ir galimybes, poreikis (Taylor, 2010).

1.2.2 NVO sektoriaus vaidmuo gerovės valstybėje

Jau daugiau nei keturis dešimtmečius šiuolaikinėse demokratinėse valstybėse stebimas NVO sektoriui priskiriamų organizacijų skaičiaus didėjimas. Visuomenėje atsirandančios iniciatyvos savo didžiausią galią ir jėgą atranda būdamos ne pelno siekiančiomis organizacijomis, tačiau jos veikia prisidengdamos didele teisinių terminų, reglamentuojančių jų veiklą, įvairove. Dažnai šios organizacijos sustiprina pilietinės visuomenės įvaizdį ekonominės krizės šešėlyje, susilpnėjusių socialinių ryšių terpėje ir patiriant gerovės valstybės politikos įgyvendinimo priemonių sunkumus (Defourny, 2001). Šiuolaikinė gerovės valstybė tampa vis labiau diferencijuota, orientuota į skirtingus vartotojų poreikius, siekius ir tikslus. Gerovės valstybė, nepajėgdama viena užtikrinti ekonominės ir socialinės gerovės savo gyventojams, perleidžia dalį savo funkcijų NVO sektoriaus organizacijoms. Susidūrus su krizėmis, NVO tampa vienos iš pagrindinių paramos ir pagalbos teikėjų labiausiai pažeidžiamoms visuomenės grupėms.

Mokslinėje literatūroje teigiama, kad pajamas generuojančias veiklas vykdančių NVO atsiradimą lėmė ne tik individualios ir / ar grupių bei tinklų jėgos, tačiau ir struktūriniai pokyčiai. Dažniausiai išskiriami šie trečiojo sektoriaus organizacijų pokyčiai: paslaugų krizė tradicinėje gerovės valstybėje (ekonominė krizė, augantis nedarbo lygis) ir išaugusi konkurencija trečiojo sektoriaus viduje (Seanor, 2011; Borzaga ir Defourny, 2001). Paslaugų krizė Vakarų Europoje prasidėjo nuo 1970 metų, kai šalyse sumažėjo ekonominis augimas, padidėjo nedarbo lygis, o socialinių paslaugų poreikis dėl kintančių ekonominių sąlygų tik augo (Borzaga ir Galera, 2012). Kaip teigia Carlo Borzaga ir Giulia Galera (2012), gerovės valstybės krizė Vakarų Europos šalyse paskatino NVO, vykdančių pajamas generuojančias veiklas,¹⁶ atsiradimą ir plėtrą (JK, Italija, Prancūzija, Belgija, Olandija). Trečiojo sektoriaus organizacijų plėtros dėka šalių vyriausybės nusprendė koreguoti vykdomą socialinę politiką ir viešųjų paslaugų teikimo organizavimą. Vis daugiau viešųjų paslaugų buvo perleistos valstybės privačiajam ir trečiajam sektoriui. Tokiu būdu vyriausybė skatino NVO komercializuotis ir profesionalėti, kad gebėtų dalyvauti valstybės organizuojamose paslaugų teikimo konkursuose, teikti pagal įstatymą numatytas paslaugas konkrečioms tikslinėms grupėms (Seanor, 2011). P. Seanor (2011), kalbėdama apie Jungtinę Karalystę, pabrėžia, kad NVO perėjimas nuo

¹⁶ Užsienio mokslinėje literatūroje vartojamas terminas „social enterprise“ į lietuvių kalbą verčiamas „socialinė įmonė“. Tekste autorė neverta socialinės įmonės sąvokos, nes Lietuvoje ši sąvoka apibrėžiama kaip verslo sektorių atstovaujanti įmonė, kuriai socialinės įmonės statusas suteiktas, vadovaujantis LR Socialinių įmonių įstatymu. Socialinių įmonių tikslas – įdarbinti tikslinėms grupėms priklausančius asmenis, praradusius profesinį ir bendrąjį darbingumą, ekonomiškai neaktyvius, negalinčius lygiomis sąlygomis konkuruoti darbo rinkoje, skatinti šių asmenų grįžimą į darbo rinką, jų socialinę integraciją ir mažinti socialinę atskirtį. Autorė vartoja NVO, vykdančios pajamas generuojančias veiklas, sąvoką, kuri suprantama kaip privati ne pelno siekianti, tačiau vykdanči pajamas generuojančias veiklas, nevyriausybinė organizacija, atstovaujanti trečiajį (NVO) sektorių.

„gaunamų pajamų“ (įvairios dotacijos, savanorystė, projektai) prie „uždirbamų pajamų“ (paslaugų sutartys) sukėlė joms pačioms didelę įtampą ir nuolat jaučiamą neužtikrintumą. JK nacionalinės statistikos duomenimis, NVO per sutartis uždirbamų lėšų suma nuo 4,1 mln. svarų 2000 m. padidėjo iki 9,1 mln. svarų 2007 metais (Seanor, 2011). Šios aplinkybės privertė ne pelno organizacijas „atrasti save iš naujo ir keisti tradicinį įprastą savo gyvenimo būdą (*modus vivendi*)“ (cit. Perrini iš Seanor, 2011:26). Pilietinės visuomenės organizacijų sėkmė aiškinama tuo, kad jos pačios sugebėjo užpildyti rinkos ir valdžios institucijų nulemtas klaidas. Kaip teigia G. Esping-Andersen (2002), kai nei rinka, nei valstybė, nei šeima negali kompensuoti kitos institucijos „klaidos“, tuomet visuomenės nariai susiduria su gerovės krize, kurią gali padėti įveikti nevyriausybinė organizacija. Trečiajam sektoriui atstovaujančios organizacijos dėl turimų galimybių suderinti teigiamus rinkos ir valstybės bruožus, gebėjimo dirbti taip pat efektyviai, kaip verslo įmonės, yra politikos ir viešojo administravimo mokslininkų akiratyje (Etzioni, 1973).

Nepaisant keliose Europos šalyse (Olandija, Belgija, JK, Norvegija, Vokietija) pasitaikančių gerųjų praktikos pavyzdžių, kuomet valstybės funkcijos perduodamos trečiojo sektoriaus organizacijoms, dauguma ES gerovės valstybių kelia sau labai svarbų klausimą: kiek trečiasis sektorius yra aktyvus ir pajėgus perimti viešajam sektoriui priskiriamas funkcijas (socialinę atskirtį patiriančių asmenų įdarbinimas, socialinės ir psichologinės pagalbos teikimas atskiroms socialinėms grupėms). Atsakymas į šį klausimą nelengvas, kyla aršios diskusijos ir išgirstama įvairių nuomonių.

Jean-Louisas Laville'as (2001), C. Borzaga ir Alceste'as Santuari (2001), Rogeris Spearas (2001) teigia, kad šių funkcijų perleidimas trečiajam sektoriui ne tik sumažins viešajam sektoriui skiriamų ir numatomų lėšų dydį, bet ir pagerins teikiamų paslaugų kokybę į paslaugų vadybą įnešant daugiau lankstumo, prieinamumo ir kūrybiškumo. Atsiranda erdvė kurtis naujoms ir bendruomenei reikalingoms paslaugoms (pvz., vaikų priežiūros ir ugdymo, įdarbinimo, profesinio orientavimo). Bryanas Evansas, Tedas Richmondas, Johnas Shieldsas (2005) teigia, kad trečiojo sektoriaus organizacijos, perimdamos viešųjų paslaugų teikimą pagal vyriausybės paslaugų sutartis, rizikuoja prarasti savo autonomiškumą ir tapti valstybės vykdomos politikos įrankiu. Kaip teigia Meghan Joy ir Johnas Shieldsas (2013), trečiojo sektoriaus organizacijos daugiau dėmesio skirdamos paslaugų teikimui, praranda savo pozicijas, atstovaujant tam tikrą socialinę grupę ir ginant jos teises ir vertybes.

Tuo tarpu Jacquesas Defourny ir Marthe Nyssens (2001) teigia, kad dėl globalizacijos proceso turime apsvarstyti ir naujų santykių bei struktūracijos procesų tarp individo, pilietinės visuomenės ir valstybės transformacijas. Anot jų, NVO žengimas į rinką reiškia, kad jos patirs riziką konkuruodamos su tradicinėmis pelno organizacijomis, atitinkamai turės koreguoti ir savo

veiklos elgesį. Alnooras Ebrahimas (2005) teigia, kad NVO sektorius metams bėgant kai kuriose aplinkose tampa vis daugiau profesionalizuotas ir netgi biurokratizuotas. Bet kuriuo atveju svarbu kalbėti apie judėjimą nuo „gerovės valstybės“ (angl. *welfare state*) prie „gerovės mišinio“ (angl. *welfare mix*), kur atsakomybės tolygiai paskirstomos tarp valdžios institucijų, verslo ir trečiojo sektoriaus organizacijų, remiantis griežtais efektyvumo ir sąžiningumo (dorumo) kriterijais (Borzaga ir Defourny, 2001).

Mokslinėje literatūroje (Weisbrod, 1988; Ben-Ner ir Van Hoomissen, 1991; Hansmann, 1996) analizuojant trečiąjį sektorių dažnai pabrėžiama, kad ne pelno siekiančios organizacijos yra pajėgesnės ir geba geriau suderinti keletą tikslų, nei tradicinės pelno siekiančios organizacijos, kurios, remiantis neoklasikine ekonomikos teorija, numanoma, turi tik vieną pagrindinį tikslą – pelno siekimą ir didinimą (Campi, Defourny ir Gregoire, 2006). NVO, vykdančios pajamas generuojančias veiklas, turi tarpusavyje derinti socialinį, ekonominį ir politinį tikslus. Socialinio tikslo įgyvendinimas susijęs su pagrindiniu naudos gavėju – bendruomene. Šis tikslas apima daugybę specifinių tikslų, susijusių su konkrečios socialinės grupės tam tikroje bendruomenėje poreikių tenkinimu (pvz., pagalba socialinę atskirtį patiriantiems žmonėms, vaikų priežiūra ir t. t.). Ekonominis tikslas susijęs su NVO verslumo prigimtimi. NVO teikia ir aprūpina bendruomenės narius savo pačių teikiamomis paslaugomis. Pajamų generavimas, parduodant paslaugas ir / ar prekes, užtikrina NVO finansinį stabilumą ilgesniam laikotarpiui, teikiamų paslaugų ir / ar prekių efektyvumą, konkurencinį pranašumą. Nors šių tikslų kategorijos atrodo atskiros ir aiškiai išskirtos, tačiau dažnai sunku nustatyti aiškias ribas tarp šių kategorijų, nes jos susilieja (pvz., ekonominis aktyvumas teikiant paslaugas, tenkinančias viešąjį interesą, negali būti atskiriamas nuo socialinio tikslo pasiekimo). Daugelio tikslų siekimas yra įvardijamas kaip viena esminių ypatybių ir skirtumų, skiriančių verslią NVO (vykdančią veiklas, generuojančias pajamas) nuo tradicinės NVO (nevykdančios veiklų, generuojančių pajamas).

1.2.3 Rinkos vaidmuo įprasminant visuomenės pokyčius

Ilgą laiką svarbiausią vaidmenį valstybės politikoje užėmė valdžios ir rinkos veikėjai. Pastaraisiais dešimtmečiais prekybos ir rinkos plėtra visame pasaulyje lėmė sudėtingus socialinius ir kultūrinius pokyčius visuomenėse. Kaip teigia Karlas Polanyi's, jau beveik prieš vieną ar du amžius įvykęs perėjimas prie rinkos visuomenės nuvedė „didžiųjų pokyčių“ link (Evers ir Gerke, 2007:4). Šiandien, anot Hans-Dieterio Everso ir Solvay Gerke (2007), rinkos plėtra pasiekė naują stadiją, kuomet pradėdame kalbėti apie „Trečiosios bangos“ atsiradimą. Modernizacija žengia nauju „postmodernybės“ keliu, kuris pasižymi gyvenamųjų pasaulių įvairove, heterogeniškais įvairove išsiskiriančiais gyvenimo stiliais, bei identiteto praradimu.

Rinkos plėtra tai ne savaime vykstantis procesas, bet politikų ir ekonomistų palaikomas ir skatinamas procesas. Dažnai Vakarų politikų ir neoklasikos ekonomistų rinkos plėtra arba „laisva rinkos ekonomika“ yra laikoma tinkamiausia politika, keičianti ekonomiką į gera, palaikanti demokratiją, mažinanti skurdą, skatinanti socialinio kapitalo ir gerovės didėjimą bei ekonominį augimą. Taip pat yra populiaru tikėti, kad rinka tai stebuklinga jėga, lemianti visuomenės klestėjimą ir gerovę.

Kalbėdami apie rinką, H.-D. Eversas ir S. Gerke (2007), išskiria du svarbius aspektus. Pirma, rinka turi tam tikrą apibrėžtą reikšmę tam tikriems konkrečioms žmonėms. Paprastai žmonės vedini skirtingų kultūrinių tradicijų skirtingai mato tą pačią rinką. Kaip suprantama rinka, taip pat priklauso ir nuo žmonių praktinio santykio su rinka. Vienas iš praktinės reikšmės rinkai priskyrimo pavyzdžių, pvz., valstybė ir jos valdymo organai: biurokratai, politikai ir kiti. Šiuo atveju jie supranta rinką iš išorės lyginant su tiesioginiais rinkos dalyviais (privачios kompanijos, vartotojai ir t. t.), nes jie sukuria taisykles ir verčia jomis vadovautis, patys nebūtinai dalyvaudami rinkoje tiesiogiai. H.-D. Eversas ir S. Gerke (2007) taip pat pateikia skirtingų teorinių perspektyvų sampratas apie rinką. Ekonominė teorija rinką dažniausiai supranta kaip abstraktų mechanizmą leidžiantį parduoti ir pirkti prekes bei paslaugas tam tikra kaina atitinkančią paklausos ir pasiūlos kriterijus. Nors rinka teoriškai yra apibrėžiama ir tyrinėjama iš neutralumo pozicijos, bet tiek pozityvi tiek negatyvi reikšmė jai yra priskiriama. Pavyzdžiui, marksistams kapitalistinė rinka buvo laikoma velnio įsikūnijimu, tuo tarpu klasikinės ekonomikos atstovai tikėjo ir panašu, kad tiki iki šiol, išganingos rinkos galia (Evers ir Gerke, 2007). Tačiau šiandien, anot H.-D. Everso ir S. Gerke (2007), ekonomikos patarėjai neskatina visiškai pasitikėti besąlygine rinkos nauda valstybei ir žmonėms taip kaip burtininkais, kurie prašo lietaus iš dangaus visiškai nualintai žemei po sausros sezono. Nors atliekami empiriniai tyrimai patvirtina, kad rinkos nereguliavimas ir prekybos plėtra skatina ekonominį augimą, tačiau siūloma būti atsargiems, nes ne viskas taip paprasta, kaip teigia H.-D. Eversas ir S. Gerke (2007), nevaldoma rinkos jėga gali nuvesti ir ekonominės katastrofos link.

H.-D. Eversas ir S. Gerke (2007) pateikia ir kitą rinkos sampratos reikšmę, kuomet rinka yra laikoma tam tikru interakcijos / sąveikos modeliu, atskiriant rinką kaip abstraktaus sąveikos modelį, nuo konkrečios rinkos, kur rinkos sąveika iš tiesų vyksta. K. Polanyi' s kovojo dėl šios dvigubos reikšmės, rinkos kaip rinkos vietos ir kaip „nematomos rankos“, kuri paskirsto išteklius ekonominėje erdvėje (Evers ir Gerke, 2007:8). Šis išskyrimas rodo, kad tam tikroje geografinėje erdvėje vyksta pardavėjų ir vartotojų sąveika. Netgi kai erdvė yra virtuali, atsižvelgiant į tarp veikėjų vykstančias sąveikas ji yra apibrėžiama ir konstruojama kaip rinka.

Taigi, jei rinkoje vyksta veikėjų sąveikos, galima teigti, kad rinka yra ne tik taisyklės, įvairios reguliacijos ir leidimai, bet ir jausmų bei emocijų įtaka, priklausomai nuo

pasireiškiančių galios santykių (Evers ir Gerke, 2007). Rinkos elgesys nebūtinai yra tik racionalus veiksmas (pagal Maxą Weberį), bet jis taip pat gali būti emocinis, simbolinis ir prasmingas, atsižvelgiant į kultūrinės vertybes. Socialinė sąveika tarp rinkos dalyvių yra paremta daugiau pasitikėjimu, o ne racionalių išskaičiavimų ar konkrečiam tikslui pasiekti veiksmu (Beckert, 2002). Kaip atskleidė Markas Granovetteris (1985), socialumas gali padėti suprasti ekonominį elgesį. Anot jo, pati rinka yra įsitvirtinusi socialiniuose ir kultūriniuose santykiuose.

Rinka nėra matoma tik kaip ekonomikos mechanizmas, skirtas optimaliai paskirstyti ekonominius išteklius, kuriame veikia šaltakraujiški racionalūs veikėjai, kurių pagrindinis motyvas – kaip gauti pelną. Priešingai, rinka – tai žmonių, kurie nekenčia, myli, yra pavargę ar sveiki, geranoriški ar pavojingi, stiprūs arba keistoki, žaidimo laukas (Evers ir Gerke, 2007). Atsižvelgiant į šiuos kriterijus, rinka gali būti interpretuojama kaip prasmingos sąveikos tarp pardavėjų ir pirkėjų laukas, kuriame šie veikėjai nebūtinai susitinka, bet komunikuoja tarpusavyje (Zelizer iš Evers ir Gerke, 2007). Rinka – tai ne tik vieta, kur pardavėjai ir pirkėjai susitinka, kad apsikeistų prekėmis ir pinigais, bet ir vieta, kur apsikeičiama kultūriniais simboliais, kur jų reikšmės keičiasi ir yra atnaujinamos (Evers ir Gerke, 2007). Rinkos modelis yra priemonė, apibūdinanti, kaip kultūriniai kodai sąveikauja su materialiomis formomis (Gottdiener iš Evers ir Gerke, 2007). Pavyzdžiui, pagrindiniai ženklai / simboliai viduramžių Europos miestuose buvo išdėstyti aplink emociškai svarbią centrinę turgaus aikštę, pavyzdžiui, rotušė (valdžios ir nepriklausomybės simbolis), katedra ar bažnyčia (religinis simbolis), prekybininkų ir amatininkų namai (kaip besiformuojančios buržuazijos simboliai).

1.2.4 Gerovės valstybės pokyčiai demokratinėse šalyse

Gyvenimas, dėl vykstančių nuolatinių pokyčių technologijų, informacijos ir dvasinėje-vertybinėje srityse, tampa vis sudėtingesnis. Įvairių šalių visuomenės išgyvena demografinius ir šeimos institucijos pokyčius. Feministinių ir kitų moterų organizacijų judėjimų dėka moterys įgijo daugiau nepriklausomybės, ėmė siekti karjeros. Šiandien santuoka yra ne tiek ekonominės būtinybės veiksmas, kiek asmeninio pasirinkimo klausimas (Esping-Andersen, 2002:3). Anot G. Esping-Anderseno (2002), visa tai meta naujus iššūkius gerovei valstybei, nes daugėja mažiau stabilių namų ūkių, šeimų, kuriose vaiką augina tik vienas iš tėvų. Visi šie visuomenės pokyčiai rodo, kad didėjant asmeninio pasirinkimo kaip gyventi laisvei, didėja ir patiriamas nesaugumas ir atsirandančios rizikos.

Dėl globalizacijos atsirado naujų ekonominio aktyvumo rūšių (darbas pramonėje ir paslaugų sektoriuje, o ne žemės ūkyje namuose; darbas internetu būnant bet kurioje pasaulio

vietoje ir t. t.), kurios gerokai skiriasi nuo mūsų senelių ir prosenelių gyvenimo būdo. Dėl technologinių pokyčių ir paslaugų sektoriaus visuomenėje dominavimo atsirado naujų rizikų, kurios kuria naujus visuomenės „nugalėtojus“ ir „pralaimėtojus“ (Esping-Andersen, 2002:3). Kapitalistinės visuomenės eroje standartinis žemos kvalifikacijos gamybos darbininkas turėdavo pakankamai saugų darbą ir atitinkamą atlyginimą. XXI a. svarbiausi ir pagrindiniai gero ir saugaus gyvenimo kriterijai keičiasi. Asmenys, neturintys pakankamai ekonominių kultūrinių ir socialinių išteklių, gali lengvai paslysti ir atsidurti gyvenimo kelyje, kuriuo žengiant lauks bedarbystė, rizikingas ar pavojingas darbas, mažas atlygis. Socialinė atskirtis žmogų gali užklupti bet kuriame gyvenimo etape, tuomet jam gali būti reikalinga pagalba. Atrodytų, šiuolaikinėje modernioje visuomenėje tradicinis klasių pasiskirstymas išnyko, jis mažiau pastebimas, tačiau iš tiesų klasės svarba yra gerokai didesnė (Esping-Andersen, 2002). Socialinio palikimo įtaka yra tokia pat svarbi, kaip ir praeityje, ypač tai pasakytina apie kognityvinį vystymąsi ir išsilavinimo įgijimą (Shavit ir Blossfeld iš Esping-Andersen, 2002)

Gerovės valstybė Europoje atsirado XX a. ir nuo to laiko ji keitėsi, priklausomai nuo Europos raidą lėmusių struktūrinių pokyčių (ES sukūrimas, ES plėtra, ES palietusi ekonominė krizė). Europa ir ES nėra tolygios. Pavyzdžiui, Norvegijos ir Šveicarijos šalys pasirinko būti už ES ribų. Prie Sąjungos prisijungus daugiau Europos valstybių (Baltijos šalys, Rumunija, Vengrija, Kroatija), taip pat akivaizdu, kad gerovės valstybės Europoje yra labai skirtingos. Nepriklausomybę atgavusios posovietinės Centrinės ir Rytų Europos šalys, kurdamos socialinės valstybės politiką, stengėsi integruoti ir perimti geruosius ES šalių gerovės valstybės pavyzdžius, tačiau dažnai kreipė per mažai dėmesio į vidaus ir išorės poveikio aktualijas. Vakarų tipo pilietinės visuomenės yra unikalios ir gana ilgai užsitęsusios socialinės evoliucijos, vykusios Vakaruose, produktas, todėl jos skiriasi tiek savo kultūrinėmis, tiek socio-ekonominėmis, tiek politinėmis charakteristikomis (Narozhna, 2004). Rytų Europos ir buvusios Sovietų Sąjungos šalyse pilietinės visuomenės samprata yra artimai susijusi su nacionalizmu, o to nėra Vakarų šalyse. Kaip teigia Tanya Narozhna (2004), Sovietų Sąjungos žlugimas reiškė ne tik šios santvarkos, bet ir sovietinio tautiškumo atmetimą, o tai lėmė, kad posovietinio režimo šalyse pilietinės visuomenės atgaivinimas įmanomas tik atgaivinant nacionalinę (tautinę) tapatybę.

Visuomenėje besikeičiantys šeimos modeliai, mažėjantis ekonominis augimas, technologiniai pokyčiai, augantis nedarbo lygis, migracija, mažėjantis gimstamumas, senėjantys gyventojai įpareigoja demokratines pasaulio šalis, atsižvelgiant į kylančius sunkumus, iš naujo įvertinti gerovės valstybės sampratą. Kadangi gerovės valstybės socialinė politika įgyvendinama atsižvelgiant į šalies demografinę ir rinkos situaciją, jos vykdoma socialinė politika tampa vis labiau diferencijuota, orientuota į skirtingus vartotojų poreikius, o esamos struktūrinės sąlygos ir

skirtingos normatyvinės prielaidos nuolat peržiūrimos ir transformuojamos (Gilbert, 1999). Thomas Humphrey Marshallas socialinę politiką apibrėžė kaip demokratinę „politinę galią, pakeičiančią, papildančią ar modifikuojančią ekonominės sistemos veiksmus, kurių pati savarankiškai ekonomika negalėtų pasiekti“ (Marshall iš Hemerijck, 2009:71). Atsiranda poreikis tėvams turėti lanksčias darbo sąlygas, auga privačiojo ir trečiojo sektoriaus dalyvavimas teikiant viešąsias paslaugas. NVO, vykdančios pajamas generuojančias veiklas, tampa svarbiomis gerovės valstybėje kūrimo dalyvėmis. Jos perima iki šiol valstybei priskirtas funkcijas (tai, pavyzdžiui, socialinių paslaugų teikimas, socialinių problemų sprendimas, pilietiškumo skatinimas, visuomenės sąmoningumo didinimas). NVO dalyvavimas kuriant socialinę gerovę tampa esminiu, nes jos patirtis ir žinios gali būti pritaikytos kuriant socialinę politiką, neignoruoiant labiausiai pažeidžiamų visuomenės socialinių grupių (Esping-Andersen, 2002).

Po gerovės valstybės ištikusios krizės, JAV ir Anglija 9-ojo dešimtmečio pradžioje gerovės šalį pradėjo laikyti saugiu uostu, kuriame kuo daugiau žmonių būtų įgalinti dirbti ir kuo daugiau trečiojo ir privačiojo sektoriaus organizacijų galėtų plėsti savo veiklą, parduodami savo paslaugas ir prekes (Gilbert, 1999). Literatūroje daugiau dėmesio skiriama liberaliajam gerovės valstybės modeliui atstovaujančių šalių trečiojo sektoriaus analizei. Analizuojant šių šalių gerovės valstybės pokyčius po krizės, išskiriami procesai, turėję įtakos NVO sektoriaus plėtrai ir vystymuisi – viešųjų paslaugų privatizacija, darbo užimtumo didinimas, socialinės sanglaudos sampratos kaita (Gilbert, 1999).

Į rinką orientuotas požiūris (kai trečiojo ir privačiojo sektoriaus organizacijoms valstybė sudaro sąlygas teikti viešąsias paslaugas) – tai vienas svarbiausių procesų, sudarančių sąlygas NVO plėtrai, teigia Neilas Gilbertas (1999). Savarankiškumo ir konkurencingumo skatinimas – kitas svarbus liberaliajam gerovės valstybės modeliui atstovaujančios šalies bruožas. Siekiama, kad socialinių paslaugų gavėjas galėtų pats pasirinkti paslaugų teikėją ir už suteiktas paslaugas jam atsiskaityti. Pastaraisiais dešimtmečiais gerokai išaugusi socialinė parama paskatino permąstyti socialinių teisių ir lygybės principus. Teisių gauti socialinę paramą didėjimas neįpareigojo žmonių jaustis atsakingiems už gaunamas paslaugas. Vis dažniau kalbama, kad socialinės teisės turi būti susietos su įsipareigojimais, nes tai padidintų socialinės lygybės ir teisingumo jausmą. Lietuvoje, 5 savivaldybėse 2012 m. vykdytas eksperimentinis projektas, kuomet piniginės socialinės paramos teikimas perduodamas pačioms savivaldybėms. Projektas vykdytas pagal naują „Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams“ įstatymą (nauja įstatymo redakcija 2012 m. sausio 1 d., Nr. XI-1772, 2011 m. gruodžio 1 d., Žin., 2011, Nr. 155-7353 (2011 m. gruodžio 20 d.)), pakeitusį ankstesnį „Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims“ įstatymą (2003 m.

liepos 1 d. Nr. IX-1675). Naujame įstatyme numatyta (23 str. 2 dalis, 1 punktas), kad savivaldybės administracija, teikdama asmeniui piniginę socialinę paramą, turi teisę Vyriausybės ar jos įgaliotos institucijos nustatyta tvarka pasitelkti minėtą asmenį visuomenei naudingai veiklai atlikti (t. y. tam tikrą skaičių valandų dirbti viešuosius darbus savo rajonui ar bendruomenei). Asmuo, atsisakęs dirbti viešuosius darbus, netenka teisės gauti socialinę pašalpą (23 str. 1 dalis, 6 punktas). 2013 m. Lietuvos socialinių tyrimų centras (Vilnius) atliko tyrimą „Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojam teikimo, vykdančiam savarankiškąją savivaldybių funkciją, perspektyvos“, kuris atskleidė, kad 2012 m. reformą įgyvendinusios 5 savivaldybės 2012 m. pagal pašalpų gavėjų skaičių 1 000 gyventojų tik priartėjo prie kitų panašaus dydžio 11 savivaldybių pašalpų gavėjų skaičiaus 1 000 gyventojų, kuris buvo 2011 m. Anot tyrėjų, eksperimentinės savivaldybės iki 2012 m. reformos buvo labai „dosnios“, o prasidėjusi reforma leido joms sumažinti pašalpų gavėjų skaičių. Galima nuspėti, kad kai kuriems asmenims, atsisakantiems dirbti viešuosius darbus, socialinė pašalpa ir nebuvo reikalinga, buvo tik priedas prie nelegalių pajamų.

Privatizacijos procesas, vykęs daugelyje pasaulio valstybių, paskatino jose NVO sektoriaus plėtrą. Trečiasis ir privatusis sektorius sėkmingai susitvarkė su jam perduotomis paslaugų teikimo funkcijomis ir, anot N. Gilberto (1999), kainuoja mažiau, negu kainuotų viešasis sektorius. Besikeičianti socialinė politika akcentuoja ne tiek socialinės pagalbos teikimą, kiek socialinį įtraukimą, t. y. kuo daugiau asmenų turi būti įtraukta į aktyvų dalyvavimą darbo rinkoje. Socialinis įtraukimas apima pagalbą žmonėms, dalyvaujantiems bendruomenės gyvenime, įvairias priemones, kurios apima mokymą, deinstitucionalizaciją ir savanorišką darbą, tačiau pagrindinis asmens tikslas yra mokamas darbas. Siekiant nedirbančiuosius integruoti į darbo rinką, naudojamos įvairios skatinimo ir kito poveikio priemonės, vengiant tiesioginių išmokų, kurios neskatina žmogaus dirbti (nes „neapsimoka“).

Gerovės valstybės pokyčiai turėjo reikšmės ir socialinės sanglaudos sampratai, kuri sumažino prisirišimą prie pilietybės ir padidino prisirišimą prie grupės (Gilbert, 1999). Pokytį paaiškina valstybės vaidmens mažėjimas stengiantis užtikrinti socialinę gerovę, taip pat padidėję lūkesčiai, kad gyventojai gali būti savarankiškesni, patys atsakingi už savo gyvenimo kokybę. Siekiama socialinės sanglaudos užtikrinimo garantą perduoti rinkai ir pilietinei visuomenei (NVO, neformalūs šeimos ir draugų tinklai) – tai silpnina žmogaus ir valstybės santykį ir kartu padidina žmogaus prisirišimą prie antrinių grupių (Gilbert, 1999).

Švedija, atstovaujanti universaliam gerovės valstybės modeliui, kalba apie aktyvesnį piliečių ir trečiojo sektoriaus organizacijų dalyvavimą socialinių paslaugų sferoje. Švedija yra žinoma kaip gerovės valstybė, kuri užtikrina kokybiškas socialines paslaugas visiems gyventojams. Piliečiai ir trečiasis sektorius vaidina tik nedidelį vaidmenį teikiant socialines

paslaugas, dažniausiai savanoriaujant (Pestoff, 2008). Idėja praplėsti piliečių dalyvavimo ir trečiojo sektoriaus ribas, įtraukiant juos į socialinių paslaugų teikimą, nesusilaukia daug dėmesio nei iš mokslininkų, nei iš politikų, išskyrus savanorystės propagavimą (Pestoff, 2008). Victoras Pestoffas (2008) pamini, kad paskutiniu metu Švedijoje ypač padaugėjo gyventojų, dalyvaujančių vaikų priežiūros ir jaunimo sporto centruose, taip pat senelių ir neįgaliųjų priežiūroje, kurių paslaugos yra finansuojamos valstybės lėšomis. V. Pestoffas (2008) pabrėžia, kad Švedijoje dominuoja socialdemokratinės vertybės (lygios galimybės, vienodos paslaugos). V. Pestoffas (2008) teigia, kad Švedijoje ypač sunku plėtoti trečiąjį sektorių didinant alternatyvių paslaugų prieinamumą, kadangi vyraujantis ideologinis kontekstas leidžia gyventojams rinktis tik tarp valstybės ar rinkos, neįžvelgiant kitų pasirinkimo galimybių.

A. Zimmer (2001), analizuodama Vokietijos trečiąjį sektorių, teigia, kad Vokietija, atstovaudama korporatyvistiniam gerovės šalies modeliui, ėmėsi kitokių priemonių gaivinti trečiajam sektoriui. A. Zimmer (2001) tvirtina, kad Vokietijos trečiasis sektorius 1980 m. taip pat patyrė legitimacijos ir tapatybės krizę dėl korporatyvizmo, kaip Amerikos trečiasis sektorius dėl marketizacijos. Tačiau Vokietija lengviau išgyveno šią krizę, kadangi šios šalies trečiajame sektoriuje būta tradicijų dirbti su valstybe ir prisidėti prie politikos formavimo, vadovaujantis subsidiarumo principu, priešingai nei Amerikos trečiajame sektoriuje. Svarbu paminėti, kad Vokietijos trečiojo sektoriaus organizacijos yra finansuojamos / kompensuojamos iš draudimo fondų ar valstybės skiriamų subsidijų. Trečiojo sektoriaus organizacijoms, aktyviai dalyvaujančioms socialinės politikos srityse, valstybės parama yra garantuojama įstatymo, vietos valdžios institucijos taip pat yra įpareigtos remti vietines NVO, aktyviai dirbančias sveikatos ir socialinių paslaugų užtikrinimo srityje (Zimmer, 2001). Visos Vokietijos NVO priklauso tam tikroms skėtinėms organizacijoms, kurioms jos yra atskaitingos. Apie 1980 m. šios skėtinės organizacijos buvo apkaltintos per didelę biurokratizaciją, išskirtinių teisių socialinių paslaugų teikime turėjimu ir kitų visuomenės grupių interesų negynimu. Vokietijos trečiasis sektorius patyrė krizę, nes negebėjo patenkinti augančių besikeičiančios visuomenės socialinių grupių poreikių. Žinoma, Vokietijos, kaip ir kitų Vakarų šalių, tarp jų ir Amerikos, trečiojo sektoriaus organizacijos išgyveno gerovės valstybės krizę. Tačiau Vokietijoje gerovės valstybės krizė nelėmė augančios marketizacijos, bet paskatino subsidiarumo principo liberalizavimą. Tai paskatino augančią konkurenciją Vokietijos trečiajame sektoriuje ir didesnę paslaugų tiekėjų pasirinkimo galimybę. Išaugo NVO atskaitomybė visuomenei ir reikalavimai teikiamų paslaugų kokybei (Zimmer, 2001). Praėjus keliems dešimtmečiams NVO patyrė tapatumo krizę, nes, anot A. Zimmer, dauguma NVO teikia socialines paslaugas, siekdamos užtikrinti jų efektyvumą, tačiau joms, kaip ir Amerikos NVO, trūksta lėšų, kad galėtų įgyvendinti socialine misija paremtas veiklas. Praplėtus paslaugų teikėjų ratą, jų institucinė ir

teisinė forma tapo nesvarbi, tiek NVO, tiek komercinės įstaigos yra finansuojamos lygiomis teisėmis (Zimmer, 2001). NVO kaip sprendimo būdą ėmė aiškiai atskirti lobizmo ir paslaugų teikimo veiklas, taip pat vis daugiau savanorių yra įtraukiami į kasdienes organizacijų veiklas. Jeigu anksčiau vienas svarbiausių NVO tikslų buvo profesionalizacija, tai šiandien vienas iš dažniausiai pabrėžiamų yra savanorystė (Zimmer, 2001). A. Zimmer (2001) teigia, kad Vokietijos trečiasis sektorius patiria transformacijos būklę – kyla poreikis keisti savo tapatybę ir atrasti naują vaidmenį, atsižvelgiant į visuomenės kaitą.

Kai kurie mokslininkai kalba apie bendrą Europos socialinį modelį, kuris, anot Antono Hemerijcko (2009), nėra tikslingas dėl skirtingas socioekonominės sąlygas turinčių ir skirtingus socialinius modelius taikančių valstybių. Lygindami įvairias Europos šalis galime pastebėti skirtingas socialinės politikos sistemas, finansavimo modelius ir institucines struktūras (Esping-Andersen iš Hemerijck, 2009:71). Gerovės valstybių modelių įvairovė pačioje ES yra didesnė, nei atotrūkis tarp Europos ir Amerikos (Hemerijck, 2009).

Gerovės valstybių paradigmų pokyčiai rodo, kad būtinas naujas požiūris į viešąsias problemas, reikalingos naujos priemonės. Naujas požiūris susijęs su privačiojo ir trečiojo sektoriaus integracija, įgyvendinant gerovės valstybės socialinę politiką. Visi trys sektoriai neišvengiamai turi permąstyti savo vaidmenį ir funkcijas gerovės valstybėje. Pasitaiko ir tarpusavio nesutarimų, nes visi turi ne tik aiškiai suprasti, kad keičiasi „žaidimo taisyklės“, bet turi išmokyti ir naujas „žaidimo taisykles“. Keičiasi atskaitomybės santykis tarp NVO ir visuomenės, tarp NVO ir valdžios institucijų. L. M. Salomonas (2002) pažymi, kad 1980 m. gerovės valstybės socialinių funkcijų decentralizacija (perdavimas privačiojo ir trečiojo sektoriaus organizacijoms) sudarė sąlygas augti valstybės sudaromų paslaugų sutarčių skaičiui JAV, Kanadoje, Australijoje, Olandijoje, Airijoje, Prancūzijoje, Norvegijoje, Belgijoje. Padidėjusi valstybės teikiamų ir finansuojamų paslaugų paklausa lėmė naujų valdymo idėjų integravimą į viešąjį ir NVO sektorių.

Valdymas (angl. *governance*) – tai „naujas visuomenės valdymo metodas“ (Rhodes iš Taylor, 2010:6). Kalbant apie valdymą, akcentuojama valdymo stilių plėtra, kuomet viešasis ir privatusis sektoriai tampa vis labiau susiję, o jų ribos neaiškios (Stoker iš Taylor, 2010:6). Valdymo samprata rodo aiškų pokytį nuo formalių hierarchiškai organizuotų sistemų iki labiau fragmentuotų ir horizontaliai išsidėsčiusių institucinių tinklų. Tai gerokai praplėtė nevyriausybinį ir filantropinių organizacijų veiksmų galimybes (Beck iš Taylor, 2010:6).

Vykstantys trijų sektorių tarpusavio santykių pokyčiai gerovės valstybėje skatina iš naujo įvertinti NVO atliekamas funkcijas ir jų naudą visuomenei, atskleisti jų patiriamus sunkumus siekiant savarankiškumo ir finansinio stabilumo bei būdus jiems įveikti. Glenas Lehmanas (2007) teigia, kad analizuodami trečiojo sektoriaus organizacijų funkcijas ir vaidmenį

visuomenėje pamirštame įvertinti, jog šių organizacijų veiklos sąlygos yra veikiamos išorinių jėgų, įskaitant teisinius, ekonominius ir politinius sprendimus. Valstybės ir NVO sektoriaus bendradarbiavimas atskleidžia valstybės NVO priskirtą vaidmenį ir jų veikimo sąlygas reglamentuojančią aplinką.

1.2.5 Valstybės ir NVO sektoriaus bendradarbiavimas

Valstybės ir NVO sektoriaus tarpusavio bendradarbiavimas – tai rodiklis, parodantis, kiek NVO sektoriumi pasitikima ir kokias funkcijas jam patikima atlikti valstybėje. Literatūroje aprašomi skirtingi požiūriai į visų trijų sektorių (valstybės, rinkos ir NVO sektorius) tarpusavio bendradarbiavimą.

R. Tayloras (2010) išskiria tris požiūrius į valstybės ir NVO sektoriaus bendradarbiavimą:

- *NVO kaip tarpininkas*. Viešojo ir NVO sektoriaus bendradarbiavimas matomas kaip sutartis, sudaranti sąlygas palengvinti tarpusavio bendradarbiavimą ir sąveiką. Anot Niklo Luhmanno sistemų teorijos, abipusė partnerystė – tai atsakymas į augančią visuomenės diferenciaciją ir naujų komunikacijos priemonių ieškojimas (Taylor, 2010). Remiantis šiuo požiūriu, NVO sektoriaus organizacijos atlieka tarpininko vaidmenį tarp piliečių ir politikos ar verslo agentų. NVO sektoriaus organizacijų veiklos kokybė priklauso nuo jų gebėjimo pamatyti pasaulį nesivadovaujant nei rinkos (kaip investuoti ir gauti pelną), nei hierarchine (dominavimo, galios) logika (Taylor, 2010). NVO sektorius turėtų vadovautis savąja logika, kurdamas naujas tapatybes ir veiksmų galimybes.
- *NVO sektorius kaip „valdymo“ (angl. governmental) įrankis*. Šis požiūris, remdamasis Michelio Foucault darbu apie „valdysenos“ teoriją, trečiąjį sektorių vertina kritiškai, teigiama, kad jis nėra laisvas nei nuo galios, nei nuo prievartos santykių. Priešingai, trečiasis sektorius tampa socialinės politikos įrankiu, suvaržančiu ir įgalinančiu tik tam tikrus pasirinktus veikėjus, nusprendžiančiu, kas, ką ir kada gali sakyti. M. Foucault „valdysenos“ sampratą apibrėžia kaip tarpusavyje susijusių diskurso ir įvairių technikų ar institucijų sistemą, kuri tam tikriems veiksams leidžia klestėti, o kitiems sukuria neįmanomumo ar absurdiškumo aurą. Šuo atžvilgiu neoliberalizmas, taikant „valdysenos“ sąvoką, yra labiau matomas ne kaip grynai ekonominė sistema, leidžianti „laisviems individams“ veikti savanoriškai „laisvojoje rinkoje“, bet kaip tam tikra mentaliteto ir valdymo forma, sukurianti save disciplinuojančią, prisitaikančią prie rinkos konkurencijos ir vartojimo sąlygų, individą bei paklūstantį šiai socialinei tvarkai (Barry iš Taylor, 2010:16). Bet trečiasis sektorius nėra amžinas ir nesenstantis, jis nuolat

transformuojasi ir keičiasi priklausomai nuo visuomenėje dominuojančių diskursų. Nors trečiojo sektoriaus organizacijos ir yra matomos kaip įrankiai, disciplinuojujantys žmogų ir šeimos instituciją, tačiau tai gali pasikeisti, kai tik vyraujantis visuomenės diskursas pasikeis (Taylor, 2010).

- *NVO sektorius kaip ginčų ir argumentų erdvė.* Šio požiūrio tradicija remiasi Italijos teoretiku Antonio Gramsci, kuris teigia, kad pilietinė visuomenė – tai erdvė, kurioje socialinės jėgos varžosi dėl galios pozicijų. Šis varžymasis parodo, kad tam tikra visuomenės socialinė grupė gali pasiekti savo tikslų, jeigu ji susivienys ir laikysis vienos pozicijos. Remiantis šiuo požiūriu, trečiasis sektorius gali būti ir galimo bendradarbiavimo, ir konflikto procesas, priklausomai nuo socialinių jėgų išsidėstymo visuomenėje.

Nevyriausybines organizacijos, savo veikloje derindamos paslaugų teikimo ir demokratijos aspektus, susiduria ir su vidiniais prieštaravimais (Taylor, 2010). Paslaugų funkcijos atlikimas reikalauja skirtingų sektorių integracijos ir tarpusavio bendradarbiavimo. Valstybės požiūriu, kitų sektorių teikiamų viešųjų paslaugų finansavimas sustiprina integracinius procesus valstybėje ir suvienodina skirtingų institucijų teikiamas socialinės gerovės paslaugas. Antra vertus, demokratijos principas pabrėžia šių organizacijų autonomijos svarbą ir poreikį. Norėdamos vykdyti savo demokratines funkcijas, NVO turi būti nepriklausomos, kad galėtų laisvai kritikuoti valstybės vykdomą politiką ir ją įgyvendinančius politikus. Pagrindinė valstybės funkcija – sudaryti institucines sąlygas ir teises galimybes nevyriausybiniams organizacijoms vykdyti savo demokratines funkcijas.

R. Tayloras (2010) šiuos vidinius prieštaravimus siūlo įveikti sutelkiant dėmesį į „valdymą“ (angl. *governance*), kaip reguliacinį mechanizmą, sušvelninantį patiriamą įtampą tarp paslaugų teikimo ir demokratijos funkcijos vykdymo. „Valdymo“ samprata sieja valstybę ir nevyriausybines organizacijas trimis būdais: pirmas, derybų būdas, suteikiantis NVO galimybes išreikšti savo nuomonę ir išsakyti poreikius; antras, bendradarbiavimo sutartis, kuriomis NVO priiima atsakomybę įgyvendinti strategines viešąsias programas; trečias, bendrų (NVO ir valstybės institucijoms) normų ir taisyklių rinkinys, apibrėžiantis efektyvumo, atskaitomybės, etikos standartų, strateginio planavimo, lyderystės ir profesinės kompetencijos standartus (Taylor, 2010). Kaip kurie autoriai pabrėžia, partnerystės strategijos – tai demokratijos atsinaujinimo forma, suteikianti NVO politinę įtaką ir sustiprinanti ją, kaip socialinės gerovės paslaugų teikėjų, vaidmenį (Scott, Rhodes iš Taylor, 2010). Anot R. Tayloro (2010), autonomijos ir nepriklausomumo poreikis mažėja, nes valstybė ir NVO sektoriaus organizacijos sutaria dėl tikslų ir priemonių jiems pasiekti. NVO sektoriaus, kaip visiškai nepriklausomo nuo

valstybės ir rinkos, idėja pamažu nyksta, kadangi ryškios ribos tarp sektorių vis labiau blunka dėl augančios integracijos ir glaudesnio bendradarbiavimo (Taylor, 2010).

Kyla klausimas, ar NVO ir vyriausybė netapo „per daug artimos“? NVO sutikimas priimti valstybės finansavimą, gerinti tarpusavio santykius su valdžios institucijomis ir politikais, dalyvauti kaip ekspertams įvairiuose komitetuose ir tarybose, prisidėjo prie aiškių valdžios ir NVO tarpusavio santykių ribų nykimo. Tai reiškia, kad dauguma kritikos strėlių, kurios buvo nukreiptos į „oficialią“ sistemą, dabar gali būti nukreipiamos ir į NVO, kurios yra laikomos alternatyva (Hilton et al., 2013).

Keinso vs. neoliberalios gerovės valstybės skirtumai

Mokslinėje literatūroje įprasta lyginti Keinso ir neoliberalią gerovės valstybes, kurių valdymo struktūros turėjo įtakos valstybės ir NVO tarpusavio santykių raidai. Keinsinė makroekonomikos teorija išpopuliarėjo XX a. ketvirtajame dešimtmetyje (po didžiosios krizės). Iki XX a. aštuntojo dešimtmečio ši teorija tobulai veikė demokratinėse Europos gerovės valstybėse, skatindama visišką užimtumą ir stabilią darbo rinką. 1980–1990 m. anglo-amerikiečių demokratinės valstybės savo valdymo struktūras transformavo iš Keinso į neoliberalistinę sistemą (Evans, Richmond ir Shields, 2008). Tai savo ruožtu pakeitė ir ne pelno organizacijų santykius su valstybe.

Valstybės ir ne pelno sektoriaus organizacijų santykis transformavosi iš „bendradarbiaujančio, pagrįsto glaudžia integracija ir abipusiu pasitikėjimu“ į „konkuruojantį, paremtą laiku apribotomis sutartimis, kontrole ir aiškia atskaitomybe“ (Eikas ir Selle iš Evans, Richmond ir Shields, 2008:73). B. Evansas, T. Richmondas ir J. Shieldsas (2008) teigia, kad neoliberalistinė kryptimi paremtas gerovės valstybės valdymas suteikė ne pelno organizacijoms ne tik teigiamų pasekmių. Visų pirma, anot autorių, neoliberalistinis požiūris suvaržė šių organizacijų nepriklausomumo ir advokacijos funkciją, nes jos turėjo skirti daugiau laiko finansų ir pajamų paieškai savo veiklai vykdyti. Rinka paremtas valdymas įnešė nestabilumą į NVO sektorių. Keinso gerovės valstybės periodu NVO sektoriaus organizacijos užėmė ne tokį svarbų vaidmenį viešųjų paslaugų teikime po viešojo sektoriaus organizacijų, tačiau jos buvo vertinamos kaip inovatyvios, lanksčios ir nebiurokratinės institucijos. Svarbu paminėti, kad Keinso periodu, NVO paslaugos buvo teikiamos ne profesionalų (Evans, Richmond ir Shields, 2008). Tačiau, anot L. M. Salamono (2002), NVO sektoriaus organizacijos buvo laikomos tik kaip valstybės institucijų teikiamų paslaugų papildinys (priedas). Nors valstybės ir NVO sektoriaus santykis Keinso gerovės valstybės periodu, anot B. Evanso, T. Richmondo ir J. Shieldso (2008), yra per daug romantizuojamas, tačiau jis turėjo savo privalumų – tai buvo pasitikėjimu grįstas ir ilgalaikis NVO veiklos finansavimas.

Gerovės valstybė, remiantis neoliberalistiniu požiūriu, yra tokia, kuri restruktūrizuoja ir transformuoja viešąjį sektorių į valstybės valdymą, įtraukiant kuo daugiau kitų aktorių (pvz., pilietinės visuomenės organizacijas). Nors neoliberalistinė gerovės valstybė kalba apie atsakomybių pasidalinimą tarp verslo ir ne pelno sektoriaus, tačiau ji sau pasilieka visišką kontrolę stebėdama atiduotų funkcijų vykdymą. Partnerystės paremtos abipusiu pasitikėjimu nebelieka, nes bendradarbiavimas yra paremtas griežtais sutartiniais įsipareigojimais, hierarchiniu ir centralizuotu bendravimu tarp valstybės ir kitų organizacijų, teikiančių paslaugas (Evans, Richmond ir Shields, 2008).

1.3 NVO tipo konstravimas darnios plėtros požiūriu

Šiame skyriuje pateikiamas teorinis NVO darnios plėtros tipas, galintis padėti pažvelgti į NVO viduje kylančius prieštaravimus ir pagrįsti NVO socialinės misijos ir dalyvavimo rinkoje derinimo poreikį tam, kad galėtų save išlaikyti. Daroma prielaida, kad darnios plėtros koncepcija gali būti taikoma NVO sektoriaus, savyje talpinančio ir mėginančio suderinti skirtingas veiklas, analizei. Skyriaus pabaigoje analizuojami kelių NVO, veikiančių neoliberalioje valstybėje ir besivadovaujančių verslumo principais, veiklos ir santykių su kitais sektoriais pokyčiai, iliustruojami kelių šalių pavyzdžiais.

1.3.1 Darnios plėtros perspektyva ir socialinė dimensija

Darnios plėtros sąvoka nuo pat pradžių buvo vertinama priešaringai, nes, viena vertus, tai buvo laikoma kaip augimo ir vystymosi rodiklis, kita vertus – aplinkos (iš dalies socialiniu ir ekonominiu) darnumu (Robinson, 2004). Tačiau darnumas, kaip teigia Johnas Robinsonas (2004), įgauna prasmę ir reikšmę tik tuomet, jei yra suvokiamas kaip visa apimanti samprata. Todėl socialinė darnios plėtros dimensija turi būti integruota su kitomis darnios plėtros dimensijomis (Robinson, 2004). Pirmą kartą darnios plėtros terminas oficialiai apibrėžtas Gro Harlem Brundtland ataskaitoje (1987 m.), kuomet suvokta, kad atskiri sprendimai skirtingose srityse nėra efektyvūs. Suprasta, kad valstybės ir jų vykdoma politika turi atsižvelgti į darnios plėtros principus. 1992 m. pasaulio viršūnių susitikime Rio de Žaneire buvo suformuluotos pagrindinės darnios plėtros nuostatos, o 1997 m. darni plėtra tapo vienu iš pagrindinių ES politikos tikslų. Pirmoji ES darnios plėtros strategija buvo patvirtinta 2001 m. Geteborge (Švedija) įvykusiame ES šalių vadovų pasitarime. Strategijoje buvo pažymėta, kad darni plėtra yra ilgalaikė ES strategija, užtikrinanti švarią ir sveiką aplinką bei gerėjančią gyvenimo kokybę

dabartinei ir ateinančioms kartoms. Po dviejų metų, 2003 m., buvo patvirtinta Lietuvos nacionalinė darnaus vystymosi strategija (2003 m. rugsėjo 11 d., Nr. 1160, Valstybės žinios, 2003 m. rugsėjo 19 d., Nr. 89-4029), patikslinta 2009 m. rugsėjo 16 d. Nr. 1247 (Valstybės žinios, 2009 m. spalio 10 d., Nr. 121-5215). Šios strategijos įgyvendinimo koordinavimas patikėtas LR Aplinkos ministerijai.

Mokslinėje literatūroje yra įprasta darnios plėtros sąvoką apibrėžti daugumai pažįstama samprata, apimančia tris pagrindinius aspektus: aplinkos, ekonominį ir socialinį. Šie trys pagrindiniai aspektai laikomi tarpusavyje suderinamais ir vienas kitą abipusiškai palaikančiais. Tačiau daugelyje mokslinių straipsnių daugiau kalbama apie aplinkos ir ekonominį darnumą, mažiau dėmesio skiriant socialiniam darnumui, kurį, anot Magnuso Boströmo (2012), sunku apibrėžti ir operacionalizuoti. Socialinio darnumo sąvoka tyrimuose yra vengiama, nes ją sunku ne tik įvertinti, bet ir pamatuoti, lyginant su aplinkos ir ekonominiu darnumu. „Socialinio darnumo sąvoka nėra nei absoliuti, nei pastovi, <...> ji turi būti laikoma dinamiška ir kintančia laikui bėgant (metai iš metų)“ (Boström, 2012:4). Dažnai toks sąvokos neapibrėžtumas ir interpretavimo laisvumas laikomas ir stiprybe (tai skatina bendradarbiavimą ir bendravimą tarp skirtingų ir tarpusavyje nesutariančių veikėjų), ir silpnybe (nes žmonės turi nuolat smulkiai paaiškinti ir išdėstyti, kaip jie supranta socialinį darnumą) (Boström, 2012:4). Skirtingi mokslininkai pristato įvairius socialinį darnumą apimančios sąvokos rėmus. Michaelis Cuthillas (2009) teigia, kad socialinis darnumas apima: socialinį teisingumą ir nešališkumą; socialinę infrastruktūrą; įsitraukusias vadžios institucijas ir socialinį kapitalą. Beate Littig ir Erichas Griebleris siūlo į socialinio darnumo sąvoką žvelgti analitiškai ir taikyti santykiais tarp visuomenės ir gamtos pagrįstą teoriją (Boström, 2012:4). Siekdami įvertinti socialinį darnumą, autoriai dažnai susiduria su dilema: ar gali būti pamatuojamas socialinis pokytis taip pat, kaip ir ekonominis ar aplinkos pokyčiai. Pavyzdžiui, užimtumo lygis ar pajamų tolygumas gali būti įvertinami, tačiau kaip įvertinti gyvenimo kokybę, bendruomenės gerovę ar socialinį pripažinimą (Boström, 2012)?

Formuluojant darnumo sampratą įprasta į jos apibrėžimą integruoti tokias abstrakčias sąvokas kaip „socialumas“ ir „aplinka“, tačiau dažnai dėl to kyla daug neišklumų, nes nėra atsižvelgiama į šių sąvokų kontekstinę reikšmę. „Darnumas kaip tikslas pats savaime, jeigu kalbėsime apie įprastą sąvokos reikšmę, yra *status quo* išsaugojimas. Tai apimtų tuos veiksmus, kurie reikalingi išlaikyti esamai būklei“ (Boström, 2012:8). Nors palaikyti ar sustiprinti tokią aplinką, „kokia ji yra“, yra laikoma siekiamybe, tačiau ar taip pat tai yra socialinio darnumo tikslas? „Niekas iš susirūpinusių teisingumo klausimais nenori išlaikyti tokios pačios situacijos, kokia yra“ (Boström, 2012:8). Kartais socialinė kaita gali būti būtina, norint apsaugoti gamtą, o kartais aplinkos ir socialinio darnumo tikslai daugiau prieštarauja, nei dera tarpusavyje.

Pavyzdžiui, pastangos įveikti socialinę nelygybę ir didinti žmogaus galimybes galėtų reikšti augantį gamtos resursų naudojimą, kenkiant natūralios aplinkos apsaugai ir išsaugojimui. Taip pat socialinio darnumo tikslai gali būti nesuderinami, kai dabartinės kartos ir ateinančios kartos interesai nesutampa (pvz., pensijų reforma).

Socialinių mokslų atstovai kelia klausimą dėl aiškesnio šių trijų sektorių atskyrimo ir ryšių tarp sektorių nustatymo, nes dažnai daromos klaidingos išvados. Pavyzdžiui, manoma, kad ekonomika yra nepriklausoma nuo socialinio ar institucinio konteksto arba ekonomikos ir socialinis sektoriai yra nepriklausomi nuo aplinkos sektoriaus (Boström, 2012:9). Sudėtingi ryšiai tarp aplinkos, ekonominio ir socialinio darnumo suponuoja būtinybę į darnumą žvelgti santykinai, atsižvelgti į kiekvienos specifinės srities, kurioje jis yra taikomas, ypatumus. Pavyzdžiui, NVO plėtros darnumas gali būti suprantamas kaip socialinių, ekonominių ir politinių tikslų derinimas, siekiant pilietinės visuomenės aktyvaus dalyvavimo, kai tikslas – stiprinti socialinę sanglaudą. Darnumo principų taikymas įvairiose visuomenės srityse yra svarbus šiuolaikinės visuomenės bruožas, pažymintis tam tikrą visuomenės raidos etapą ir pažangą (Melnikas, 2011:9). Kalbėdamas apie darnumą J. Robinsonas (2004:378) pabrėžia tarpdisciplininio mąstymo svarbą, kai domimasi ne tik ryšiais tarp skirtingų sričių, bet ir jų turiniu: „tai apima naujų koncepcijų, metodų ir priemonių, kurios yra labiau integruojančios ir sintetinės, o ne drausminančios ir analitinės, plėtrą bei aktyvų sinergijos kūrimą, ne tik sumavimą“. Visų trijų sektorių bendradarbiavimas, siekiant darnumo valstybėje, yra reikšmingas, nes nei vienas iš jų darnumo negali pasiekti savarankiškai. Vien tik valstybės ir rinkos bendradarbiavimas tarpusavyje nėra pakankamas be pilietinės visuomenės paramos. J. Robinson (2004) teigia, kad darnumas – tai nuolat besiformuojanti ir vykstanti diskusija apie tai, kokiame pasaulyje mes, kolektyviai, norime gyventi šiuo metu ir ateityje. Tai apima naujų bendradarbiavimo formų ir priemonių politiniam dialogui kūrimą, jos leistų priimti efektyvesnius ir naudingesnius politinius sprendimus konkrečioms socialinėms problemoms spręsti.

Jeigu darnios plėtros koncepcija pirmiausiai buvo taikoma analizuojant skirtingų visuomenės gyvenimo sričių tarpusavio sąveikos poveikį konkrečiai visuomenės ar žmonijos raidai, tai lygiai taip pat darnios plėtros koncepcija gali būti taikoma kokios nors vienos, savyje talpinančios ir mėginančios suderinti skirtingas veiklas, visuomenės gyvenimo srities analizei, pavyzdžiui, NVO sektoriui. Kaip jau minėjome, vėlyvosios modernybės, liberaliąja demokratija sekančios valstybės siekia labiau įtraukti NVO į paslaugų sektorių.

NVO sektorius ne tik plečiasi ir tampa reikšmingesnis, bet atsiranda ir naujos jų veikimo kryptys. Visgi dėl įvairialytės NVO prigimties sudėtinga vienareikšmiškai apibrėžti ir aiškinti NVO sektorių. Dar daugiau neaiškumų atsiranda, kai NVO savo veiklą ima derinti su

verslu (Dollery ir Wallis, 2003). Perprasti NVO sektorių sunku ir dėl kintančių NVO tarpusavio santykių su valdžios ir verslo institucijomis. Taip pat tiek pačioms NVO, tiek kitiems visuomenės sektoriams neaiškumų kyla dėl NVO siekio dalyvauti rinkoje. Kyla klausimas, ar galėtume NVO socialinės veiklos plėtrą (apimančią ekonominę ir politinę veiklas) analizuoti remiantis darnios plėtros perspektyva? Ar NVO, valdžios ir verslo atstovų tarpusavio santykiai, sprendžiant socialines problemas, gali būti darnūs?

NVO sektoriuje pagrindiniais darnios plėtros principais galėtų būti įvardijami: socialinės (socialinės misijos siekimas), ekonominės (dalyvavimas rinkoje) ir politinės veiklos (tam tikros socialinės grupės teisių atstovavimas ir valstybės deleguojamų funkcijų perėmimas) derinimas; bendradarbiaujančios sąveikos su kitomis NVO, valdžios ir verslo institucijomis principas. Vadovaudamasi šiais principais NVO galėtų sustiprinti savo pozicijas ir išlikti savarankiškoms ir proaktyviomis.

Socialinės, ekonominės ir politinės veiklos derinimas nevyriausybinėms organizacijoms yra ne „naujas požiūris“, bet tam tikras NVO, valstybės ir rinkos tarpusavio santykių modelis, leidžiantis joms išlikti / neišnykti. Be abejo, kiekviena valstybė įstatymais apibrėžia jai priimtinas NVO sektoriaus dalyvavimo rinkoje ribas. Valstybė pasirenka, kokias priemones (apribojančias ar palengvinančias NVO priėjimo prie finansavimo šaltinių) taikyti (Bloodgood et al., 2014). NVO, neturėdama jokių ekonominių garantijų dėl savo veiklos tęstinumo, turi būti lanksti ir nuolat pati ieškoti kelių ir būdų išlikti. Tačiau NVO, praplėtusioms savo socialinę ir politinę veiklą ekonomine veikla, iškyla grėsmė nukrypti ar visai netęsti socialinės veiklos, nors ši grėsmė ir neatrodo tokia didelė, palyginti su išnykimo / išlikimo grėsme. Tam, kad NVO nenukryptų nuo vykdomos socialinės misijos, ypač reikšmingas valdžios ir verslo institucijų bendradarbiavimas, sudarant palankias sąlygas NVO atrasti savo nišą rinkoje, sukurti tinkamas NVO atskaitomybės ir skaidrumo schemas visuomenei.

Kai gerovės valstybė tampa nepajėgi susidoroti su socioekonominėmis ir politinėmis transformacijomis socialinę kaitą išgyvenančiose institucijose, ji patiria krizę. Dėl to visuomenėje padidėja pažeidžiamų grupių skaičius. Pasaulio išsivysčiusios šalys išgyveno demografinio perėjimo procesą: nuo didelio mirtingumo, trumpos gyvenimo trukmės, didelių šeimų prie ilgesnės gyvenimo trukmės, senėjančios visuomenės ir mažo vaikų skaičiaus (Powell ir Leedham, 2009). Naujų rizikų atsiradimas verčia valstybes pergaltvoti vykdomą socialinę politiką, ieškoti būdų ir priemonių, kurios neleistų didėti visuomenės susvetimėjimui, leistų valstybei vystytis darnos keliu. Valstybei, atsižvelgdamas į labiausiai pažeidžiamas visuomenės socialines grupes, gali padėti NVO sektorius, pradėjęs taikyti inovatyvius sprendimus socialinėms problemoms spręsti. NVO, derinančios socialinę, ekonominę ir politinę veiklas – tai atsakas į kompleksinės visuomenės poreikius.

Socialinis verslumas (angl. *social entrepreneurship*), kaip būdas išspręsti socialines problemas, taikant inovatyvias idėjas (Robinson, 2004), dažniausiai yra vertinamas pozityviai. Tačiau jis sulaukia ir kritikos dėl socialinės sferos suprekinimo. Kalbant apie valstybės ir rinkos nuolatinę tarpusavio kovą įprasta matyti tik juodą ar baltą puses, tačiau stabilus, savimi pasitikintis ir „įgalus“ NVO sektorius gali tapti tarpininku, sušvelninančiu valstybių patiriamas krizes, padedančiu joms vystytis.

Darnios NVO samprata kyla iš NVO pastangų suderinti savo socialinę misiją su dalyvavimu rinkoje tam, kad galėtų save pačią išlaikyti. Jei norima, kad socialinę misiją įgyvendinanti NVO galėtų sėkmingai parduoti savo paslaugas ir / ar prekes, būtina, kad valstybės įstatymai ir įvairūs poįstatyminiai dokumentai sudarytų tam palankias sąlygas. NVO, siekiančių dalyvauti rinkoje, darna atsiskleidžia ne tik kaip sugebėjimas plėtoti savo socialinę funkciją, užpildančią valstybės trūkstamų paslaugų spektro nišą, bet ir kaip gebėjimas derinti šią funkciją su ekonomine veikla, grindžiama palankiais šiai veiklai įstatymais. Tačiau darnios plėtros perspektyva reikalauja atsižvelgti į realias kiekvienos valstybės socioekonominės ir politinės sąlygas.

1.3.2 NVO vaidmuo siekiant gerovės valstybės darnumo

Tradicinių gerovę užtikrinančių struktūrų griūtis (šeimoms vertybių perkainojimas; vyro kaip šeimos maitintojo vaidmens mažėjimas; augantis nedarbo lygis) verčia žmones jaustis nesaugiems ir neužtikrintiems savo gyvenimo gerove. Pagrindinės visuomenės ląstelės yra visuomenė ir šeima, stabilumo stoka jose kelia rūpestį dėl vaikų, augančių nesaugioje aplinkoje, gerovės. Visos šios priežastys skatina svarstyti, ar valstybė esamomis sąlygomis yra pajėgi viena spręsti kylančias socialines problemas.

G. Esping-Andersen (1990) teigia, kad svarbu atsižvelgti, kaip atsakomybė už socialinę gerovę ir socialines garantijas yra pasiskirsčiusi tarp valstybės, rinkos ir šeimos. Šias tris institucijas praplečia ir papildo ketvirtoji institucija – veiklas, generuojančias pajamas, vykdanči NVO, galinti prisiimti dalį atsakomybės už visuomenės gerovę. Vienu naujos, efektyvesnės socialinės gerovės valstybės modelio įrankiu gali tapti trečiajam sektoriui atstovaujanti nevyriausybinė organizacija. NVO dalyvavimas kuriant socialinę gerovę yra esminis, nes socialinė politika turėtų būti kuriama atsižvelgiant į labiausiai pažeidžiamas visuomenės socialines grupes.

Skirstant gerovės „gaminimą“ tarp šių keturių institucijų, reikia paskirti vaidmenį ir ketvirtajai institucijai – NVO. Rinka, anot G. Esping-Anderseno (2002), daugumai gyventojų yra pagrindinis gerovės šaltinis, nes didžiąją pajamų dalį gauname dėl to, kad dirbame, ir pačią

gerovę taip pat dažniausiai įgyjame rinkoje. Šeima – antroji institucija, teikianti gerovę ir saugumą. Tradiciškai šeima yra laikoma maža socialine grupe, paremta abipusiškais giminystės ryšiais. Šeimos nariai pasidalindami organizuodavo bendrą buitį ir ūkį, kai reikia, prižiūrėdavo ar slaugydavo kitus šeimos narius, taip pat nudirbdavo visus namų ūkio darbus. Šeima kaip gerovės teikėja vis dar išlieka stipri, ypač Pietų Europos šalyse. Valstybės vaidmuo gerovės „gaminime“ nėra paremtas nei pirkimu, nei abipusiu pasidalijimu / apsikeitimu, bet paskirstymu, remiantis tarp gyventojų ir valstybės sudaryta „socialine sutartimi“ (Esping-Andersen, 2002). NVO, išvengiant šeimos, rinkos ir valstybės institucijose patiriamų įtampų, perimtų dalį funkcijų iš kiekvienos institucijos. NVO tikslas nebūtų sugriauti ar panaikinti vieną iš trijų institucijų, jos siekis – sumažinti dėl šiuolaikinės visuomenės vertybinės, socialinės ir institucinės kaitos procesų didėjančią patiriamą naštą. Nekalbėdamas apie NVO, G. Esping-Andersen teigia, kad rinka, šeima ir valstybė yra tarpusavyje glaudžiai susijusios, vienos institucijos „klaidas“ ar patiriamus sunkumus gali padėti išspręsti kitos institucijos. Kai nei viena iš institucijų negali kompensuoti kitos institucijos „klaidos“, tuomet, anot G. Esping-Anderseno (2002), mes susiduriame su gerovės trūkumu ar krize. Gyvenime būna situacijų, kai piliečiams negali padėti nei viena iš trijų institucijų (rinka, šeima, valstybė), bet gal šiuo atveju galėtų padėti nevyriausybinė organizacija. Nevyriausybinė organizacija, teikdama rinkai aktualias paslaugas, ieškodama visuomenei naudingų paslaugų finansavimo šaltinių, perimdama kai kurias valstybės institucijų funkcijas, priimdama piliečius savanoriauti, gali padėti asmeniui, kuriam kilusi grėsmė atsidurti socialinėje atskirtyje. Kaip teigia A. Zimmer (2004), trečiojo sektoriaus organizacijos dažnai dirba tose srityse, kur nei rinka, nei valstybė nėra pajėgi ar nenori užtikrinti gerovės.

Rinkos, šeimos ir valstybės institucijų negebėjimas susitvarkyti savo srityse rodo, kad vis daugiau gyventojų gali atsidurti socialinėje atskirtyje, tuomet iš valstybės būtų pareikalauta dar daugiau sąnaudų įgalinant ir stiprinant gerovės valstybę. G. Esping-Andersen (2002:12), interpretuodamas Charlesą Wrightą Millsą, teigia, kad „asmeninės problemos tampa viešojo diskurso klausimais“. Pavyzdžiui, vidutinio dydžio mieste, turinčiame 300 tūkst. gyventojų, dažnai perskaitoma laikraštje ar išgirstama per televiziją, kad vaikai dėl tėvų nepriežiūros yra atimami ir perduodami į globos įstaigas; daug vaikų gyvena socialinės rizikos šeimose; daug suaugusių vyrų ir moterų yra priklausomi nuo alkoholio ar narkotikų; vis daugiau nepilnamečių vaikų ir paauglių nusikalsta; vis daugiau nusiskundimų policija sulaukia iš mokytojų dėl vaikų ir paauglių agresijos. Klausimas būtų keliamas taip: ar tai yra šių individualių asmenų ir jų šeimų asmeninės problemos, ar tai valstybės vykdomos šeimos politikos klausimas? Dažnai valstybė, pristatydamą visuomenei svarbius ir esminius klausimus, juos susieja ne su struktūrinių ir politinių sprendimų rezultatais, o su atskirų asmenų ar grupių asmeninėmis problemomis. Kaip

teigia Ulrichas Beckas (1992:89), „sistemos problemos yra politiškai sumenkinamos ir transformuojamos į žmogaus asmeninę problemą“, primetant visą atsakomybę žmogui

1.3.3 NVO veikimas rinkos sąlygomis: socialinio verslumo samprata

Rinkos, valdžios ir NVO sektoriai, ypač pastarasis, išgyvena didžiulius pokyčius. Pokyčiai šiame sektoriuje vyksta plėtros, svarbos, taip pat ir naujų veiklų srityse. Pastaraisiais metais dėl pernelyg kompleksiškos prigimties suvokti ir apibrėžti NVO sektoriui atstovaujančias organizacijas tampa dar sunkiau, nes ilgą laiką įsitvirtinusi nuostata, kad ekonominę veiklą koordinuoja ir organizuoja tik valdžia arba rinka, keičiasi (Dollery ir Wallis, 2003). NVO sektoriaus analizė reikalauja ignoruoti tarpdisciplininį požiūrį ir išankstines nuostatas (esą NVO tik dalija labdarą¹⁷, agituoja būti aktyviais piliečiais, saugo gamtos ir kultūros paveldą, padeda socialinę atskirtį patiriantiems asmenims).

Greitai kintančioje ekonominėje aplinkoje verslumas, kaip ekonominės veiklos būdas, darosi svarbus ne tik pelno (rinkos) organizacijoms, bet ir kitiems visuomenės struktūroje veikiantiems sektoriams, t. y. viešajam ir trečiajam (ne pelno) sektoriams. Socialinis verslumas tampa plačiai vartojama sąvoka ne tik akademinėje visuomenėje, tarp verslo organizacijų, bet ir pačių pilietinės visuomenės organizacijų atstovų. Vienas pagrindinių verslo įmonių tikslų – tapti socialiai atsakingomis, bendruomenėje naudingomis įmonėmis. Tradicinės NVO (nevykdančios veiklų, generuojančių pajamas), norėdamos būti finansiškai stabiliomis ir konkurencingomis, pradeda taikyti verslumo principus. Socialinis verslumas ekonomikos pasaulyje apibrėžiamas kaip gebėjimas priimti novatoriškus sprendimus iškilus socialinėms problemoms, mobilizuoti idėjas, informaciją, resursus ir socialines struktūras nuosaikiems socialiniams pokyčiams įgyvendinti (Said Business School, 2005). Tuo tarpu akademinėje visuomenėje vartojama socialinio verslumo sąvoka laikoma teorine ir praktine paradigma, besiremiančia specifiniu *kontekstu*, *charakteristikomis* ir *siekiamais rezultatais* (Popoviciu I. ir Popoviciu S. A., 2011). Socialinių faktorių, kurie lemia ar sustiprina skurdą, marginalizaciją ir socialinę atskirtį, nustatymas apibrėžia esamą nevyriausybinių organizacijų verslumo *kontekstą*. Verslumo *charakteristikos* siejamos su tiesioginių veiksmų pritaikymu, naujų sprendimų atradimu tam tikrai tikslinei grupei ar kontekstui. Siekiamas didelis ar mažas *rezultatas* apskaičiuojamas ir matomas kaip socialinis pokytis.

¹⁷ 2012 m. „Vilmorus“ atlikta Lietuvos gyventojų reprezentatyvi apklausa „Nevyriausybinių organizacijų žinomumas ir savanoriška veikla“: 71 proc. gyventojų mano, kad pagrindinė NVO paskirtis – padėti kitiems, teikti labdarą.

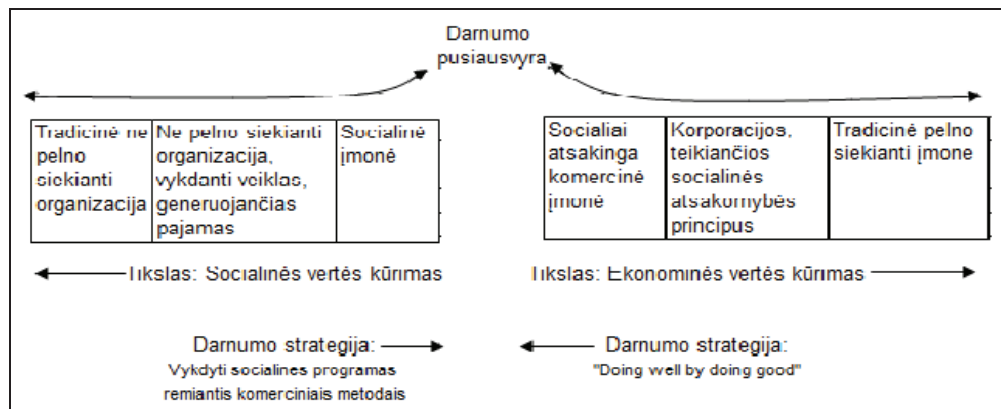
Jeffrey'is Robinsonas teigia, kad socialinis verslumas – tai visą visuomenę veikiantis globalus reiškinys, kai, vadovaujantis inovatyviomis idėjomis, sprendžiamos socialinės problemos (Robinson iš Jiao, 2011). Tačiau kartu ši sąvoka skirtingiems žmonėms sukelia skirtingas asociacijas, tai sukelia painiavą tiek teorijos, tiek praktikos srityje (Zahra et, al., 2008). Literatūroje dažniausiai analizuojamos socialinio verslumo atsiradimo visuomenėje priežastys ir bandoma atsakyti, kas yra socialinis verslumas. Viena iš socialinio verslumo atsiradimo priežasčių – tai galimybė ne pelno sektoriaus organizacijoms veikti ir dirbti inovatyviu būdu, kuomet finansavimo šaltiniai mažėja, o konkuruojančių dėl jų skaičius auga (Reis ir Clohesy iš Jiao, 2011). Antroji Hao Jiao (2011) paminėta priežastis – augantis poreikis verslo ir ne pelno sektoriaus organizacijoms bendradarbiauti, užtikrinant žmonėms geresnį gyvenimą. Juo labiau nykstančios ribos tarp skirtingų sektorių skatina ieškoti abiemis pusėms naudingų ir inovatyvių sprendimų socialinėms problemoms spręsti. Literatūroje sutariama, kad socialinis verslumas atsirado kaip atsakas į kompleksinės visuomenės poreikius (Jiao, 2011). Jay Weerawardena ir Gillian Sullivan Mort (2006:32) teigia, kad socialinis verslumas reikalauja ypatingo elgesio, kuris pasižymėtų inovatyvumu, iniciatyvumu ir rizikos valdymu: „Tokiu elgesiu siekiama vykdyti socialinę misiją ir palaikyti organizacijos darnumą“.

Tik visai neseniai literatūroje imta atskirti ne pelno ir pelno siekiančias organizacijas. Esminis vertybinis skirtumas yra siekiami rezultatai: ne pelno (socialinės vertės kūrimas) ir pelno (ekonominės vertės kūrimas) siekimas. Ne pelno siekianti organizacija, savo veiklą kreipdama tik socialinių tikslų link, kartu vykdydama veiklas, generuojančias pajamas, gali gaunamų lėšų perteklių skirti savo veiklos stabilumui ir nuoseklumui išlaikyti, tuo tarpu verslo įmonės, pagrindiniu tikslu laikydamos pelną, šalia savo pagrindinio tikslo gali skirti lėšų NVO veikloms, kartu dalyvauti bendruose su NVO projektuose, paremti bendruomenės aktyvistus ir tapti socialiai atsakingomis įmonėmis. Tačiau tam, kad išgyventų ir / ar išliktų, ne pelno siekianti organizacija nuolat ieško išorinės pagalbos, nes socialinių tikslų vedima organizacija yra priklausoma nuo gaunamos paramos.

Nevyriausybinių organizacijų elgesį ir veiksmus siekiant išgyventi ir / ar išlikti, galima paaiškinti išteklų priklausomybės teorija. M. J. Worthas (2013) teigia, kad organizacijos priklausomybė nuo išorinių dalykų (t. y. pajamų, informacijos prieinamumo, kitų šaltinių) gali apie organizacijos pasirinkimus ir elgesį atskleisti daugiau, nei jos vidinės struktūros analizavimas. Pavyzdžiui, jeigu nevyriausybė organizacija daugiausia lėšų gauna iš valstybės biudžeto, valstybė yra pajėgi primesti savo politiką ir vertybes šiai organizacijai (Worth, 2013:60). Visuomet yra tikimybė prarasti savo autonomiškumą, jeigu organizacija didžiąją savo lėšų dalį gauna tik iš vieno fondo ar individualaus rėmėjo.

J. Gregory Dees (1998) teigia, kad pastaruoju metu nevyriausybinės organizacijos yra motyvuojamos tapti versliomis ir nepriklausomomis nuo paramos. 4 lentelėje pavaizduotas kontinuumas organizacijų, siekiančių socialinių ir ekonominių tikslų (Seanor, 2011:50).

4 lentelė. NVO socialinių ir ekonominių tikslų pusiausvyros išlaikymas / balansavimas

Lentelė sudaryta Kim Alter (2004). Šaltinis: Seanor (2011)¹⁸, p. 50

4 lentelėje pavaizduotas linijinis kontinuumas, didžiausią dėmesį skiriant organizacijos socialinių ir ekonominių tikslų pusiausvyros išlaikymui / balansavimui. Žvelgiant į lentelę matyti, kad tiek ne pelno siekianti nevyriausybinė organizacija, vykdanči pajamas generuojančias veiklas, tiek socialinė įmonė yra socialinio darnumo pusėje. Nors K. Alter atskiria šias dvi organizacijas, tačiau R. Spearas (2008) tradicines visuomenines ir labdaros organizacijas, kurios tampa vis verslesnės (turi atskiras paslaugų / prekių sritis), taip pat linkęs įvardyti socialinėmis įmonėmis (Seanor, 2011).

Pusiausvyros sąvoka yra vartojama ekonominių ir socialinių vertybių susidūrimo ribai pažymėti, kai šios vertybės yra stabilios ir pastovios¹⁹. Tačiau dažnai socialinės dimensijos pusėje esančios organizacijos susiduria su įtampomis, kai išitraukimas į rinką kartais turi įtakos jų socialinės misijos tikslų įgyvendinimo pokyčiams. Ypač svarbu, kad šios organizacijos pripažintų susiduriančios su vidiniais prieštaravimais ir įtampomis derinant socialinius ir ekonominius veiklos tikslus. Adalbertas Eversas (2001) teigia, kad NVO, vykdydama pajamas generuojančias veiklas, dažniausiai patiria įtampą / konfliktą ne dėl socialinių ir ekonominių tikslų suderinamumo, bet dėl įsipareigojimų laikymosi būnant skirtinguose vaidmenyse

¹⁸ Anglų kalbos žodis „sustainability“ į lietuvių kalbą verčiamas „darnumas“. Taip verčiama remiantis Lietuvos teisės aktuose vartojamu terminu (pvz., nutarimas dėl nacionalinės darnaus vystymosi strategijos patvirtinimo ir įgyvendinimo).

¹⁹ Tuo tarpu Jeffrey'is Goldsteinas, Jamesas K. Hazy'is ir Joyce Silberstang (2008), kalbėdami apie pusiausvyrą socialinėje sistemoje, pastebi jos galimybių ribas formuojant kaitą, nes dažnai pusiausvyra tarnauja egzistuojančioms sistemoms ir struktūroms palaikyti, tačiau neskatina atsirasti naujoms struktūroms ir modeliams.

(Borzaga ir Defourny, 2001). Šios organizacijos dažnai turi keletą skirtingų veiklos sričių (paslaugų pardavimas, projektų įgyvendinimas, socialinių akcijų vykdymas, dalyvavimas priimančiais politiniais sprendimais) ir jos visos yra svarbios, nėra aiškios hierarchinės tvarkos, kurią nors vieną iš sričių įvardijant mažiau svarbia.

Taip siektina pusiausvyra tarp organizacijos skirtingų veiklos tikslų suderinimo turi trūkumų ir ribotumą. NVO, vykdančios pajamas generuojančias veiklas, patiria ne tik vidinę įtampą, bandydamos susieti socialinę misiją ir dalyvavimą rinkoje, bet ir išorinę įtampą, susidurdamos su konkurencija sektoriaus viduje (kitos NVO) ir už sektoriaus ribų (verslo įmonės ir viešojo sektoriaus įstaigos). Pažymima, kad NVO finansavimo modelių kaita gali pakeisti socialinės misijos svarbą ir reikšmę (Anheier ir Evers iš Seanor, 2011), vis daugiau kritikos sulaukia NVO rėmimasis rinkos priemonėmis, pabrėžiama, kad NVO tampa komercializuotomis (Perrini iš Seanor, 2011). Už sektoriaus ribų NVO patiria tiek ekonomines (konkurencinės sąlygos; kova dėl paslaugų sutarčių), tiek socialines (kintanti vidinė valdymo struktūra, darbuotojų motyvavimas) rizikas.

Kartais teigiama, kad NVO dalyvavimas rinkoje gali būti įvardijamas kaip problemiškas dėl visuomenės narių patiriamo sumišimo, siekiant atskirti ir apibrėžti valdžios (viešasis sektorius), verslo (pelno sektorius) ir nevyriausybinių (trečiasis sektorius) organizacijų vaidmenis ir funkcijas. Kaip teigia V. Pestoffas ir Taco Brandsenas (2009), dauguma organizacijų išgyvena etapą, kai idealūs tipai, valstybės, rinkos ar trečiojo sektoriaus, daugiau yra nenaudingi, nes tai nepadaeda jų suprasti. Šie trys sektoriai patiria įtampą dėl vaidmenų kompleksiško ir keitimosi. Pete Alcockas (2010) mano, kad tarpusavio santykiai tarp visų trijų sektorių yra esminiai, siekiant suprasti trečiąjį sektorių išskiriančius bruožus. Anot jo, keičiantis organizacijoms, keičiasi ir sektorių ribos.

Analizuodami Danijos trečiojo sektoriaus organizacijų galimybes dalyvauti rinkoje Steenas Bengtssonas ir Larsas Hulgardas (2001) pažymi, kad pagrindine problema išlieka sąvokos, apibrėžiančios šio tipo organizaciją (dalyvaujančios rinkoje)²⁰, nebuvimas visuomenės socialinėje sąmonėje. Apie šias organizacijas nėra diskutuojama, jų stiprybės nėra įvardijamos, todėl šio tipo organizacijoms yra sudėtinga vystytis. Autoriai pabrėžia, kad galbūt ateityje šio tipo organizacija galėtų būti tinkamas modelis, užtikrinantis gyventojų socialinę apsaugą.

Mokslinės literatūros analizė leidžia išskirti NVO sektoriaus organizacijų, derinančių socialinę, ekonominę ir politinę funkcijas, stipriąsias puses ir kylančias grėsmes.

²⁰ Lietuvos atveju šią organizaciją įvardiju – NVO, vykdančios pajamas generuojančias veiklas.

Stipriosios pusės:

- finansavimo šaltinių mažėjimas ir konkuruojančių dėl jų skaičiaus didėjimas skatina NVO verslumą (derinant socialinę ir ekonominę funkcijas) ir veiklos tęstinumą (Jiao, 2011);
- pajamų generavimas parduodant paslaugas ir / ar prekes užtikrina ilgesniam laikotarpiui NVO finansinį stabilumą ir konkurencinį pranašumą (Defourny ir Gregoire, 2006);
- NVO tampa savarankiškesnė ir nepriklausoma, nes, priešingai, gaunant didžiąją dalį lėšų iš valstybės, kyla grėsmė, kad organizacija taps priklausoma nuo gaunamos paramos ir praras kritiškumą valstybės vykdomos politikos ir jos vertybių atžvilgiu (Worth, 2013);
- keičiasi valstybės ir NVO sektoriaus santykis (Taylor, 2010), kuris, priklausomai nuo valstybės vykdomos politikos, gali būti stiprinantis NVO sektorių, tačiau gali būti ir stabdantis NVO sektoriaus plėtrą;
- NVO padeda sumažinti dėl šiuolaikinės visuomenės vertybinės, socialinės ir institucinės kaitos procesų didėjančią piliečių patiriamą naštą (Esping-Andersen, 2002);
- gyventojų heterogeniškumas, jų poreikių individualumas sudaro sąlygas plėstis NVO sektoriui, kurio tikslas – atsižvelgti į individualius kiekvieno asmens poreikius (Taylor, 2010)

Kylančios grėsmės:

- NVO finansavimo modelių kaita gali pakeisti socialinės misijos svarbą ir reikšmę (Anheier ir Evers iš Seanor, 2011);
- NVO tampa labiau komercializuotomis (Seanor, 2011);
- NVO sektorius, siekdamas išgyventi, apauga biurokratija, vis labiau orientuojasi į rinką, tad kyla grėsmė, kad organizacija neišliks novatoriška (Joy ir Shields, 2013);
- NVO didžiąją dalį resursų skirdamos paslaugoms teikti (pagal paslaugų sutartis su valstybe), pritrūksta lėšų socialine misija paremtoms veikloms įgyvendinti (Zimmer, 2001);
- ne pelno sektorius, vis labiau įsitraukdamas į paslaugų teikimą, praranda savo pozicijas, atstovaudamas tam tikroms socialinėms grupėms, gindamas jų teises, vertybes ir normas (Joy ir Shields, 2013).

1.3.4 NVO sektoriaus pokyčiai vadovaujantis verslumo principais

NVO ir valdžios santykiai: galios naudojimas ir „savęs“ valdymas

Nevyriausybių ne pelno siekiančių organizacijų veikimo sąlygos yra tiesiogiai susijusios su jų turima galia ir pozicija valstybės valdymo sistemoje. Valstybė, rinka ir pilietinė visuomenė – visi šie trys sektoriai nuolat konkuruoja tarpusavyje dėl savo galių. Kadangi pilietinė visuomenė ilgą laiką nebuvo laikoma lygiaverte valstybės partnere, jos svarbos augimas visuomenėje keičia politinio, ekonominio ir socialinio gyvenimo vidinę kokybę.

Teigiant, kad NVO būties transformacija yra susijusi su neoliberalios visuomenės atsiradimu ir paplitimu, valstybės ir NVO sektoriaus santykių kaitai atskleisti tikslinga taikyti Foucault valdysenos teoriją. M. Foucault savo teorijoje, analizuodamas galios ir valdžios konceptus, šalia valdymo sąvokos vartoja naują terminą „valdysena“²¹ (pranc. *gouvernementalité*, angl. *governmentality*). Valdymo sąvoką M. Foucault supranta plačiau, apibūdinamas ją ne kaip instituciją ar struktūrą, o kaip „jėgą, kurioje grindžiami santykiai, imanentiškai tai sričiai, kurioje jie reiškiasi, ją iš esmės organizuojantys“ (cit. Foucault iš Duoblienės, 2009:47). Anot Foucault, siekiant valdyti save, reikia pažinti save, todėl vienas iš svarbiausių valdymo bruožų yra paties valdomojo galių sistemiškas pažinimas ir strateginis pripažinimas. Priklausomai nuo valdymo turinio, objekto, tikslų, priemonių ir norų, priklausys ir valdymo praktikų pobūdis (Černiauskas, 2001). Ne „institucijos“, „ideologijos“ ar „teorijos“, o valdymo praktikos yra M. Foucault valdysenos objektas. „Praktikos yra suprantamos kaip vietos, kur yra kažkas pasakyta ir padaryta, duotos priežastys ir įgyvendintos taisyklės, jos suplanuotos ir prisiimtos skolon, susitinka ir susijungia“ (cit. Foucault iš Duoblienės, 2009:47).

Sibille Merz (2012) teigia, kad NVO požiūris į vystymąsi atspindi neoliberalią logiką. Viena vertus, marginalizuotų grupių poreikiai yra tenkinami, stiprinant jų savarankiškumą ir juos įgalinant, tai atspindi neoliberalią dogmą, pasižyminčią individualizuota rizika ir atsakomybe bei socialinių paslaugų privatizacija (Merz, 2012). Kita vertus, neoliberalioji mintis atspindi biopolitinį valdymą, kuriuo siekiama valdyti mases ir subjektus, transformuojant jų elgesį ir racionalumo sampratą (Merz, 2012). M. Foucault valdymo esmė – politinė galia ima veikti pagal ekonominės paskatos principus (Žukauskaitė, 2013). Tai ne prievartinė ar disciplininė galia, valdymas tampa imanentišku, t. y. „laisvai pasirenkamu“ (Žukauskaitė, 2013). Šis valdymo tipas atitinka Gilles'io Deleuze'o kontrolės sampratą, kuomet „kontrolė yra lanksti ir nuolat kintanti sistema, kurią individai linkę prisiimti kaip savo pačių susikurtą tvarką“

²¹ Lietuvių autorių pasiūlyti šios sąvokos vertiniai: *racionali valdysena* (Černiauskas, 2001), *valdysena* (Rimaitė ir Rinkevičius, 2008; Matonytė iš Duoblienės, 2009)

(Deleuze iš Žukauskaitė, 2013:87). Kaip teigia Audronė Žukauskaitė (2013), tai savotiška galios subjektyvacija, kuomet galia nėra prievartinė, bet tampa geidžiamu tikslu.

M. Foucault pabrėžia, kad neoliberalų valdymo meną (angl. *neoliberal art of government*) padeda suprasti valstybės ir rinkos tarpusavio ryšių analizė (Gane, 2012). Neoliberalioje visuomenėje valstybės ir rinkos vaidmuo yra dirbti kartu tam, kad rinkoje būtų užtikrinta konkurencija (Gane, 2012). Kaip teigia M. Foucault, neoliberalios valstybės tikslas yra užtikrinti rinkos laisvę ir jos plėtrą visose valstybės struktūrose ir institucijose. Laisvė, anot Nicholaso Gane'o (2012), ateina privatizuojant valstybės veiklas ir leidžiant joms vystytis konkurencinėmis sąlygomis. Neoliberalioje valstybėje kartu su konkurencija visose visuomenės srityse atsiranda atskaitomybės tvarka. Atskaitomybė suprantama kaip rinkos reikalavimas valstybei pateisinti save ir įrodyti savo teisėtumą (Gane, 2012). Valstybė, integruodama konkurencijos principus iš rinkos visose savo struktūrose ir institucijose, pateisina save ir įrodo savo teisėtumą. Tam tikro sektoriaus (pvz., medicina, švietimas, NVO sektorius) reguliacija / kontrolė taip pat vyksta vadovaujantis konkurencijos principais (Gane, 2012).

Tačiau, kaip teigia Foucault, kalbant apie galią ir jos dinamiką svarbu nepamiršti pasipriešinimo. Sutikę pasipriešinimą, galios santykiai priversti keistis (Foucault iš Žukauskaitė, 2013). Pasipriešinimas, tai ne kita jėga ar galia, bet kitokios prigimties reiškinys – kūryba, naujos subjektyvacijos formos (Žukauskaitė, 2013). Galima teigti, kad valstybės santykis su NVO, vadovaujantis neoliberalizmu, nebūtinai rodo, kad NVO yra tik įrankis valstybės socialinei politikai įgyvendinti. NVO gali pasipriešinti egzistuojančiam santykiui su valstybe, kurdamą sava logika paremtus santykius.

Vieną iš šiuolaikinei visuomenei aktualių socialinių problemų – augantį vyresnio amžiaus žmonių skaičių, pritaikant M. Foucault valdysenos teoriją, analizavo Steve'as Conway'us ir Paulas Crawshawas (2009). Jie teigia, kad M. Foucault valdysenos teorija kalba apie ypatingą galios formą, kuri disciplinuoja ir reguliuoja gyventojus nenaudojant prievartos, tačiau taip siekdama jų pačių „savęs valdymo“ ir valdančiųjų saugumo užtikrinimo, gyventojams internalizuojant jų siūlomus mąstymo ir veikimo būdus. Valdysena – tai „analizės būdas“, kuris tyrinėja, „kas yra pasakyta ir kaip tai pasakyta“ ir kokios sąlygos sukuria analizuojamą reiškinį (Rose iš Conway ir Crawshaw, 2009). Taigi, anot S. Conway'aus ir P. Crawshawo (2009), įvairios naujai pristatomos ir inovatyviomis deklaruojamos programos ir strategijos, šių autorių analizuojamu atveju, skatinančios vyresnių žmonių nepriklausomybę ir aktyvų dalyvavimą, gali turėti reguliuojamojo pobūdžio poveikį, atspindintį politinius lūkesčius. Taip bandoma padėti žmonėms internalizuoti naujas vertybes ir naują gyvenimo būdą, atsisakant universalistinių ir kolektyvistinių idealų, pabrėžiant neoliberalistinę politikos kryptį (Conway ir Crawshaw, 2009).

Kaip teigia S. Conway'us ir P. Crawshawas (2009), valstybė, remdamasi naująja galios forma, siekia užtikrinti, kad socialinės politikos taikomos priemonės atsižvelgtų į labiausiai pažeidžiamus visuomenės narių poreikius. Anot jų, Didžiojoje Britanijoje tai turėjo įtakos naujų partnerystės formų (tarp privačiojo, viešojo ir nevyriausybinių sektorių), padedančių patenkinti vietos gyventojų poreikius, atsiradimui.

NVO sektorius ir inovacijos

Pagrindinis gerovės valstybės vaidmuo yra apginti ir teikti socialinę apsaugą pažeidžiamiausioms visuomenės grupėms (Ervasti, Andersen ir Ringda, 2012). O pagrindinės gerovės valstybės dimensijos – tai apsauga nuo rizikos, lygybė ir solidarumas bei paslaugų prieinamumas. Dėl atsiradusių naujų rizikų, socialinių pokyčių visuomenėje, „viešųjų paslaugų“ marketizacijos, pabrėžiama, daugėja socialinių grupių, kurios negauna socialinės pagalbos ir nesijaučia ginamos valstybės.

Nuo 1970 m., kai kilo naftos krizė, imta svarstyti apie gerovės valstybės darnumą, nes krizė lėmė ekonomikos nestabilumą, tai sukūrė stagfliaciją ir vis augantį nedarbą. Šis nestabilumas stimuliavo ideologinį posūkį politinės dešinėsios link, t. y. didesnio pasitikėjimo rinkos sprendimais ir mažesniu valstybės įsikišimu į visuomenės ir ekonomikos sritis. Heikki Ervastis, J. Goul Andersen, Kristen Ringda (2012) teigia, kad pasitikėjimas rinka ir asmeninė laisvė turi savo kainą. Nelygybė išaugo daugelyje Europos šalių, net ir Skandinavijos šalyse, kurios ypač gina socialinį solidarumą.

Ir ES, ir kitos šalys ieškojo būdų, kaip išeiti iš krizės situacijos. Vienas iš sprendimo būdų – tai socialinio investavimo ir socialinės inovacijos koncepcijos (Europos Komisija, 2014). Abi susijusios su socialinės apsaugos teikimu. Socialinis investavimas – tai investicija į švietimą ir įgūdžių ugdymą viso gyvenimo metu, ypač vaikystę laikant svarbiausiu prioritetu. Socialinė inovacija – tai socialinės apsaugos paslaugų teikimas bendradarbiaujant viešojo, privačiojo ir ne pelno sektorių organizacijoms (Breuls, 2014). Socialinė inovacija yra įgyvendinama socialinės politikos programomis, išvengiant hierarchinių, izoliuotų ir daug lėšų reikalaujančių valstybės priemonių, kurios buvo neefektyvios (Joy ir Schields, 2013). Manoma, kad tradicinis viešasis sektorius ir fondų lėšos, skiriamos nevyriausybiniam sektoriui, turėtų būti pakeičiami naujos politikos instrumentais, skolintais iš verslo sektoriaus, nes tradicinis nevyriausybinių organizacijų finansavimas yra „pasenęs ir netinkamas siūlymas“, švaistantis viešąsias išlaidas (Struthers iš Joy ir Schields, 2013). Valstybė, plėtodama naujas politikos priemones, skatinama inicijuoti pokyčius ir taip prisidėti prie naujų bendradarbiavimo formų atsiradimo.

Leydi Johana Breuls (2014) pateikia Olandijos pavyzdį. Šalies gerovės valstybė, siekdama sumažinti jaunimo nedarbo lygį, pradėjo taikyti alternatyvias socialinės politikos

priemonės, tokias kaip socialinį poveikį darančios investicijos (toliau – SPI²²). SPI – tai susitarimas tarp „problemos savininko“ (dažniausiai tai vyriausybė), socialinio antreprenerio, kuris gali išspręsti problemą, ir investuotojų (bankai, pasitikėjimo fondai). Šis susitarimas paremtas pamatine samprata „nėra gydymo, nėra atlygio“ (angl. *no cure, no pay*). Kiekvienas atlieka savo vaidmenį: socialinis antrepreneris turi pasiekti sutartą tikslą, investuotojai užtikrina apyvartines lėšas, o valstybė grąžina investicijas tiek verslui, tiek socialiniam antrepreneriui, jei tikslai yra pasiekti (Joy ir Shields, 2013).

Megan Joy ir J. Shieldsas (2013), analizuodami Kanados trečiojo sektoriaus patirtį taikant socialinį poveikį darančias investicijas, kalba apie viešojo sektoriaus reformą ir trečiojo sektoriaus marketizaciją. Trečiasis sektorius, bent nuo 1990 m. (anot Davido Osborne'o ir Tedo Gaeblerio, nuo 1992 m., nes tuo metu keitėsi vyriausybės politika, vyko viešojo sektoriaus valdymo revoliucija), buvo matomas kaip svarbus vyriausybės partneris, galintis teikti pigias, efektyvias ir novatoriškas paslaugas vietos gyventojams. Vyriausybės buvo pasiryžusios remti alternatyvių paslaugų teikimą kaip būdą sumažinti viešojo sektoriaus išlaidas ir atsakomybę (Evans et al., 2005), kai kurios pradėjo eksperimentuoti dėl alternatyvių paslaugų finansavimo investicijų principu. Kanados atveju ne pelno siekiančioms organizacijoms yra neramu dėl pasiektų rezultatų įvertinimo taikant SPI modelį, nes joms lieka mažai galimybių pačioms įvertinti savo pasiektus rezultatus ir, nesėkmės atveju, iškyla grėsmė jų egzistavimui. Žinoma,ėjimas SPI keliu taip pat mažina „grantais“ ir dotacijomis paremtą ne pelno sektoriaus finansavimą (Joy ir Shields, 2013).

Vienas iš SPI modelio trūkumų yra skirtinga išeities pozicija lyginant viešąjį, privatųjį ir ne pelno sektorius. Ir viešasis, ir privatusis sektoriai turi didesnes priėjimo prie išteklių galimybes tam, kad parengtų pasiūlymą finansavimui gauti. Dauguma ne pelno sektoriaus organizacijų neturi finansinių išteklių rezervo, kad galėtų investuoti ar sustiprinti savo organizaciją. Kaip teigia Russelas Websteris, ne pelno sektorius yra įvardijamas kaip inovatyvus ir linkęs rizikuoti tam, kad išliktų, tačiau dažnai ignoruojama, kad tai turi didelę įtaką šiame sektoriuje dirbantiems, siekiantiems išsaugoti darbo vietą (Webster iš Joy ir Shields, 2013). SPI modelis gali paskatinti mažąsias ne pelno siekiančias organizacijas nutraukti veiklą dėl riboto finansavimo, o didžiąsias organizacijas dar labiau marketizuotis dėl konkurencijos su privačiuoju sektoriumi (Kirkpatrick iš Joy ir Shields, 2013).

Ne pelno sektoriaus darbuotojų mažas darbo užmokestis ir nestabilios darbo sąlygos leidžia teikti pigesnes paslaugas gyventojams, tačiau darbuotojai jaučiasi nesaugūs ir patiria stresą dėl neužtikrintos darbo vietos, ardomas bendruomenės ryšių darnumas (Joy ir Shields,

²² Socialinį poveikį darančias investicijas išplėtojo Didžioji Britanija, reformuodama savąjį viešąjį sektorių (Joy ir Shields, 2013).

2013). Imta kalbėti, kad galbūt SPI modelis neturėtų būti vienintelis būdas, galintis sustiprinti ne pelno sektorių, sumažinti viešųjų paslaugų išlaidas ar pagerinti visų trijų sektorių bendradarbiavimą. Naudinga praplėsti NVO sektoriaus vaidmens visuomenėje viziją. NVO vaidmuo yra ne tik teikti paslaugas, kurias jai deleguoja valstybė. Ji taip pat turi užtikrinti, kad vykdoma politika būtų teisinga, kad paslaugos būtų prieinamos ir aktualios, o paslaugas gautų tie asmenys, kuriems jų labiausiai reikia. NVO sektorius yra bendruomenės atstovas, išreiškiantis jos poreikius ir susiejantis piliečius ir valstybę. Bendruomenės žinios ir bendruomenės narių atgalinis ryšis per įsitraukimą ir advokaciją suteikia NVO sektoriui inovatoriškumo. Kaip teigia M. Joy ir J. Shieldsas, (2013), novatoriškumo išlaikymas tampa sudėtingu uždaviniu NVO sektoriui, nes jis verčiamas tapti biurokratišku, profesionalizuotu ir orientuotu į rinką.

SPI yra paremtas įvairių ne pelno siekiančių organizacijų partneryste, tai reiškia, kad šis modelis gali veikti efektyviai ir sėkmingai, priklausomai nuo sektoriaus stiprumo, aktyvumo ir jo gebėjimų bendradarbiauti (Wolk iš Joy ir Shields, 2013). Anot Marilyn Struthers, santykiai tarp valstybės ir ne pelno sektoriaus organizacijų paprastai yra audringi, ypač kai nevyriausybininkai ima drąsiau ir aktyviau kritikuoti vykdomą politiką ar įsitraukia į tiesioginį lobizmą (Joy ir Shields, 2013).

Tačiau mokslininkai pastebi ir sunkumus, kuriuos patiria ne pelno organizacijos, taikančios socialinį poveikį darančias investicijas. Dažnai ne pelno sektorius yra laikomas paslaugų teikėju, o ne reikšmingu politikos balsu, įtraukiančiu valstybę į demokratišką pokalbį apie tai, kaip patenkinti skirtingus ir tarpusavyje susijusius bendruomenės poreikius, kokias vertybes ir normas remti ir įtvirtinti (Joy ir Shields, 2013). Anot M. Joy ir J. Shieldso (2013), neoliberalioje aplinkoje neretai ne pelno organizacijos yra stigmatizuojamos dėl savo tikslų ir kaltinamos, kad propaguoja savo interesus. M. Joy ir J. Shieldsas (2013) teigia, kad SPI modelio taikymas negarantuoja, jog bus sumažinta biurokratija ir viešojo sektoriaus išlaidos, priešingai, perėjimas prie SPI reikalauja daugybės administracinių kaštų keliant valstybės tarnautojų kvalifikaciją, stiprinant tarpusavio bendradarbiavimą. Taupi, į rinką orientuota vyriausybė rizikuoja nepastebėti piliečių, kurie yra labiausiai pažeidžiami, poreikių (Joy ir Shields, 2013).

1.4 Teorinės analizės koncepto pristatymas ir apibrėžimas

Apibendrinant skirtingų autorių teorines koncepcijas, analizuojančias NVO sektoriaus gerovės valstybėje pokyčius, pristatant darnios plėtros perspektyvos taikymo galimybes,

analizuojant NVO sektorių, suformuluojamos pagrindinės teorinės išvalgos, sudarysiančios metodologinį tyrimo pagrindą.

- Nacionalinės valstybės galios mažėjimas ir jos išsiskaidymas kitoms institucijoms plėtė pilietinės visuomenės galios ribas valstybėje. Vykstanti visuomenės socialinė kaita ir trijų sektorių (valstybės, rinkos ir pilietinės visuomenės) tarpusavio santykių transformacija kvestionavo esamą atsakomybės už socialinę gerovę pasiskirstymą.
- Valstybės ribotumas, siekiant išvengti nuolatinės krizės situacijos, nulėmė augantį valstybės bendradarbiavimą su rinkos ir pilietinės visuomenės dalyviais. Vis daugiau viešųjų paslaugų yra perleidžiamos privačiajam ir trečiajam sektoriui. NVO skatinamos komercializuotis ir profesionalėti, tai, dėl nuolat juntamo neužtikrintumo ir sudėtingumo „išgyvenant“, kelia didelę įtampą.
- Tenkinant gerovės valstybės poreikius ir kompensuojant rinkos, valstybės, šeimos nepajėgumus, nevyriausybinė organizacija tampa pajėgia ir savarankiška institucija, galinčia taip pat efektyviai veikti, kaip ir kitų sektorių institucijos. Trečiojo sektoriaus organizacijų dalyvavimas teikiant viešąsias paslaugas koreguoja socialinės politikos įgyvendinimo procesą, atsižvelgiant į esamas struktūrines sąlygas ir normatyvines prielaidas. Tai sustiprina NVO vaidmenį kuriant socialinę gerovę.
- Gerovės valstybių paradigmu pokyčiai susiję su nauju požiūriu ir priemonėmis į viešąsias problemas. Keičiasi visų trijų sektorių bendradarbiavimo santykiai, atskaitomybės santykis. Tai sudaro sąlygas transformuoti valstybės ir NVO sektoriaus santykį.
- Viena iš NVO verslumo priemonių – tai pačių teikiamų paslaugų ar pagamintų prekių pardavimas kitiems visuomenės nariams. Nykstančios ribos tarp trijų sektorių skatina ieškoti visoms pusėms naudingų ir inovatyvių sprendimų socialinėms problemoms spręsti.
- Socialinių, ekonominių ir politinių vertybių susiejimas sukuria NVO įtampas viduje ir išorėje: naujos atskaitomybės formos ir tinklai su kitais visuomenės gyvenimo sektoriais.
- Darnios plėtros perspektyva / požiūris leidžia pažvelgti į NVO sektorių kaip į tam tikrą institucijos tipą, kurio veikimo modelyje būtų išlaikoma pagrindinių darnios plėtros aspektų – socialinio, ekonominio ir politinio – pusiausvyra, pažyminti socialinių ir ekonominių vertybių susidūrimo ribą.
- Žvelgiant iš darnios plėtros perspektyvos, galima išskirti šiuos NVO sektoriaus veiklos principus: socialinės (socialinės misijos siekimas), ekonominės (dalyvavimas rinkoje) ir politinės (tam tikros socialinės grupės teisių atstovavimas ir valstybės deleguojamų funkcijų perėmimas) veiklų derinimas; bendradarbiaujančios sąveikos su kitomis NVO, valdžios ir verslo institucijomis principas.

II TYRIMO METODOLOGIJA

Šioje darbo dalyje pagrindžiami kokybinės prieigos ir atvejo studijos tyrimo pasirinkimai, leisiantys atsakyti į išsikeltus tyrimo klausimus. Pristačius atvejo studijos tyrimo pasirinkimą, aptariami empirinio tyrimo duomenų rinkimo metodai ir jų pagrindimas, patikimumas. Pabaigoje aptariama tyrimo etika renkant ir analizuojant duomenis bei tyrimo ribotumai.

2.1. Kokybinės prieigos pasirinkimo pagrindimas

Tyrimo objektas – psichosocialines paslaugas teikiančios NVO – yra kompleksiškas ir dinamiškas. NVO samprata Lietuvoje dar tik formuojasi, ji nuolat įgauna naujas reikšmes ir prasmes. Šio tyrimo tikslas – išanalizuoti Lietuvos psichosocialines paslaugas teikiančių NVO socialinio, ekonominio ir politinio matmens derinimo ypatumus. Pati darnios plėtros koncepcija irgi kompleksiškas ir sudėtingas darinys, pastaraisiais dešimtmečiais apsirėžianti savo ribas. Siekiant tirti kompleksišką ir dinamišką reiškinį tikslinga taikyti kokybinį tyrimą.

NVO sektorių tiriantys mokslininkai išskiria mikro- ir makrolygmens teorijas (Dollery ir Wallis, 2003). Makroteorijos „siekia paaiškinti ir nuspėti šio sektoriaus, arba atskirų organizacijų, atsiradimą, formą, ir funkcijas“, tuo tarpu mikroteorijos „analizuoja asmens ar grupės elgesį organizacijoje“ (cit. Ott iš Dollery ir Wallis, 2003:VIII). Šiame darbe tyrimu siekiama atskleisti objektą priskirti makrolygmens teorijai, t. y. NVO. Siekiant atsakyti, kodėl buvo pasirinkta kokybinio tyrimo prieiga, remiamasi Michaeliu Blooru (2011), kuris teigia, kad kokybinis tyrimas leidžia atkreipti dėmesį į socialines problemas ir padeda jas spręsti darydamas įtaką praktikų / specialistų atliekamoms veikloms. NVO nepriklausomybė ir savarankiškumas leidžia joms pačioms formuoti savo kasdieninę praktiką ir keisti bei pasipriešinti egzistuojančiai visuomenės institucijų tvarkai. Kokybinis tyrimas leis praturtinti egzistuojančią NVO sampratą ir papildyti naujomis reikšmėmis atskleidžiant egzistuojančią tikrovę. Ateityje tai galėtų tapti atliekamų kokybinių ir kiekybinių tyrimų pagrindu.

Sociologijoje kokybinės tyrimo prieigos daugiausia remiasi fenomenologijos ir etnometodologijos nuostatomis. Fenomenologija siekia atsiriboti nuo išankstinių nuostatų, įprastų būdų suprasti. Priešingai, jos tikslas – paaiškinti ir aprašyti reiškinį atsižvelgiant į žmonių patirtis. Tuo tarpu etnometodologija, kitaip negu fenomenologija, kuri siekia išsiaiškinti, kokias prasmes žmonės teikia aplinkai, daugiau dėmesio skiria individų veiklos ir prasių realizavimo supratimui (Leonavičius, 2005:263).

Šiame tyrime remiamasi socialinio konstruktyvizmo paradigma. Vadovaujantis socialinio konstruktyvizmo paradigma tyrėjas į psichosocialines paslaugas teikiančią NVO žvelgia kaip į socialiai sukonstruotą reiškinį. Tyrimo dalyvių patirtys ir supratimas, kaip NVO, derinanti socialinę, ekonominę ir politinę veiklas, yra suprantama ir su kokiais sunkumais ji susiduria, yra esminės šiame tyrime. Kaip teigia P. Seanor (2011), socialinio konstruktyvizmo paradigma naudojama daugelio tyrėjų (Paton, 2003; Schwabenland, 2006; Borch et al., 2007), analizuojančių nevyriausybinės organizacijas, socialines įmones. P. Seanor (2011) pabrėžia, kad svarbu suprasti, jog ne tik tyrimo dalyvius supanti aplinka keičiasi, bet ir jie patys keičiasi, kartu keičiasi ir galios santykių dinamika.

Šios paradigmos šalininkai teigia, kad socialinė realybė yra konstruojama ir reprodukuojama pačių žmonių kasdieninių praktikų metu, o ne lemiamą dangaus (Berger ir Luckmann iš Risse, 2004). Peteris L. Bergeris ir Thomasas Luckmannas (1999) vadina tai socialiniu tikrovės konstravimu. Žmonės yra priklausomi nuo socialinės aplinkos ir nuo kolektyvinių reikšmių sistemos, kuria dalijasi tarpusavyje. Aplinka, kurioje mes gyvename, apibūdina arba „sudaro“ tai, kas mes esame iš tikrųjų.

Kaip teigia Jennifer Mason, „kokybinis tyrimas yra paremtas analizės ir paaiškinimo metodais, kurie padeda suprasti kompleksiskumą, detales ir kontekstą“ (Mason iš Seanor, 2011:110). Būtent tokia situacija yra Lietuvoje, nes NVO samprata ir vaidmenys nėra aiškūs ne tik visuomenės nariams, bet ir valdžios institucijoms, verslo įmonėms ir pačioms NVO. Todėl ypač svarbu, kad geroji praktika ir sprendimai nebūtų perkeltami iš kitų sferų, o būtų siekiama suprasti vietos kontekstą, esančias sampratas ir įtakos zonas (Amin et al. iš Seanor, 2011:110). Nes, kaip teigia Richardas Dunfordas ir Deborah Jones (2000:1208), „vykstant pokyčiams, organizacijose dirbantys asmenys, įvykių prasmės ir reikšmės konstruos taip, kaip jie supranta“. Psichosocialines paslaugas teikiančios ir socialinę misiją bei verslumą derinančios NVO veikia skirtingose visuomenės aplinkose, todėl ypač svarbu atskleisti šių organizacijų santykius su valdžia, verslu ir kitomis NVO.

Kokybinio tyrimo prieiga psichosocialines paslaugas teikiančių NVO atvejo analizėje pasirenkama dėl kelių priežasčių:

- kokybinio tyrimo rezultatai išreiškiami ne skaičiais, o reikšmėmis, prasmėmis ir kalba;
- psichosocialines paslaugas teikiančios NVO, derinančios socialinę, ekonominę ir politinę veiklas, tai kompleksiškas ir sudėtingas reiškinys, skaitine reikšme sunkiai apibrėžiamas;
- leidžia įvertinti socialinį kontekstą.

2.2. Atvejo studijos metodas

Sociologijoje kokybinio tyrimo prieiga daugiausia remiasi fenomenologijos, atvejo studijos, etnografijos, grindžiamosios teorijos ir naratyvinio tyrimų metodais. Šio darbo empirinis tyrimas atliekamas remiantis atvejo studijos tyrimo metodo principais.

Atvejo studija yra empirinis tyrimas, kuris nagrinėja dabarties reiškinį realiaame kontekste, ypač tada, kai ribos tarp reiškinio ir konteksto nėra aiškiai matomos (Yin, 2009). Atvejo studija yra priimtinesnė, kai: yra užduodami „kaip“ ir „kodėl“ klausimai, tyrėjas negali kontroliuoti vykstančių įvykių, tyrinėjamas dabarties reiškinys / fenomenas (Yin, 2009).

Robertas K. Yinas (2009) teigia, kad atvejo studija kaip tyrimo metodas yra plačiai naudojamas socialinių mokslų disciplinose, pavyzdžiui, psichologijoje (Campbell, 1975; Hersen ir Barlow, 1976), sociologijoje (Hamel, 1992; Platt, 1992; Ragin ir Becker, 1992), politikos moksluose (George ir Bennett, 2004; Gerring, 2004), antropologijoje; taip pat atliekant tyrimus skirtingose profesinėse srityse, pavyzdžiui, socialiniame darbe (Gilgun, 1994), versle ir rinkodaroje (Benbasat, Goldstein ir Mead, 1987; Gibbert ir Ruigrok, 2007; Graebner ir Eisenhardt, 2004), viešajame administravime (Agranoff ir Radin, 1991), visuomenės sveikatoje (Richard et al., 2004), ir švietime (Yin, 2006a; Yin ir Davis, 2006). Atvejo tyrimai taip pat atliekami ir slaugos ar ekonomikos srityse. Kaip teigia R. K. Yinas (2009), nenuostabu, kad atvejo studijos metodas yra naudojamas daugelyje mokslo sričių, nes jis tenkina tyrėjo poreikį suprasti sudėtingą ir kompleksinę socialinį reiškinį. Šis metodas leidžia tyrėjams išsaugoti holistines ir prasmingas tikrų gyvenimiškų įvykių charakteristikas, tokias kaip individualus gyvenimo ciklas, mažos grupės elgesys, organizaciniai ar valdymo procesai, kaimynystės kaita ar pramonės branda.

Atvejo tyrimo metodo pasirinkimą lėmė specifinis tyrimo objektas, siekis pristatyti platesnį kontekstą bei noras išsiaiškinti kaip „kokie“, „kaip“ ir „kodėl“ aspektai konkrečiame kontekste prisideda prie darnios NVO atsiradimo. Atliekant tyrimą buvo svarbu atsakyti, „kaip“ NVO vadovai suvokia kontekstą, kuriame jie yra, su „kokiais“ sunkumais ir įtampomis susiduria ir „kodėl“ tyrimo dalyviai elgiasi taip, kaip elgiasi. Sprendimas pasirinkti atvejo studijos metodą lėmė tai, kad šiame tyrime tyrėjas, siekdamas iširti analizuojamą fenomeną – psichosocialines paslaugas teikiančią NVO darnios plėtros požiūriu, turėjo mažai arba neturėjo jokios kontrolės. Šie kriterijai ir lėmė atvejo tyrimo pasirinkimą kaip labiausiai tinkamą šiam darbui.

Disertacijos tikslui pasiekti buvo pasirinkta nagrinėti vieną atvejį. Tyrimui atlikti pasirinktas vieno atvejo holistinis tyrimo dizainas. Vieno atvejo tyrimai yra dažnai kritikuojami, tačiau, anot R. K. Yino (2009), yra naudingi, jeigu atitinka bent vieną iš šių penkių sąlygų:

įvertina egzistuojančią teoriją; analizuoja unikalų ar išskirtinį atvejį; reprezentuoja tipinį atvejį; atskleidžiant anksčiau tyrėjams buvusias neprieinamus ar nepasiekiamus atvejus; atliekant longitudinalinį tyrimą. Šiame darbe vieno atvejo tyrimas pasirinktas dėl šių priežasčių: nors tyrinėjamas atvejis realybėje yra egzistuojantis, tačiau struktūriškai nėra iki galo reglamentuotas Lietuvoje galiojančiais teisės aktais ir gali būti laikomas unikaliu atveju, kurį svarbu ištirti ir aprašyti; galima tvirtinti, kad socialiniai tyrėjai anksčiau neturėjo galimybės ištirti šio atvejo, nes tai yra naujas socialinis reiškiny. Dėl tų pačių priežasčių buvo pasirinktas holistinis požiūris, kuris leis įsigilinti į analizuojamą reiškinį, NVO vadovų akimis. Atvejo analizės vienetas – nevyriausybinė organizacija. Šio atvejo artimiausias kontekstas yra NVO vadovas ir jo nuostatos, valdžios institucijos, verslo įmonės, NVO darbuotojai ir jų nuostatos, visuomenės požiūris. Atvejo analizei tirti pasirinkti pusiau struktūruoto interviu ir dokumentų analizės tyrimo metodai.

2.2.1 Atvejo tyrimo gairės

Tyrime keliami klausimai: ar darnios plėtros perspektyva gali būti taikoma kaip NVO socialinės misijos ir dalyvavimo rinkoje derinimo modelis? kaip NVO pavyksta derinti socialinės misijos išsaugojimą ir dalyvavimą rinkoje?

Remiantis klausimais suformuluoti šie tyrimo uždaviniai:

- ištirti ir aprašyti, kaip NVO derina socialinę, ekonominę ir politinę veiklas;
- ištirti ir aprašyti, su kokiais sunkumais susiduria psichosocialines paslaugas teikiančios ir socialinę misiją ir verslumą derinančios Lietuvos NVO.

Analizės objektas – psichosocialines paslaugas teikiančios bei socialinę misiją ir verslumą derinančios NVO. Interviu klausimais buvo siekiama išsiaiškinti, kaip NVO (pagal nustatytus kriterijus) vykdoma veikla gali būti apibrėžiama per socialinio, ekonominio ir politinio matmens raišką. Interviu klausimai sukonstruoti šia tvarka²³:

- socialinio matmens raišką atspindi 1, 2, 10, 17 klausimai, sudaryti siekiant sužinoti organizacijos susikūrimo istoriją ir pagrindinius veiklos principus, atspindinčius NVO socialinės misijos sampratą. Remiantis D. C. Minkoff ir W. W. Powelliu (2006), organizacijos susikūrimo istorija, jos gyvenimo ciklas ir pagrindiniai veiklos principai padeda atskleisti organizacijos misiją, funkcijas ir veiklos motyvus;
- ekonominio ir politinio matmens raišką – 3, 4, 5, 6, 12, 13 klausimai, kuriais siekiama atskleisti NVO ypatumus derinant socialinę misiją ir verslumą, apibrėžiant savo funkcijas ir vaidmenį visuomenėje, kuriant bendradarbiaujančius ryšius su verslo

²³ Kokybinio interviu gairės pateiktos I priede.

ir valdžios institucijomis. NVO, kaip ir pati visuomenė, išgyvena kaitos procesus ir, bandydama įveikti patiriamas įtampas, ieško savęs įtvirtinimo ir išlikimo būdų. Norima atskleisti, ar NVO, derinanti socialinę misiją ir verslumą, yra atsakas į kompleksinės visuomenės poreikius (Jiao, 2011);

- darnumo principo įgyvendinimą – 7, 8, 9, 11, 14, 15, 16 klausimai, kuriais siekiama išsiaiškinti, kaip organizacijoms sekasi derinti daugiau nei vieną tikslą ir kaip jos elgiasi, siekdamos save sustiprinti ir palaikyti. Šiais klausimais siekiama išsiaiškinti, ar NVO pajėgi sumažinti dėl šiuolaikinės visuomenės vertybinės, socialinės ir institucinės kaitos procesų didėjančią patiriamą naštą ir perimti dalį funkcijų, praplečiant savo veiklos ribas. Ar NVO patiria V. Pestoffo, T. Brandseno (2009) ir P. Alcocko (2010) įvardijamą įtampą dėl visų trijų sektorių ribų keitimosi ir iš to kylančio vaidmenų kompleksiško?

Atvejis („*Psichosocialines paslaugas teikiančios bei socialinę misiją ir verslumą derinančios NVO*“)

Interviu turinio analizė

Kokybinis interviu yra vienas iš svarbiausių tyrimo metodų, naudojamų atvejo studijų tyrimuose. Interviu yra daugiau pokalbis, kurį seka vedantysis, o ne konkretūs ir aiškūs klausimai-atsakymai. Kaip teigia Herbertas J. Rubinas ir Irene S. Rubin, atvejo studijos interviu metu užduodami klausimai yra pritaikomi prie situacijos, nėra nustatytos griežtos tvarkos (Yin, 2011:135). R. K. Yin (2009) teigia, kad atvejo studijos tyrime atliekami interviu turi tenkinti šiuos du kriterijus: atsakyti į savo tyrimo klausimus ir kartu užduoti draugiškus ir negąsdinančius klausimus, kurie padėtų geriau pažinti ir suprasti analizuojamą reiškinį. Anot R. K. Yino (2011), tai įmanoma, kuomet interviu klausimai prasideda žodžiais „kaip“, o ne „kodėl“. Nes „kodėl“ dažniausiai sukelia informanto gynybiškumą, o ne norą papasakoti ir atskleisti.

Atranka ir apklaustieji

Kokybinis tyrimas atliktas pačios doktorantės 2013 m. sausio – rugpjūčio mėnesiais Kauno, Vilniaus ir Šiaulių miestuose. Iš viso apklaustas 21 informantas²⁴. Kokybinio tyrimo dalyvių demografinės charakteristikos pateiktos 2 priede. Kiekvieno interviu trukmė buvo ne trumpesnė nei 40 min. ir ne ilgesnė nei 70 min. (visų interviu trukmės vidurkis yra 52 min.). Dauguma interviu (18) buvo atlikti organizacijų patalpose, 2 interviu – kavinėse.

²⁴ Vienoje iš organizacijų pusiau struktūruotame interviu dalyvavo abi organizacijos steigėjos.

Siekiant apklausti tik tas nevyriausybinės organizacijas, kurios teikia psichosocialines paslaugas ir vykdo pajamas generuojančias veiklas, naudota tikslinė atranka pagal organizacijos veiklos kryptis ir viešai iškomunikuotą (el. erdvėje – organizacijos internetinis tinklapis, socialinės svetainės „Facebook“ paskyra, „Google“ žiniatinklis) informaciją, kad organizacija parduoda savo prekes / paslaugas. Apklausti buvo šių organizacijų vadovai (paskirti organizacijos valdybos / tarybos) arba vienas iš steigėjų / steigėjas.

Tyrėjos nusibrėžtos atvejo ribos apėmė šias nevyriausybines organizacijos charakteristikas: organizacijos steigėjas yra privatus asmuo / asmenys; organizacijos teisinis statusas yra vienas iš Lietuvoje patvirtintų (asociacija, labdaros ir paramos fondas, viešoji įstaiga); organizacija vykdo veiklą daugiau nei 2 metai; organizacija vykdo komercinę veiklą (parduoda savo prekes / paslaugas); organizacija yra įgyvendinusi bent vieną Lietuvos valstybės ar ES fondų finansuojamą programą; organizacijos veiklos kryptys apima socialinę, sveikatos ir švietimo sritis. Nevyriausybė organizacija, dirbanti su socialinę atskirtį patiriančiais asmenimis, neapsiriboja tik socialine veiklos sritimi, t. y. socialine pagalba, organizacija dažniausiai šalia socialinės pagalbos teikia ir psichologinę pagalbą. Organizacijos, turinčios ilgametę darbo su socialinę atskirtį patiriančiais asmenimis patirtį, savo žiniomis dalijasi su kitais, vykdydamos švietėjišką veiklą, tad yra neatsiejamos nuo švietimo srities.

Nevyriausybines organizacijos, teikiančios psichosocialines paslaugas, pasirinktos kaip tyrimo objektas, nes:

- socialinė, sveikatos ir švietimo veiklos sritys tarp Lietuvos nevyriausybinių organizacijų yra vienos iš daugiausiai finansuojamų Lietuvos valstybės ir ES fondų;
- socialinę atskirtį patiriantys asmenys yra viena iš didžiausių socialinių grupių, reikalaujanti sprendimo;
- tik patenkinus pirminius žmogaus poreikius (saugumas, socialinė ir psichologinė pagalba, užimtumas, ugdymas, žmogaus teisių atstovavimas), galime tenkinti aukštesnius poreikius (kultūra, ekologija / aplinkosauga, laisvalaikio leidimas, pilietinis aktyvumas ir t. t.)

Dauguma iš tyrime dalyvavusių informantų (vadovų / steigėjų) gali būti įvardijami savo atstovaujamos srities ekspertais (vaiko ir šeimos teisių; moterų teisių).

Dėl interviu atlikimo su nevyriausybinių organizacijų vadovais / steigėjais buvo tariamasi telefonu. Kiekvienos iš organizacijų per pokalbį telefonu buvo klausiama, ar organizacija derina socialinę ir politinę veiklą su ekonomine veikla, ar parduoda savo paslaugas ir / ar prekes. Kai kurie organizacijų vadovai klausė tyrėjos, kodėl jie turėtų sutikti atsakinėti į klausimus ir kokia jiems iš to nauda. Anot jų, daugybė studentų vaikšto ir klausia dėl galimybes imti interviu, tačiau jie atsisako, nes visi interviu tie patys (domisi, ką jie veikia, kaip jiems

sekasi ir kuo skundžiasi). Būsiami informantai nustebdavo, kad interviu su jais nori atlikti, ne psichologijos ar socialinio darbo, o sociologijos mokslų atstovė. Pirmieji interviu nebuvo lengvi, NVO vadovai / steigėjai norėdavo išsakyti kuo daugiau problemų, su kuriomis susiduria, ir kalbėti tik apie neigiamus dalykus (pvz., jų neįvertino, juos įžeidė, jiems nedavė patalpų), nepastebėdami teigiamų pokyčių. 2 organizacijos atsisakė atlikti interviu.

Psichosocialines paslaugas teikiančios bei socialinę misiją ir verslumą derinančios ne pelno siekiančios organizacijos pasirinktos iš anksto išstudijavus internetinėje erdvėje laisvai prieinamus organizacijų duomenis (organizacijos tinklapis, socialinės svetainės „Facebook“ paskyra, „Google“ žiniatinklis).

Interviu buvo įrašinėjami gavus informantų sutikimą, vėliau transkribuojami ir analizuojami grupuojant juos pagal analizės metu suformuluotas temas. Interviu laikas visų susitikimų metu buvo apribotas iki 1 val. Dauguma informantų prieš tariantis dėl susitikimo laiko telefonu informuodavo, kad 1 val. jų dienotvarkėje yra pakankamai ilgas laiko tarpas.

Vadovaujantis tyrimų etika ir siekiant išsaugoti anonimiškumą, informantų charakteristikos nėra susietos su organizacijos, kuriai jie atstovauja, charakteristikomis. Informantų išsilavinimas pateiktas atskiroje lentelėje, kad pagal amžių, miestą ir išsilavinimą nebūtų galima identifikuoti organizacijos vadovo. Ne pelno siekiančių nevyriausybių organizacijų, vykdančių pajamas generuojančias veiklas, vadovai buvo iš trijų didžiųjų Lietuvos miestų (11 – Kauno, 9 – Vilniaus, 1 – Šiaulių). Pagal teisinį statusą organizacijos pasiskirstė taip: viešųjų įstaigų – 16, asociacijų – 4. Išsamesnės informantų ir jų atstovaujamų NVO charakteristikos pateiktos atskirose lentelėse ir prieduose (3 ir 4 priedai).

Pristatant interviu duomenis tyrimo dalyvių amžius nėra nurodomas, nes, autoriaus nuomone, tyrimo dalyvių amžius neturėjo įtakos jų atsakymams. Didžioji dauguma tyrime dalyvavusių NVO vadovų/steigėjų savo veikloje derina socialinę misiją ir verslumą²⁵ ir šią praktiką laiko svarbia NVO išlikimo sąlyga, todėl tyrimo dalyvių amžius nebuvo vertinamas kaip reikšmingas kriterijus.

Pagrindiniai pusiau struktūruoto interviu klausimų blokai buvo:

- organizacijos steigimo istorija, misija, pagrindiniai tikslai, vykdomos veiklos, finansavimo šaltiniai.
- pagrindinės organizacijos problemos ir įvykę pokyčiai.
- prekių / paslaugų pardavimas ir su tuo susiję sunkumai.
- verslumo samprata ir jo taikymo praktikoje galimybės.
- bendradarbiavimo patirtis su valdžios institucijomis, verslo įmonėmis ir kitomis

²⁵ Kelių nevyriausybių organizacijų vadovai/steigėjai interviu metu atskleidė, kad nevykdo pajamas generuojančių veiklų, nors apie tai ir skelbiasi savo internetinėje svetainėje.

NVO.

- atsiskaitymo su visuomene būdai.
- pasitikėjimo NVO institucija ir jos vykdomomis veiklomis lygis.
- pasirinkimo dirbti NVO priežastys ir individualios istorijos.

Interviu metu surinkti duomenys buvo analizuojami pasitelkus kokybinės turinio analizės būdą. Kokybinė turinio analizė apėmė šiuos etapus: esminių kategorijų išskyrimas: (pavyzdžiui „misijos vykdymas ir socialumas“, „dalyvavimas rinkoje“, „bendravimas ir bendradarbiavimas“, „verslumas“, „atsakomybė / atskaitomybė“ ir pan.). Vėliau šios kategorijos skaidytos į subkategorijas, išskirtos interviu teksto vietos pažymėtos kodais (žr. 5 lent.).

5 lentelė. Duomenų analizės pavyzdys

Kategorija	Subkategorija	Požiūris / citatos
Bendravimas ir bendradarbiavimas	Savivaldybė	„Yra santykiai, bet pvz., tai, kas buvo padaryta su viena valdžia, ateina kita valdžia be jokios atsakomybės viską išdrasko.“ (Beata)
	Ministerija	„Kad jie (valdžios institucijų atstovai – aut. past.) tikrai iš esmės nesidomi, ką mes veikiam. Nesidomi ir nevertina. Ta prasme, jie vertina ekspertizę, kai jiems reikia, vat ministras pirmininkas nuleido raštą skubiai, nežinau, pavyzdžiui, suplanuokit akciją, atrakciją, vaiko paėmimas iš kur nors...“ (Rimantė)
	Verslo įmonės	„Tuščias laiko gaišinimas“ (Aistė) „Labai pastebiu tą dalyką, kad vis dėlto pažįstami suvaidina lemiamą vaidmenį Lietuvoje.“ (Gabija)

Dokumentų analizė

Dokumentų analizės tikslas – išanalizuoti esamą socialinę, teisinę ir politinę bazę, sudarančią sąlygas veikti psichosocialines paslaugas teikiančioms ir socialinę misiją bei verslumą derinančioms NVO.

Dokumentų analizei pasirinkti įvairaus pobūdžio dokumentai (oficialioji statistika, Lietuvos teisiniai dokumentai, susiję su nevyriausybių organizacijų reglamentavimu, įvairių Lietuvoje atliktų studijų ir tyrimų ataskaitos ir studijos; LR Vyriausybės institucijų parengtos ataskaitos, susiję su NVO institucijų veikla; Statistikos departamento ir Registrų centro duomenys). Dokumentų analizei taikyta antrinių duomenų analizė.

Tyrimo metodų pagrįstumas ir patikimumas

Tyrimo metodų pagrįstumą užtikrina validumas. Tyrimo validumas visuomet buvo vienas iš diskusinių klausimų kalbant apie kokybinį tyrimą. Josepho A. Maxwello (1992) nuomone, jei kokybinis tyrimas negali užtikrinti tikrovę atitinkančių rezultatų, tuomet visi spėjimai, programos ir politika, paremti šiais rezultatais, yra nepatikimi. Davidas Bringbergas and Josephas E. McGrathas teigia, kad „validumas (tinkamumas) tai ne prekė, kurią galima įsigyti su parengtomis metodikomis, priešingai, validumas tai vientisumas, požiūris / būdas (angl. *character*) ir kokybė, kuri vertinama atsižvelgiant į siekiamus tikslus ir esamas aplinkybes“ (Maxwell, 1992). Anot J. A. Maxwello (1992), tyrėjas, atliekantis kokybinį tyrimą, turi remtis savo atliekama veikla (praktika) ir supratimu apie ją, ir laikyti tai vienu iš savo tyrimo šaltinių, renkant duomenis apie tiriamą reiškinį.

Validumui užtikrinti tyrime pasirinkti apklausti NVO vadovai arba steigėjai, žinantys ir galintys pateikti visą organizacijos gyvavimo istoriją, išgyventus ir šiuo metu patiriamus pokyčius, gebantys analizuoti savo dabartinę situaciją, įžvelgiantys galimas ateities perspektyvas. Informantai tyrime užėmė eksperto poziciją, kaip geriausiai išmanantys NVO situaciją ir galintys pateikti savo požiūrį ir sampratą apie ją. Tyrimo metu, po kiekvieno atlikto interviu, tyrėjas aptardavo gautą tyrimo medžiagą su savo kolegomis ne tik akademinėje, bet ir darbinėje (NVO sektorius) srityse. Tyrėjas susidurdavo su įtampa – išlikti nešališku, tačiau kartu ir įsitraukusiu į analizuojamą temą.

Atsižvelgiant į tai, kad tyrėjas atliko tyrimą savo aplinkoje (daugiau nei 6 metai NVO sektoriuje), buvo ypač svarbu reflektuoti savo, kaip tyrėjo, padėtį. Tyrėjo refleksyvumas reiškia, kad jis prisiima atsakomybę už žinias, kurias pateiks. Refleksyvumas kelia klausimus: kas sudaro žinias? ar pasirinkti tinkami tyrimo metodai? ar tyrėjas gebės užčiuopti ir ištirti sudėtingą ir besiformuojantį socialinį reiškinį? Buvimas refleksyviu, vadinasi, buvimas dviejose pozicijose – reiškinio pusėje ir už jo ribų, ir žvelgimas iš jų abiejų tam, kad suprastum analizuojamą reiškinį (Ben-Ari ir Enosh, 2011). Refleksyvumas tyrimo procese leidžia atpažinti esamus barjerus, galios balansą, etinius klausimus ir kartu pasiūlyti naują požiūrį į analizuojamą reiškinį.

Tyrėjas keliems informantams pateikė peržiūrai dalį tyrimo rezultatų, kurie, anot informantų, yra labai svarbūs jiems, nes tai, anot jų, suteikia galimybę tam tikrai visuomenės daliai susipažinti su NVO situacija ir jų išgyvenama realybe. Kalbant apie tyrimo rezultatų pritaikymą visoms nevyriausybinėms organizacijoms, svarbu pabrėžti, kad šio tyrimo rezultatai atspindi tik psichosocialines paslaugas teikiančių NVO situaciją, tačiau, iš dalies, gali būti naudingi ir kitose veiklos srityse (pvz., socialinėse, jaunimo, švietimo, ekologinėse ir t. t.) dirbančioms NVO sektoriaus organizacijoms.

Tyrimo etika

Prieš atliekant interviu kiekvieno informanto buvo klausama, ar sutinka, kad interviu būtų įrašomas. Reikia paminėti, kad tyrėjas buvo pažįstamas su 3 informantais iš 21.

Interviu metu visuomet turi būti atkreipiamas dėmesys į santykių dinamiką tarp tyrėjo ir informanto. Kaip teigia Nigelis Kingas (cit. Seanor, 2011:140), „tarpusavio santykis yra tyrimo proceso dalis“, ir nei tyrimo dalyvis, nei tyrėjas nėra izoliuoti nuo aplinkos. Tyrėjas, anot Gregory Batesono (2000), niekuomet nebūna visiškai objektyvus, todėl ypač svarbi tampa tyrėjo refleksija.

Prieš atliekant tyrimą buvo svarstoma ir diskutuojama, ar tyrėjui pavyks išlikti pakankamai atsietam nuo tyrimo lauko, kuriame pats dirba, ir ar tyrėjas gebės pažvelgti iš išorės į tiriamą objektą. Iš tiesų gilesnis tiriamo objekto pažinimas ir supratimas padėjo užmegzti abipusiškai naudingą ryšį su informantais ir kalbėti apie tai, kas jiems yra aktualu. Dauguma jų iš pradžių buvo nustatę griežtas interviu pokalbio laiko ribas, tačiau pokalbiui įpusėjus buvo linkę pratęsti pokalbį, nes norėjo išsipasakoti jiems skaudžiomis ir rūpimomis temomis. Tiriamojo objekto pažinimas padėjo tyrėjui kalbėtis su informantais konstruktyviai, išvengiant papildomo interviu laiko, atliekant pilotinį tyrimą tam, kad būtų galima geriau pažinti tiriamo objekto lauką.

Tyrimo dalyvavę informantai norėjo likti anonimiški, tad buvo nuspręsta, kad visi surinkti duomenys bus anonimiški. Visiems informantams suteikti kiti vardai. Organizacijoms suteikti kodiniai pavadinimai. Duomenys užkoduoti taip, kad nebūtų galima informanto susieti su organizacija, miestu, ar identifikuoti jo amžių.

Tyrimo ribotumai

Lietuvoje NVO sektoriaus tematika atliktų tyrimų nėra daug, o NVO dalyvavimo rinkoje (verslumas) tematika kai kuriuose atliktuose tyrimuose tik paminima kaip probleminė, reikalaujanti išsamesnių tyrimų, tačiau nėra plačiau analizuojama. Siekiant suvokti analizuojamą reiškinį buvo remtasi užsienio literatūra ir užsienio šalyse atliktais tyrimais, kur ne pelno siekiančių nevyriausybinų organizacijų dalyvavimas rinkoje yra plačiai analizuojamas ir vertinamas. Analizuojamo tiriamojo objekto apibrėžimo ribotumą sudaro nevyriausybinių organizacijos, ne pelno ir NVO sektoriaus sąvokų neaiškumas Lietuvoje. Tyrimo pasirinktos dalyvauti nevyriausybinių organizacijos (NVO), atstovaujančios NVO sektorių.

Nors disertacijoje nebuvo keltas tikslas pateikti valdžios ir verslo institucijų atstovų nuomonę apie NVO, derinančių socialinę misiją ir verslumą, sampratą, tačiau būtų naudinga atskleisti ir šių institucijų atstovų nuomonę. Taip pat būtų svarbu ir aktualu atskleisti, kaip

tradicinės NVO, nevykdančios veiklų, generuojančių pajamas, mato ir vertina NVO, derinančias socialinę misiją ir verslumą.

Ne pelno sektoriui atstovauja skirtingos organizacijos, pavyzdžiui, savivaldybių įsteigtos ne pelno siekiančios organizacijos. Siekiant susidaryti išsamesnį vaizdą būtų svarbu atskleisti, kaip šios organizacijos prisideda stiprinant pilietinę visuomenę ir plėtojant NVO sektorių. Lietuvoje ne pelno sektoriui atstovaujančios, tačiau savivaldybių ar Vyriausybės institucijų įsteigtos organizacijos, kartu su nevyriausybinėmis organizacijomis dirba tose pačiose srityse ir dažnai siekia tų pačių tikslų. Iš jų taip pat tikimasi, kad ilginiui taps savarankiškomis ir save išlaikančiomis organizacijomis. Šios organizacijos kartu su NVO prisideda įgyvendinant socialinę politiką ir konkuruoja dėl tų pačių išteklių, skiriamų valstybės, ES ir kitų šalių fondų.

III DUOMENŲ ANALIZĖ

3.1. NVO kūrimosi istorija, socialinės misijos suvokimas ir socialumo atskleidimas

Siekiant suprasti NVO kelią į rinką, aktualu sužinoti šių organizacijų susikūrimo istoriją ir motyvus. Kaip minėta tyrimo metodologijos dalyje, organizacijų atrankos kriterijus nebuvo organizacijos įsikūrimo metai ir veiklos vykdymo laikotarpis, tačiau analizuojant duomenis į šiuos kriterijus tikslinga atsižvelgti. Tyrime dalyvavo 6 organizacijos, kurios gyvuoja mažiau nei 10 metų, 10 organizacijų, gyvuojančių nuo 10 iki 15 metų, ir 4 organizacijos, gyvuojančios daugiau nei 16 metų. Organizacijų susikūrimo istoriją ir motyvus, remiantis tyrimų duomenimis, galima išskirstyti į 3 grupes: pirmoji grupė – prieš įsteigiant NVO negalvojo, kaip reikės išsilaikyti ir išlikti; antroji grupė – prieš steigiant galvojo ir žinojo, kad turės imtis papildomos veiklos, siekiant išlikti, tačiau ne visoms tai pavyko įgyvendinti; trečioji grupė – jau prieš steigiant galvojo, kaip suderinti socialinį, ekonominį ir politinį NVO tikslus (visoms pavyko tai pasiekti). Svarbu paminėti, kad 14 iš 20 NVO interviu dalyvavo patys steigėjai ar vieni iš steigėjų (6 informantai – paskirti organizacijų vadovai).

Pirmajai grupei priskiriamos organizacijos, kurių vadovai, steigdami organizaciją, aiškiai save identifikavo kaip visuomenės agentus, ginsiančius konkrečią socialinę grupę (vaikus, patiriančius smurtą; jaunimą, turintį įvairiausių problemų ir nepajėgiantį jų išspręsti; moteris, kaip engiamąją lytį visuomenėje; moteris, kurioms reikia pagalbos; socialinės rizikos grupei priklausančius vaikus). Šių žmonių pasiryžimą steigti NVO lėmė ne tik juos veikianti aplinka, bet ir asmeninės priežastys. Kelių NVO steigimą inicijavo užsienio organizacijos ar užsienyje gyvenantys žmonės (vienas iš jų Amerikos lietuvis) ir jų noras pritaikyti gerą patirtį Lietuvoje.

Nijolė (pradėjo vadovauti šiai organizacijai jau ją įsteigus; steigiant nedalyvavo) papasakojo, kad jų organizacijos istorija prasidėjo ėmus domėtis jaunimu. Iš pradžių organizacijos steigimo iniciatoriai daug laiko skyrė aiškindamiesi, kaip kitose šalyse yra plėtojamas darbas su jaunimu. Vėliau jiems pasitaikė galimybė susipažinti su kolegomis iš užsienio, kurie papasakojo ir perdavė savo patirtį dirbant su jaunimu, atstovaujant jų teises, kuriant savanorystės programas. Tuomet, padedant užsienio kolegomis, pavyko gauti užsienio rėmėjų paramą organizacijai steigti Lietuvoje ir jos veiklos pradžia.

Aušra (pradėjo vadovauti šiai organizacijai jau ją įsteigus; steigiant nedalyvavo) atstovauja vienai iš organizacijų, kurią įkūrė Amerikos lietuvis. Ši moteris buvo vienuolė, kuri, anot Aušros, itin gilinosi į visas socialines problemas norėdama padėti žmonėms. Organizaciją

įsteigusio asmens užmezgtų ryšių su Amerikos lietuve dėka abiem kilo idėja įkurti pagalbos moterims organizaciją. Tiesa, asmeninė žmogaus patirtis (direktorės – aut. past.) taip pat turėjo įtakos steigiant šią organizaciją.

Kitus organizacijos steigėjus kurti NVO paskatino savanorystės patirtis ir gilesnis socialinės problemos pažinimas, taip pat supratimas, kad pagalba šioms pažeidžiamoms socialinėms grupėms yra būtina. Būsiami NVO steigėjai, prieš įkurdami naują organizaciją, tam tikrą laiką savanoriavo skirtingose NVO, įvairiose tikslinėse grupėse. Suvokimas, kad tai aktuali visuomenės problema ir būtina kalbėti apie ją, paskatino imtis iniciatyvos.

Eglės (pradėjo vadovauti šiai organizacijai jau ją įsteigus; steigiant nedalyvavo) atstovaujamos organizacijos steigimo idėja kilo tada, kai tam tikras žmonių būrelis, dirbęs drauge vienoje iš Lietuvoje veikiančių NVO, suprato, kad yra didelis tam tikros pagalbos poreikis. Susibūrė kolegos ir bendradarbiai, kurie nusprendė kartu įsteigti organizaciją. Susibūrusi grupė iš pradžių užmezgė bendradarbiavimo ryšius su viena užsienio organizacija (šalies pavadinimas neįvardijamas dėl anonimiškumo – aut. past.). Tuomet atsirado galimybė parengti projektą ir gauti finansavimą iš užsienio. Tam, kad būtų galima gauti projekto finansavimą, buvo būtina steigti organizaciją. Eglė pabrėžė, kad prie šios organizacijos steigimo užsienio organizacija neprisidėjo, jie tik bendradarbiavo.

Ilonos (pradėjo vadovauti šiai organizacijai jau ją įsteigus; steigiant nedalyvavo) atstovaujamos organizacijos steigimo istorija prasidėjo nuo bendros iniciatyvos rengiantis Tarptautinei moterų konferencijai Pekine (1995 m.). Buvo įsteigtas sekretoriatas, kuris rengė visą dokumentaciją prieš konferenciją ir konferencijai pasibaigus. Po konferencijos iniciatyvinė grupė nusprendė, kad sukaupta patirtis ir žinios turi būti pritaikytos ir reikia pratęsti šią veiklą. Taip buvo nuspręsta įsteigtą naują organizaciją.

Gabija (steigėja, šiuo metu vadovauja organizacijai) pasakojo, kad ji jau studijuodama magistrantūroje galvojo apie NVO steigimą. Tuo metu domėjosi moterų problemomis, ieškojo, kur atlikti praktiką. Studijų metais Gabija dirbo mokykloje ir jai atrodė, kad jos darbas netinkamas atlikti praktiką ar įgyvendinti savo idėjas. Gabija praktiką atliko Šeimos centre, kur susipažino su moterimi, susidūrusia su smurto problema. Bendraujant ir dirbant kartu abiem moterims kilo daug minčių ir idėjų, kaip reiktų padėti moterims, kenčiančioms nuo aplinkinių smurto. Gabija ir jos kolegė nuėjo pasidalyti savo mintimis į Socialinių paslaugų skyrių (valstybinė institucija – aut. past.) ir išgirdo: „*moterys iš gatvės tai čia ne argumentas, kurkit organizaciją*“. Taip ir buvo įsteigta ši organizacija.

Daugumos organizacijų, priklausančių šiai grupei, įkūrimą parėmė kitos organizacijos. Šios organizacijos mato konkrečią visuomenės socialinę problemą ir dirba su ja, aiškiai identifikuoja savo tikslinę grupę, tačiau nei viena iš šių organizacijų nuo pat pradžių negalvojo,

kaip užsidirbti patiems. Organizacijos tikėjo, kad joms padės išlikti ir išgyventi steigėjai, rėmėjai, įvairūs fondai ir valstybinės programos. Nuo organizacijos veiklos pradžios nei viena iš organizacijų nesusidūrė su socialinės, ekonominės ir politinės veiklos derinimo konfliktu. Vienas pagrindinių savarankiškumo užtikrinimo veiksnių buvo įvairių fondų lėšos ar Vyriausybės finansuojamų programų įgyvendinimas.

Antrąją grupę sudaro NVO, kurių steigimas daugiau susijęs su asmeniniais steigėjų motyvais ir susiklosčiusiomis tam tikromis palankiomis aplinkybėmis. Dalis NVO susikūrė, nes jų vadovai tiesiog to norėjo:

„<...> buvo laikas, kai turėjom labai gerą darbą, kur atsirado labai daug laisvo laiko.“ (Beata, steigėja)

„Štai kaip pažaidimas <...> tiesiog norėjos išbandyti save. Tuo metu mes turėjom darbus kitur, ir dabar turim. Tiesiog buvo tokia idėja išbandyti. Jeigu taip, tai nebuvom labai sąmoningi tuo metu steigėjai.“ (Ingrida, viena iš steigėjų)

„Tiesiog tada pasitaikė tokia galimybė <...>. Matomai atsidūriau reikiamu laiku reikiamoje vietoje.“ (Lėja, steigėja)

Dalis NVO steigėjų galvojo dirbti toje pačioje srityje, tačiau norėjo turėti daugiau savarankiškumo, norėjo nepriklausyti nei nuo valdžios, nei nuo organizacijos, kurioje dirbo, direktoriaus, tiesiog norėjo būti patys sau šeiminkai. Steigėjus vedė noras dirbti tai, ką jie geriausiai moka, bet dirbti sau. Dauguma jų yra įgiję psichologo ar socialinio darbuotojo išsilavinimą, tai rodo, kad darbas su žmonėmis yra jų profesija, o socialinė sritis yra natūrali darbo sritis jų karjeroje. Jie tikėjo, kad gali geriau ginti viešąjį interesą ir padėti žmonėms, kuriems reikalinga pagalba.

„Anam gyvenime mes dirbome vienoje kažkurioje srityje. Iš tikrųjų norėjom nepriklausomybės, be direktorių. Tai ir buvo pagrindinis motyvas. Ir aišku, ta mūsų veikla susidėjo iš to, ką mes darėme realiam gyvenime. Mes nieko naujo negalvojome, tą ką mes dirbome, tai ir sukūrėme.“ (Andrius, vienas iš steigėjų)

„Tarkim kokie mes 5 draugai buvom, dirbom nevyriausybinėse organizacijose. Ir mums labai nepatiko daug dalykų, ką jie daro. Nes tose organizacijose, viešosiose, yra daug netvarkos, nėra tvarkingai tvarkomi popieriai, niekas jų labai netikrina, yra didelė betvarkė. Ir daug tokių negražių dalykų, kurie mums nepatiko. Ir mes galvojom, mes nenorim taip vykdyti projektų, kad mums būtų gėda.“ (Tomas, vienas iš steigėjų)

Kitos NVO steigimą gali lemti ir konfliktas ar esama konkurencija tarp esamų ir veikiančių NVO.

Nesutarimai tarp darbuotojų ir bendros vizijos nebuvimas atveda prie konfliktiškų situacijų, kuomet galima du keliai: konformistiškas prisitaikymas ir veikimas neprieštaraujant vadovo nuomonei arba išsiskyrimas pereinant į kitą organizaciją ar steigiant savąją. Kaip ir privačiajame sektoriuje, taip ir tarp trečiojo sektoriaus organizacijų vyksta konkurencija, ginčijasi idėjos įgyvendintojai ir sumanytojai:

„Ir mano, ir šiuo metu dirbančių organizacijoje darbuotojų nuomonė nesutampa su steigėjų nuomone. Ir yra pakankamai sudėtinga situacija pačioje organizacijoje. Yra skilimas. Kadangi mano ir steigėjų nuomonės nesutapo, tai kaip ir ta „...“ (vykdoma veikla – aut. past.) buvo atskirta vienos iš steigėjų iniciatyva, sudarant sąlygas kartu ir pretenduoti į savivaldybės patalpas. Taip 2010 m. buvo įkurta organizacija, esu jos vadovė.“ (Milda, viena iš steigėjų).

Tik dalis šiai grupei atstovaujančių organizacijų nuo pat įsisteigimo pradžios šalia socialinės veiklos vykdė ir šiuo metu vykdo komercinę veiklą, nors to siekė visos organizacijos. Kai kurioms iš jų sudėtinga derinti įstaigos socialinę, ekonominę ir politinę funkcijas, nors ir supranta, kad tai neišvengiama, bet joms trūksta gerosios patirties pavyzdžių ir žinių, nuo ko pradėti, kaip atrasti nišą ir įsitvirtinti joje, kaip tęsti ir palaikyti ekonominę veiklą, kad tai nebūtų tik vienkartinis veiksmas.

Trečiąją NVO grupę sudaro tos organizacijos, kurios jau prieš steigiant žinojo, kad derins socialinę, ekonominę ir politinę funkcijas. Šios organizacijos susikūrė ne esant asmeniniam poreikiui, bet aiškiai žinodamos, kokių paslaugų poreikis yra bendruomenėje ir kuriai visuomenės grupei siūlys paslaugas. Svarbu paminėti, kad prie 3 iš šiam pogrupiui priklausančių 7 organizacijų steigimo prisidėjo kitos institucijos: 1 iš jų steigimą palaikė valdžios institucija, kitų 2 organizacijų vienas iš steigėjų buvo Atviros Lietuvos fondas.

„Buvo iniciatyva tarptautinės darbo tarnybos ir savivaldybės, kuri skatino jos įsisteigimą. <...> Savivaldybė palaikė šią iniciatyvą, bet įsteigė privatūs asmenys. Tuo metu buvo labai didelis nedarbas Kaune, buvo nepriklausomybės pradžia, perėjimas iš planuojamos ekonomikos į rinkos ekonomiką. Užsidarė gamyklos, kaip žinot, lengvoji pramonė, ten visos kitos. Ir moterų nedarbas buvo žymiai didesnis, negu vyrų. Ir čia gimė iniciatyva padėti moterims persikvalifikuoti, atrasti save iš naujo, kabintis į gyvenimą, žodžiu, suteikti joms vilties ir pasitikėjimo savimi.“ (Aistė, steigiant nedalyvavo)

„Aš buvau pakviesta įgyvendinti tokią programą Lietuvoje. Tai ta idėja buvo, kad jie tiesiog ieškojo žmonių, kurie supranta apie vaikus ir programas. Tas labai man nepatiko iš pradžių. Paskui dar po metų kreipėsi. Vienu žodžiu, galų gale aš pasižnekinau kolegę ir mes nusprendėm imtis. Tai pradžia buvo tokia, kad tai nebuvo jokia atskira organizacija, tai buvo atskira programa veikiančiame fonde. <...> Tai po 4 metų mes atsiskyrėm ir įsteigėm naują organizaciją. Iš tikrųjų ne mes kaip

žmonės, o fondas įsteigė tą organizaciją. Realiai steigėjas buvo fondas, o realūs žmonės buvo aš ir mano kolegė. Ir iš tikrųjų tik pernai mes perėmėm steigėjo teises. Visą tą laiką tai buvo fondo centras. Pats fondas irgi yra privati organizacija, tai yra privačiai įsteigtos organizacijos kita privati organizacija. Tai irgi buvo žmonių grupė, kuri įsteigė Atviros Lietuvos fondą.“ (Rimantė)

„Tai ne tai, kad aš atėjau jau į kažkieno sukurtą įstaigą, bet patys ir įkūrėm. Nors formaliai nesam steigėjai, bet vis tiek tai buvo mūsų iniciatyva ir pastangos, kad atsirastų šis centras. Tuo metu aš dar dirbau ir valdiškame sektoriuje, valstybinėje medicinoje, t. y. poliklinikoje. Kurį laiką lygiagrečiai dirbau ir ten, ir čia. Tuo metu atrodė patrauklu tai, kad tikrai čia bus galima įgyvendinti kažkokias idėjas ir daryti tas veiklas, kur ne kažkas liepa, bet kaip mes sugalvosim, mes matom ko reikia. Atviros Lietuvos fondas, kuris buvo vienas iš mūsų steigėjų.“ (Agnė)

NVO labai aiškiai žinojo, kad jos su savo paslaugomis ateina į rinką ir turi ne tik save išlaikyti, bet ir uždirbti, kad galėtų teikti bendruomenei reikalingas paslaugas nemokamai arba mažesnėmis (konkurencinėmis) kainomis. Šios organizacijos laikėsi savo misijos ir siekė įsitvirtinti rinkoje, užpildydama esamas nišas. Šių organizacijų vadovai suvokė, kad jei yra paklausa, reikalinga ir pasiūla. Tačiau jie suvokė, kad jie yra gerovės valstybės agentai, kurie gali padėti spręsti socialines problemas ir pasiūlyti tam tinkamas priemones. Tai puiki terpė išbandyti įvairius problemų sprendimo būdus. Jie aiškiai suvokė, kad yra svarbūs ir naudingi visuomenei, kad jų teikiamos paslaugos yra reikalingos. Nuo pat pradžių jei turėjo viziją, kaip užsitikrins savarankiškumą ir kokių būdu vykdys socialinę misiją. Svarbu paminėti, kad šiai grupei priskirtos organizacijos žinojo, kokias paslaugas teiks (bent iš pradžių) ir kokios veiklos yra reikalingos jų miesto / rajono bendruomenei. Šį žinojimą jie įgijo dar anksčiau, savanoriaudami, dirbdami NVO sektoriuje (studijų metais ir po studijų) ar valstybinėje įstaigoje.

Inga (viena iš steigėjų) pasakojo, kad prieš steigiant savo organizaciją jai teko padirbėti daugelyje NVO. Inga daug bendravo su šiose organizacijose dirbančiais darbuotojais, kurie nuolat jos prašydavo įvairios pagalbos, klausdavo patarimų, kviesdavo skaityti pranešimus. Kolegos ir bendraminčiai nuolat įkalbinėjo Ingą pagalvoti apie naujos organizacijos steigimą. Ir Inga kartu su kolega iš kitos NVO nusprendė įsteigti organizaciją, kuri kuruotų tam tikros sferos (pvz., moterys, jaunimas) visas sritis. Ji ir jos bendražygis suprato, kad jų sukauptos žinios ir įgyta patirtis yra reikalinga. Nors Inga pripažįsta, kad iš pradžių jie negalvojo, kaip organizacija išsilaikys, bet žinojo, kad veiklos, kurias jie vykdys, yra reikalingos ir efektyvios: „Yra paklausa ir yra geras poveikis“ (Inga).

Jų abiejų darbovietės abejojo, kad jiems pavyks surinkti pakankamai lėšų veiklai vykdyti, tačiau jie pasitikėjo savimi ir tikėjo, kad rasti lėšų yra įmanoma, jeigu tik to nori.

„Ar, jeigu tu nori, ar tu negali sukurti? Ir taip metėm sau iššūkį, kad imsime ir pabandymsim.“ (Inga, viena iš steigėjų)

Nomeda (steigėja) dirbo su vaikais vienoje iš valstybinių įstaigų. Dirbant nuolat kildavo minčių ir pasvarstymų, kaip galėtų būti kitaip – geriau.

„Ir dirbant su tais vaikais labai dažnai paaiškėdavo, kad ne vaiko yra problema. Kad vis tiek yra tėvų daugumos problemos, kurios perkeliamos į vaiką ir tuomet dirbant su vaikais iškilo klausimas, kas gali profesionaliai, kur nukreipti šitas šeimas, kas galėtų dirbti. Ir paaiškėjo, kad tokių įstaigų tiesiog nėra. Iš čia ir kilo idėja, kad reikia organizuoti tokio pobūdžio paslaugas – darbas su šeima, ir centras yra vaikas. Vaiko problemos per šeimos prizmę.“ (Nomeda)

Kai kurie patirtį atsivežė iš užsienio, aiškiai matydami nišą, kokių paslaugų trūksta bendruomenei. Vita (viena iš steigėjų), būdama Olandijoje, turėjo galimybę pamatyti, kaip yra organizuojamos įdarbinimo veiklos socialiai pažeidžiamiems žmonėms. Vykdomos veiklos ir pasiekiamai rezultatai ją sudomino ir ji kartu su kolege nusprendė įsteigti panašaus pobūdžio įstaigą Lietuvoje. Anot Vitos, tokio pobūdžio įstaigos, kuri dirba tik su socialiai pažeidžiamų asmenų įdarbinimo klausimais, Lietuvoje nebuvo. Tai buvo niša, kurią Vita ir jos kolegė užpildė. Vita mano, kad galbūt tokių įstaigų Lietuvoje ir iki šiol nėra.

Viena iš organizacijų atsiskyrė nuo savo steigėjo, nes pamatė nišą, kur galėtų plėstis vykdydama ekonominę funkciją. Vaida (steigėja) iš pradžių dirbo vienos iš NVO, įsteigtos Vilniuje, Kauno filiale. Tačiau organizacija ėmė stipriai plėstis, didėjo administracinis aparatas ir Vaida nusprendė, kad bus pigiau, jei ji įsteigs naują organizaciją, kuri ir toliau tęs Kauno filialo vykdytas funkcijas ir veiklas.

„Reorganizacija prabangus, kaip sakant, brangus dalykas. Tai tiesiog įsisteigiau kitą ir visą veiklą perkėliau. Bet iš tikrųjų tai ta pati organizacija, kuri buvo, tik kitu pavadinimu. Sakyčiau, du pagrindiniai dalykai: paprastesnis valdymas ir paslaugų plėtra. Vis tiek Vilniuje kiekvieną kartą reikėjo prašyti pritarimo, ką bedarytum. Čia dabar pritarimo nebereikia, nieko.“ (Vaida, steigėja)

NVO susikūrimo istorija parodė, kad organizacijos skirtingai suvokė savo nišą rinkoje ir skirtingai matė savo socialinės veiklos plėtrą, vykdamas ekonominę funkciją. Tikslinė grupė neturėtų būti pagrindinė priežastis vykdyti ar nevykdyti ekonominės funkcijos, vis dėlto tyrimo duomenys rodo, kad atstovaujama socialinė grupė turi įtakos organizacijos finansiniam savarankiškumui ir verslumui.

Neatsitiktinai visų NVO steigėjų ar vadovų buvo klausta, kokia buvo organizacijos veiklos pradžia, su kokia tiksline grupe pradėjo dirbti, kokias pirmąsias veiklas vykdė, kaip siekė įgyvendinti savo socialinę misiją, kur ieškojo lėšų (6 lent.).

6 lentelė. Tyrime dalyvavusių organizacijų charakteristikos (tikslinė grupė, veiklos sritys, susikūrimo pradžia ir finansavimo šaltiniai)

Eil. Nr.	NVO	Tikslinė grupė	Veiklos sritys	Pradžia...
1	NVO_1	Vaikai	Pagalba vaikams, nukentėjusiems nuo smurto	„Nežinau, ar tai būtų viešojo intereso gynimas, bet labiau tikslas padėti tam tikroms socialinėms grupėms, pvz., vaikams, nukentėjusiems nuo smurto.“ Finansavimas – projektai ir paslaugų pardavimas.
2	NVO_2	Moterys	Moterų nedarbo ir užimtumo problemos; persikvalifikavimas; lyčių lygybės problemos	„Iš pradžių, kaip minėjau, buvo nedarbo užimtumas, perkvalifikavimas, kursai įvairūs, tiek anglų kalbos, tiek kompiuterių, tiek buhalterijų, kur buvo galima pagelbėti moterims.“ Finansavimas – projektai ir paslaugų pardavimas.
3	NVO_3	Tėvai ir vaikai	Švietimo, konsultavimo ir informavimo paslaugos	„Mes nieko naujo negalvojome, tą, ką mes dirbome, tai ir sukūrėme. Akcentas vis dėlto yra tokia tikslinė, tęstinė veikla, ypatingai dalyvauti valstybės programose. <...> be abejo, mes parduodam ir paslaugas“. Finansavimas – projektai ir paslaugų pardavimas.
4	NVO_4	Moterys	Kompleksinė pagalba moterims krizėje	„Pati pirminė mintis buvo pagalba skyrybas išgyvenančioms. Tai buvo steigėjų, įsteigusių įstaigą, pirminė mintis, orientuotis į skyrybas patyrusias moteris ir kaip suteikti pagalbą joms. Vėliau buvo pastebėta, kad tai dažnai su smurtu susiję, dėl to buvo pavadinta plačiau, kad pagalba krizėje. <...> Aišku po truputėlį, nežinau, ar ten pirmais metais, greičiausiai antrais tik metais prasidėjo pirmieji savivaldybės projektai. Nuo tada kažkokia parama iš savivaldybės“. Finansavimas – projektai.
5	NVO_5	Rizikos grupės vaikai	Darbas su rizikos vaikais. Pagalba smurtą patyrusiems vaikams.	„Vykdėm vien tik socialinius projektus. Tai yra tik projektinė veikla. Tai pirmieji rėmėjai buvo užsieniečiai švedai. <...> Ir pritrūko pinigų <...> šitas troškimas padėti vaikams, pagimdė šalia, šiuo metu teikiamas mokamas paslaugas“. Finansavimas – projektai ir paslaugų pardavimas.
6	NVO_6	Įvairi (priklauso nuo projekto)	Priklauso nuo projekto	„Pradžioje buvo tik projektai, projektinė veikla. Ta mintis pardavinėti tuos mokymus tai gimė, ko gero, aš irgi dar neatėjau, nes buvo kažkoks tai projektas.“

				<p>„Labai sunku įsitvirtinti, kadangi yra labai didelė konkurencija tarp valstybės teikiamų įstaigų. Kad ir, va, būtent rašant projektus, nes mes irgi gyvenam būtent iš projektų ir plius parduodam mokymus.“</p> <p>Finansavimas – projektai ir paslaugų pardavimas.</p>
7	NVO_7	Vaikai ir šeimos	Dienos centras, įvaikinimo programa	„Mokamas paslaugas?“ – mes iš tikrųjų, ne, nelabai“. Finansavimas – projektai ir rėmėjai.
8	NVO_8	Moterys	Smurto prieš moteris problema	„Pagrindinė – tai gerinti moterų gyvenimo kokybę tiek viešojoje, tiek privačiojoje sferose. Iš pradžių buvo daugiau pagalbos lygmuo tiesiai padedant moterims, vėliau jau atsirado ir įstatymų lygmuo.“ Finansavimas – projektai ir rėmėjai.
9	NVO_9	Asmenys, turintys problemų įsidarbinant ir išsilaikant darbo vietoje	Pagalba socialiai pažeidžiamiems arba žmonėms, kurie turi integracijos sunkumų, jiems įsidarbinant ir išsilaikant darbo vietoje	<p>„Tom grupėms teikiam nemokamas paslaugas pritraukdami finansavimą iš projektų. Pradėjom teikti paslaugas norintiems keisti darbus, planuojantiems karjerą. Žmonėms, kurie gali tą sau leisti, susimokėti. Paprastai aukštesnės kvalifikacijos ir aukštesnių pozicijų ieškantys žmonės.“</p> <p>„Mes pirmiausiai pradėjome nuo paslaugų pardavimo, tam, kad išgyventume, rengėme įvairius projektus kitoms organizacijoms, darėm mokymus, tam, kad išgyventume. O savanoriškai darėme tą tarpininkavimą socialiai pažeidžiamiems žmonėms, nes praktiškai tai veiklai jokio finansavimo neturėjome. Pradžia buvo tokia, kad užsidirbinėjome pragyvenimui, tokiam išsilaikymui minimaliam iš kitų paslaugų, tam, kad galėtume vystyti tą, ką norime.“</p> <p>Finansavimas – projektai ir paslaugų pardavimas.</p>
10	NVO_10	Moterys	Lyčių lygybė, šeimos ir darbo derinimas, smurtas prieš moteris, lygių galimybių aspekto integravimas į politiką	„Viskas, kas susiję su moteriška problematika <...>, šiaip pagrinde tai yra į problemas žiūrėjimą per moterų akis. <...> Mes tai darome, bet negaliu sakyti, kad parduodame. Mes tai vykdomė pagal projektus.“ Finansavimas – projektai.
11	NVO_11	Jaunimas	Įvairūs socialinės atsakomybės projektai	„Pirma, ką reikėjo, tai reikėjo bazę sukurti. Ar projektų, ar kitų iniciatyvų, kurių pagrindu tu galėtum samdyti žmones ir pats iš kiek išgyventi. Tai

				<p>koregavo galimybės ir projektai. Tie projektai, kurie galėjo mus padėti kuruoti ir tapti skėčiu, jie nelaimėjo, o laimėjo kiti. Bet apskritai, ką mes rašydavom, ar projektus, ar kokią veiklą įgyvendinom, pirminė nuostata mums buvo tokia, kad mes nerašom projekto dėl projekto. Tai yra jokios veiklos, kad tik gauti pinigų, laimėti ir apsukti, jeigu mes nematom perspektyvos ir neplanuojam, kad prisiimam atsakomybę, jog ta veikla tęsis. Bet esmė tokia, kad yra kažkokia veikla, kuri turi aiškią misiją, tikslą ir jinai vyksta nuolatos. Jeigu mes pradėdam, tai ir prisiimam atsakomybę, kad jinai ir turi vykti.“ Finansavimas – projektai ir paslaugų pardavimas.</p>
12	NVO_12	Rizikos grupės vaikai	Darbas su rizikos vaikais	<p>„Norėjom rašyti projektus ir tuo metu vykdėm projektus per jaunimo reikalų departamentą. Vat parašyti projektą ir jį vykdyti, sukurti savanorių grupę, kad jie eitų į vaikų globos namus ir jie galėtų daryti kažką gero pasauliui. Tai buvo mūsų pirma mintis“. Finansavimas – projektai ir paslaugų pardavimas.</p>
13	NVO_13	Vaikai	Neformalus ugdymas; vaikų verslumo skatinimas	<p>„Iš tikrųjų yra daugiau socialinė kryptis, daugiau žiūrima, stengiamasi patenkinti poreikius, kurie kyla visuomenėje. Ant tų projektų nelabai mes palinkę kaip visi, nebent kažkas papuola. Vaikų ugdymas yra pagrindinė mūsų veikla šiuo metu.“ Finansavimas – paslaugų pardavimas.</p>
14	NVO_14	Asmenys, priklausantys socialinės rizikos grupėms	Pagalba žmonėms integruotis į darbo rinką	<p>„Tikslą aš gal jums nukopijuosiu ir duosiu... <...>. Tai pagrindinė mūsų misija, tikslai tokie būtų – per mokymąsi, per konsultavimą, būtent tas darbinis mokymasis, mūsų pavadinime yra. Tai būtent per mokymąsi, nes dalyvaujam ir mokymosi visą gyvenimą programose, suteikti žmonėms žinias ir padėti jiems integruotis į darbo rinką.“ „Tarkim mes teikėm dabar mažiau, bet dalį paslaugų, paslaugas namuose, socialines paslaugas.“ Finansavimas – projektai ir paslaugų pardavimas.</p>
15	NVO_15	Moterys	Pagalba moterims	<p>„Tokio tikėjimo, kad labai tapsime verslios... yra tokių minčių, bet kaip tą padaryti man dar nėra aišku... aš pati daugiau apie savo pačios verslumą</p>

				galvoju, o ne pačios organizacijos...“ Finansavimas – projektai.
16	NVO_16	Jaunimas	Misija – savarankiškam gyvenimui pasiruošęs jaunas žmogus; padėti žmogui tapti suaugusiu	„Mes palyginti išsilaikome patys, iš projektų. <...> teoriškai galimybės yra. Mes bandėm visokių kitų galimybių, kad užsidirbtume,“ Finansavimas – projektai ir rėmėjai.
17	NVO_17	Šeima (tėvai ir vaikai)	Įvairios programos visai šeimai (dienos centras, konsultacijos, įgūdžių grupės); darbas su šeima	„Jeigu taip sąžiningai sakyti, tai nebuvo galvojama, ar tai vyriausybė, ar nevyriausybė organizacija. Tikslas buvo iš esmės, kad tokio pobūdžio organizacija atsirastų. Tai vis tiek buvo per ieškojimą, per mėginimą pirmiausiai, per poreikį.“ „Įstaiga buvo sukurta, tai mes ir paslaugas darėm, ir kartu žiūrėjom, kaip pasiekti tiksline grupę, ir tada sekantį žingsnį padarėm, kreipėmės į Socialinės apsaugos ir darbo ministeriją. Mūsų bendradarbiavimas su ministerija prasidėjo nuo to, kad mes parašėm laišką ir atskleidėm problemą, ir pasiūlėm bendradarbiauti, ir buvom pakviesti...“ Finansavimas – projektai ir paslaugų pardavimas.
18	NVO_18	Vaikai, patyrę smurtą; šeimos, turinčios sunkumų	Įvairios programos vaikams ir tėvams (konsultacijos, įgūdžių grupės)	„Ir nuo pat pirmos dienos nemokamas paslaugas teikiame tai savo tikslo grupei, vaikams, patyrusiems smurtą, socialinių sunkumų turinčioms šeimoms“. „Bet jau įstatuose buvo užprogramuota, kad mes galėsime teikti paslaugas.“ Finansavimas – projektai, paslaugų pardavimas ir rėmėjai.
19	NVO_19	Jaunimas; rizikos grupės paaugliai	Įvairios veiklos jaunimui ir paaugliams	„Visokių idėjų yra, bet kol kas taip nėra, kad mes aktyviai darome. Nu, dar kitas dalykas yra. Po kokių penkių metų, tai bus vat kokios patalpos konsultacijoms. Tiesiog privačiai konsultacijas teikti.“ Finansavimas – projektai.
20	NVO_20	Vaikai; šeima, esanti krizėje	Vaikų dienos centras; konsultacijos, įvairios grupės vaikams ir tėvams	„O kai reorganizavomės, tai tikslas buvo <...> plėsti kai kurias paslaugas, nes iš tikrųjų, būtent padaryti tų privačių paslaugų.“ Finansavimas – projektai ir paslaugų pardavimas.

Iš lentelės matyti, kad pirminiai šių organizacijų finansavimo šaltiniai yra skirtingi. Dalis NVO jau steigdamasis žinojo, kokias paslaugas ir kuriai tikslinei grupei teiks (daugiausiai su vaikais ir šeimomis dirbančios organizacijos), kitos NVO, netrukus pastebėjusios, kad negali

išgyventi tik iš projektų, pradėjo pardavinėti savo paslaugas (dirba su įvairiomis tikslinėmis grupėmis). Sunkiausiai savo paslaugas parduoti su moterimis dirbančioms NVO. Dauguma su vaikais ir šeimomis dirbančių NVO iš pat pradžių parduodavo pačių teikiamas paslaugas.

Atkreipiant dėmesį tik į žiniasklaidoje pasirodančius straipsnius ir gyventojų apklausas, kuriose klausama gyventojų nuomonės apie NVO, dažniausiai NVO yra tapatinama su savanoriais, kurie geranoriškumo ir atsidavimo tikslais vedini teikia pagalbą labiausiai pažeidžiamoms visuomenės grupėms. Visuomenės sąmonėje egzistuojanti savanorystės samprata dažnai klaidingai lyginama su NVO darbuotojų veikla. Tiesa, savanorystė yra viena iš pagrindinių NVO veiklą charakterizuojančių ypatybių, tačiau ji nėra vienintelė.

Apie savanorystę ir savanorius buvo kalbėta ir su tyrime dalyvavusių NVO vadovais. Visos apklaustos organizacijos daugiau ar mažiau palaiko savanorystės idėjas, kartu jos pažymėjo, kad kiekvienais metais pas juos savanoriauja keletas savanorių. 4 iš apklaustų organizacijų rimčiau dirba savanorystės srityje, koordinuoja savanorius specifinėse veiklose (pvz., pagalbos telefonu linija), tad kiekvienais metais pas juos dirba daugiau nei 20 savanorių. Užklausti apie savanorystę, NVO vadovai geru žodžiu minėjo socialinius mokslus studijuojančius studentus, kurie ir sudaro didžiausią savanoriaujančiųjų imtį. Dauguma vadovų kalbėjo apie sudėtingą Lietuvos ekonominę padėtį ir sunkiai kintančią mąstymo kultūrą, trukdančią savanorystės plėtrai.

„Vis tik daugėja žmonių, kuriems labai reikia daug įgalinimo, paramos. Ir tada, jeigu kalbėt apie tokias idėjas, kaip savanorystės ir visa kita yra labai sudėtinga... Pas mus vis tiek labai daug žmonių gyvena žemiau skurdo ribos. Ir jeigu žmogus turi užsitikrinti pirminius poreikius, savanorystė yra aukštesnysis poreikis. Yra labai sudėtinga žmogų net pakalbinti, kad tu ateik, pasavanoriauk. Aišku, ne tas lemia, galima sakyti taip. Bet ir tas turi reikšmės.“ (Nomeda)

Giedrė svarstė: „Gal žmonės Lietuvoje uždaresni, nes nėra linkę savanoriauti. Vienetai tik. Gal čia Vilniaus problema? Gal kur rajonuose, tos bendruomenės aktyvesnės. Gal kitaip yra? Didesniam mieste gal ir laiko nėra, versle tokios sąlygos, kad dirba nuo iki, o paskui paprasčiausiai nebėra jėgų.“

„Kartais svarstome, kiek mūsų visuomenė yra pribrendusi savanorystei. Net ir mūsų atveju, prarandam savanorius, galvojame, kaip dar sumotyvuoti, kad tęstų.“ (Aušra)

Pabrėžiama, kad organizacijai labai svarbu turėti ilgalaikį savanorį, kuriam galėtum skirti aiškią užduotį ir tikėtis, kad ji bus įgyvendinta, o tai dažnai yra sudėtinga, kadangi savanoriauja dažniausiai studentai tam tikrą jiems universiteto numatytą praktikos laiką. Nėra įprasta iš savanorio reikalauti atsakomybės, nes jis juk ir taip negaudamas užmokesčio atlieka visuomenei naudingą darbą.

„Na, savanoriai yra savanoriai. Juos taip reikia vesti, nėra Lietuvoj tokios dar mados, kaip užsienyje, kada labai daug žmonių eina, savanoriauja į įvairias NVO, pas mus tai nėra populiariu. Ir užtai savanoriais dažniausiai yra studentai. Aš nieko nesakau, viskas yra labai gerai, bet tam reikalingos ir specifinės žinios padaryti vieną ar kitą darbą, ir tam reikalinga patirtis.“ (Ilona)

Gabija yra nusivylusi studentais, kurie ateina savanoriauti (atlikti praktiką – aut. past.), nes jie turi savo reikalavimus ir nori, kad praktika būtų atliekama taip, kaip jie nori. O tai, anot Gabijos, kartais būna labai sudėtinga, nes ne visuomet lūkesčiai ir galimybės sutampa: *„Jeigu universitetas tuo metu paskiria praktiką, ir tu sugalvok jiems praktiką tuo metu, nors pas tave, gal tuo metu kaip tik vaikų rudens atostogos ir dienos centras yra be darbo.“* Tačiau Gabija džiaugiasi, kad kai kuriuos studentus pavyksta prisijaukinti ir jie pasilieka ilgalaikę savanorystę, o kai kurie ir įdarbinami.

Inga įsitikinusi, kad Lietuvoje trūksta supratimo, jog *„bet koks darbas, net ir savanoriškas, yra rimtas darbas, kuriam reikia atsakomybės“*. Inga pasakojo apie situacijas, kuomet ateina žmonės, kuriems patinka vykdoma organizacijos veikla, jie nori savanoriauti, tačiau pradėjęs savanoriauti pamato, kad tam reikia skirti laiko, pastangų ir darbo, ir tuomet jie dingsta. Tai yra ypač sunku koordinuoti, nes visuomet šalia turi būti („budėti“) žmogus, kuris perimtų savanoriui delegaluotą darbą, jeigu kartais jis neatvyktų ar dingtų. Tokius savanorius Inga vadina *„renginių lankytojais“*.

Viena iš NVO vadovių pasidžiaugė, kad šiuo metu galiojantis įstatymas, kai pašalpą gaunantis asmuo turi atidirbti 40 val. per mėnesį, yra labai sveikintinas, todėl jie naudojami šia galimybe ir priima asmenis, kurie nori dirbti visuomenei naudingą darbą, kad gautų pašalpą.

„Ir praktikai labai mielai priimam, ir savanorius, ir dabar kai yra visuomenei naudingus darbą dirbančius. Kad gautum pašalpą, turi atidirbti 40 val. per mėnesį. Aišku aš nežinau, ar tie, kurie pas mus ateina, laimingi, nes atidirbti reikia (juokiasi). Nežiūrim, kad jau tiksliai būtų tos 4 valandos, bet vis tiek atidirba.“ (Diana)

Savanorystė, tai kartu ir atsakomybė, kurią savanoris prisiima už vaiką, suaugusįjį ar kitą asmenį, dirbdamas ir būdamas su juo. NVO kartais kyla įvairių problemų, susijusių su savanorystės veiklos koordinavimu. Štai keletas pavyzdžių:

- Nijolė pasakoja, kad dirbant su jaunuimu būna sudėtinga atsirinkti tinkamus savanorius.

„Mes dalį dirbam su tais sunkiais jaunuoliais iš globos namų, ir jaunimo centre, ir jeigu ten ateina labai jaunas žmogus, jisai identifikuojasi save. Tai nėra gerai, jeigu jaunimo centre savanoriauji. O vakare geri alų su tais pačiais jaunuoliais „kabake“. Tada reikia tam tikro amžiaus atstumo. Kad nebūtų labai glaudžios identifikacijos. Tas irgi pakiša koją 15-mečiams, 16-mečiams, nes jie natūraliai neišlaiko atstumo.“ (Nijolė)

Nijolės papasakota situacija rodo, kad norint savanoriauti būtinas tam tikros žinios ir įgūdžiai. Negali eiti dirbti su tiksline grupe nepasiruošęs ir nežinodamas, kaip elgtis sudėtingose situacijose, kurios gali pasitaikyti, nes dažniausiai dirbama su rizikos grupės asmenimis.

- Milda, daug laiko dirbanti savanorystės srityje, yra labai nusivylusi esama situacija ir požiūriu į savanorystę („*kartais taip nusvyra rankos...*“). Anot jos, yra įsivaizduojama, kad savanoriškas darbas nieko nekainuoja. Tai yra labai sudėtingas darbas, nes savanoriai, kaip ir bet kurie kiti žmonės, turi savo gyvenimus. Savanoriaudami jie nėra įpareigoti taip, kaip darbe. Galima sakyti, savanorystė – tai papildoma savanoriška, neįpareigojanti veikla. Kadangi savanoriai nuolat keičiasi, būtina užtikrinti naujai atėjusių savanorių apmokymą, nes darbas yra specifinis (emocinė parama telefonu – aut. past.), kur būtinas tam tikras pasiruošimas. Milda mano, kad būtų daug paprasčiau skirti vieną etatą, tada žinotum, kad darbas bus atliktas, o dabar kiekvienais metais turi „*žaisti žaidimą*“. Tačiau tam reikalingas finansavimas, kurio nei valstybė, nei savivaldybė nėra pajėgi skirti.

- Andrius įsitikinęs, kad pagrindinė problema, susijusi su savanoryste, tai nuoseklumo stoka. Savanoriai, padalyvavę keliose veiklose, yra paleidžiami, nes daugiau tų veiklų nėra. Dėl nenuoseklumo sudėtinga savanorius sumotyvuoti, kad pasiliktų, išbūtų („*taip prasiranda motyvacija*“).

- Eglė tvirtai įsitikinusi – kad savanorystė išliktų, būtina ją palaikyti, būtina turėti darbuotojų, kurie ją koordinuotų ir prižiūrėtų („*Aišku, yra savanoriai, bet jeigu tu neturi darbuotojų, viskas pasibaigs*“). Anot Eglės, savanoriškas darbas – tai „*tautos noras padaryti gera*“.

- Lėja mano, kad Lietuvoje organizacijos bijo įsileisti savanorius, nes nežino, kokie žmonės ateis.

Keli NVO vadovai patys prisipažino, kad darbas NVO jiems yra daugiau kaip hobi ar papildoma veikla, vykstanti tuomet, kai gaunamas projektinis finansavimas. Tad savanorių ieškojimas jiems nėra probleminė sritis, nes jie patys dirba savanoriškai ir epizodiškai, t. y. laisvu laiku nuo savo pagrindinio darbo. Vienas iš jų pateikė paaiškinimą, kodėl savanorystė šiuo metu jo organizacijoje nėra įmanoma.

„Aš galiu pasakyti, mes dauguma savanoriškai dirbam. <...> Tarkim, aš galvojuau varyti į katedrą (universiteto padalinį – aut. past.), duokit man praktikai, aš pakuruosiu ir kartu su studentais važiuosiu užsiėmimus vesti. Aš turėjau tokią idėją labai ilgai, bet man entuziazmas dingo. Dėl to, kad natūraliai reikia pačiam užsidirbti pinigų, o dirbu nevyriausybinėse organizacijose, nėra labai dideli pinigai ir labai lengva. Tai aš negaliu paskirti kelias dienas, tarkim tris dienas laisvas, kad savanoriškai dirbti. Be to, jei važiuojam vesti užsiėmimą, aš vis tiek jiems turėčiau padengti kelionės išlaidas, vaikams maitinimą, kanceliarines prekes ir t. t. Jeigu nėra

jokio projekto ar kažkokio rėmėjo iš kur tų pinigų gauti realiai. Jeigu būtų kažkaip ekonominė situacija geresnė, gal iš tos idėjos ir darytum tokį dalyką. Bet vis tiek tu turi kažką turėti pradžioje, kažką vykdyti ir tada gali imti savanorius. Bet va, kad taip padaryti organizaciją nuo pat pradžių su savanoriais. Tu turi turėti daug pinigų, tavo tėvai turi būti labai turtingi, kad tave išlaikytų. Nes realiai aš neišgyvenčiau su žmona dvi dienas dirbdamas.“ (Tomas)

Dvi NVO vadovės interviu metu atskleidė, kad organizacijos tam tikrą laikotarpį vegetavo ir jokios veiklos nevykdė. Viena iš NVO, kuri susikūrė 2004 m., pirmuosius 4 metus vegetavo ir tik nuo 2008 m. pradėjo dalyvauti įvairiose valstybės programose, įgyvendinti projektus. Kita NVO, įsikūrusi 2005 m., veiklą atnaujino 2011 m., prieš tai porą metų jokios veiklos nevykdė, nes buvo bloga organizacijos vadovo sveikata, be jo niekas nevyko. 2011 m. atėjo naujas vadovas, kuris „truputėlių“ pakoregavo veiklos kryptį ir pratęsė organizacijos gyvavimą, tačiau ne aktyvų dalyvavimą socialinėje veikloje: „*Tai daugiau hobis ta veikla. Tikslas nėra, kad iš jos... aišku, būtų gerai išgyventi, bet vėlgį... toks specifiškumas truputėlių. Aišku, sakau, minčių yra, bet laiko nėra*“ (Kristina).

Kitas dvi NVO galima įvardyti vegetuojančiomis arba nevykdančiomis NVO priskirtinų socialinių ir politinių funkcijų pilnu pajėgumu. 2003 m. įsisteigusios organizacijos vadovė kalbėjo, kad šiuo metu yra neapsisprendusi, kokių kelių pasukti. Tas neapsisprendimas lėmė, kad šiuo metu organizacija vykdo du mažus projektus, tačiau daugiau jokių papildomų veiklų nevykdo: „*Nežinau, kaip bus. Mano vidinė rizika, kad aš kol kas turiu priimti kai kuriuos sprendimus, ir jeigu neinvestuosiu į tą įstaigą, tai ji bus minimaliai funkcionuojanti. O jeigu investuosiu, gali būti klestinti, bet šiai dienai, motyvacija nelabai*“. (Vaida)

2009 m. įsisteigusios organizacijos vadovas interviu metu atskleidė, kad nežino, kokia jo organizacijos ateitis ir kaip išvystyti organizacijos veiklą, kad jis galėtų dirbti tik vienoje paties susikurtoje darbo vietoje, o ne per kelias darbovietes.

3.2 NVO verslumo samprata informantų požiūriu

Visuomenės narių sąmonėje vis dar įsitvirtinusi tokia NVO samprata, kuomet nuspėjamas ir numatomas tik vienas socialinis organizacinės veiklos tikslas, o ekonominis ir / ar politinis tikslų siekimas ignoruojamas ar neįvertinamas. Ignoravimas ar neįvertinimas tam tikrų dalykų rodo, kad visuomenės nariai nežino apie egzistuojantį reiškinį arba nesutinka / nepritaria jo egzistavimui.

Pirmoje empirinėje darbo dalyje buvo pristatytos tyrime dalyvavusių organizacijų susikūrimo istorijos ir aplinkybės, lėmusios NVO siekį įsitvirtinti rinkoje su savo teikiamomis

paslaugomis / gaminamomis prekėmis. Šioje darbo dalyje dėmesys skiriamas NVO verslumo sampratai ir sunkumams, su kuriais susiduria NVO, siekianti tapti, būti ir / ar išlikti verslia.

Empiriniai duomenys rodo, kad NVO verslumą supranta kaip duotybę, būtinybę arba neišvengiamybę. NVO, kurios tik įsteigus organizaciją ar pirmaisiais veiklos metais teikė mokamas paslaugas, verslumą įvardijo kaip duotybę arba būtinybę. Priešingai, NVO, kurios dar nėra taip stipriai įsitvirtinusios rinkoje arba tik svarsto galimybes parduoti savo paslaugas, verslumą mato kaip neišvengiamybę.

Duotybės sąvoka reiškia, kad NVO vadovai nieko specialaus nedaro, netaiko brangių rinkodaros priemonių, tačiau juos pačius, kaip gerus specialistus, susiranda ir pasisiūlo pirkti jų paslaugas.

„Realiai iki šiol dabar mus daugiausiai kvietė. Ateina, pvz., pasiskambina, ir sako, mes žinom, kad jūs įdomiai vedate mokymus, atvažiuokite pas mus, ar jūs parengtumėte mokymus, tokiom ir tokiom temomis. Gerai. Aišku, kaina. Tu galvoji kainą, jie sako gerai. Aš sakyčiau, tai minimalus žingsnis rinkodaroje.“ (Ingrida)

Būtinybės sąvoka taikoma toms organizacijoms, kurios nuo pat įsikūrimo pradžios turėjo tam tikrą strategiją ir žinojo, kad iš karto teiks ar netrukus pradės teikti mokamas paslaugas, nes tik tokiu būdu galima išlikti. Informantė Inga pasakojo, kad vos įsteigus organizaciją buvo galvojama apie alternatyvius pajamų šaltinius, ne tik apie fondus: „Pirma, ką galvojom, tai galvojom apie fondus. Šalia galvojom, kokias paslaugas galim dar teikti. Aš pati seminarus vesdavau, pasakodavau apie kai kuriuos dalykus (pvz., apie verslumą, žiniasklaidos stereotipus). Išivaizdavom, kad tai yra naudinga. <...> nuo pat įkūrimo galvojome per alternatyvias. Dar „grafiti“ kūrėme.“ Būtent grafičių kūrimas buvo viena veiklų, iš kurios buvo gaunamos papildomos lėšos, nors ir buvo finansuojama tik pati veikla, ne darbuotojo atlyginimas (t. y. dažai ir kitos priemonės). Dėl grafičių dažniausiai kreipdavosi mokyklos, prekybos centrai, policija.

Alternatyvių šaltinių paieška ir mokamų paslaugų teikimas – apie tai Ingos atstovaujama organizacija iškart mąstė ir svarstė, ką galėtų pritaikyti iš savo sukauptos patirties.

„Mes jau nuo pat pradžių pajutom, ir buvo pradėta ši kryptis. Gal dėl to, kad nepradėjom nuo nulio. O pradėjom jau turėdami kažkokią patirtį, kažkokią metodiką. Jau turėjom įdirbį, kitaip tariant. Bet tai irgi yra tik laiko klausimas.“ (Inga)

Aistė teigia, kad jos organizacija pradėjo teikti mokamas paslaugas, nes buvo aiškus poreikis, kuris išlikęs iki šiol. Nors paklausa, anot Astos, palyginti su ankstesniais laikais, yra sumažėjusi, tačiau jų teikiamų paslaugų poreikis išlieka (pvz., kompiuterinio raštingumo, anglų kalbos, slaugos kursai).

„Pasiūla, paklausa. Poreikis kuria pasiūlą. Kaži ko labai pas mus... vis tiek turi rištis su mūsų veikla, negali būti kažkas tai... teikėm mes pvz., vaikų priežiūros laikinas paslaugas, kai jaunos mamos mokėsi pas mus viename projekte.“ (Aistė)

Iš interviu ištraukos matyti, kad supratimą apie verslumą padėjo suformuoti tam tikra anksčiau įgyta patirtis. Kai kurių NVO vadovai teigė, kad dalyvavimas rinkoje jiems tiesiog natūralus dalykas. Jeigu pagrindinis tikslas yra padėti tam tikrai tikslinei grupei, ginti jų teises, tuomet reikia ieškoti lėšų arba jas užsidirbti. Anksčiau įsteigtos organizacijos prisiminė laikotarpį, kada jokių ES lėšų ir Vyriausybės programų Lietuvoje nebuvo ir, jų žodžiais tariant, *„niekam nei tu (NVO), nei tie mušti vaikai nerūpėjo“*.

„Mums ta idėja buvo labai natūrali, nes vienas dalykas, mes nuo pat pradžių teikėm psichologines paslaugas. Ir nuo pat pirmos dienos nemokamas paslaugas teikiam tai savo tikslo grupei, vaikams, patyrusiems smurtą, socialinių sunkumų turinčioms šeimoms. Bet kadangi centre dirba kvalifikuoti specialistai, tai visada buvo žmonių, kurie turi daug pinigų, bet nori psichologo pagalbos. Ir man atrodė neteisinga, kad už juos mokėtų valstybė, kai tuo tarpu, jie gali tikrai susimokėti už tas konsultacijas. Tai toks pirminis tiesiog atsirado mokamos konsultacijos žmonėms, kurie yra pajėgūs mokėti. O pats pirmas mūsų parduotas buvo tikrai seminaras mokykloms. Ir tada, man atrodo, gal net mokytojai patys mokėjo. Tai buvo kokie 1999 m. Tai buvo tiesiog išgyvenimo klausimas, tuomet nebuvo išvis, iš kur tų pinigų paimti, tik tai eiti į gatvę (juokiasi). O ką daryti tenai, nes niekam tikrai nerūpėjo jokie „PROGRAMA“, jokie mušti vaikai, nebuvo jokių nacionalinių programų, nebuvo priėjimo prie europinių pinigų, ta prasme, ir nebuvo niekur kur dėtis.“ (Rimantė)

„Tai būtina“, „Reikia tai daryti“, „Mes tą ir darom“, „Turėjo atsirasti verslas“ – tai žodžiai, kuriuos organizacijos išsakė paklaustos apie NVO verslumą. Labai svarbu paminėti, kad ir aukščiau, ir žemiau pateiktose interviu ištraukose galima pastebėti, kad nei viena iš organizacijų nepasakė, kad tai yra be galo sudėtinga ir sunkiai įgyvendinama. Kitose pastraipose bus pateiktos šių NVO vadovų apmąstymai, kaip tapti versliu ir kaip išlikti tokiu. Žemiau pateiktose interviu ištraukose NVO vadovai teigia, kad būtinybė teikti mokamas paslaugas nesukėlė jiems rūpesčių. Jie sėkmingai tai įgyvendino ir dabar įvardijo, kodėl tai būtina.

„Tai yra vienas iš iniciatyvumo ir profesionalumo indikatorių. Tai tikslas tobulėti. Ir aš manau, kad taip, tai būtina. Nes tapti išlaikytiniais, ir priklausyti tik nuo projektų, programų ir tų dviejų procentų, tai iš tikrųjų žlugdo mus. Nes, kaip ir sakiau, mes dalyvaujam programose, mes esam visiškai priklausomi nuo jų. O kada mes galime siūlyti išsilaikyti iš tų parduotų paslaugų, tai yra geras dalykas, ir reikia tą daryti.“ (Andrius)

„Aš sakyčiau, kad mes pradėjome paraleliai. Įstaiga buvo sukurta, tai mes ir paslaugas darėm, ir kartu žiūrėjom, kaip pasiekti... (teikti nemokamas paslaugas vaikams ir šeimai – aut. past.).“ (Nomedą)

„Principe, kai mes reorganizavomės, mes jau matėme, kad turėtų atsirasti, vat tas privatus sektorius, kad vystytųsi įstaigos verslumas. Tai ir mokymai turėjo atsirasti, ir paslaugos ne socialinės rizikos asmenims (pvz., grupės vaikams). Tai mes bandėm išsinuomoti patalpas ir daryti būtent kaip tokius būrelius ugdomuosius, gal reikėtų sakyti, sėkmės mokyklą, būtent asmeninio efektyvumo mokymai, emocinio intelekto lavinimas vaikams ir t. t. tai vat šalia tokio socialinio sektoriaus turėjo atsirasti verslo.“ (Vaida)

„Nelaukti malonių iš dangaus, o galvoti, kokią tą veiklą vykdyti, kad nebūtum priklausomas nuo vieno ar kelių šaltinių, tiesiog nebūti priklausomu nuo kitų malonės. Tai mes tą ir darom.“ (Agnė)

Neišvengiamybės sąvoka yra priskiriama toms organizacijoms, kurios supranta, kad verslumas yra neišvengiamas, tačiau jos, norėdamos teikti mokamas paslaugas, susiduria su įvairiais sunkumais. Interviu metu kai kurių NVO vadovai įvardijo, kad NVO tai yra per sunku, ir valstybės pozicija šiuo klausimu turėtų būti aiškesnė. Nes dabar NVO yra pasimetusios tarp skirtingų viešumoje išsakomų nuomonių apie NVO, kurios parduoda paslaugas. Kai kurių organizacijų, šiuo metu ribotai dalyvaujančių rinkoje (pvz., per metus parduoda kelis mokymus), vadovai teigė, kad jei valstybė perleistų tam tikrą dalį savo vykdomų paslaugų nevyriausybinėms organizacijoms, tai būtų didelė parama ir pagalba kriziniu metu sunkiai išgyvenančioms organizacijoms.

Gabija sutinka, kad NVO turi būti versli, tačiau ji nežino, kaip tai įgyvendinti. Klausantis Gabijos pasakojimo galima susidaryti nuomonę, kad nemokėjimas ir nežinojimas susijęs su nuolatine baime ir patiriama rizika, siekiant išlaikyti komandą. Anot jos, nauji žmonės, ateidami dirbti į įstaigą, tikisi, kad gaus „gatavą“ darbą, darbo pobūdį atitinkantį atlygį ir turės užtikrintą darbo vietą. Gabija įvardija, kad ypač sudėtinga su psichologijos išsilavinimą turinčiais darbuotojais, kurie nori, kad jų darbo vieta būtų užtikrinta, klientai ateitų patys, atlyginimas būtų mokamas laiku. Anot Gabijos, iš tokių darbuotojų sunku suburti iniciatyvinę grupę, kuri rūpintųsi organizacijos verslumu.

Eglė tvirtina, kad „*pradėti verslą šiaip sau yra apskritai sunku*“. Eglė nuolat galvoja apie organizacijos verslumą, turi daug minčių, nuolat ieško galimybių, svarsto, kokia pelną duodančia veikla užsiimti. Tačiau Eglė įsitikinusi, kad verslumas nėra savaime suprantamas dalykas: „*viena yra pasakyti, o kitas dalykas yra kai pradėdi ieškoti, svarstyti pasiūlymus, kurie tau apsimokėtų...*“. Eglė patvirtina Gabijos žodžius, kad viena iš pagrindinių kliūčių – tai žmogiškasis faktorius: „*Bet, kartoju, kad būtų rimtai padaryta, reikia žmogaus. O jeigu yra žmogus, reikia pinigų atlyginimui.*“

Nijolė nėra tvirtai įsitikinusi, kad NVO turėtų būti versli, ji dar nėra perpratusi verslumo sąvokos. Anot jos, visada verslumas yra siejamas su gebėjimu pačiam „*pasidaryti*

pinigų“. Nijolė pripažįsta, kad jos organizacija gyvena iš projekcinio finansavimo, ir ji mano, kad svarbiausia, jog organizacija dirbtų ir teiktų kokybiškas paslaugas. Jos manymu, verslumo problema išsispresėtų, jei savivaldybė, užuot dalinusi „*banbonkes*“, pirktų iš NVO paslaugas. Nijolė yra teikusi savivaldybei keletą pasiūlymų, kokias paslaugas savivaldybė galėtų finansuoti NVO, teikiančioms tam tikro pobūdžio paslaugas, tačiau nesulaukė pritarimo. Iš savivaldybės sulaukdavo atsakymo, kad apie tai galvota, tačiau šiuo metu neturima tam galimybių ir paslaugos iš NVO nebus perkamos. Nijolė mano, kad savivaldybė turi reikalauti kokybės ir vertinti NVO teikiamas paslaugas. Didelių akcijų organizavimas ir kitų papildomų veiklų vykdymas pinigams uždirbti kliudo organizacijoms atlikti savo kasdieninį darbą kokybiškai: „*Ir tai nėra hobis. Ir aš nežinau, ar tai turėtų būti verslumas, bet tai yra tam tikras konkurencingumas*“ (Nijolė).

Yra organizacijų, kurioms nesiseka „prasimušti“ į rinką, bet jos apie tai galvoja, turi įvairių minčių, kai kurias jų yra išbandžiusios, bet tai nėra nuoseklus ir savaiminis procesas, nes nėra tikslingo ėjimo į rinką, o daugiau vyksta nuolatinis pilotinis projektas, kai tikimasi, kad kaip nors viskas išsispres savaimė. Dauguma šių NVO vadovų pripažįsta, kad jie „*neturi verslo gyslelės*“ (Diana), „*neturi sistemos, struktūros, kaip tą daryti*“ (Aušra). Verslo gyslelės neturėjimą organizacija sieja su veiklos pradžia, nepasitikėjimu savo jėgomis, baime prisiimti riziką ir žinių stoka.

„Žinot, mes ko gero jauni esam, jauna organizacija, tik ką pradėjom, savais keliais einam. Gal mūsų šiek tiek savęs kaip įstaigos stabilumo trūksta? Ir stabilumo ir pasitikėjimo, sakykim, savo kaip organizacija. Nes yra iš tikrųjų baimės, kai, pvz., eina, kai kitoms ten teko su Vilniaus atstovais bendrauti, Švenčionių. Tai jie taip stabiliai ir ramiai žiūri. Mes dar kai tik pradžia esam, gal pasitikėjimo mums daugiau trūksta. Įgūdžių, žinių, taip.“ (Diana)

Kadangi tai nėra sisteminis sprendimas, nenustatytos aiškios ribos klientui, neieškomas atskiras mokus klientas, o mėginamas sudominti esamas galimai nemokus klientas, tuomet dažnu atveju suveikia žmogiškasis ar racionalus faktorius. Jei galima gauti nemokamą pagalbą, tuomet ja ir bus naudojama, kol bus galimybių. Interviu metu paaiškėja, kad šios organizacijos neturi konkrečios strategijos, kam nori parduoti savo paslaugas ir kokiai tikslinei grupei nori padėti. Dažnai toks neapibrėžtumas sukelia nusivylimą, beviltiškumo jausmą.

„Iš esmės, apie tą, kad turim nors dalį paslaugų teikti mokamai, tai visada kirbėjo, kad svarbu. Kad NVO turi eiti į tą verslumą kažkiek. Vien tik iš tokių projektų... Nes iš projektų teikiame paslaugas žmonėms, kurie neturi kaip apsimokėti už suteiktas paslaugas. Žodžiu, viena iš pagrindinių minčių yra kaip pasiekti tą mokų klientą. Nes ir tuo pačiu turim pakankamą kompetenciją, kaip ir viskas tvarkoj, bet vis lanksčiai žiūrim. Ir, sakykim, žmogus ateina ir klausimas, arba telefonu, mokamai ar

nemokamai klausia. Sakom nuo iki, pvz., nuo 30 iki 50 litų, bet atkreipiam dėmesį, tariamės, kokia yra žmogaus situacija. Žiūrim vis tiek lanksčiai. Kai lanksčiau, tai gauna kažkiek nemokamai pagal projektą, o toliau reiks mokėti. Ir dažniai ties tuo baigiasi, žinot, sako, negalėsiu aš mokėti. Negaliu aš taip griežtai pasakyti. <...> Ir neužčiuopiam tos grupės, nepasiekiam, kuri tikrai vis dėlto eitų, mokėtų ir konsultuotųsi, nes intencijos tikrai yra.“ (Aušra)

Milda interviu metu teigė, kad dirbdama NVO sektoriuje ima suvokti, jog žmogaus ir NVO tarpusavio santykis negali būti paremtas tik davimu. Darbe nebelieka abipusio ryšio. Žmonių sąmonėje išlikusi nuostata iš valstybės reikalauti, kad jiems būtų užtikrinta parama ir pagalba. Tik davimo veiksmas leidžia manyti, kad NVO vykdomomis veiklomis yra pasinaudojama, nesuteikiant grįžtamojo ryšio. NVO verslumas irėjimas į rinką leistų organizacijai sulaukti „atgalinės gražos“, bendruomenės paramos.

„Laikas nuo laiko susimąstom apie tą verslumą, suprantu, kad ... tokia mintis ateina, kad negali tiktai duoti, turi ir atgal gauti kažkokia išraiška. Žmonėms viskas gerai, jie sutinka gauti, bet suprantu, kad turi ateiti ir tam tikra graža. Motyvacija galų galia baigiasi ir tu turi irgi sulaukti atgalinio ryšio, turi ir naudą duoti. Aplamai socialinėje srityje ir tokiam darbe sunku sulaukti tos apčiuopiamos gražos.“ (Milda)

Tikslinės grupės, su kuriomis dirba dauguma psichosocialines paslaugas teikiančių NVO, yra vaikai, moterys ir socialinės rizikos šeimos. Šios socialinės grupės laikomos pažeidžiamiausiomis ir mažiausiai galios turinčiomis grupėmis visuomenėje. Tai sritis, kurioje laukiamas tam tikras socialinis pokytis. Šių socialinių grupių situacijos pokytis parodytų gerovės valstybės pajėgumus vadovautis socialinio teisingumo ir lygybės principais. Dalis informantų pažymi, kad eiti į rinką ir parduoti paslaugas šioms socialinėms grupėms yra pakankamai sudėtinga.

„Apskritai vaikai nėra ta grupė, kur tu gali gauti pinigų. Galbūt, jeigu būtų čia kokių labai turtingų žmonių, jie galėtų remti tas veiklas.“ (Tomas)

„Aš tai taip žiūriu. Nes jeigu tu nori teikti paslaugas kažkokiai pažeidžiamai grupei, tai tu turi rasti finansavimą. <...> Jeigu žiūrint į nevyriausybinių organizacijų kaip į socialinį verslą, tai, be abejo, ji turi užsidirbti tam, kad galėtų suteikti kažkokiais paslaugas tai socialiai pažeidžiamai grupei. Ir iš tikrųjų, jei žiūrim, kokia yra situacija Lietuvoje, tai dažniausiai žmonės neturi galimybės mokėti už tas paslaugas, ten kur yra didžiulės problemos. Ir tada klausimas, kaip tuos žmones pasiekti. Galbūt lėšos galėtų ateiti ne tik iš projektų, bet ir iš kitokių paslaugų, kur darbuotojai teikia paslaugas už pinigus, kad galėtų remti savanoriškas programas.“ (Milda)

Kalbantis su NVO vadovais apie verslumą, teko išgirsti įvairių pasvarstymų, kas, anot jų, yra verslumas, kas organizacijai trukdo eiti į rinką, ko reikia, norint išlikti rinkoje. Organizacijos, kurios jau keletą metų parduoda paslaugas rinkoje, tvirtina, kad NVO dalyvavimas rinkoje yra vienas iš svarbiausių žingsnių, kurį turi žengti organizacija, norinti

išlikti savarankiška ir nepriklausoma nuo valstybės skiriamo finansavimo. Informantė Inga teigia, kad NVO turi pradėti mąstyti ekonomiškai, turi numatyti tolimesnius savo veiksmus ir galimą riziką: „*Tai yra ekonominis mąstymas ir mąstymas pagal tai, o kas bus po to. Manau, kad jeigu NVO taip manytų, tai labai daug dalykų išsispręstų*“. Informantė Aistė mano, kad ne tik NVO mąstymas, bet ir Lietuvos žmonių mąstymas turi keistis: „*Teorijas mes tas žinome, daug kursų praėjome, mokomės, Amerikoje buvome, visko matėme, bet mūsų visuomenė tam dar nėra pasiruošusi. <...> žmonių mąstymui pakeisti neužtenka nei metų, nei dviejų, nei penkių. <...> Na, manau, gal jau jautriau žmonės reaguoja į vaikų problemas, kartais manipuliuojama, kad, va, sergančius vaikus paremti būtų linkę, tačiau lygybės problemos, ar moterų nedarbo, tai čia yra jau jų pačių reikalas. Čia kažką pardavinėjant, ar maikutes, ar kažką, tikrai to neįmanoma užpildyti. Be to, ir dirbant šį darbą nelieka laiko, nes masės dokumentų, raštų, mes čia visuomeniniais pagrindais dirbame dar kitus darbus, t. y. lobistinėje veikloje, dar kitur. Praktiškai nelieka tam nei žmonių, nei laiko, nei išteklių*“ (Aistė). Informantės Aistės ištrauka iliustruoja, kad silpna ir neaktyvi pilietinė visuomenė yra nepasirengusi ir nepajėgi rūpintis kitais visuomenės nariais. Žmonių poreikiai nėra pasiekę aukštesniojo poreikių lygmenį, kada kiekvienas žmogus gali pradėti rūpintis kitais. Remiantis Abrahamo Maslowo (1962) perteiktu poreikių hierarchijos piramidės modeliu galima teigti, kad kol nėra patenkinti žemesnieji, t. y. fiziologiniai, saugumo ir kiti poreikiai, tol nebus tenkinami aukštesnieji žmogaus poreikiai. Informantė Aistė taip pat mini, kad organizacijos darbuotojai yra aktyvūs įvairiose veiklose, tad verslumui plėtoti dažnai neužtenka nei laiko, nei išteklių. Darbuotojų klausimas taip pat aktualus organizacijoms, tačiau, anot informantų, jeigu jie turėtų daugiau laiko arba išteklių, tai darbuotojų suradimas ir paieška nekeltų sunkumų.

Organizacija turi surasti mokių klientus, kurie galėtų įsigyti tam tikrą NVO siūlomą paslaugą ir kartu galvoti apie teikiamų paslaugų kokybę, prisiimant atsakomybę: „*Visuomet reikia pagalvoti, ką aš galiu pateikti tokio, ką kitas pirktų. Realiai, jei tu nesi lektorius, nu nepirks iš tavęs seminaro, ar ne. Tai gal tada... nesi psichologas, tai nepirks iš tavęs konsultacijų. Aš dažnai kalbu, va, socialinis darbuotojas, vat, ką gali iš jo pirkti ir kiek gali pirkti. Nes, žinai, soc. darbuotojo paslaugoms dažniausiai naudojasi tie žmonės, kurie ieško nemokamų paslaugų. Tai, nu vat, čia vėl, ką galima pasiūlyti. Ar tai gali būti papildomos grupės vaikams, už kurias žmonės susimoka... tai nėra rizikos vaikai. Kiekviena organizacija turi sugalvoti, kokią mokamą paslaugą gali pasiūlyti. Aišku, jeigu ten siūlys, mokymai politikams ar kažkam, o ne nėra... nu, tai žinai pagal savo galimybes ir išsilavinimą darbuotojų.*“ (Ingrida)

Kokybės klausimas iškyla ne tik NVO derinant socialinę misiją ir verslumą, bet ir perimant dalį valstybės joms perleidžiamų funkcijų, susijusių su konkrečių paslaugų gyventojams (pavyzdžiui, psichosocialinė pagalba, švietimas ir ugdymas, sveikatos priežiūra ir

t. t.) teikimu. Kiekvienos paslaugos teikimas yra reglamentuotas tam tikrais kokybės ir etikos standartais. Informantė Beata teigia, kad norint tapti „valstybinių institucijų ar savivaldybių partneriu, kad teiktum bendruomenei paslaugą, tu turi turėti tam tikrą lyg ir kompetencijas“.

Dauguma naujai įsisteigusių ar dirbančių tik dvejus ar trejus metus ne pelno siekiančių nevyriausybinių organizacijų stokoja ne tik profesinių žinių, reikalingų darbiui su žmonėmis, bet ir specifinių, sėkmingam NVO veikimui bei plėtrai būtinų žinių. Žinios ir kompetencijos įgyjamos per tam tikrą laiką, praktikuojantis. Beata pateikė priežastis, kodėl NVO būna silpnos ir neįsitvirtina visuomenėje.

„Kodėl susikuria ir sunyksta NVO? Pagrindinė priežastis yra ta, kad jaunam žmogui reikia gyventi „čia ir dabar“. Jaunas žmogus neturi galimybės iš karto pradėti teikti mokamas paslaugas ir kartu daryti tuos kilnius darbus. Tai yra be proto sunku. O kol tu įrodai valstybinei institucijai, kad aš galiu tai daryti, tai Lietuvoje praeina minimum penki metai.“

Inga sutinka, kad NVO sunku dalyvauti rinkoje, nes ji turi užtikrinti kokybę, o tai sudėtinga pasiekti, kada „visuomenėje yra labai daug įsigalėjusių stereotipų, nes į NVO ateina iš visuomenės, tie patys žmonės“. Inga pažymi, kad verslas Lietuvoje turi neigiamą konotaciją, tai irgi gali trukdyti NVO sėkmingai dalyvauti rinkoje, nes iš jos tikimasi socialinio ir/ar politinio tikslo įgyvendinimo.

„Ir verslas kažkaip visada turi labai neigiamą konotaciją, kažkas yra negero, labai blogo, ir tas yra negerai, iš tikrųjų. Gal ir pati turiu tokią nuomonę, nežinau (juokiasi). Pas mus verslas suprantamas kaip savaiminis blogis. Bet jisai neveiktų, jeigu jisai neatsakytų į tavo poreikius.“ (Inga)

Nors institucinė sąranga (formalūs įstatymai ir reguliacijos, neformalūs susitarimai, įpročiai, normos) yra nepalanki NVO plėtrai ir vystymuisi, visgi interviu duomenys atskleidžia, kad NVO verslumo plėtra didžia dalimi priklauso nuo lyderio ir jį supančios komandos. Lyderis ir jį supanti komanda ir yra vieni iš pagrindinių veikėjų, galinčių keisti esamą ir sukurti naują institucinę sąrangą, palankią NVO sėkmingam veikimui ir plėtrai. Informantė Rimantė NVO verslumą ir gebėjimą uždirbti pinigus vertina kaip vieną iš esminių požymių, rodančių NVO stiprumą, ir pabrėžia, kad visgi nereikia bijoti pripažinti asmenybės svarbos. Rimantė pateikia dviejų NVO, kurios įsisteigė panašiu metu ir vykdė panašią veiklą, pavyzdį. Viena iš jų šiuo metu yra išsiskirsčiusi ir likviduojama, kita – sėkmingai veikianti (Rimantės atstovaujama organizacija – aut. past.).

„Mes buvom dvi organizacijos, kurios išgyveno visas tas nesąmones ir daug dalykų mes aplikavome į panašius. Mes beveik niekada neturėjom bendrų projektų, nes kažkaip amžiaus grupė dengėsi, skyrėsi ir t. t. Bet skirtingai negu jie, mes visada turėjo ekstra lėšų. Jie buvo žymiai nesaugesni visada su finansais. Nes buvo žymiai labiau priklausomi tik nuo gaunamų „grantų“, kuris baigiasi, ir tu nežinai, kas bus kita. Ar tu turėsi sausio mėn., ar kada nors? Tai aš manau, gal yra ir kokios

asmenybinės drąsos. Nes aš funkcionavau kaip Skrudžas Makdakas (juokiasi). Jeigu mes uždirbam pinigų, tai jie yra padėti į kojines. Jeigu mes turime iš ko išsimokėti pinigų, tai tie pinigai yra uždirbti ir kaupiami. Jie bus tada, kai nebus tų „grantų“, nebus kažko. Tai tas mums leido per tokius sunkius metus persiristi. Tai aš manau, nepabijokim to žodžio, daug priklausau nuo kažkokio asmeninio žmogaus gebėjimo. Vienas dar, aišku, yra komanda, tu negali pats visko daryti. <...> Tai aš manau, tas blaivus susivokimas, gebėjimas irgi padeda. Bet labai daug asmenybė lemia, kaip ir versle, kodėl vienas turi maksimumą, o kitas pigiau grybo (juokiasi).“ (Rimantė)

NVO, dalyvaujančių rinkoje, vadovai vieningai sutaria, kad verslumas priklauso nuo lyderio (vadovo) ir nuo komandos. Tai yra du pagrindiniai dalykai, šalia kurių gali atsirasti ir kitos papildomos priemonės (darbuotojų verslumo, rinkodaros priemonių taikymas, komunikacija ir viešumas ir t. t.).

„Verslumas man vis tiek organizacijos vadovas. Ir ką turi turėti „nevyriausybininkas“? Jis turi turėti charizmos. Tu turi turėti fix idėją.“ (Beata)

„Verslumas priklauso nuo vidinių faktorių, nuo žmonių.“ (Inga)

„Pirmoje eilėje – komanda. Tada čia viskas ir sutelpa: kvalifikacija ir bendradarbiaujantis ryšys. Ta prasme, partnerystė su išore, aš galvoju, yra labai svarbu. Pati komanda – tai čia įeina jos gebėjimas kurti, siekti, norėti, turėti kvalifikaciją ir partnerystę – neužsidaryti.“ (Nomeda)

Informantė Nomeda šalia lyderio ir komandos iškelia trečią svarbų aspektą – tai bendradarbiavimas, tiek tarpusavyje (su kitomis NVO), tiek su išorine (verslo sektoriumi ir valdžios institucijomis) aplinka. Informantas Andrius įsitikinęs, kad be bendradarbiavimo NVO turi labai mažai galių. Kaip teigia Anna Ohanyan (2012), organizacijos gebėjimas bendradarbiauti ir tinklų mezgimas gali sustiprinti egzistuojančias institucijas ir paskatinti socialinės sistemos stabilumą.

„Man tai atrodo, kad tai yra iš tikrųjų gebėjimas rasti savo nišą teikti tas paslaugas. Tai yra toks labai universalus, geras gebėjimas, susirasti savo vietą, iš tikrųjų, informuoti apie tai, pritraukti tuos žmones. Iš tikrųjų, dar galvočiau, kad verslume dar yra vienas toks bruožas – tai gebėjimas bendradarbiauti su kitomis įstaigomis. Nes tikrai galvoju viena kaip po įstaiga NVO, ji tikrai nedaug ko ir verta, ji daugiau tokia marionetė mano akimis žiūrint. <...> galvoju geriau tarpusavyje bendradarbiauti, skatinti verslumą, rasti savo nišą, veikti, jungtis, bendradarbiauti, nebūtinai dalintis pinigais. Va čia yra esminis gebėjimas. Iš tikrųjų kas dar yra verslumas, tai iniciatyva ir jos telkimas. Tai be bendradarbiavimo ir iniciatyvos, mes galime „pyptelti“ ir net niekas nesureaguos. Čia kaip vienas uodas (juokiasi).“ (Andrius)

NVO bendradarbiavimas vidiniame sektoriuje, bendradarbiaujančio ryšio kūrimas su verslo pasauliu ir valdžios institucijomis bus analizuojamas 3.5 skyriuje.

NVO be lyderio, kaip ir NVO be komandos, sunkiai sekasi įgyvendinti savo išsikeltus tikslus ir išlaikyti darbuotojus ilgiau, nei projekto įgyvendinimo laikotarpis. Informantė Ingrida pažymi, kad NVO, tai tokios organizacijos, kurios dirba „soft“ lygyje (tai minkštieji projektai), ir labai svarbu suprasti, kad niša rinkoje, kurioje tu gali parduoti savo paslaugą, priklauso nuo

darbuotojo gebėjimų: „*Viskas, ką mes produkuojame, tai dažniausiai ir yra seminarai, mokymai, stovyklos, grupės, konsultacijos. Žinai, mes nestatom namų ir nestatysim namų. Vadinasi, kokių aš turiu specialistus, kurie gali kažką man duoti?*“ (Ingrida). Ingrida sutinka, kad labai sunku kalbėti apie vaikų dienas ir jaunimo centrus, kuriems išties yra sudėtinga sugalvoti verslumo idėją, padėsiančią jiems gauti pajamų. Atvirukų ar dirbinių pardavinėjimas duoda labai nedideles pajamas. Apie darbą NVO ir NVO darbuotojų savybes išsamiau kalbama 3.8 dalyje.

Aistė pritaria, kad darbuotojų žinios ir požiūris į darbą yra labai svarbus, tačiau ne mažiau svarbus ir laikas, vadyba bei gebėjimas parduoti savo prekę / paslaugą: „*reikia irgi daug supratimo ir žinojimo, kaip tai pateikti žmonėms, kas iš to bus daroma*“ (Aistė).

NVO, kurios ribotai dalyvauja arba išvis nedalyvauja rinkoje, vadovai taip pat pažymėjo, kad vadovo ir darbuotojų kompetencijų stoka yra viena iš pagrindinių kliūčių, trukdančių organizacijos tapti verslia ir sustiprėti,

„Aš galvoju, kad vadovas turi žinoti kanalų. Aš tikrai turiu tokių pažįstamų, kurie patys eina į UAB'us, siūlo, kad jiems pervestų paramą, pasakoja. Išsinuomoja koki troleibusą, va, ratu važiuoti, ir tada nueina į kokią įmonę ir sako, mes uždėsime reklamą ant troleibuso. Nu vat, verslus žmogus yra. Mūsų lūkestis kitoks, mes esam psichologai. Aš tai nesu verslus žmogus, mes geriau mokam su vaikais kontaktą užmegzti, su žmonėmis.“ (Tomas)

Viena iš tyrimo dalyvių pabrėžė, kad verslumas yra sunkiai pasiekiamas ne tik NVO, bet ir viešojo sektoriaus organizacijoms. Lėja, anksčiau dirbusi viešajame sektoriuje, išsakė pagrindinius sunkumus, su kuriais ji ir jos kolegos susidurdavo, kai buvo skatinami šalia savo pagrindinio darbo siūlyti verslumo idėjas ir padėti organizacijai uždirbti daugiau pajamų.

„Tas pats darbuotojas, jisai, tarkim yra koks pedagogas, ar socialinis darbuotojas, ar psichologas, ir jisai dalį savo laiko turėtų skirti veiklai, kuri visiškai jam nebūdinga. Ta prasme, nukenčia ir jo profesinė sritis, ir tas verslas, kaip sakoma, jisai yra nekokybiškas, nei daugiau, nei mažiau. Jisai negali kokybiškai. O priimti tą žmogų, kuris vykdys organizacijos verslumą, paprastai organizacija lėšų neturi. O tada mes susiduriame su tokiu paradoksu, o kaip išspręsti šį klausimą. Aišku, nevyriausybiniškai dėl to jie tikriausiai ir dirba tą darbą, nes jie yra pakankamai „krieityvūs“ ir jie sugalvoja, kaip čia viską suderinti, viską padaryti.“ (Lėja)

Anot Lėjos, sudėtinga iš socialinio darbuotojo reikalauti verslumo. Jo specialybė nėra susijusi su pinigų uždirbimu ir jis nežino, kaip tą daryti. Jeigu pats žmogus verslus ir turi tam tikrus gebėjimus, tuomet, nusiuntus žmogų į specialius mokymus, galima išugdyti verslų darbuotoją. Kai kurie informantai akcentavo, kad pati NVO situacija, t. y. nuolatinis galvojimas kaip išgyventi, skubėjimas, nuolatinė kontrolė, laiko stoka, neleidžia sustoti ir pagalvoti apie verslumo idėjas.

„Šiuo metu esam reklamą apleidę. Ir aš pati jaučiu. Bet vėlgi, kai yra tie projektai mažesni, tai mažiau darbų turi. Tai tu kažkaip gali daugiau laiko skirti organizacijos bendram įvaidžiui ar viešiniui, ar kažkam. Bet, kai jau įlendi į projektus.“ (Gabija)

NVO vadovų nuogaštavimai, kad darbuotojai, dirbantys socialinėje srityje, negali būti versliais, rodo švietimo sistemos trūkumus ugdant jaunimo gebėjimus, kurie reikalingi šiandieninėje visuomenėje. Šiandien darbo rinkoje yra vertinamas darbuotojų verslumas, aktyvumas, iniciatyvumas, atsakomybės prisiėmimas, gebėjimas rizikuoti, konfliktų sprendimas, bendradarbiavimas. Švietimo sistema turi iš dalies numatyti, kokios darbuotojo savybės ir vertybės bus aktualios ateities darbo rinkoje, kokias vertybes tikslinga diegti jau mokyklos suole.

Apibendrinant galima išskirti kelis pagrindinius veiksnius, turinčius įtakos NVO sektorių atstovaujančių organizacijų verslumo plėtrai.

- Kokybės dilema. NVO galėjimas / negalėjimas parduoti savo paslaugas yra susijęs su kokybe. Siūlyti būsiamiems klientams savo paslaugą gali tuomet, kai esi užtikrintas jos kokybe, nes tik kokybiška paslauga gali užtikrinti pastovias ir nuoseklias pajamų įplaukas. Tačiau norėdama užtikrinti kokybę, NVO turi turėti kvalifikuotų ir pastovių darbuotojų, nuolat keliančių savo kvalifikaciją. Ar NVO, siūlydama paslaugą konkurencinga kaina, gali užtikrinti savo pačių darbuotojų kvalifikacijos kėlimą?
- Visuomenės požiūris. Anot informantų, sąvokos „verslas“, „verslininkas“ visuomenėje dažnai siejami su neigiamomis charakteristikomis, todėl baiminamasi, kad jie, kaip parduodantys savo paslaugas, taip pat gali būti įvardyti ir palaikyti verslininkais. „NVO, parduodanti paslaugas, ar taip galima?“. Tai klausimas, kurį tenka išgirsti ne vienai NVO. NVO įvaizdis visuomenėje nėra įsitvirtinęs, jis nuolat kinta, priklausomai nuo valstybės gyvenimo aktualijų (pvz., ES fondų švaistymas, rinkimai į Parlamentą, gerumo ir aukojimo akcijos ir t. t.).
- Lyderis ir komanda. Asmeninės NVO vadovo ir darbuotojų savybės yra vienas svarbiausių veiksnių, turinčių įtakos NVO verslumui, nes buvimas versliu – tai tam tikras elgesys, pasižymintis „inovatyvumu, iniciatyvumu ir rizikos valdymu“ (Weerawarden ir Mort, 2006:32).
- Savo nišos atradimas. NVO turi atrasti ir suprasti save, ieškodama jai priimtinos ir tinkamos veiklos, kurią atlikdama gautų pajamų ir nenukryptų nuo savo pagrindinės misijos.

3.3. NVO socialinio vaidmens keitimasis

Šioje dalyje bus analizuojamos pagrindinės NVO išlikimo, prisitaikymo ir vystymosi problemos / strategijos, siekiant derinti socialinį, ekonominį ir politinį tikslus.

Galima išskirti šiuos tyrime dalyvavusių organizacijų motyvų, lėmusių pasirinkimą šalia socialinės ir / ar politinės veiklos vykdyti ekonominę veiklą, panašumus ir skirtumus. Finansinis nestabilumas – tai pagrindinė priežastis, kodėl tyrime dalyvavusios organizacijos nusprendė teikti mokamas paslaugas visuomenei. Iš 20 organizacijų tik 4 yra sudariusios patalpų panaudos sutartį su savivaldybe. Visos likusios organizacijos patalpas nuomojasi, yra įsigijusios, arba veiklą vykdo partnerių / savivaldybių įstaigų patalpose. Svarbu paminėti, kad tik 1 iš šių 4 organizacijų, vykdančių veiklą iš savivaldybės pagal panaudą gautose patalpose, epizodiškai vykdo ekonominę veiklą. Patalpų turėjimas ir jų išlaikymas yra viena didžiausių problemų, kuria minėjo organizacijos. Būtent dėl šios priežasties daugumos organizacijų vadovai nesupranta, kaip galima gyventi tik iš projektų, kadangi didžioji dalis projektų nefinansuoja patalpų nuomos ar įsigijimo lėšų.

„Tai vien dėl to reikėjo pradėti uždirbti pinigus, kad mokėt už paskolą, arba kitaip turi mokėti iš savo kišenės, kad galėtum organizacijai patalpas užtikrinti.“ (Rimantė)

„Vienas iš sunkumų visą laiką būdavo tos patalpos, visada gyvenom taip, kur nuomotis, kiek nuomotis, iš ko nuomotis.“ (Ingrida)

Patalpos, kaip ir darbuotojai, yra organizacijos įvaizdžio dalis, tad tai yra labai svarbus kriterijus prieš pradėdant vykdyti veiklą. Patalpos ypač svarbios NVO, nes tai yra vieta, į kurią bet kada gali užsukti žmogus, ieškantis pagalbos ar norintis ištraukti į įstaigos veiklą. Nijolė mano, kad patalpų išlaikymas ir nuolatinis ieškojimas sukelia organizacijai daug nestabilumo ir neužtikrintumo. Gabija ir Ingrida teigia, kad sąlygos, kuriomis vietos savivaldybė suteikia patalpas panaudos sutartimi, yra labai nepalankios organizacijai.

„Sutartis yra prasta labai, todėl, kad yra įrašyta dar ir toks punktas, kad atsiradus savivaldybės poreikiui, privatizuoti, ar dar kažką daryti su tomis patalpomis, jos gali būti paimamos nepaisant to, kad jos yra ir prižiūrimos, ir vykdom veiklą. Jeigu neprižiūrim ir nevykdom veiklos, tai tvarkoj, aš pilnai suprantu, kad gali paimti bet kada. Kad paimti gali bet kada, tai čia vis tiek yra toksai neramus dalykas.“ (Gabija)

„Mes neturėjom patalpų, eidavom klausti jų, bet tos sąlygos, kuriomis jie duoda patalpas, tai yra absurdiškos. Tai mes nusprendėm, kad neverta su jais nieko bendra turėti, geriau tada savo. Tau duoda patalpas, jeigu ką, tu per 6 mėn. turi išsikraustyti, nesvarbu, kiek esi išremontavęs, ar sutvarkęs jas.“ (Ingrida)

Patalpos kiekvienai organizacijai yra labai svarbus akcentas. Jeigu tikimasi, kad NVO būtų ta organizacija, kuri suburtų bendruomenę, palaikytų jos gyventojus, kartu spręstų jų rūpesčius, tai turi būti vieta, į kurią galėtų kreiptis su problema susidūręs bendruomenės gyventojas. Anot Ingos, jų organizacija siekia, kad „NVO nebūtų kaip koks prašytojas, ar labai prasčiausioje vietoje gyvenantis žmogus“. Jie ieškojo tokių patalpų, kur visi ateinantys jaustųsi

jose oriai ir nelaikytų savęs „*vargšeliais, nugrūstais į kažkokią ten vietą*“. Labai svarbu, kaip organizacija pristato save bendruomenei, ar ji pasitiki savimi ir savo idėjomis, ar ji pajėgi įtikinti valdžios ir verslo atstovus. Pati pradžia prasideda būtent ten, kur organizacija yra įsikūrusi, vieta, į kurią ateina klientas. Inga įsitikinusi, kad dėl to visuomenėje ir vyrauja stereotipinis požiūris į NVO: „*Jeigu vargšeliu save laikysi, tai toks ir būsi*“.

Vienos tyrime dalyvavusios organizacijos vadovas²⁶ teigė, kad patalpos nėra esminis dalykas, dėl kurio jis labiausiai jaudintųsi. Ši organizacija neturi „ofiso“, o veiklą vykdo partnerių skiriamose patalpose (pvz., savivaldybių). Šios NVO vadovas pripažįsta, kad patalpų neturėjimas kelia tam tikrų problemų (pvz., buvimas komandoje), tačiau nesiryžta įsigyti ar turėti patalpų, nes tai finansiškai labai rizikingas ir brangiai kainuojantis sprendimas.

Ingrida teigia, kad NVO, kuriose dirba psichologijos išsilavinimą turintys darbuotojai, yra lengviau pradėti teikti mokamas paslaugas, nes profesija yra priskirtina prie amatininko profesijų: „*Yra profesijos, kur tu gauni amatą ir kur negauni amato*“. Galima pažymėti, kad sekant šia mintimi NVO gali tapti puikia terpe, kurioje praktikos ir patirties gali įgyti dauguma socialinius mokslus studijuojančių studentų.

Vienas pagrindinių rodiklių, įgalinančių organizaciją derinti socialinį, ekonominį ir politinį tikslus, tai nuolatinis tobulėjimas ir kokybės siekimas. Inga įsitikinusi, kad NVO, kaip ir kitų organizacijų vykdoma veikla, turi būti kokybiška. NVO turi būti kritiška ir nuolat vertinti savo atliekamą veiklą. Būtent siekis atlikti darbą kokybiškai, anot Ingos, ir sukeldavo sunkumų bendraujant su personalu. Ne visi darbuotojai gebėdavo priimti kritiką ir išklaudyti, o tai, anot Ingos, yra labai svarbu šiame darbe, jeigu nori tobulėti.

„<...> tobulėti reikia visiems, ne tik man, bet ir visiems kitiems. Tik kad nelabai žmonės mėgsta tai pripažinti, kad kažkur padarė klaidą. O klaidų pripažinimas yra pagrindinė sąlyga tobulėjimui. Jeigu tu darai ir manai, kad viską darai idealiai, vadinasi, tau reikia keisti darbą. NVO lyg tai pritraukia žmones, kurie yra geros valios, gražiai bendrauja, bet jie ne visada yra pasirengę įdėti darbo, įdėti pastangų, ir jeigu jau daro, ar savanoriauja, ar kažkaip kitaip, tai pasirengę yra gauti tik teigiamą „feedback““. Jeigu tu ateini mokytis, o dažniausiai taip būna, tu turi suprasti, kad yra ir neigiama pusė.“ (Inga)

NVO, derinanti daugiau nei vieną (pvz., socialinį ir ekonominį) tikslus (t. y. generuojanti pajamas), susiduria su panašiomis rizikomis, kaip ir tradicinė ne pelno organizacija (t. y. negeneruojanti pajamų), skirtumas tik tas, kad pastaroji dažnai susitaiko su šiuo vaidmeniu, o pirmoji siekia prisiderinti prie visuomenės ir plėsti savo veiklos ribas. Kaip minėta, šio skyriaus pradžioje, finansų nestabilumas yra viena iš pagrindinių problemų, kurią išsakė didžioji dauguma NVO vadovų. Tačiau dalis vadovų taip pat paminėjo, kad iš valstybės ar įvairių fondų

²⁶ Siekiant išsaugoti anonimiškumą, šiam informantui autorės suteiktas vardas nenurodomas, kad nebūtų galima susieti su tekste pristatoma organizacija.

gautų lėšų paskirstymas yra pakankamai nelankstus (pvz., projektuose skirtuose teikti pagalbą tam tikrai socialinei grupei, dauguma pinigų numatoma skirti viešinimo priemonėms, bet ne darbuotojų atlyginimams).

„Mes gauname didelį „grantą“, tai mes galime nusipirkti toną pieštukų, 2 tonas popieriaus išspausdinti, 70 knygų ir mes neturime atlyginimams. Arba mes turime visų žmonių atlyginimams, bet ten visiškai...<...> Nesvarbu kiek tu turi surinkti „grantų“, kad padengtume visas organizacijose esančias sritis, darbuotojų atlyginimus, signalizaciją, vandentiekį, tokius elementarius kaštus. Kas gali būti, tai tokie „overhead'ai“, bet buhalterės atlyginimas, dar yra administratorės atlyginimas.“ (Rimantė)

NVO vadovai akcentavo sudėtingą situaciją, susijusią su jų darbuotojų išlaikymu. Jeigu organizacijos vadovas nepajėgus mokėti atitinkamo atlyginimo jaunam, kūrybingam ir iniciatyviam darbuotojui, tuomet jis, įgijęs praktikos NVO, išeina į verslo sritį arba pradeda dirbti savarankiškai.

„Šiaip socialinėms organizacijoms yra sudėtinga išsilaikyti. Realiai yra projektai. Užtat, pažiūrėkit, ir laikosi projektinės organizacijos, tos, kurios gali parašyti ir gauti projektą. Vykdo projektą. Nes, kitas dalykas, iš nevyriausybinių išeina dažnai žmonės, kurie turi gebėjimus ar mokymus labai gerai vesti. Nebent jie vadovai būtų nevyriausybinių organizacijų, ar ne? Nes, žinot, čia ir įkainiai mažesni. Pvz., į verslo sritį daugelis išeina.“ (Ingrida)

Dėl nepalankios NVO situacijos Lietuvoje tinkamo darbuotojo paieška dažnai yra pati skaudžiausia ir aktualiausia problema. Tai ypač aktualu organizacijai, kuri parduoda deriną socialinę, ekonominę ir politinę veiklą. Nuolatinė darbuotojų kaita trukdo organizacijai sustiprėti ir plėstis, nes dažnai tenka rūpintis naujų darbuotojų paieška ir esamų motyvacija pasilikti bei pasitikėti.

„Darbuotojai – pati skaudžiausia mūsų įstaigos, pati silpniausia grandis. Neturiu aš tokių angažuotų. Vieną žmogų turiu iš principo. Tai yra labai mažai. Tokio, su kuriuo idėjas kurti, ir kelius kurti, tai tokio nėra.“ (Andrius)

Išsamiau apie darbą NVO ir sunkumus, kuriuos patiria NVO vadovai, stengdamiesi išlaikyti darbuotojus – 3.8 dalyje.

NVO dalyvavimas rinkoje ir jos gebėjimas pačiai užsidirbti bei išsilaikyti yra vienas iš pagrindinių darnios NVO bruožų. NVO vadovai teigia, kad atsiranda vis daugiau galimybių dalyvauti viešųjų pirkimų konkursuose dėl finansavimo skyrimo teikiamoms paslaugoms.

„<...> yra paslaugų pirkimų pagrindu sutvarkyti europinių pinigų atėjimas. Ir organizacija, tokia kaip mes, galime tikrai dalyvauti pirkimuose ir parduoti paslaugą kokybišką, gauti pinigus. Ir tada jau jais disponuoti, kaip mums atrodo tinkama mūsų „socialinio verslo“ rėmuose. Ir tas turbūt yra patraukliausia forma, kaip ir bet

kokiam versle, parduoti paslaugą. Normaliai užtikrinti darbuotojo atlyginimus.“ (Rimantė)

„Turėk tik sveikatos ir noro. Veikti yra tiek daug, kad... ir netgi paraiškų, programų, va, yra... tik rašyk, turėk laiko, dirbk. Iš tiesų, galimybių yra. <...> Nes tapti išlaikytiniais, ir priklausyti tik nuo projekto, programų ir tų dviejų procentų, tai iš tikrųjų žlugdo mus. Nes, kaip ir sakiau, mes dalyvaujame programose, mes esame visiškai priklausomi nuo jų. O kada mes galime siūlyti išsilaikyti iš tų parduotų paslaugų, tai yra geras dalykas, ir reikia tą daryti.“ (Andrius)

„Realiai tu gyveni iš paslaugų teikimo. Paslaugos turi dvi kryptis: arba jos iš projektų gali būti apmokamos, arba žmonės patys gali apsimokėti. Tai čia vat kyla klausimas, kiek mūsų žmonės gali apsimokėti, ir už ką jie gali. Tai ir rašai projektus arba bandai kurti kažkokius paketus, kuriuos žmonės pirktų.“ (Ingrida)

Interviu metu visų NVO vadovų buvo klausiama, ar naudojo ir kokias priemones naudojo, viešindami savo paslaugas ir savo įstaigą. Nors NVO turėtų būti arčiausiai žmonių ir geriausiai žinomos bendruomenėje, kai tau reikia pagalbos, tačiau dauguma NVO pažymėjo, kad kelias į rinką su savo paslaugomis buvo sunkus ir ilgas. Visų pirma dėl to, kad mokamos paslaugos yra teikiamos tiems žmonėms, kurie gali susimokėti už paslaugas, tai nėra socialinę atskirtį patiriantys asmenys. Atsiradus mokamoms paslaugoms, plečiasi įstaigos klientų ratas, kurie dažniausiai nepasitiki įstaiga, dirbančia su žmonėmis, turinčiais įvairiausių socialinių problemų.

„Pirma tokia kaip moralinė kliūtis. Organizaciją daugiau žino kaip kažkokį fondą, kuris gydo šeimas, gydo vaikus, padeda, gydo socialines ligas, turiu omeny. Tai, pavyzdžiui, atrasti mokų klientą, kuris kreiptųsi rimtos paslaugos į tokią organizaciją, kuri dirba su smurtą patyrusiais vaikais, yra sunku. Marketingas tai čia buvo, oho kiek reikėjo padirbėti (juokiasi). Bet marketingas, jokia reklama, viską esu išbandžius, niekas nepadėjo. Pas mus klientai ateina tik vieni per kitus.“ (Beata)

„Teikti paslaugą ir nejudėti, iš vienos pusės, yra saugiau. Žinai, ką gali, apsirėžei. Pasakai, kad aš tiek galiu. Čia turi judėti, galvoti, mokytis, ieškoti, dalyvauti, rizikuoti (apie socialinės veiklos vykdymą – aut. past.). Tai pakankamai sunku, iš tikrųjų. Priedo turėti lėšų kvalifikacijai kelti, įgyti kažkokių naujų metodų darbo, ieškoti naujų sprendimų. Čia yra daug darbo. Labai daug darbo tame ir sąnaudų. Labai reikia daug judėti. Paslauga yra iš esmės, jinai galbūt kinta, kokybiškėja, bet ne taip stipriai. Ne tokie stiprūs pokyčiai yra.“ (Nomedą)

„Tai turi sukurti teikdamas paslaugas, dar galvodamas apie naujus produktus ir kaip parduoti juos.“ (Vita)

Dažniausios viešinimo priemonės, kuriomis naudojasi NVO, yra internetinis tinklapis, socialiniai tinklai („Facebook“), „iš lūpų į lūpas“.

Rečiau paminėtos priemonės yra viešos paskaitos ir straipsniai gyventojams, konferencijos, viešos akcijos, dalyvavimas įvairiose darbo grupėse. Daugelis organizacijų vadovų pabrėžė, kad tai yra silpnoji sritis, kuriai skiriama mažiausiai laiko arba visai neskiriama.

*„Kai matau, kad didelis minusas, sunku atsakyti.“ (Nomeda)
„Aš manau, kad per mažai mes išnaudojam informacinės technologijas.“ (Aistė)
„Nėra, kad nieko nedarome, bet nesistemiškai, kai galime, kai yra progą.“ (Eglė)*

Vienos informantės pasakojimas atskleidė, kad yra organizacijų, kurios naudojami socialinių tinklų teikiamomis galimybėmis viešinant ir skleidžiant savo idėjas: *„Iš tikrųjų labai daug bendrauju socialiniuose tinkluose. Yra moterų aktyvistų ir aktyvistų, kurie nedirba nevyriausybiniuose organizacijose, bet jiems įdomios pačios idėjos. Ir jie tikrai prisideda prie mūsų sklaidos. Tada gaunasi, kad mes įtraukiam juos, jie įtraukia mus į savo idėjas. Kai kurios mano kolegės sako, kad turėtų būti atsiribojimas, išgryninta, jeigu moterų, tai moterų organizacijos. Kartais paskutiniu metu gaunasi taip, kad su žmogaus teisių organizacijomis, gaunasi net ir lengviau susitarti, negu grynai su moterų organizacijomis. Ideologiniai dalykai truputį išlenda.“ (Gabija)*

Kai vyksta projektai, organizacijos visuomet viešina savo veiklą įvairiomis priemonėmis: lankstinukais, leidiniais, plakatais, konferencijų ir akcijų metu. Tačiau viešinimas dažniausiai būna apribotas konkretaus projekto metu vykdomomis veiklomis tam tikrai tikslinei grupei, tačiau ne visai visuomenei. Nevyriausybinių organizacijos nefinansuoja viešinimo veiklų iš pajamų, gautų parduodant savo paslaugas / prekes, nes, anot tyrimo dalyvių, šių lėšų užtenka tik įstaigos veiklai palaikyti (pvz., patalpų išlaikymas) ir darbuotojų atlyginimams sumokėti. Nei viena iš apklaustų organizacijų netaiko mokamų rinkodaros priemonių savo produktui (paslaugai / prekei) visuomenės nariams pristatyti. Dauguma organizacijų taiko minimalias nemokamas rinkodaros priemones, t.y. informacijos apie teikiamas paslaugas patalpinimas / publikavimas internetiniame puslapyje arba socialinės svetainės „Facebook“ paskyroje (visos 20 tyrime dalyvavusių organizacijų turi savo internetinį puslapį, 15 organizacijų – socialinės svetainės „Facebook“ paskyrą).

Apibendrinant galima teigti, kad dauguma NVO ieško savo vaidmens visuomenėje, bandydamos išlikti ir veikti. Jos yra tvirtai apsisprendusios parduoti savo paslaugas / prekes, nes mano, kad tai vienintelė išeitis, norint tapti finansiškai stabilesniu ir gebančiu vykdyti tęstines, nenutrūkstamas veiklas, nepriklausant nuo vieno finansavimo šaltinio. Kita NVO vadovų išsakyta aktuali problema, tai darbuotojų išlaikymas ir jų motyvacijos stiprinimas. Kokybiškos paslaugos gali būti teikiamos tik tuomet, kai NVO darbuotojai yra įgyję atitinkamą kvalifikaciją, o įgytus įgūdžius tobulina. Tai, anot NVO vadovų, kalbant apie jaunas, tik įsisteigusias organizacijas yra sunkiai pasiekiamą ir įgyvendinamą. Tyrimo dalyviai taip pat supranta, kad kintantis NVO vaidmuo verčia juos mokytis naujų įgūdžių, tokių, kaip viešinimas, komunikacija, advokacija. Šie įgūdžiai ne tik sustiprins NVO pozicijas rinkoje, bet ir padės joms užtikrinti socialinės misijos įgyvendinimą.

3.4. NVO vaidmenų integracija gerovės valstybėje

Lietuvoje, kaip vienoje iš posovietinių šalių, pilietinė visuomenė ilgą laiką buvo ir tebėra laikoma pilietiškai neaktyvia. Didelis NVO skaičius dar nereikšė aktyvios ir gyvybingos pilietinės visuomenės, nes „žmonėms“, kurie dalyvavo NVO veikloje, tai buvo kaip hobis ir filantropija (Gečienė, 2003). Apie NVO steigimą iš visuomenėje kylančio poreikio net nebuvo kalbama, vyravo nuostata, kad dauguma NVO specialiai sukurtos iš „viršaus“. Valstybė ilgą laiką buvo laikoma pagrindine socialinės politikos vykdytoja. NVO pakvietimas dalyvauti socialinės politikos įgyvendinime rodo, kad valdžios institucijų pasitikėjimas šiomis organizacijomis palaipsniui augo.

Nepalanki situacija valstybinėse įstaigose (biurokratija, nepasitikėjimas, veiksmų trumpalaikiškumas) kai kuriuos informantus paskatino patiems su draugų iniciatyva steigti nevyriausybinės organizacijas ir, ieškant alternatyvių finansavimo šaltinių, patiems derinti socialinę misiją ir verslumą. Dauguma informantų save matė kaip socialinių paslaugų teikėją. Metams bėgant kai kurios NVO tapo profesionaliomis socialinių paslaugų teikėjomis, taip papildydamos savo metinį biudžetą. Didžioji dalis informantų (17) įvardijo, kad paslaugų pardavimas, tai vienintelė išlikimo galimybė ir neišvengiama visų NVO ateitis. Informantė Inga mano, kad paslaugas teikianti NVO yra laikoma stipria, kompetentinga, žinančia savo vertę, stabilia organizacija. Paslaugų pardavimas rodo, kad organizacijos darbuotojai atsako už savo teikiamų paslaugų kokybę ir yra pasiryžę tobulėti.

Informantės Ingos socialiniame rate NVO, parduodanti paslaugas, yra vertinama teigiamai. Jos nuomone, žmonės supranta, kad be paslaugų NVO neišgyvens. Inga taip pat pažymi, kad savivaldybėse pastebima nauja „mada“ kuo daugiau paslaugų palikti NVO. Tai, anot Ingos, verčia pasitemti ir pačias NVO („kelti tą kartelę, kad ne dėl, kad mes patys sau „faini“, o dėl to, kad esam reikalingi“), nes jos tampa tokiomis pačiomis paslaugų teikėjomis, kaip ir kitos institucijos. Atsiranda galimybė NVO įrodyti, kad jos tomis pačiomis sąlygomis gali geriau ir efektyviau, nei kitos institucijos, suteikti paslaugas.

Kaip jaučiasi NVO, siekdama išlikti, iliustruoja Inga.

„Jeigu mes žiūrime į stalą, jisai turi daug kojų, jeigu ant vienos kojos stovi, tai stalas yra nelabai stabilus. Šiaip NVO yra įpratę stovėti ant fondų, ant vienos kojos, ir tas lemia, kad stalas griūna. Mes galvojame ir apie tuos alternatyvius šaltinius, kokie jie ten gali būti. Yra įvairūs pas mus. Aišku, pagrinde yra fondai. Kol kas vis tiek yra fondai. Bet į ką mes einame, į ką mes vystomės, tai yra tai, kad formuojame socialinio verslumo modelius, kurie bent iš dalies atsiperka, bent iš dalies palaiko sistemą, kad atsiras tų antros kojos, antros šalia esančios veiklos.“ (Inga)

Keletas informantų pabrėžė, kad steigiant organizaciją iškart galvojo, kaip reikės uždirbti pinigus ir kaip išsilaikyti, todėl savo įstatus rašė kiek abstrakčiau, kad būtų lengviau prisitaikyti prie vykstančių struktūrinių pokyčių veiklų atžvilgiu. Kiti informantai akcentavo, kad pats teisinis statusas (t. y. viešoji įstaiga) leidžia organizacijai įgyvendinti projektus, gauti paramą ir teikti paslaugas.

„Mes, kai rašėm įstatus, intuityviai parašėm šiek tiek aptakiau, ir iš tikrųjų, tai ką mes galvojome, tą iš principo ir darome. Tik tai keičiasi klientai, bet esmė yra ta pati. <...> Esame tame pasiruošę ir galim dirbti. Dėl paslaugų teikimo jokių problemų aš tikrai nematau. Tik reikėtų žiūrėti šiek tiek plačiau.“ (Andrius)

„Nes NVO net nėra tokios teisinės formos. Yra viešoji įstaiga, yra UAB. Ir tas turbūt ir leido turėti tą kombinuotą gyvenimą, ir „grantus“, ir uždirbtus pinigus.“ (Rimantė)

Kristina mano, kad bet kuri organizacija, nesvarbu, ar tai būtų NVO, ar valstybės institucija, ar UAB, turi būti versli. Jei organizacija nėra versli, tuomet jos egzistavimas tampa našta kitiems. Kristinos nuomone, jeigu žmogus nori padėti, tuomet jis turi sugalvoti, kaip jis nori tai įgyvendinti: „jeigu matau einant per gatvę senyvo amžiaus žmogų, ką, aš turiu laukti, kol valstybė jį padės pervesti per gatvę, ar geriau prieiti ir pačiam tą padaryti“. Kristinos nuomone, tie, kurie teigia, kad NVO turi išlaikyti valstybė, kaimynas ar verslo įmonė, pasirenka lengviausią kelią, nes tuomet gali visiems sakyti, kad „aš nieko negaliu daryti, arba galiu padaryti tik tai, nes va, pažiūrėk, man davė tiktai 100 litų“.

Nomeda papasakojo dviprasmišką situaciją, su kuria susiduria nevyriausybinės organizacijos. NVO, norėdamos gauti valstybės ar kitų ES fondų paramą, turi prisidėti nuo 10 iki 30 proc. savo lėšomis. Šis reikalavimas suponuoja, kad NVO turi uždirbti savo lėšų. Tad kyla klausimas, ar organizacijos turi savo pajamų, kaip tos pajamos įrodomos, jeigu dauguma organizacijų teigia, kad jos gyvena tik iš projektų.

„Aš manau, kad yra „nonsensas“, jeigu organizacija neužsidirba savo lėšų, kai valstybė prašo savo indėlio. Arba šiaip, jeigu nori turėti veiklų tęstinumą, atsiprašau, iš ko jį gali turėti, jeigu projektas nėra verslo, jis yra baigtinis, nuo iki. Prasidėjo sausį, ir gruodį baigėsi. Ir lėšos turi būti sunaudotos nuo iki. Kas tada, ir iš kur tada 30 proc. indėlis, arba 10 proc. nesvarbu kiek, bet indėlis turi būti. Priedo patalpų išlaikymas, kuriam neskiria. Tai tada arba žmonės meluoja, arba nežinau, kaip jie daro. <...> aš suprantu, kad norint turėti savo indėlį, jį reikia turėti, tiesiog turėti, ir tada tu turi uždirbti. Aš nematau kol kas kito kelio, jeigu jį man kas nors pasakys, aš paeisiu. Galiausiai dalyvaujant europiniuose ir tarptautiniuose projektuose, visur reikia savo lėšų. O tai padiktuoja, kodėl reikia mokamų paslaugų. Tai tiesiog dėl to, kad reikia savo indėlio. Ir aš manau, kad tai aiškiai diktuoja tos sąlygos.“ (Nomeda)

Tačiau dalis informantų (4) mano, kad paslaugų pardavimas ir dalyvavimas rinkoje yra ne toks svarbus dalykas, pirmoje vietoje yra projektų įgyvendinimas ir lėšų ieškojimas (angl. *fundraising*).

„Nu, aš kažkaip nenoriu, kad mes taptume verslininkais, mes nesame jais. <...> jeigu mes koncentruotumėmės tik į pinigus, į jų darymą. Nes tuo socialiniu darbo turiniu ir kokybiškom socialinėms paslaugom yra žiauriai daug ką veikti. <...> Ir aš galvoju, dar koncentruotis į tai kaip papildomai, tą pinigą padaryti, tai mes turėsime tuos finansuotojus, kuriuos turime, bet mes neturėsime tokio gero turinio.“ (Nijolė)

Apibendrinant galima teigti, kad NVO, vadovaujantis darnumo požiūriu, pavyksta suderinti skirtingus (socialinį, ekonominį ir politinį) tikslus, tačiau šis derinimas joms sukelia įvairių sunkumų (konkurencija vidaus rinkoje; jaučiamas nepasitikėjimas ir nuvertinimas iš aplinkos; negebėjimas prisitaikyti prie visuomenės pokyčių ir iš to kylančių naujų visuomenės narių poreikių).

3.5. Bendradarbiavimo būdai tarp viešojo, privačiojo ir NVO sektorių

Bendravimas ir bendradarbiavimas – tai vienas iš svarbiausių kriterijų, turinčių įtakos tyrinėjamam objektui atskleisti. NVO veikla ir jos nauda visuomenės socialinėje sistemoje negali būti vertinama be esamų ir kuriamų santykių su kitomis socialinėmis sistemomis (valdžia ir rinka). Neaiški NVO samprata visuomenėje rodo, kad santykių užmezgimas ir palaikymas su kitomis institucijomis yra kompleksinis ir nuolat kintantis procesas. Šioje disertacijos dalyje bus pateikiami NVO bendravimo / bendradarbiavimo su valdžios, verslo, viešojo sektoriaus ir kitomis NVO ryšiai ir jų svarba NVO gebėjimui išlikti ir veikti.

NVO vadovai, interviu metu paprašyti papasakoti apie bendradarbiavimo patirtį su valdžios institucijomis, noriai pasakojo savo istoriją, kaip jiems sekėsi užmegzti ryšius ir su kokiomis kliūtimis jie susidūrė ir susiduria šiuo metu.

NVO vadovai kalbėjo apie dvi pagrindines valdžios institucijas: Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministeriją (toliau – ministerija) ir skirtingų miestų savivaldybes. Dauguma NVO vadovų pabrėžė, kad bendrauti su valdžios institucijomis sekasi pakankamai gerai, bet tik todėl, kad per ilgą bendradarbiavimo patirtį žino, ko gali vieni iš kitų tikėtis.

„Draugaujame mes su tom institucijomis nuo seno. Žinome jų poreikius, galimybes, žinome ir savo.“ (Aistė).

„Šiaip visai neblogai. Matai, mes kadangi ir šiaip lankstūs esam.“ (Ingrida)

„Deja, tas bendradarbiavimas... iš tiesų jis yra ypač savitas.“ (Andrius)

NVO bendradarbiavimo su ministerija ir su įvairiomis miesto savivaldybėmis istorija yra skirtinga. Vienos organizacijos palaiko glaudesnius ryšius su ministerijos atstovais, kitos – su savivaldybių. Nenuostabu, kad organizacijos daugiau kalbėjo apie bendradarbiavimą su ministerijos atstovais, o ne su savivaldybių, nes pirmoji jau daugiau nei 10 metų, organizuodama įvairius konkursus, remia NVO veiklą Lietuvoje.

Pirmą kartą apie nevyriausybinių organizacijų dalyvavimą socialinėje veikloje paminėta 1992 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės (toliau – LRV) patvirtintame nutarime „Dėl nevyriausybinių institucijų, dalyvaujančių įgyvendinant Lietuvos Respublikos Vyriausybės socialinės reformos programą, skatinimo“. Nuo 1992 m. iki 1998 m. nėra duomenų, ar NVO buvo finansuojamos iš Lietuvos valstybės lėšų. 1992 m. buvo registruotos pirmosios 260 nevyriausybinių organizacijų remiantis LRV nutarimu „Dėl ne pelno organizacijų (įmonių) įstatų pagrindinių nuostatų patvirtinimo“. Remiantis viešai pateikta informacija galima tvirtinti, kad pirmieji nevyriausybinių organizacijų projektai pradėti finansuoti nuo 1998 m., kuomet buvo įgyvendinama pirmoji Socialinių paslaugų infrastruktūros plėtros programa (1998–2003).

Kelių NVO vadovai minėjo, kad jie labai retai bendrauja su miesto savivaldybėmis, nes joms nepavyksta užmegzti abipusio ryšio. Tokią situaciją galima interpretuoti dvejopai: viena vertus, NVO vadovai skiria daugiau laiko ir dėmesio palaikyti ryšius su tomis institucijomis, iš kurių tikisi daugiau paramos ir finansavimo galimybių, kita vertus, NVO jau pavargo įtikinėti miesto savivaldybių atstovus priimti jų idėjas ir palaikyti jų veiklą, nekritikuojant ir nenuvertinant jų iniciatyvos bei prašant skirti finansavimą. Ir vieni, ir kiti pateikia savo situacijos supratimą ir pateisinimą.

Ingrida tvirtina, kad su miesto savivaldybe visai nebendrauja ir neturi nieko bendro. Diana tvirtina, kad jų miesto savivaldybė nenori turėti reikalų su NVO. Tuo tarpu Gabija teigia, kad norėtų bendrauti su miesto savivaldybe, bet jiems sekasi labai sunkiai.

„Mieste tas tiesioginis santykis su savivaldybe, tai aš išvis nežinau, gal pas kažką jis egzistuoja. Pas mus jis sunkiai yra.“ (Gabija)

Inga mano, kad į juos savivaldybė žiūri kaip į „durnelius“, rodančius iniciatyvą. Ingos nuomone, savivaldybė neprisimena, ar nenori prisiminti, kad jiems yra padedama. Ir tuomet, kai NVO reikia pagalbos (pvz., patalpų), visuomet yra sugalvojama priežastis, kaip išsisukti.

Beatos nuomone, su miesto savivaldybe galima bendradarbiauti tik „*dvasiniame lygmenyje, nes ten lėšų niekada nėra. Nevyriausybiniam sektoriui ir būtent tokioms paslaugoms lėšų nėra*“.

Keturių tyrime dalyvavusių NVO vadovai, paklausti apie bendradarbiavimą su valdžios institucijomis, teigė, kad arba visai nebendradarbiauja, arba yra kreipęsi tik dėl konkrečių dalykų, arba norėtų bendradarbiauti, bet nepasitiki savimi ir nėra dar tokie stiprūs, kad galėtų siūlyti savo idėjas ir iniciatyvas.

*„- Ar dabartiniu metu yra kažkokie bendravimo saitai su valdžios institucijomis?
- Jokių, ir tu esam labai laimingi, ir džiaugiamės.“ (Kristina)*

*„- Ar teko kreiptis į savivaldybę ar kitas institucijas pagalbos jūsų veiklai vykdyti?
- Kreiptis pagalbos tai neteko, išskyrus dalyvauti skelbiamuose konkursuose, bet tai paslaugų pirkimas. Dar galiu pasakyti, kad savo veiklos pradžioje teko kreiptis*

pagalbos dėl patalpų, turėjome panaudos sutartį su savivaldybe, nereikėjo nuomotis patalpų.“ (Agnė)

„Nėra tekę bendradarbiauti.“ (Diana)

Ketvirtasis NVO vadovas Tomas pasakojo, kad, jo nuomone, idėjos nėra niekam įdomios. Savivaldybė neturi tiek lėšų, kad galėtų remti geras ir įdomias veiklas. Savivaldybės dažniausiai remia tuos projektus, kurie siūlo teikti tikslinei grupei bazines paslaugas. Tomas: *„Mes pristatinėjom idėją ir supratom, kad jie labiau nori tokių bazinių paslaugų, kad sėdėtų moterėlė dienos centre pagal seną metodiką ir ten tuos vaikus maitintų, pavyzdžiui“.* Tomas ir kiti bendraminčiai NVO įkūrė labai neseniai ir dar tik bando atrasti kelią, kaip būti aktyviai organizacijai ir vykdyti nuolatinę, ne tik fragmentišką socialinę veiklą (priklausomai nuo finansuojamo projekto). Tai yra, jeigu projektas finansuojamas, tai veikla vykdoma, jeigu ne – veikla nevykdoma.

Dviejų NVO vadovės Aistė ir Gabija minėjo, kad asmeninis ryšis su valdžios institucijų atstovais yra labai svarbus, nes tai gali padėti viešinti vykdomą veiklą, gauti pagalbos ar pritarimą tam tikroms idėjoms.

„Visur yra asmeniniai ryšiai. Jeigu tave vertina, gerbia, gal tada ir padeda.“ (Aistė)

„Aš nežinau, kolegės, kurios rajonuose dirba nevyriausybinėse, kartais būna netgi ir pavydu. Nes ten labai geri santykiai su meru, tiesiogiai prieina, ten viską, bet kaip pagalvoji, pasikeis kadencija, jeigu tai yra per asmeninį santykį su vienos partijos meru, tai kitos partijos meras galbūt bus visai kitas.“ (Gabija)

Nors organizacijų gyvavimo laikotarpis yra skirtingas, kaip ir bendradarbiavimo su valdžios institucijomis patirtis, tačiau visų NVO vadovai (išskyrus NVO, kurių vadovai išsakė, kad nebendradarbiauja su valdžios institucijomis) yra labai nusivylę esama padėtimi ir turima galios pozicija, nes dažniausiai jie prisimenami, anot jų, tik tuomet, kai reikia aktyviai spręsti susiklosčiusią situaciją, bet nesiekiant jos išvengti, arba rengiant valstybės strategines gaires, kuomet pageidaujamas tik jų formalus dalyvavimas. NVO vadovai išsakė, kad jie jaučiasi *„panaudojami“*, kai jų reikia, ir *„išspjaunami“*, kai jie trukdo.

„Bendradarbiaujam su 8 savivaldybėmis <...> Tai jie užima tokią, irgi lyg tai bendradarbiavimo poziciją, kad iš principo mes jiems naudingi, mes jiems teikiame paslaugas. O jie kaip kokio rėmimo mūsų organizacijai, tai iš tikrųjų nėra... jie yra vartotojai <...> bendradarbiavimas yra toks vartotojiškas.“ (Andrius)

„Yra santykiai, bet pvz., tai, kas buvo padaryta su viena valdžia, ateina kita valdžia be jokios atsakomybės viską išdrasko.“ (Beata)

„Gal ir natūralu, savivaldybė turi gauti grąžą, bet ji nesuvokia, kad štai vienu metu ji gavo paslaugas iš NVO, kuri davė, ir ji ateityje bus naudinga, ir prisideda prie to, kitaip nieko nebus, jei NVO neegzistuos, ji neša. Kažkaip to suvokimo nėra. Kažkaip

tuo metu, kai reikia, tai gauni, o kad šiaip sau NVO iš dangaus nekrenta, ir kad joms irgi reikia išgyventi.“ (Inga)

Inga interviu metu pabrėžė, kad bendravimas su valdžia yra nelygiavertis. Valdžia iš jų yra gavusi ir sulaukusi įvairios pagalbos, tačiau, kai pagalbos prireikė jiems patiems (konkrečiu atveju buvo reikalingos patalpos organizacijos veiklai vykdyti), tuomet valdžios atstovai pateikė įvairius pasiteisinimus, kodėl jie negali padėti. Remiantis Peterio Blau mainų teorija (Leonavičius, 2005), susiklosto tokia situacija, kad trikampyje (valdžia, rinka ir NVO sektorius) dalyvaujantys subjektai suvokia, jog jie bendradarbiauja tarpusavyje, nes tikisi vieni iš kitų atlygio. Bendradarbiaudami tarpusavyje vienas su kitu konkuruoja, siekdami vienas kitam padaryti kuo didesnį įspūdį. Ingos atveju, verslo sektorius kovoje dėl savivaldybės patalpų padarė didesnį įspūdį, turėdamas geresnę atspirties poziciją ir daugiau resursų.

„Tai pagal egzistuojančią tvarką šiaip savivaldybė turėtų skirti patalpas. Paprašai prašymą, ir jį svarsto. Matyt, kažkaip verslas čia sudalyvavo. Iš tikrųjų verslininkai nusipirko tas patalpas. Iš pradžių kažkaip turėjo mums duoti tas patalpas pagal panaudą, ir buvo posėdis, užprotokolavo. Paskui jau kito posėdžio metu, oi, įvyko klaida, negalim duoti, nes dabar jau skelbsim konkursą nuomai už simbolinį mokesť. Ir pasiūlė įmonė didesnį mokesť ir tiesiog gavo tas patalpas.“ (Inga)

Bendravimas ir bendradarbiavimas su valdžios institucijomis – viena iš temų, sukėlusį daugiausiai jausmų NVO vadovams. Tai galima paaiškinti ypač suaktyvėjusiu NVO sektoriaus dalyvavimu valstybės vykdomoje socialinėje politikoje per pastarąjį dešimtmetį. NVO sektorius buvo pakviestas prisijungti ir jam buvo deleguotos keletą viešųjų paslaugų (pvz., vaikų dienos centrų programos vykdymas; pagalba neįgaliesiems; pagalba nuo smurto šeimoje nukentėjusioms moterims; pagalba nuo smurto nukentėjusiems vaikams). Tarpusavio susikalbėjimas, pasitikėjimas vieni kitais ir bendras problemų sprendimas tapo ypač aktualus ir svarbus. NVO vadovai išskyrė keletą esminių valdžios institucijų atstovų elgesio bruožų, neigiamai veikiančių NVO plėtrą.

- *Apatiškumas ir abejingumas* – tai nesidomėjimas NVO veikla ir nežinojimas, ką veikia skirtingos NVO ir kaip jos gyvena.

„Kad jie (valdžios institucijų atstovai – aut. past.) tikrai iš esmės nesidomi, ką mes veikiam. Nesidomi ir nevertina. Ta prasme, jie vertina ekspertizę, kai jiems reikia, vat ministras pirmininkas nuleido raštą skubiai, nežinau, pavyzdžiui, suplanuokit akciją, atrakciją, vaiko paėmimas iš kur nors... Tai tada jie kviečiasi mus, tada reikia. Bet aš manau, tai yra tai, ko jiems reikia, kad atliktume užduotis. Bet, pvz., pasisodinti tuos pačius ministerijos klerkus, su kuriais jau šimtą metų mes bendraujam, ir jų paklaust, ką mes veikiam, tai jie nežinos. Nu jie žinos, ką nors abstrakčiai, bet jie nežinos nei apie mūsų programas, nei kam jos yra reikalingos, nei kokia čia yra esmė, ir todėl jie gali suskaičiuoti, kažkokius tai ten skaičius, statistikas, kurios yra visiškai absurdiškos ir tas labai liūdina. Labai liūdina.“ (Rimantė)

*„Tai mūsų bendradarbiavimo noras, kad jie suprastų turinį, nes tik pavieniai asmenys savivaldybėje supranta, ką mes darome, nes tai yra inovatyvesnės formos.“
(Nijolė)*

- *Nepasitikėjimas ir nuolatinė kontrolė.* Kaip teigė NVO vadovai, „nuolat jauti, kad turi būti dėkingas, kad „TAU“ duoda finansavimą“, bet dažnai pamirštama įvertinti organizaciją už jos atliekamą sunkų darbą. Nei vienos įstaigos vadovas neteigė, kad kontrolės neturėtų būti, tačiau jie mano, kad ji per daug griežta ir yra nuolat griežtinama toliau. Kai kurie NVO vadovai teigė, kad nepasitikėjimas ir kontrolė mažina NVO aktyvumą, stengiamasi neprieštarauti valstybės vykdomai politikai, nes tai gali turėti įtakos finansuojant organizaciją.

„Iš tikrųjų tai tas bendradarbiavimas yra toks, kai kur tenka ir nusileisti, kas yra labai blogai, bet iš tikrųjų savo tuos principus rodyti, tiesiog ne vietoj ir ne laiku, ir jie gali pakenkti tolimesniam... <...>. Tarkim, jeigu valstybė finansuoja mūsų projektą, tai diktuoja sąlygas. Ir jie jas diktuoja labai griežtai. Tai reikštų, kad mes savo dalyvavimu pritariam jų, tarkim, vaiko globos klausimais... mes ir pritariam jų politikai, nors iš principo mes nepritariam, t.y. ne visais klausimais. Jeigu nepritartume, tada jie mus visiškai išbrauktų iš projektų dalyvavimo, tada tenka lyg tai tokį laviravimą.“ (Andrius)

- *Panauda.* NVO vadovai nuolat jaučiasi „panaudojami“, kai jų reikia. Nors šią panaudą galima laikyti ir palankia proga kurti bendradarbiavimo ryšius su valdžios institucijomis, bet dažnai tai būna tik vienkartiniai susitikimai, renginiai, bet ne tęstinis darbas sprendžiant konkrečią socialinę problemą.

- *Kompetencijos stoka.* Šis kriterijus susijęs su pirmuoju, nes dažnai dėl įgūdžių stokos ir skirtingų socialinių grupių situacijos būna sunku susikalbėti su valdžios atstovais ir priimti svarbius sprendimus.

„Yra nemaloni patirtis daugiau kilusi iš tų dalykų, kada, nu vis tiek, kada valstybinių institucijų atstovai atstovauja ne ministerijos interesus, o savo, ar kažkieno. Kai susiasmenina ir pasisavina, tai, kas jiems nepriklauso. Kai sako, aš tau pinigų neduosiu, jums čia pinigų neduosiu. Tarsi dalintų savo. Neteisingumo tada ir viso ko. Aš galvoju, kad tai yra labai daug susiję su asmenybiniais žmonių dalykais, su asmeniškumais. Ne dėl to, kad tu patinki, nepatinki, ne apie tai kalba. Bet apie tai, kad tokių opinių, pamirštama, kad atstovauji valstybės instituciją ir tokio asmeniškumo. <...> nemalonus patirtys yra, kai susiduri su nekompetencija, tikrai su labai išsiskiriančia. Ir dar viena labai nemaloni patirtis – panauda.“ (Nomedą)

„Bet vyriausybinuose, ypatingai, institucijos, valstybinio lygmens, ypatingai ministerijose, nu jie tiesiog mus „prievartauja“ tiesiogine to žodžio prasme. Žinai, ta linija, ir vat čia yra teisingiausia. Ir labai gaila, kad čia nėra NVO tokios vieningos nuomonės, nes visi pagalvoja, ar čia karksėti, ar patylėti, nes galiu gauti didesnę palankumą, jeigu tylėsiu, ir gausiu daugiau pinigų. Čia baisus dalykas.“ (Andrius)

Kaip minėta anksčiau, valdžios institucijų bendradarbiavimo ryšiai su NVO sektoriumi pradėti kurti nuo 1992 m., nuo pirmųjų LRV nutarimų, reglamentuojančių NVO sektoriaus

įtraukimą į bendruomenei reikalingų paslaugų teikimą. Praėjus daugiau nei 20 metų NVO vadovai pastebi ir teigiamų pokyčių LRV veikloje. Galima teigti, kad abipusis bendradarbiavimas yra naudingas abiem pusėms, tačiau vis dar nėra aiškiai apibrėžtas abiejų pusių vaidmuo kuriant gerovės valstybę. Vyksta nuolatinė konfrontacija tarp viešojo, privačiojo ir NVO sektorių.

Kaip vieną iš gerųjų patirčių dirbant su valdžios institucijomis NVO vadovai įvardija NVO darbuotojų kompetencijų vertinimą. NVO darbuotojai pradėti kviešti į įvairias darbo grupes, svarstant naujus įstatymus ir koreguojant esamus, kreipiamasi į juos pagalbos, kai reikalinga ekspertinė pagalba „čia ir dabar“.

„Geroji patirtis, kad štai mus kviečia tikrai į visas įmanomas darbo grupes, kai reikia svarstyti pasiūlymus, dokumentus ir t. t. tai ta prasme, tiek savivaldybė, tiek vyriausybė yra tikrai pripažinusi tokio ekspertinio autoritetą. Tikrai žino, kad čia dirba profesionalai, ir kad bet kokių klausimų, nžn. sunkiais klausimais, aštriais klausimais, ten tikrai pasiklaus nuomonės. Na va kaip vakar, čia mes juos pasikviečiam, pristatėm leidinius įvairių žinybų atstovams ir jau šiandien sujudimas. Kiek bandėm prasimušti, kad tą vaiko teisių įstatymą pradėtų atidžiau galvoti. Tai dabar vat gavo žinių, kviečia pateikti pasiūlymus. Tai čia labai gerai. Labai didelis rezultatas sakyčiau. Tai čia yra geroji pusė.“ (Rimantė)

Nijolė pabrėžia, kad apskritai keičiasi valdžios institucijoms atstovaujančių specialistų supratimas apie NVO darbuotoją. Jeigu anksčiau (2007 m.) skirdavo pinigų įvairioms „caskėms“ nusipirkti, popieriui, saldainiams, vazoms, tačiau darbuotojo darbo užmokesčiui skirdavo labai mažai pinigų, tai dabar, anot Nijolės, požiūris pasikeitė, jie supranta, kad pirmiausiai reikalingas geras specialistas, o visa kita – jau papildomi atributai: „*Duokit mums pinigų žmogui išlaikyti, o žaisliukų mes jau patys nusipirksim*“.

NVO darbuotojas pradėtas vertinti kaip ekspertas, galintis prisidėti prie valstybės programų, ateities strateginių krypčių ir gairių, turinčių įtakos visuomenės socialinėms sistemoms, kūrimo.

„Su ministerija lygiai taip pat, įeinam į darbo grupes, dėl socialinių inovacijų, dėl ateinančių fondų programavimo ir pan. kviečia. Bet tas ėjimas labiau per tai, kad esi tam tikrų NVO guru ar senbuvių įvertintas kaip jaunas perspektyvus žmogus, kurie sugėbėjo kažką padaryti. Tiesiog rekomenduoja.“ (Inga)

„Yra tikrai malonių patirčių... pati pradžia bendradarbiavimo su ministerija tikrai buvo labai optimistiška. Nes mes buvom tik įsikūrę ir buvom pakviesti, ir išklaudyti ir labai atidžiai. Ir įvertinti ir pasinaudota, ir iš to prasidėjo netgi tie dienos centrai. Aš tikrai manau, kad mes ten padėjom tam tikrus pamatus tom idėjoms. Tai labai maloniai nuteikė ir padėjo.“ (Nomedą)

„<...> mes labai daug prisidėjome prie šeimos politikos. Viena mūsų darbuotoja dalyvauja Seimo taryboje apie socialinį darbą su šeimomis. Daug kartų pakvietė mus kaip organizaciją pasakyti savo nuomonę apie visus įvaikinimo klausimus, pvz., kai buvo reforma apie šeimynas, apie vaikus.“ (Eglė)

Tuo tarpu Gabija pasakoja, kad jie, kaip NVO, buvo įvertinti, išgirsti ir pakviesti tik tuomet, kai patys nesutikdami su naujai priimto įstatymo turiniu, garsiai ir aiškiai išreiškė nepasitenkinimą ir nepritarimą valdžios atstovams, rengusiems įstatymą.

„Anksčiau nebuvo (bendradarbiavimo su ministerija – aut. past.). Praktiškai bent jau mūsų dalyvavimas darbo grupėje prasidėjo nuo apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo, todėl, kad įstatymo pirmas variantas buvo visiškai šleivas ir kreivas, ir mes visos labai rėkėm. Nu tai kai rėkėm, tai tada tas rėkiančias pasikvietė į savo darbo grupę. O paskui jau taip kažkaip ir likom. Dabar jau ministerija kviečiasi ir į pasitarimus.“ (Gabija)

Galima teigti, kad NVO dalyvaudama miesto savivaldybių, ministerijų ar kitų institucijų suburtose koalicijose, darbo grupėse, tarybos posėdžiuose, komitetuose išlaiko, sustiprina ir plečia savo politinį vaidmenį formuojant valstybės socialinę politiką. NVO tampa aktyvesnėmis, drąsesnėmis atstovaujant ir ginant pažeidžiamiausių visuomenės narių teises, o tai padeda joms užtikrinti socialinės misijos įgyvendinimą.

Nijolė ir kitos NVO vadovės pastebėjo teigiamus pokyčius valstybės organizuojamų konkursų ir jų patvirtintų projektų finansavimo procese. Tik nuo 2011 m. viena iš valstybės vykdomų programų „Vaikų dienos centrų programa“ pakeitė projektų finansavimo tvarką nuo 1-erių kalendorinių metų iki 3-jų kalendorinių metų. 1-eri kalendoriniai metai reiškia, kad organizacija kiekvienais metais, dažniausiai sausio ar vasario mėnesiais (retais atvejais einamųjų metų lapkričio ar gruodžio mėnesiais) rengdavo projekto paraišką konkursui. Anksčiau konkurso rezultatai buvo skelbiami einamųjų metų kovo mėnesio pabaigoje – gegužės mėnesio pradžioje. Dėl egzistavusios tvarkos NVO turėdavo sustabdyti savo programos veiklą mažiausiai trims mėnesiams. Ir tai reikė, kad veiklos tęstinumas priklausys tik nuo NVO turimų papildomų resursų išlaikyti darbuotojus tą laikotarpį, kol nėra gautas finansavimas. Nuo 2013 m. beveik visos valstybės programos yra finansuojamos trims kalendoriniams metams.

„Su valstybinėm tai aš manau didėja pripažinimas, ir pati vyriausybė, ministerijos, jie keičia finansavimo logiką. Per pastaruosius tris metus jie keičia logiką, ir jie patys supranta, kad tie finansavimo metai yra nesąmonė. Dalis žmonių ten supranta, kad tai trukdo profesiniam tobulėjimui. Nes tu turi pastoviai atleisti žmones, ir žmonės susiranda kitą darbą. Ir jie dabar daro trijų metų ciklą. Prasidėjo vaikų dienos centrams, kad tu rašai paraišką trims metams, nebe metams, gale metų atsiskaitai, ir jei viskas gerai, tada tau pratęsia finansavimą. Čia jau geri pokyčiai.“ (Nijolė)

Buvo aptarti nevyriausybinų organizacijų sunkumai, kylantys bendraujant su valdžios institucijomis, tačiau nepaminėta, kokio bendradarbiavimo nevyriausybines organizacijos tikisi

iš valdžios institucijų. Toliau bus pateikiami NVO vadovų interviu ištraukos, atskleidžiančios jų lūkesčius²⁷.

Pirma, informantai išsakė poziciją, jog jiems yra svarbu, kad valdžia turėtų tam tikrą strategiją dėl NVO sektoriaus plėtros. Valdžios sektorius nėra apsisprendęs, ar jis nori remti ir palaikyti NVO sektorių, perleisdamas jam didesnę dalį savo funkcijų, ar visgi nori remti ir palaikyti viešąjį sektorių, t. y. valdžios institucijoms pavaldžias organizacijas.

„Pvz., turėjom šveicarų, tai mums nesvarbu, sako, mes norim suprasti žmones, kurie dirba ir tada mes pasitikėsime, ką jūs darot. Ta prasme, čia tikrai nėra jokio valstybinio požiūrio, jokio planavimo. Tas pats su „...“ (prevencinės programos pavadinimas – aut. past.). Pasaulio geriausia prevencinė programa, visas pasaulis ją žino. Nu mūsų, niekas nežino, kas tai yra. Nežino nei savivaldybė, nei ministerija, nei viena nei kita, ir joms neįdomu, nesvarbu kiek tu jiems kartų pasakysi. Nu gal žino „Gelbėkit vaikus“, nu ką jie daro. Nu gal gina vaikų teises. O kokie projektai, pavyzdžiui? Kas yra „Maltos ordinas“? Kažkokie seneliai, jie ten mėgsta su seneliais. Dar gerai, kad mėgtų ligonius. Tai vat aš manau, kad čia yra didžiausias lūdesys. Ir labai daug dėl to yra tokio perdegimo ir nusivylimo.“ (Rimantė)

Antra, informantai nori, kad jais pačiais ir jų vykdoma veikla būtų labiau pasitikima. Pasitikėjimas, anot informantų, tai abipusis tarimasis, idėjų svarstymas, diskusijos svarbiais klausimais, o ne tik formalus dalyvavimas arba pasyvus ignoravimas.

„Bendradarbiavimas būtų, jeigu tokio ir pasitikėjimo parodytų. Ir būtų diskutuojama, tariamasi, ne formaliai, kad tik pakelti ranką, nes taip reikia. Čia būtų tada demokratija, nes ir nevyriausybininkai dalyvavo. Bet jeigu tai būtų priimtos idėjos. Arba pasakytų tiesiai, žinokit jūsų idėja šiuo metu yra nepriimtina, arba valstybė yra nepajėgi dabar spręsti šito klausimo, atidėkim. Nes atsakymas „ne“ juk nieko nereikštų, bet jis būtų tiesus. Ne formaliai, bet tiesiog, kad tai būtų daugiau diskutuojama ir kalbama.“ (Nomedą)

Trečia, lygiavertis bendradarbiavimas ir jaučiamas įvertinimas, anot informantų, gali padėti spręsti svarbias visuomenėje esamas ir nuolat atsirandančias socialines problemas. NVO darbuotojai irgi atlieka tam tikrą darbą, už kurį turi būti atlyginama.

- NVO neturi būti prašytojas, jis turi būti lygiavertis partneris.

„Mėginimas panaudoti ir išnaudoti. Nebendradarbiauti ir dirbti, o panaudoti ir išnaudoti. Bet atrodo, va tą mes mėginam vis tiek kažkaip išsispręsti ir vis tiek pereinam labiau į bendradarbiavimo lygį, šviesdami ir padėdami susiprasti. Va šitas – panauda, kad jūs privalot. Nuvertinimas labai irgi. Nėra lygiavertiškumo santykių. Jūs čia TOKIE, vis prašote pinigėlių.“ (Nomedą)

- Abipusė, o ne vienakryptė nauda:

„Matai, valdžia jie turi kažkaip labiau tada apsispręsti remti NVO, arba palankias sąlygas padaryti nevyriausybininkams. Kai yra bendradarbiavimas visą laiką kyla klausimas, ką abi pusės duoda viena kitai. Jeigu NVO dirba su rizikos grupe, padėdam jiems, tada valdžia irgi turi pasakyti, gerai, ką mes gero duodam

²⁷ Daugiau informacijos apie lūkesčius, susijusius su abipusiu bendradarbiavimu, suteiktų valdžios institucijų atstovų interviu, tačiau šiame tyrime buvo apklausiami tik NVO vadovai, tad akcentuojami pastarųjų lūkesčiai.

nevyriausybininkams. O jeigu valdžia sako mes jums nieko gero negalim duoti. Tai tas bendradarbiavimas va toks ir gaunasi. O ten eiti pramušinėti kažką tai, laiko gaila, ir pastangų gaila.“ (Ingrida)

- Pasidalijimas idėjomis ir žiniomis.

„Yra supratimas, kad NVO teikia naudos, kuo gali prisidėti lyg ir supranta, bet to tokio iš kitos pusės supratimo, kad NVO irgi reikia, tai nėra. Nėra ir iš pačios savivaldybės supratimo, kad va turim partnerius, kurie yra kupini idėjų, kažkokių alternatyvų gali pasiūlyti. Ne tikrai, ne. Aišku negaliu absoliutinti, nes aš tikrai ne viską žinau. Bet iš tiek kiek tenka bendrauti, tai tikrai taip nėra.“ (Inga)

NVO vadovai sutinka, kad jų veikla dažnai yra chaotiška dėl nuolatinių finansavimo šaltinių paieškos, bet tai vienintelis būdas išlikti savarankiškoms ir finansiškai nepriklausomoms organizacijoms. Taigi susikalbėjimas su valdžios institucijomis ir bendros vizijos matymas yra labai svarbus motyvas NVO veikti ir būti aktyviai. Tuo tarpu valdžios institucijos yra biurokratinis aparatas, savo veiklos strategiją peržiūrintis kas ketveri metai, renkant naują Seimą. Informantai pokalbio metu įvardijo, kad „*su valdžios institucijomis nieko pastovaus nėra*“ (Aistė), „*ten eiti, įtikinėti, šiaip labai daug pastangų reikalaujantis dalykas <...> po kelių metų tie politikai pasikeičia*“ (Ingrida).

Bendradarbiavimas su verslo sektoriumi

Verslo sektorius – tai visuomenės dalyviai, iš kurių tiek valdžia, tiek NVO sektorius tikisi atsakomybės prisidedant prie visuomenės gerovės, kuriant darnią visuomenę. Verslo įmonės, savo veiklą vykdančios Lietuvoje, nenoriai į savo veiklą integruoja socialiai atsakingo verslo principus, nors įstatymine bazė ir yra palanki (t. y. priimta įstatymų, reglamentuojančių įmonių socialinę atsakomybę). Tarpsektorinis bendradarbiavimas yra vienas iš svarbiausių šiuolaikinės valstybės principų, užtikrinantis solidarumo ir papildomumo principų įgyvendinimą. Kaip sako viena iš informančių: „*Verslas irgi daug ką gali tau pasiūlyti ir kartais nori prisidėti prie gerų darbų*“ (Inga). Visi informantai vieningai tvirtino, kad verslo sektoriaus bendradarbiavimas su NVO yra labai svarbus ir esminis jų veikloje, tačiau nėra lengvai įgyvendinamas. Informantai pasidalijo skirtinga bendradarbiavimo su verslo įmonėmis patirtimi.

Apibendrinus informantų atsakymus galima išskirti tris NVO bendradarbiavimo su verslo įmonėmis būdus.

- *Kai verslo įmonė sutinka bendradarbiauti su NVO, bet neinvestuoja savo lėšų.*

Aistė pamini keletą atvejų, kai įmonės sutiko bendradarbiauti priimdamos socialinę atskirtį patiriančius asmenis į praktiką, arba sutikdavo priimti lektorių į savo įmonę, kuris paskaitytų darbuotojams paskaitą apie lyčių lygybę. Aistė priduria, kad įtikinti įmones bendradarbiauti tokio pobūdžio veiklose irgi nėra paprastas darbas. Nors įmonės neinvestuoja

papildomai savo lėšų, tačiau papildomų projektinių dokumentų pildymas joms atrodo kaip daug pastangų reikalaujantis ir jiems nereikalingas papildomas darbas.

- *Kai verslo įmonė, turinti savo idėją, pati kreipiasi į NVO, kad galėtų kartu su ja įgyvendinti projektą.*

Agnė, interviu metu paklausta apie bendradarbiavimą su verslo įmonėmis, atsakė, kad šiuo metu vyksta derybos su viena tarptautine verslo įmone, kuri pati juos susirado, išreikšdama norą finansuoti kurią nors veiklą, susijusią su vaikais. Ši NVO veikia jau daugiau kaip 10 metų, tačiau anksčiau nei viena verslo įmonė savarankiškai į juos nesikreipė. Milda papasakojo apie vieno iš savo partnerių bendradarbiavimo su verslo įmonėmis patirtį. *„Jų pastatas buvo prie tilto Vilniuje, ir jie laikas nuo laiko matydavo, kaip vis bando kažkas nusižudyti ir jie nusprendė, kad nori prisidėti prie telefoninės pagalbos programos“.*

- *Kai idėją turi NVO, ir ji kreipiasi į verslo įmonę, kad galėtų kartu su ja įgyvendinti projektą.*

Andrius teigia, kad nors jie aktyviai ir nebendradarbiauja su verslo įmonėmis, bet kartkartėmis prašo paramos idėjoms įgyvendinti. Andrius sako, kad bendraudamas su verslo įmonėmis jis dažniausiai prašo dviejų dalykų: pinigų arba panaudos (natūra). Anot Andriaus, svarbiausia ne pati pinigų suma, kurią pavyksta surinkti, bet visuomenei aktualaus klausimo sklaida ir visuomenės narių švietimas (pvz., rengiant stovyklą globojamiems vaikams verslininkų buvo prašoma iš dalies finansuoti šeimos, kurioje auga globojami vaikai, išlaidas, kad vaikai galėtų dalyvauti stovykloje).

Inga pasakojo, kad jai teko susidurti tik su tokiais verslininkais, kurie visuomet išklausė, domėjosi ir stengėsi padėti, kuo galėjo. Anot jos, *„tuo metu, kai buvo pinigėlių, tai vieni, ar kiti, tiesiog nemokamai duodavo, arba už simbolinį mokesį, kur tikrai jiems neatsipirkdavo, bet jiems buvo smagu palaikyti kažkokią iniciatyvą, apie kurią tu paskambini, papasakoji. Nei vienas nesakė, kokias čia nesąmones šnekate, kodėl mes turime jus remti. Paklausė, pažiūrėjo, pasiūlė, ką jie gali padaryti.“*

Ilgalaikius bendradarbiavimo partnerius (pvz., finansinė parama kiekvienais metais, tam tikros programos ar veiklos rėmimas) iš verslo sektoriaus turinčios NVO tvirtino, kad visus buvusius ir esamus bendradarbiavimo ryšius pavyko užmegzti tik asmeninių kontaktų dėka. Patys informantai svarsto, kad galbūt ir per mažai pastangų skyrė verslo įmonėms sudominti, tačiau kiek yra buvę bandymų, nėra pavykę. *„Labai pastebiu tą dalyką, kad vis dėlto pažįstami suvaidina lemiamą vaidmenį Lietuvoje“ (Gabija); „Kiek mes bandėm, tiesiog iš gatvės būti patrauklūs, tai niekada neįvyko“ (Rimantė).* Kaip Rimantė pasakoja, verslą pavyksta sudominti ir įtraukti į socialinę veiklą, jeigu tai naudinga tiek NVO, tiek verslo įmonei: *„Jie mums duoda*

pinigų, mes jiems galim duoti, ką nors kita“. Pavyzdžiui, lėšų paaukojusios įmonės darbuotojai yra mokomi tėvystės įgūdžių.

Informantai pateikė keletą gerųjų bendradarbiavimo su verslo įmonėmis pavyzdžių, tačiau kartu pažymėjo, kad Lietuvos įmonių socialinė atsakomybė yra kol kas tik teorinė sąvoka, neįtvirtinta praktikoje. Be abejojimo, sporto, meno ar kitų viešų renginių rėmimas yra populiarus Lietuvoje, tačiau tai, anot informantų, daugiau pasirinkimas dėl didesnių reklamos galimybių. Krepšinis dažnai remiamas verslo įmonių, nes jis Lietuvoje yra labai populiarus. Lietuviško kapitalo įmonės dar gerai nesupranta, kas yra socialinė atsakomybė, ir kaip jie galėtų prisidėti prie visuomenės socialinės gerovės kėlimo. Anot informantų, užsienio kapitalo įmonės aktyviau bendrauja ir ieško būdų, kuo galėtų padėti, paprastai jos neprašo, kad būtų paviešintos kaip remiančios tam tikrą idėją.

Lietuvoje vis dar vyrauja nuomonė, kad jei NVO reikalingas finansavimas, tai ji pati ir turi įtikinti verslo įmonę, kuo šiai naudinga prisidėti ir kodėl ji turėtų tai daryti. NVO vadovai sutinka su tuo, kad jie turi siūlyti idėjas ir bendradarbiavimo formas, tačiau tikisi, kad verslo įmonės pakeis savo nuomonę apie NVO ir pačios ieškos būdų, kaip bendradarbiauti, siekiant abipusės naudos, kokia ji bebūtų – materialiai ar nematerialiai.

Informantai išvardijo kelias pagrindines priežastis, galinčias trukdyti NVO ir verslo įmonėms bendradarbiauti tarpusavyje.

- Aistė mano, kad verslo sektoriaus atstovai turi mažai žinių apie NVO, todėl nenori su jomis gaišti laiko. Anot jos, dauguma įmonių mano, kad tai „*tuščias laiko gaišinimas*“. Nomedą mano, kad apskritai verslo pasaulis rimtai nežiūri į socialines problemas: „*tarsi to nebūtų, mums nereikia viso šito*“.

- Nors verslo aplinka ir nėra palanki NVO, verslas dažniausiai nežino, ką veikia NVO, tačiau interviu duomenys rodo, kad ir pačios NVO skiria per mažai laiko idėjai sukurti, išgryninti ir pristatyti. Verslo įmonės dažnai ignoruoja tik pinigų prašymus konkrečiai veiklai, nepristatant visos idėjos ir jos sklaidos. Ir Vaida, ir Ingrida, ir Nomedą pasakojo, kad tik įsteigus organizaciją, pačioje pradžioje, buvo dedama daug vilčių į verslo organizacijas, buvo tikima, kad jos padės. Bet susidūrusios su realybe nusivylė ir nusprendė, kad tai labai daug pastangų reikalaujanti veikla ir visiškai neefektyvi. „*Kažkada bandėm vieną kartą. Buvo tokia idėja, prieš Kalėdas. Parašom gal verslo įmonėms. Ne daug ten sugalvojom 15 laišku. Paremkite vaikų dienos centro Kalėdinį balių. Niekas neparėmė. Ai sakėm, tai tiek ir bendradarbiausim su tom verslo įmonėm.*“ (Ingrida).

- Dauguma informantų pabrėžė, kad jiems sunkiausia yra prašyti. Čia galima įžvelgti tą patį bendradarbiavimo modelį kaip ir bendradarbiaujant su valdžios institucijomis. NVO labai daug laiko investuoja savo socialinei veiklai vykdyti (pvz., teikti paslaugas), tačiau labai mažai

laiko skiria lobistinei veiklai. Lobistinė veikla NVO vadovams asocijuojasi su prašymu ir nuolankumu, bet ne su teisėtais veiksmais ginant tam tikros socialinės grupės interesus.

- Abipusis nežinojimas, kad bendradarbiavimas – tai ne tik rėmimas pinigais. Abipusiam bendradarbiavimui dažnai trūksta supratingumo, palaikymo ir idėjų: „*Nes juk nebūtinai gauti pinigais paramą. Yra kitų paramų. Sakykim, jeigu įsileidžia vaikus pasižiūrėti į įmonę, tai irgi yra parama. Jeigu skiria laiko, dėmesio, tai irgi yra parama. Galbūt mes naiviai tikėjomės, kad va rems iš nesupratingumo. Labai konkrečiai norėjosi gauti: „duokit mums, atskaičiuokit, o jau mes padirbėsime“.* Gal ir mūsų tokių klaidų padaryta“ (Nomeda). Nijolė, kalbėdama apie bendradarbiavimą su verslo įmonėmis, sako, kad galima nueiti paprašyti tapetų, ir tikrai jų duotų, tuo tarpu su pinigais tikrai yra sunkiau.

- Apribojimai finansų naudojimui. Vienas iš informantų paminėjo, kad verslo įmonė, su kuria ką tik pasirašė bendradarbiavimo sutartį, griežtai nurodė, kam gali būti skiriama parama. Parama gali būti naudojama tik organizuoti renginius, viešinti problemas, bet jokiū būdu negali būti finansuojamas personalo išlaikymas. Informantas pažymi, kad tokie griežti verslo įmonių apribojimai trukdo plėtoti veiklas. Anot jo, verslo įmonių reikalavimai griežtumu nenusileidžia ES ir kitų šalių fondų reikalavimams.

Remiantis interviu medžiaga galima teigti, kad tik dalis NVO turi užmezgusi ilgalaikius bendradarbiavimo ryšius su verslo įmonėmis, kita NVO dalis kol kas tik pasyviai ieško būdų, kaip užmegzti šiuos ryšius. Informantai Andrius, Rimantė ir Nomeda teigia, kad bendradarbiavimo ryšių su verslu pradžia galėtų būti abipusiški mainai. Andrius mano, kad NVO būtų didžiulis indėlis, jei verslo įmonių darbuotojai vieną dieną per metus sutiktų savanoriauti pasirinktose nevyriausybinėse organizacijose. Rimantė įsitikinusi, kad viena iš NVO paramos formų galėtų būti: „*pavyzdžiui, didelėje įmonėje, kažkoks kiekis žmonių sutinka, kad trys litai kiekvieną mėnesį nuo atlyginimo būtų nuskaičiuojami į tam tikrą sąskaitą. Tai yra didžiuliai pinigai.*“ Nomeda mano, kad pati pradžia galėtų būti verslo įmonių domėjimasis ir laiko skyrimas: „*pvz., sutikimas į savo įmonę pasikviesti vaikus ir supažindinti juos su profesija*“.

3.6 NVO veiklos pokyčiai atsiskaitant visuomenei

NVO atskaitomybės klausimas tapo aktualus nuo tada, kai NVO tapo profesionalizuotomis, turinčiomis galios ir įvairias paslaugas teikiančiomis institucijomis. Kaip ir kiekviena institucija, parduodanti savo paslaugas, NVO taip pat turi įvertinti savo teikiamų paslaugų poreikį ir kokybę. Įprastai iš NVO yra reikalaujama, kad ji vadovautųsi pelno neskirstymo principu ir atskaitų forma atsiskaitytų savo finansuotojams / rėmėjams (pvz.,

įvairių šalių paramos fondai, valstybė, kiti rėmėjai). Lietuvoje nėra sistemos, kuri leistų nustatyti, ar NVO kryptingai siekia savo misijos ir efektyviai naudoja gaunamus resursus.

Interviu medžiaga atskleidė, kad tik maža apklaustų NVO vadovų dalis supranta, jog NVO veiklos efektyvumo vertinimas, koks jis bebūtų, vidinis ar išorinis, yra būtinas. Didžioji dauguma NVO vadovų, paklausti apie atskaitomybę, iškart atsakydavo, kad visos būtinos formos, ataskaitos ir dokumentai yra užpildomi ir pateikiami kontroliuojančioms institucijoms laiku. Informantai minėjo, kad formalus NVO atsiskaitymas įvairiems paramos fondams ir valdžios institucijoms yra labai griežtai prižiūrimas ir kontroliuojamas (pvz., NVO kas 2 ar 3 mėnesius teikia veiklos ir finansines ataskaitas).

Paklausti apie atsiskaitymą visuomenei, NVO vadovai dažniausiai sutrikdavo („visuomenei niekada neatsiskaitau“) ir sakydavo, kad pagrindinis atsiskaitymas, tai įvairių ataskaitų pildymas toms institucijoms, kurios skiria finansinę paramą. Tik dalis apklaustų organizacijų aiškiai ir konkrečiai papasakojo, kokiais būdais visuomenei pristato save ir savo įvykdytas veiklas. Dalis organizacijų vykdo veiklas, kurias galima priskirti tam tikram atsiskaitymo visuomenei būdu, tačiau jų taip neįvardydavo, nes manė, kad tai „savaiame suprantama“. Dauguma informantų negalėjo įvardyti žodžiais, kaip jie atsiskaito visuomenei. Jie mano, kad visuomenė mato ir žino, ką jie veikia, nes jie labai daug skiria laiko veikloms atlikti, ir, jų nuomone, papildomai apie tai skelbti viešai nėra būtina. NVO nėra įpratusios, kad būtų vertinama jų vykdomos veiklos kokybė. Tačiau rėmėjams / finansuotojams, priešingai, kaip teigia Aistė, atsiskaitoma smulkiai, „iki eilutės“.

Pagrindinės priemonės, kurias naudoja informantai, viešindami save visuomenei: internetinis tinklapis, dalyvavimas konferencijose, paskaitose ir viešuose renginiuose, įvairių akcijų ir kampanijų organizavimas, leidinių publikavimas. Norėdama taikyti daugumą išvardytų priemonių, organizacija turi investuoti savo lėšas, o tai dažnai yra viena iš pagrindinių kliūčių, trukdanti organizacijoms tapti matomomis ir žinomomis. Matomumas ir žinomumas yra svarbi sudedamoji organizacijos pasitikėjimo dalis. Viešumoje matoma, girdima ir pripažįstama organizacija atrodo atviresnė, efektyviau dirbanti ir ja dėl šių priežasčių labiau pasitikima. Keli informantai pabrėžė, kad gero internetinio tinklapio išlaikymas yra gana brangus. Geras internetinis tinklapis – tai toks tinklapis, į kurį integruotos naujausios technologijos, kuris nuolat atnaujinamas ir prižiūrimas, viešinama informacija yra suredaguota ir patikrinta. Organizacijos pasirenka, ar joms yra aktualu investuoti į internetinio tinklapio atnaujinimą ir jo nuolatinę priežiūrą. Keli informantai paminėjo, kad jų organizacijų internetinės svetainės yra gana paprastos ir neinformatyvios, nes jie neturi tam pakankamai lėšų.

Žiniasklaida – tai dar viena sritis, kuri NVO kelia daug emocijų. Informantai minėjo, kad visuomet sutinka žurnalistams atsakyti į klausimus, dalija interviu, dalyvauja radijo laidose,

tačiau patiems prisikviesti žiniasklaidos atstovus yra sudėtinga. Dažniausiai NVO atstovai kalbinami, kai reikia atsakyti čia ir dabar arba kai įvyksta rezonansinis įvykis. Kaip Gabija sako, tai atskira sfera, su kuria reikia išmokti dirbti ir turėti tam daug laiko: „*Žiniasklaidoje stengiuosi dalyvauti ir bendradarbiauti kiek įmanoma, nors iš tikrųjų yra sunku, nes darbas su žiniasklaida būtų dar čia vienas sektorius, kurį nežinia iš kokių išteklių reiktų padaryti.*“ Socialinės problemos žiniasklaidai nėra aktualios, jeigu tai nėra konkretūs asmenys, žiniasklaida domisi personalijomis, kurias galima parodyti.

Dalyvavimas konferencijose, viešų paskaitų skaitymas, įvairių akcijų organizavimas – tai vienas iš būdų organizacijoms save pristatyti ir papasakoti apie savo veiklą. Konferencijos organizavimas kiekvienai organizacijai yra iššūkis, tačiau jas rengiant galima įvertinti organizacijos pajėgumus. Į konferenciją galima sukviesti visus suinteresuotus asmenis ir jiems pristatyti nuveiktus darbus.

Vienas iš informantų teigia, kad dalyvavimas konferencijoje ir kalbėjimas apie save – tai viena iš verslumo formų, kuri ne visiems yra priimtina. Anot Tomo, tai yra banalu ir neturi jokios svarbos: „*Aš eisiu ten, parėksiu kaip Lietuvoje nėra pinigų, remkite NVO sektorį... kas iš to*“. Tomas sutinka, kad jis nėra verslininkas ir jo asmeninės savybės yra kitokios, todėl jam neįjauku eiti, prisistatinėti ir kalbėti apie save, sakyti, kad jam reikia pagalbos.

Nors prieš konferencijas pasisakė tik vienas iš informantų, tačiau buvo ir daugiau tokių, kurie skeptiškai vertina veiklą pristatymą viešai, ir mano, kad įvairių ataskaitų pildymas yra geras ir pakankamas atsiskaitymo būdas, parodantis, ką organizacija nuveikė. Tai vėlgi parodo, kad NVO, teikiančios psichosocialines paslaugas, yra uždaresnės, nelinkusios savęs viešinti, bet kartu tikisi, kad jų geri darbai yra pastebimi ir vertinami apie tai neinformuojant visuomenės narių.

Informantai pripažino, kad jų organizacijų veikla yra labai griežtai prižiūrima iš finansinės pusės, tačiau jų veiklos kokybė nėra vertinama. Didžiausias trūkumas, anot informantų, kad valdžios institucijų darbuotojai nėra pakankamai kompetentingi įvertinti jų veiklos kokybę.

„Savivaldybėje žmonės nėra pakankamai kompetentingi, ministerijoje dažnai – irgi ne, bet yra pavienių asmenų ir aš visą laiką kai kalbu su ministerijomis keliu tą klausimą, kad reikia žmogaus, kuris nuskaitytų turinį, kuris suprastų, kas čia per programos. Žinai, kai būna programos pjaunasi. Finansų prasme esam kontroliuojami, ir čia bėdos nėra, o turinio prasme – tikrai skylė.“ (Nijolė)

„Valstybės tarnautojų kompetencija neatitinka visuomenės keliamų poreikių visuomenės gerovei kurti. Lietuva yra viena iš tokių valstybių, kur vėl ES šalių kontekste stovi apačioje, Lietuva iki šiol nėra ratifikavusi valstybės tarnautojų kompetencijos chartijos.“ (Beata)

Informantės Nomeda ir Rimantė taip pat pažymi, kad valstybės tarnybos darbuotojų abejingumas ir nekompetencija trukdo rezultatyviai bendradarbiauti ir susikalbėti. Dėl to dažnai kyla nesusipratimų, skundžiamasi neįvertinimu ir ieškoma kaltų.

Sunku kalbėti apie NVO teikiamų paslaugų (įgyvendinant valstybės finansuojamas programas) kokybę, nes pagrindinis šių paslaugų gavėjas-klientas, nėra tas asmuo, kuris galėtų reikšti nepasitenkinimą teikiama nemokama paslauga. NVO klientas, gaudamas nemokamą paslaugą, paprastai jos nevertina, nes tai dažniausiai būna paslauga per prievartą (asmenims iš socialinės rizikos šeimų). Kas kita pasakytina apie mokamą paslaugą – klientas pats ją renkasi ir įsigyja dėl to, kad jam ji reikalinga. NVO turi vienodai vertinti visas teikiamas paslaugas, tiek nemokamas, tiek mokamas, tad organizacijai labai svarbu pačiai įsivertinti savo veiklos kokybę. Informantė Nijolė sako, kad tai tikrai labai sudėtinga, nes „*kokiam versle, tai tu iškart gauni į kaktą, jei, sakykim, prastą prekę parduodi*“. Kokybiška veikla – tai vienas iš esminių kriterijų, sudarantis sąlygas NVO integruotis į rinką.

Vienas didžiausių minusų, kurį pripažino dauguma apklaustų NVO vadovų, tai metinių ataskaitų parengimas ir viešas publikavimas. Metinių ataskaitų publikavimas viešai, anot Ingos, užtikrina NVO skaidrumą. Andrius teigia, kad NVO turi būti atvira ir skelbti metines ataskaitas viešai: „*Tai ne pasigyrimui, bet tiesiog informavimui, kad tą padarėm, tą darom, to prašom, to norim*“. Su metine, viešai internete skelbiama ataskaita gali susipažinti visi, kas domisi organizacija ir jos vykdoma veikla. Veiklos ataskaitas apie įgyvendintus projektus, jų pasiektus rezultatus ir finansavimo šaltinius savo tinklapyje viešai skelbia visos organizacijos. Tačiau tik 8 iš 20 apklaustų organizacijų viešai publikuoja metines finansines ataskaitas (prieinama viešai organizacijos internetiniame tinklapyje). Organizacijos teisinosi, kad norint parengti ir parodyti išsamias metų finansines ataskaitas, tai užima labai daug laiko. Kelios organizacijos tik visai neseniai savo internetiniuose tinklapiuose pradėjo skelbti metų veiklos ir finansines ataskaitas.

Antras svarbus NVO akcentas, tai jos taryba / valdyba. Tik nedidelė dalis apklaustų NVO (5) turi tarybas / valdybas. Šios organizacijos akcentavo, kad tai jiems yra svarbu, nes taryba / valdyba yra kaip „informacijos ir korekcijos šaltinis“. Ji gali numatyti, palaikyti ir padėti nenuklysti siekiant nusimatytos vizijos.

Kalbėdami apie gyventojų pajamų mokesčio 2 proc. skyrimą, informantai išsakė daug nusivylimo. Informantai teigia, kad gyventojų pajamų mokesčio skiriama 2 proc. parama jų organizacijos biudžete sudaro labai mažą dalį. Kai kurios organizacijos net nemato prasmės skirti laiko ir investicijų, kad paskatintų gyventojus skirti šias lėšas jiems. Anot jų, šias lėšas dažniausiai susirenka gyvūnų globos namai, maistą dalinančios organizacijos, darželiai, mokyklos ir poliklinikos.

Kai kurie informantai pabrėžė, kad visuomet skelbia ataskaitą, kam skiria gautus gyventojų pajamų mokesčio 2 proc., tačiau visuomet jaučia žmonių spaudimą: „*Tie du nelemti procentai man jau čia stovi...<...> Pamatau žmogaus klausimą, kad čia milijonus aš tau skiriu, ir čia kur tu...“ (Andrius). Aistė pajuokavo sakydama, kad „jeigu ta visuomenė mus remtų, mes daugiau atsiskaitytume“.*

Trys organizacijos tyrimo metu nebuvo gavusios jokio papildomo finansavimo iš valstybės ar kitų fondų (t. y. veiklą vykdė tik savo lėšomis). Taigi, anot jų, nėra finansavimo, nėra ir atsiskaitymo. Įsipareigojimo kažkam atsiskaityti nebelieka. Tačiau visos trys organizacijos turi savo internetinius tinklapius, kur skelbia informaciją apie save ir vykdomą veiklą. Vienas iš informantų buvo labai kategoriškas ir teigė, kad atsiskaitymas visuomenei nėra reikalingas, nes neaišku, ar jai to reikia. Anot jo, daug kas priklauso ir nuo organizacijos veiklos pobūdžio. Informantė mano, kad niekas nepasikeis, jeigu, pavyzdžiui, gyvūnų globos įstaiga paviešins informaciją apie save. Anot jos, tai daugiau rinkodaros priemonė, bet ne atskaitomybės būdas. Informantės nuomone, atsiskaitymas – tai atskaitos pildymas, kurioje matyti, kiek ir kam organizacija išleido pinigų.

Viena iš NVO pajamas generuojančių veiklų yra mokymų organizavimas skirtingoms tikslinėms grupėms: vaikams, tėvams ir specialistams. Mokymų organizavimas vaikams ir tėvams nėra taip griežtai reguliuojamas valstybinių institucijų kaip specialistų mokymas. Mokymai specialistams turi būti akredituoti tam tikrose institucijose, priklausomai nuo specialisto, kuris dalyvauja mokymuose, įgyto išsilavinimo (pedagogas, socialinis darbuotojas, psichologas, gydytojas ar valstybės tarnautojas). Akredituoti mokymai garantuoja, kad specialistams, išklausiusiems akredituotus mokymus, bus užskaitomos kvalifikacijos tobulinimo valandos. Įvairių mokymų organizavimas ir vykdymas, kaip viena iš pajamas generuojančių veiklų, nėra įprasta veikla NVO. Tam, kad organizacijos darbuotojai gebėtų parengti programą ir ją akredituoti, būtinas atitinkamas darbuotojo pasirengimas, išsilavinimas ir įgyta patirtis. Darbuotojas, dirbantis NVO, dažnai turi gebėti vienu metu dirbti keletą skirtingų veiklų. Išsamiau apie NVO darbuotoją – 3.8 skyriuje.

3.7 Konkurencingumas NVO sektoriaus viduje ir išorėje

NVO integracija į rinką, išsaugant savo misiją, organizacijai kelia įvairių sunkumų. NVO socialinės misijos ir verslumo derinimas padeda organizacijai sustiprinti save finansiškai ir tapti savarankiškesne, tačiau kartu organizacija, atsidūrusi bendroje paslaugų rinkoje, tampa tik viena iš daugelio, teikiančių paslaugas. NVO tampa rinkos dalyve, turinčia nuolat stebėti rinką,

įvertinti jos galimybes ir galimą riziką, ieškančią savo nišos ir išskirtinumo. Interviu duomenys parodė, kad NVO patiria ne tik vidinę, bet ir išorinę konkurenciją.

Vidinė konkurencija

Vidinę konkurenciją lemia riboti valstybės ištekliai ir suinteresuotų paslaugų teikėjų gausa. Vidinės konkurencijos dalyviai – tai viešasis ir nevyriausybinis sektoriai, teikiantys paslaugas socialinėje, švietimo ir sveikatos srityse. Statistiniai duomenys ir atlikti tyrimai Lietuvoje rodo, kad tik maža NVO dalis derina socialinę, ekonominę ir politinę veiklas. Pagrindinis ir vienintelis finansavimo šaltinis išlieka valstybė ir kiti įvairūs fondai. 2014 m. Lietuvoje buvo įregistruota daugiau nei 26 000 ne pelno siekiančių subjektų (viešųjų įstaigų, asociacijų, visuomeninių organizacijų, labdaros ir paramos fondų). Statistiniai duomenys neparodo, ar šių organizacijų steigėjai yra privatūs asmenys, privatūs juridiniai asmenys ar savivaldybės / valstybės įstaigos, tad negalima identifikuoti, kiek organizacijų yra įsteigę privatūs asmenys ar asmenų grupės. Visos šios organizacijos kartu su viešajam sektoriui priskirtinomis organizacijomis konkuruoja tarpusavyje dėl tų pačių ribotų išteklių, skirtų gyventojų socialinės apsaugos, švietimo ir sveikatos gerovei užtikrinti.

Valstybės išteklių ribotumas, ir su tuo susijusi didelė vidinė konkurencija, yra viena iš priežasčių, trukdančių nevyriausybinėms organizacijoms ginti savo pozicijas visuomenei aktualiais klausimais. Informantė Rimantė pasakojo, kad „*visą laiką yra dilema, tai labai pakerta tokią laisvą judėjimą, nes galimybes gauti lėšas yra labai ribotos*“. Anot informantės Rimantės, finansinė nepriklausomybė yra labai svarbi, nes tuomet „*gali žymiai daugiau akis padraskyti*“. Informantai minėjo, kad susipykimas su ministerija reiškia, kad tu negausi finansavimo, arba tau bus gerokai sumažintas finansavimas. Informantai pateikė keletą pavyzdžių ir pasakojo atsitikimus, kuomet buvo nukentėjusios kelios nevyriausybinės organizacijos, tačiau dėl anonimiškumo šie atvejai nebus aprašomi.

Informantas Andrius pasakoja, kad išteklių ribotumas ir vidinė konkurencija silpnina NVO sektorių. Žinojimas, kad visi yra „maitinami“ iš to paties biudžeto, supriešina organizacijas. Andrius šią situaciją įvardija kaip vieną iš NVO naikinimo įrankių. Tarpusavio konkurencija NVO sektoriuje stabdo bendradarbiavimo plėtrą. Organizacijos vietoj bendradarbiavimo ir susivienijimo viena su kita konkuruoja: „*Jeigu mes susitartume, mes galėtume lyg ir padiktuoti valstybei kažkokias sąlygas, kad tą pačią problemą aktyvinti. Tai toj vietoj, jie (NVO – aut. past.) labai pasiskaičiuoja, ar čia kritikuoti, ar gauti daugiau pinigų*“ (Andrius). Anot Andriaus, valstybė dirba pagal numatytą programą ir turi aiškias kryptis, ir jį mano, kad tai teisingiausia kryptis. Andrius piktinasi, kad NVO, nenorėdamos gadintis gerų santykių, neprieštarauja numatyta programos kryptčiai, nors ir nepritaria jai. NVO, prieš

išreikšdamos nepalankią nuomonę ministerijai, dar pagalvoja, ar tai neturės įtakos finansuojant jų veiklas. Andrių papildo Gabija, kuri sako, kad įvairių pasitarimų ministerijoje organizavimas, kuomet dalyvauja daug organizacijų, praranda prasmę, nes susitinka tarpusavyje dėl tų pačių išteklių konkuruojančios ir skirtingoms ideologijoms atstovaujančios organizacijos.

Kad organizacijos tarpusavyje konkuruoja, nebendradarbiauja ir nepalaiko viena kitos, patvirtina Eglės ir Gabijos citatos: „*Su kuriais mes bendradarbiaujame? Ne – nepastebiu konkurencijos. Gal truputį aš jaučiu konkurenciją su kitais, kurie nebendradarbiauja su mumis. Aišku, kai tu žinai, kad kitas laimėjo projektą, tau skauda, bet tai nėra... nes iš tikrųjų tai yra darbas visiems, darbo užtenka visiems. Aišku, yra kartais požiūriai kitokie ir t. t.*“ (Eglė); „*Sunku bendradarbiauti, nes vis tiek tai yra maži ištekliai ir tie patys ištekliai*“ (Gabija).

Arši konkurencija NVO sektoriuje yra ir dėl to, kad ne pelno sektoriaus organizacijų koncentracija didžiuosiuose miestuose yra per didelė, o mažuosiuose miestuose – per maža. Paslaugų prieinamumo atokiose vietovėse užtikrinimas yra vienas iš Lietuvos valstybės programų pagrindinių prioritetų. Šis kriterijus skatina didžiųjų miestų ne pelno sektoriaus organizacijas bendradarbiauti su mažesnių miestų organizacijomis ir kartu plėsti psichosocialinių paslaugų prieinamumą gyventojams.

Informantė Milda klausia, kas gali nuspręsti, per daug, ar per mažai yra organizacijų Kaune? „*Čia kaip ir su universitetais, akivaizdu, kad jų per daug Lietuvai, bet ką su jais daryti*“. Milda pasakoja, kad NVO tarpusavyje konkuruoja žiniomis ir informacija. Organizacija, sužinojusi apie tam tikrą programą ar įstatymo nišą, nesidalija įgyta informacija su kitomis organizacijomis. Informacija ir žinios tampa viena iš priemonių, lemiančių sėkmingą organizacijos veikimą. Milda mano, kad nevyriausybinių organizacijų konkurencija tampa panaši į verslo įmonių konkurenciją – „*Aš galvoju, gal ir versle tas pats, nes verslas gi nėra toksai skaidrus ir sąžiningas. <...> kas pirmas sužino, tas ir laimi*“. Anot Mildos, yra labai svarbu tvirtai laikytis savo nuomonės ir įrodyti savo vertę, nors tai ir kainuoja labai daug jėgų, tačiau jei to nepadarysi, organizacija gali netekti valstybės finansavimo.

Informantė Lėja patvirtina Mildos išsakytą poziciją, kad organizacijos tarpusavyje konkuruoja žinių lygyje. Organizacija, teikdama projektą finansavimui, turi pasiūlyti pakankamai inovatyvią ir gerą idėją, kad ji būtų atrinkta ir paremta, nes tik taip, ant Lėjos, gali išgyventi.

Viešojo sektoriaus organizacijas galima įvardyti ne tik konkurentais, bet ir, anot Andriaus, vartotojais. Jiems yra naudinga, kad NVO sektoriaus organizacijos dirba su jų klientais, tačiau jos pačios labai mažai skiria dėmesio naujoms programoms, susitikimams, pasitarimams. Dauguma viešojo sektoriaus atstovų mano, kad NVO sektorius privalo teikti paslaugas jų tikslinėms grupėms, nes už tai gauna valstybės finansavimą. Tačiau dauguma

informantų teigė, kad jie tikisi iš viešojo sektoriaus organizacijų daugiau bendradarbiavimo ir noro ieškoti sprendimų.

Anot Rimantės, sveika konkurencija yra naudinga pačiai organizacijai. Sveika konkurencija yra tuomet, kai atranka vyksta remiantis tam tikrais kriterijais, o ne dėl to, kad tu kažkam patinki, ar nepatinki. Konkurencija leidžia atsirasti naujoms, reikalingoms paslaugoms, gerėja jų kokybė. Rimantė mano, kad gerai dirbančių organizacijų yra tiesiog per mažai, todėl NVO auga lėtai ir netobulėja. Rimantė pabrėžia, kad Lietuvoje nėra normalios konkurencijos, į kurią įsitraukusi organizacija galėtų įvertinti savo pajėgumus, jaustųsi pastebėta ir įvertinta. Dauguma informantų norėtų, kad konkursai ar viešieji pirkimai „reikštų tai, ką jie reiškia“, nes dabar jie yra nusivylę valstybės organizuojamais programų / projektų / paslaugų konkursais. Nenuostabu, kad dauguma NVO yra nusivylusios organizuojamais konkursais, nes finansavimą projektams įgyvendinti (finansuojamiems iš ES, Norvegijos ir kitų šalių fondų) paprastai laimi 10–30 organizacijų (visos Lietuvos mastu)²⁸. Priklausomai nuo ES finansavimo priemonių, kitų fondų ir kvietimų skaičiaus, galima suskaičiuoti, kiek organizacijų yra gavusios finansavimą. 2007–2013 m. ES struktūrinės paramos laikotarpiu Žmoniškųjų išteklių plėtros programoje buvo numatytas nevyriausybinių organizacijų dalyvavimas 18 priemonių. Įgyvendinant šias priemones buvo finansuota apie 230 organizacijų projektų. Per metus vidutiniškai 32 organizacijų parengtiems projektams buvo skirtas finansavimas. Tačiau finansavimas šiose priemonėse buvo skiriamas ne tik nevyriausybiniams organizacijoms, bet ir viešojo bei privačiojo sektoriaus organizacijoms.

Informantė Nomeda teigia, kad konkurencija yra savaime suprantamas dalykas, nes mes gyvename konkurencingoje visuomenėje. Tačiau, kaip ir minėjo informantė Rimantė, konkurencija yra sveikas bruožas, kol nėra kenkiama ir trukdoma. Nomeda pažymi, kad vis dažniau jai tenka susidurti su konkurencija tarp nevyriausybinių organizacijų, kuomet kitos organizacijos konkuruoja mėgindamos nuvertinti kitos organizacijos darbą, patirtį ar specialistus.

Apibendrinant galima teigti, kad informantai pastebi augančią vidinę konkurenciją. Didėjanti konkurencija skatina NVO sektoriaus organizacijas naudoti įvairias priemones įvaizdžiui įtvirtinti ir socialinei galiai sustiprinti. Dažnai NVO taiko verslo sektoriui artimesnes strategijas: nesidalijimas informacija; kito silpnųjų pusių afišavimas; nebendravimas tarpusavyje. Visa tai didina nepasitikėjimą ne tik NVO sektoriaus viduje, bet ir tarp verslo ir valdžios sektoriaus institucijų.

²⁸ Vidutiniškai tiek nevyriausybinių organizacijų gauna finansavimą parengtam projektui vienu kvietimu. Dažniausiai per metus būna nuo 1 iki 3 kvietimų.

Išorinė konkurencija

Kaip minėta anksčiau, NVO, derindamos socialinę, ekonominę ir politinę veiklas, patiria ir išorinę konkurenciją. Išorinę konkurenciją, kitaip nei vidinę konkurenciją, lemia pati rinka ir jos dalyviai. NVO sektorius Lietuvoje tik pradeda ieškoti savo nišos rinkoje, kurioje jau ilgą laiką pagrindinę poziciją yra užėmęs pelno sektorius. Informantų nuomonės dėl rinkos perpildymo skyrėsi, priklausomai nuo tikslinės grupės, su kuria jie dirba. Organizacijos, dirbančios su vaikais, šeimomis ir suaugusiaisiais, teigė, kad rinka nėra perpildyta ir vietos visiems užtenka, svarbiausia, anot jų, pasiūlyti bendruomenei reikalingą ir kokybišką paslaugą. Anot Andriaus, „*tų vartotojų ir tų veiklų yra n plius k*“.

Su moterimis dirbančios organizacijos teigė, kad tai įmanoma, bet labai sudėtinga, nes jų tikslinė grupė dažniausiai pati negali įsigyti paslaugų. Kelios organizacijos yra bandžiusios parduoti paslaugą, bet joms tai nepavyko, nes tiesiog pritrūko laiko ir jėgų idėjai išplėtoti. Tačiau šios organizacijos visgi pabrėžė, kad psichosocialinių paslaugų teikėjų yra tiesiog per daug, todėl jiems ir nepavyksta sėkmingai integruotis į rinką.

Jeigu vidinę konkurenciją galime daugiau susieti su informacija ir žiniomis, tai išorinę konkurenciją – su infrastruktūra ir prekės / paslaugos kokybe. Pavyzdžiui, klientas, pageidaujantis psichologo paslaugos, gali rinktis tarp kelių organizacijų, atstovaujančių skirtingiems sektoriams. Informantai pabrėžė, kad dažniausiai paslaugos ieškantis klientas nesidomi, ar tai viešojo sektoriaus, ar nevyriausybinė organizacija, jam svarbiausia kokybiška paslauga. Tačiau situacija yra daug sudėtingesnė, nes rinkdamasis paslaugą, klientas įvertina visą paslaugos komplektą (t. y. vieta, aptarnavimas, privažiavimas, atsiliepinimai, kokybė). Klientas, mokėdamas už paslaugą, tikisi, kad aplinka yra sutvarkyta, yra geras privažiavimas, jį priims ir aptarnaus kokybiškai ir profesionaliai.

NVO jaučia nuolatinę baimę, kaip bus toliau, nes aplinka, kurioje dirba NVO, yra pati savaime labai nestabili. Viskas nuolat keičiasi ir juda. Visuomenės ir vertybių kaita keičia žmonių poreikius, į tai turi reaguoti ir NVO. NVO turi būti visuomet pasiruošusi aktyviai veikti ir spręsti iškilusias problemas, iš anksto numatyti grėsmes ir pasiūlyti išeitis. Kaip teigia informantė Nomeda, „*nėra taip labai paprasta, tik atsisėdai ir dirbi, ir viskas, ir nieko čia daugiau. Atsiranda vis naujų iššūkių, atrodo nespėsi. Viskas keičiasi. Atrodo, šiuo metu prioritetas yra įvairios kampanijos, pasisakančios už žmogaus teises, toleranciją ir kiti aukštesnieji žmogaus poreikiai. O mes vis tiek dar užsiimame baziniais dalykais, sprendžiam problemas, teikdami paslaugas. Ir tada neaišku, kuria linkme mes judame. Ir tada yra labai nesaugu.*“

Informantė Nomeda, kalbėdama apie NVO dalyvavimą rinkoje, teigia, kad rinka nėra perpildyta, jeigu organizacija nori teikti kvalifikuotas paslaugas. Nors realybėje atrodytų, kad

yra gausybė organizacijų, siūlančių įvairias socialines, švietimo ir sveikatos paslaugas, tačiau kokybiškų paslaugų teikėjų nėra daug. Informantė pripažįsta, kad kai kuriose srityse, gal ir per daug organizacijų, kurios dubliuoja tas pačias paslaugas, bet tai yra kiekvieno galimybė pasirinkti, kokią veiklą plėtoti. Informantė šią situaciją iliustruoja pavyzdžiu: „*Buvo laikas, kai kioskus statė, dabar psichosocialines paslaugas vysto. Bet kas, bet kaip*“. Paminima ir tokia praktika, kuomet valstybė skiria lėšų viešojo sektoriaus organizacijų infrastruktūrai vystyti, statomi nauji ir rekonstruojami seni pastatai, tačiau nėra apgalvojama, kas bus daroma vėliau, kaip prisikviesti darbuotojus, kaip juos išlaikyti, kokią veiklą vykdyti.

Dalis organizacijų, kurios atlikto tyrimo metu nevykdė jokių projektų, minėjo, kad jos dalyvauja konkursuose, tačiau dėl didelės konkurencijos joms nepavyksta laimėti projektų finansavimo.

„Kad vis tiek yra pakankamai didelis skaičius įstaigų dirbančių šitoje srityje ir susidaro konkurencija, ir kitos įstaigos turi didesnių pajėgumų ir projektus parašyti ir visa kita. Kaip ir sakiau, mes esam labai mažiukai. Pastaruoju metu mes tų projektų nelaimėjome, bet visą laiką žvalgomės ir ieškome.“ (Agnė)

„Konkurencija labai didelė. Iš daug dalykų jaučiasi. Mes, pvz., kai įsteigėm savo organizaciją, tai mes savo direktoriams net kurį laiką nesakėm, nes žinojom, kad jie galbūt be galo pyktų dėl to. Kaip va tarkim buvom savivaldybėje pokalbyje projektą pristatyti savo. Tai taip kritiškai kitų NVO atstovai kritikuoja iki tokių smulkmenų. Na aš matau, kad jie nesidžiaugia, jog mes esam. Jie pyksta turbūt dėl to, kodėl jiems mažiau davė, dėl to, kad aš esu.“ (Tomas)

Šios interviu citatos iliustruoja Lietuvoje susidariusią situaciją, kuomet nevyriausybinės organizacijos yra priešinamos tarpusavyje dėl ribotų valstybės išteklių. Ir visuomet keliamas klausimas, kurioms NVO turėtų būti teikiama pirmenybė skiriant finansavimą? Į kokius kriterijus turi atsižvelgti valstybė, skirdama finansavimą? Interviu duomenys leidžia išskirti dvi priešingas stovyklas. Vieni tvirtina, kad daugiau finansavimo reikia skirti „silpnoms“, ką tik įsisteigusioms organizacijoms, kurios nėra įsitvirtinusios ir joms trūksta paramos bei pripažinimo. Kita pusė teigia, kad finansai turi būti dalijami tolygiai tiek „silpnoms“, tiek „stiprioms“ organizacijoms. Organizacijos yra stiprios ir pajėgios, nes jos išsikovojo „savo vietą po saule“ ir jas svarbu palaikyti ir toliau. Parama nėra neišsenkantis šaltinis, tad svarbu remti ir palaikyti kuo daugiau organizacijų, kurios stengiasi ir įrodo patikimumą ir profesionalumą savo vykdoma veikla. Kriterijų, pagal kuriuos būtų vertinama NVO veikla ir efektyvumas, apsibrėžimas tampa ypač aktualus.

Informantas Tomas pažymi, kad tarp organizacijų vyrauja tokia priešprieša, kad netgi darbuotojai bijo prisipažinti, kad dirba kitose organizacijoje, vykdančiose panašią veiklą. Tomas prisiminė, kad su draugais įsteigęs organizaciją bijojo apie tai pasakyti savo darbdaviams.

Nevyriausybines organizacijas, derindamos socialinę, ekonominę ir politinę veiklas tarpusavyje, susiduria su dilema, kaip nenukrypti nuo savo misijos, tačiau kartu užsitikrinti stabilų finansavimą. Apibendrinant galima teigti, kad nevyriausybines organizacijas, teikdamos tą pačią paslaugą, kaip ir kitos organizacijos (viešasis ir verslo sektorius), konkuruoja tarpusavyje dėl nevienodos išėitinės pozicijos: pradinis kapitalas, patalpos, kvalifikuoti specialistai.

3.8. NVO darbuotojo požymiai ir identitetas

Informantų buvo klausiama, kokių gebėjimų reikia turėti darbuotojui, kad gebėtų dirbti NVO, derinančioje socialinę misiją ir verslumą. Svarbu pabrėžti, kad NVO, kurios jau daugiau nei keletą metų derina socialinę misiją ir verslumą, vadovai aiškiau, konkrečiau ir išsamiau įvardijo, koks yra NVO darbuotojas, nei tų NVO, kurios tik planuoja ar visai neseniai pradėjo derinti socialinę misiją ir verslumą, vadovai.

Apibendrinant NVO (daugiau nei keletą metų derinančių socialinę misiją ir verslumą) vadovų atsakymus galima išskirti keturis pagrindinius NVO darbuotojo bruožus.

- **Identifikacija su organizacija.** Anot informantų, ypač svarbu, kad atėjęs naujas darbuotojas suprastų, jog jis ateina dirbti į ne pelno siekiančią organizaciją, atliekančią tam tikrą socialinę misiją. Darbas NVO – tai darbas komandoje, kur kiekvienas darbuotojas yra atsakingas už organizacijos sėkmę. NVO negali dirbti darbuotojas, kuris mano, kad jo vaidmuo yra, pavyzdžiui, tik dirbti su žmonėmis. Reikia suprasti, kad čia atsakomybių laukas prasiplečia ir toks žmogus kartu su visais tampa atsakingas už visos NVO veiklą.

„Ir turbūt, va šita tai labai aiškiai žinau, yra turbūt tokio supratimo, kas yra būtent socialinė misija. Nes mes esam turėję žmonių, kurie ateina į gerą darbo vietą, į gerą kolektyvą, ir sakykim, beveik gerą atlyginimą, ir jie nemano, kad tai nuo jų priklauso kaip nors. Ir tas yra neįmanoma. Negali vienas žmogus užtikrinti, kad 10 žmonių gautų atlyginimus. Čia kitaip funkcionuoja. Čia yra kitaip negu verslas. Čia visi turi būti kažkaip atsakingi už tai, kad surastum projektą, kad projektą įgyvendintum, kad lokatoriai būtų įjungti, kur tie projektai, kaip ten vyksta, kad orumo turėtum, kad tavo paslauga kainuoja, kad suprastum kažkokią prasmę irgi, kad nesijaustum parduodantis kažką.“ (Rimantė)

„Socialinio teisingumo jausmas. Vis tiek labai svarbu, ar žmogui rūpi tos idėjos. Be šito neįmanoma mūsų įstaigoje dirbti.“ (Nomedą)

- **Lojalumas organizacijai.** Identifikacija su organizacija ir lojalumas jai yra susiję reiškiniai. Pagrindinis NVO tikslas yra socialinės misijos vykdymas, ne pelno siekimas. NVO darbuotojas turi nuolat galvoti ir mąstyti, kaip kiekvienas veiksmas gali prisidėti prie socialinės misijos įgyvendinimo. NVO vadovai nuolat susiduria su lojalumo organizacijai problema. Atvejai, kai darbuotojai, gavę naudingesnį darbo pasiūlymą, pereina į kitą organizaciją, nėra reti. Tad organizacijų vadovai yra ypač atidūs rinkdamiesi darbuotojus, kurie prieis prie organizacijos žinių ir idėjų „šulinio“. Tai ypač aktualu NVO sektoriui, kadangi jame, priešingai nei verslo sektoriuje, nėra griežtos informacijos ar idėjų autorystės apsaugos.

„Mes esam ne pinigų vedami, o misijos vedami, ir tada ateina pinigai. Ir tas manau yra labai svarbu.“ (Rimantė)

„Nevyriausybines dvasios ir motyvacijos, nes šitam darbe truputį reikia būti crazy, kad galėtum tą darbą dirbti, nes ne visada čia atsiperka ir dažnai turi daryti daug daug daug darbų, kurie iš viso gal niekad neatsipirks, bet po to kažkada kažkur kažkas atsitinka, kažkas ateina, ar kažkas pasitiki, kažką pasiūlo. Bet ne visą laiką tie darbuotojai yra ant tiek motyvuoti, kad jie taip užsidegę dirbtų ir dirbtų. Tai yra sudėtinga, ypač, kai yra jaunos mamos su mažais vaikais ir pan.“ (Aistė)

- **Holistinis matymas.** Informantai teigė, kad NVO darbuotojo kritinis mąstymas yra esminis bruožas, leidžiantis darbuotojui įsitvirtinti NVO. Darbuotojas turi gebėti matyti ne tik žmogų, kuris ateina pagalbos, bet ir jo aplinką, kurioje jis gyvena.

„Turi visą laiką būti dėmesys, stebėsena tam, kas vyksta bendruomenėje. Nes, jeigu yra aktyvus dalyvavimas bendruomenėje ir pajutimas ir pamatymas klientų poreikių, tai jau yra tas gebėjimas įmatyti, stebėti.“ (Nomedą)

„Metaforą panaudokim. Parduotuvė, su daugybe produktų, kur tau tiesiog reikia nueiti, žinoti, kad toje lentynoje yra vienas dalykas, kitoje – kitas. Ir išsiimti to, ko tau reikia. Tas ir yra, yra labai daug galimybių. Yra labai daug NVO, yra žmonių su kažkokiais tai poreikiais. Visa mus supanti aplinka yra galimybė, tiesiog reikia žinoti, kaip viena, kita, trečia institucija veikia, ir nueiti pasiimti tau, ko reikia iš kiekvienos institucijos. Vienur nueiti į mokymus, kitur pasiūlyti, su trečiu žmogum pabendrauti, ir nuo to viskas ir prasideda. Tiesiog reikia matyti pasaulį ir galimybes. Jeigu tu matai tas galimybes, tai tu viską ir susirenki. Ir aišku loginio mąstymo, tai kaip tu gali kombinuoti. Tai lego, kaip gali dėti tuos visus dalykus, kaip susidės.“ (Inga)

Informantė Inga teigia, kad NVO darbuotojui reikalingų gebėjimų padeda išugdyti ankstyvas savanoriavimas (pvz., dar besimokant mokykloje) ir įsitraukimas į visuomeninę veiklą. Anot Ingos, dalyvavimas visuomeninėje veikloje ugdo asmens kritinį mąstymą, padeda pasaulį ir tave supančią aplinką suvokti kaip galimybes.

- **Kantrybė ir nuolatinis darbas.** Darbas NVO – tai daug kantrybės reikalaujanti veikla. Informantai teigia, kad ne tik vadovas, bet ir darbuotojai turi suprasti, kad dalyvavimas projektinėje veikloje, tai ne tik laimėjimai, bet ir pralaimėjimai. Informantai pastebi, kad naujai ateinantys darbuotojai perima vartotojiškos visuomenės bruožus, nuolat skuba, reikalauja visko iš karto.

„Tu turi susivokti, kad turi įdėti darbo, nes labai daug yra žmonių, kurie žino kaip padaryti, bet jie tiesiog nedaro. Tai tiesiog reikia pradėti daryti. Ir suvokti, kad tai nepavyks iš karto. Vieni susidūrė su pirmais, antrais, ir trečiais trukdžiais tiesiog nusivilia, paima ir išeina. Jeigu tu tęsi toliau, tai trukdis yra natūrali dalis, problemos su kuria tu susiduri, be jų, jokia kita veikla neis. Ir tu turi būti pasirėngęs, kad jų bus. Bet jeigu tu nuolat nemeti savo kelio ir eini, tai tu gali viską pasiekti. Tiesiog reikia darbo, ir suvokti, kad tu dabar investuoji, ir vėliau tu gausi grąžą. Kitaip tariant, jeigu neekonominiu terminu, tiesiog reikia įdirbio. Nieko nėra iš karto, reikia dirbti. O kartais žmonės galvoja, kad viskas turi būti iš karto.“ (Inga)

NVO, derinančių socialinę misiją ir verslumą, vadovai paminėjo ir kitus NVO darbuotojo gebėjimus, kurie yra svarbūs, dirbant NVO sektoriuje: ekonominis mąstymas, lankstumas ir orumo jausmas. Ekonominis mąstymas yra svarbus tuomet, kai darbuotojas viename asmenyje turi atlikti keletą vaidmenų. Anot informantės Rimantės, neužtenka, kad darbuotojas yra įgijęs socialinio darbuotojo ar psichologo išsilavinimą, jis turi turėti ir ekonomikos bei vadybos žinių. NVO darbuotojas turi išmanyti bendrus ekonomikos veikimo principus: pasiūlą, paklausą, kainų vertės apskaičiavimą. Lankstumas – tai dar vienas bruožas, kuris parodo darbuotojo gebėjimą prisitaikyti ir išlikti nuolatinės kaitos situacijoje. NVO sektorius Lietuvoje išgyvena esminius pokyčius, tad ypač svarbu, kad darbuotojas būtų lankstus keičiantis socialinėms ir ekonominėms sąlygoms. Orumas – tai sąvoka, kuri retai vartojama NVO sektoriuje, nes šiam sektoriui atstovaujanti organizacijos yra įpratusios nuolankiai priimti tai, ką joms skiria valstybė, nes bet koks prieštaravimas ar nepasitenkinimo išsakymas gali reikšti finansavimo problemas. Orumo sąvoką įvardijo tik du informantai, tačiau netiesiogiai apie jį kalbėjo ir kiti pašnekovai. Informantės Ingrida, Nomedą ir Rimantė minėjo, kad šiuo metu NVO atliekamas darbas ir rezultatai nėra vertinami, nes tai atrodo savaime suprantama: *„Jauti vertę to, ką tu darai. Ir vertinti tai. Ir sakyti, kad tai yra mūsų išskirtinis produktas, ir niekas kitas to neturi, ir tikrai mes esam vertingi“* (Rimantė). Darbuotojų orumą NVO vadovai stengiasi sužadinti šiomis priemonėmis: tinkamų patalpų įsigijimas ar nuoma, darbuotojų kvalifikacijos kėlimas, pastovus darbo užmokestis. NVO vadovai stengiasi ieškoti tokių patalpų, kurios būtų jaukios ne tik pas juos ateinantiems žmonėms, bet ir patiems darbuotojams.

Informantė Beata pasakojo, kad jų NVO organizuoja konkursą, kuomet yra renkamas geriausias darbuotojas, „*tas, kuris charizmatiškiausias, tas, kuris visą „dūšią“ atiduoda, kuriam tikrai yra ne tas pats*“, kuriam įstaiga apmoka pasirinktas tolimesnes studijas (pvz., bakalauro, magistro ar podiplomines studijas). Tačiau šis darbuotojas įsipareigoja įstaigoje išdirbti trejus metus.

Anot informantų, NVO darbuotojai išsiskiria ir savo atliekamų vaidmenų gausa. Darbuotojas visuomet turi būti pasiruošęs atlikti tai, ko reikėjo jau vakar. Informantai mano, kad darbuotojui, dirbusiam NVO, o vėliau išėjusiam į kitą sektorių, gali būti labai nuobodu. NVO sektoriuje įprasta juokauti, „*o kuo norime būti šiandien: socialine darbuotoja, valytoja, psichologe ar buhalterė?*“ (Rimantė). Informantai pripažino, kad NVO darbuotojus galima laikyti savo srities ekspertais, nes jie ne tik žino, kaip gyventi, kad išgyventum, bet ir kaip padėti kitiems žmonėms. Informantas Andrius pritaria, jog kai kuriuos NVO darbuotojus galima laikyti ekspertais, tačiau jokia būdu NVO dirbantį žmogus savaime negali būti laikomas ekspertu.

Išsakyti NVO darbuotojų bruožai ir gebėjimai paskatino mane, kaip tyrėją, pasidomėti ir darbuotojų atrankos tvarka. Didžioji dauguma informantų pabrėžė, kad darbuotojas į jų įstaigą patenka pradėjęs savanoriauti arba atlikdamas studijų praktiką. O vėliau tiesiog lieka dirbti. Informantė Ingrida pasakojo, kad savanorystė – tai puiki proga pamatyti žmogų, kaip jis dirba, kaip bendrauja su aplinkiniais. Informantai minėjo, kad pirma svarbu pažinti žmogų, nes visgi tai yra ta sritis, kurioje dirbama su žmogumi tiesiogiai. Nekokybiškas darbuotojo darbas gali sumenkinti įstaigos vardą ir padidinti nepasitikėjimą įstaigos veikla.

„Šiaip žmogų priimti... aš nežinau, jis konsultuos mano vardu. Supranti... o kai jis asistentas, aš prižiūriu jo darbą, aš matau jo santykius su žmonėmis, ir aš tą žmogų po truputį pažįstu. Todėl visą laiką atėjimas į mūsų organizaciją yra per savanoriavimą. Nebent jau labai žinai tą žmogų ir pažįsti.“ (Ingrida)

„Didžioji dauguma tai ateina pas mus, todėl, kad ką nors čia veikia. Ir turbūt visos psichologės, kurios čia dirba, yra pas mus atlikę praktiką. Tiesiog atėjo universiteto praktikos atlikti. Turbūt visos yra savanoriavę pas mus, ta prasme, iš gatvės.“ (Rimantė)

Informantė Rimantė pasakojo, kad yra buvęs toks atvejis, kai greitai buvo reikalingas darbuotojas ir, atlikus tam tikrą atranką, jis buvo iškart priimtas į darbą. Tai, anot informantės, buvo pamoka, nes negali taip iškart priimti žmogaus, nes paskui susiduri su problema, kaip jį atleisti, jei jis nėra tinkamas darbuotojas.

Informantė Beata pasidalijo testu, kurį duoda visiems, ketinantiems įsidarbinti jos atstovaujamoje įstaigoje: „*Reikia, kad per 3 min. parašytų 30 gerų savybių apie save. Jeigu*

neparašo, neįsidarbina. Nes jeigu savęs žmogus nemyli, kaip jis gali mylėti kitą. Negali, neįmanoma.“

Informantė Eglė pasakoja, kad atsirinkdama darbuotoją ji pirmiausiai išsiaiškina, ar darbuotojo požiūris į žmogų sutampa su organizacijos požiūriu. Eglė pateikė pavyzdį: *„Pavyzdžiui, mes esame už šeimą. Aš nesu netolerantiška. Bet jeigu ateina žmogus, kuriam šeima nėra vertybė, tai tikrai jis negalėtų dirbti pas mus, nors man ir patiktų, kaip jis mąsto, bet jis negalėtų, jeigu šeima jam nėra vertybė, o mums tai yra pagrindas. Jeigu jis negalvoja, kad šeima yra vertybė, kaip jisai gali dirbti.“*

Antra, informantų buvo klausama, su kokiais iššūkiais susiduria NVO vadovai, stengdamiesi išlaikyti darbuotojų motyvaciją dirbti NVO sektoriuje. Informantų atsakymai pasiskirstė į dvi grupes: vieni NVO vadovai tvirtina, kad darbuotojai turi susitaikyti su tuo, kad ne visuomet atliekamas darbas atsiperka (*„dažnai turi daryti daug daug darbų, kurie iš viso gal niekada neatsiperks“*). Aistė mano, kad į NVO sektorių ateina dirbti ar savanoriauti labai daug jaunų, entuziastingų ir motyvuotų žmonių, tačiau ši veikla jiems yra tik pradinis etapas. Įgiję patirties ir žinių šie jauni žmonės išeina dirbti kitur, nes NVO sektoriuje mokamas atlyginimas netenkina jų poreikių. Kiti NVO vadovai tvirtina, kad NVO darbuotojai turi jausti ir matyti, kad jų darbas yra įvertinamas ir atitinkamai už jį yra atlyginama. NVO darbuotojas turi išlikti orus, dirbdamas savo darbą.

Kai kurie informantai pabrėžė, kad pagrindinė problema, su kuria jie susiduria, motyvuodami savo darbuotojus dirbti NVO sektoriuje – jų noras kurti ir ieškoti naujų galimybių. Dauguma darbuotojų yra įpratę, kad jiems būtų paskirtas konkretus darbas, kurį jie atliktų. Tačiau NVO sektorius tuo ir išsiskiria, kad darbo pobūdis keičiasi priklausomai nuo susiklosčiusios situacijos (pvz., vykdomo projekto, klientų paklausos, krizinės situacijos). Kiekvienas darbuotojas nori būti atsakingas už konkretų jam paskirtą darbą ir jo metu atliekamas funkcijas. Informantė Gabija teigia, kad *„darbuotojai, ypatingai psichologai, nori „gatavos“ darbo vietos, kad ta darbo vieta būtų užtikrinta ir atlyginimas laiku, kad klientai patys ateitų ir nereiktų jų ieškotis <...> tuomet iš tokių darbuotojų dar ir verslumą vystyti yra labai sunku“*.

Informantė Ingrida, mano, kad darbuotojai yra tik darbuotojai ir jų atsakomybė yra ribota, o už organizacijos sėkmingą ir efektyvų veikimą bei plėtrą atsakingas jos vadovas ir / ar steigėjai. Anot Ingridos, kuriančių žmonių nėra daug, didesniajai daliai žmonių patinka tik prisidėti prie kūrimo.

Informantas Andrius mano, kad darbuotojus NVO sektoriui reikia pradėti ruošti jau mokykloje, į ugdymo sistemą integravus savanorišką (socialinę) veiklą ir / ar praktiką. Savanoriška (socialinė) veikla ir / ar praktika leistų moksleiviams ugdyti šiuo įgūdžius: kritinio

mąstymo, lyderystės, atsakingumo ir verslumo. Kalbėdamas apie verslumą ir lyderystę Andrius prisipažino, kad pats nesijaučia stiprus šioje srityje ir tai yra silpnoji jo vieta, kurioje norėtų tobulėti.

Trečia, informantų buvo klausama, kodėl jie patys asmeniškai dirba NVO sektoriuje, kas juos atvedė ir laiko čia. Juk Lietuvoje atliktų tyrimų išvadose teigiama, kad NVO kaip institucija susiduria su daugybe iššūkių (finansinių, žmogiškųjų ir laiko išteklių stoka), kuriuos tenka įveikti tiek NVO vadovui, tiek NVO dirbantiems. Interviu medžiaga leidžia išskirti pagrindinius NVO sektoriaus bruožus, kurie paskatino informantus ateiti į NVO sektorių ir jame likti.

Laisvė ir galimybė inicijuoti pokyčius. Šį bruožą įvardijo dauguma NVO vadovų. Daugumai informantų laisvė – tai noras būti nepriklausomu, turėti galimybę įgyvendinti savo idėjas, pačiam spręsti ir inicijuoti pokyčius visuomenėje. Kiti informantai laisvę įvardijo kaip galimybę pačiam sudaryti ir priklausomai nuo situacijos keisti darbo grafiką.

Informantė Nijolė tiki, kad žmogus gali pats kurti pasaulį, tokį, kokį jis nori turėti. Anot Nijolės, jos pažįstami, dirbantys viešajame sektoriuje, jai nuolat sako, kad ji nieko nepakeis, tačiau ji nepasiduoda visuomenėje vyraujančiam pesimizmui ir apatijai, ir mano, kad inicijuoti pokyčius ji gali, nors tai ir nėra lengvai įgyvendinama.

„Jeigu mes norim sąžiningumo, mes jį galime turėti, jeigu mes norim skaidrumo, mes jį galime turėti. Jeigu norime žmogiško bendravimo, mes jį galime susikurti. Jeigu aš noriu kokybiškos paslaugos, aš galiu ją sukurti. Tai, iš tikrųjų, yra labai didelis įgalinimo jausmas. Nors mes esam labai maži, nestabilūs, bet aš jaučiuosi labai svarbi ir įgali daryti įvairius dalykus. Aš esu tas žmogus, kur man nepatinka būti pasyviai. Aš nesėdžiu ir nesiskundžiu, kad Lietuva vis tiek „šūdas“ ir nieko čia nepakeisi.“ (Nijolė)

Informantė Agnė pasakojo, kad ji lygiagrečiai dirbo ir viešajame, ir NVO sektoriuje. Ir ją labiausiai NVO sektoriuje patraukė tai, kad ji galės įgyvendinti idėjas, kurias pati, o ne kažkas iš viršaus, sugalvos. Taip pat, anot Agnės, patiko ir tai, kad buvo galima patiems stebėti bendruomenę ir įvertinti, kokios paslaugos jai būtinos ir reikalingos.

„Tiesiog norėjosi su tom problemomis, su kuriomis dirbome, dirbti nenuleistai iš viršaus, bet taip kaip mums atrodo būtų geriausia,“ (Agnė)

„Mane sugundė tai tikrai kažkokia laisvė ir galimybė, kad mes gausim lėšas ir galėsime daryti tai, ką mes manom reikia daryt. Ir turbūt tas, na aš sunkiau įsivaizduoju, kad man kas nors labai čia aiškina, ką aš turiu daryt.“ (Rimantė)

Informantei Lėjai taip pat, kaip ir Agnei, vienas iš stipriausių motyvų dirbti NVO sektoriuje yra galimybė pačiai įgyvendinti savo idėjas: „Tu pats jauti poreikį, kuris yra visuomenėje, tu pats gali formuluoti idėją, kokią tu nori įgyvendinti, kaip tu norėtum, kad ta

visuomenė keistūsi. Ir jeigu tu savo idėją išdėstai ant popieriaus ir gauni finansavimą idėjai įgyvendinti, tai praktiškai darbas tampa hobiu. Tai visgi yra tam tikra laisvė, dirbant nevyriausybinėje organizacijoje.“

Informantė Vita mano, kad darbas NVO yra didelė privilegija, nes laisvė spręsti ir įgyvendinti savo idėjas yra ne kiekvienam duota. Darbas NVO leidžia būti nepriklausomam, būti „pačiu sau šeimininku“ ir neatsiskaitinėti už savo idėjų įgyvendinimą. Informantė Ingrida pritaria teigdama, kad buvimas šeimininku leidžia laisviau kvėpuoti.

Informantė Nomedą pasakojo, kad darbas NVO ją traukia tuo, kad čia pavyksta užmegzti tiesioginį ryšį su žmogumi. Nomedą mano, kad NVO tuo ir patraukli, kad čia padedi žmogui ne tik turimomis priemonėmis, bet ir ieškai naujų būdų ir galimybių, darydama įtaką permainingoms visuomenėje.

Informantė Gabija pasakojo, kad darbas NVO sektoriuje jai leidžia išreikšti save ir nevaržyti savo minčių, su kuriomis dalis visuomenės gali ir nesutikti: „Jeigu aš išeičiau į biudžetinę, tai aš turbūt jau turėčiau labai prilaikyti savo liežuvį ir savo idėjas, turėčiau derintis su įstaigos strategija, ar tai priimtina, ar nepriimtina.“

Kalbant apie darbo grafiką, kai kuriems informantams yra ypač svarbu, kad NVO sektorius sudaro galimybes turėti laisvą darbo grafiką, ko kiti, viešasis ir privatusis sektoriai, retai gali suteikti. Galimybė į darbą ateiti pasirinktu, bet ne nustatytu grafiku, sakykim, nuo 8 iki 17 val., pasiimti atostogas, kada tau patogiu, yra vertinama kaip didelis NVO sektoriaus plusas. Tačiau informantai pabrėžia, kad su lanksčiu darbo grafiku suteikiamas ir įpareigojimas, kad, kai bus reikalinga, dirbti gali tekti ir 12, ir 16 valandų per dieną.

Apibendrinant galima teigti, kad NVO vadovai nėra konformistai, jie siekia inicijuoti pokyčius visuomenėje, įgalinant tuos, kurie neturi galios. NVO vadovą charakterizuoja viena ypatybė – jis tiki, kad galima inicijuoti teigiamus pokyčius visuomenėje ir pasiekti permainingų, ir tai stengiasi įgyvendinti savo veiksmais.

Kūrybiškumas ir dinamiškumas. Kūrybiškumas būdingas bet kuriai tobulėti siekiančiai organizacijai. Tačiau, anot informantų, kūrybiškumas yra nuolatinė veikla, be kurios neįsivaizduojamas darbas NVO. Lėšų paieška, pasitikėjimo NVO kaip institucija stoka, bendradarbiavimo sunkumai skatina nevyriausybines organizacijas kasdien spręsti, ieškoti naujų kelių, o tai reikalauja kūrybiškumo.

„Sudėtinga, bet įdomu. Aš tikrai nepakeisčiau savo darbo į ministerijos, ten kur yra popieriai ir visa kita. Mūsų yra labai kūrybingas darbas, tikrai. Yra santykis su žmonėmis. Grynas ir tikras. Ne tik paslaugos, kaip duoti paslaugą ar pinigų. Vis tiek yra labai įdomu. <...> O po to, mano kaip direktorės funkcija, reikia ieškoti, kurti... Tikrai nėra monotoniškas. Visada atsitinka kažkas, labai dinamiškas darbas. Niekada nesustoji ieškoti, ką daryti iš naujo, kokį kelią rasti ir t. t.“ (Eglė)

*„Tai yra įdomu, tai yra kūrybiška, tai yra tai, ko žmogui reikia, ne tai, ką tu gali.“
(Nomeda)*

Dauguma NVO vadovų pabrėžė, kad jiems patinka dirbti NVO sektoriuje, nes čia nuolat viskas keičiasi. NVO nuolat ieško naujų būdų, kaip jai išgyventi, kad galėtų tęsti socialinės ir/ar politinės veiklos įgyvendinimą.

„Nevyriausybinių turi savo tokią aurą. Čia nėra darbas monotoniškas, jis vis tiek, kiekvienas projektas turi kažką naujo kito, kitokios veiklos, aišku, panašūs jie, bet vis tiek kažkas kito.“ (Ilona)

Informantai sutinka, kad dinamiškumas – tai ne tik veiklos pliusas, bet ir didžiulis iššūkis. Nuolatiniai pokyčiai ir rutinos nebuvimas kelia žmonėms stresą ir verčia nuolat būti pasirošusiems prisitaikyti prie besikeičiančių sąlygų ir nuolat stebėti visuomenėje vykstančius pokyčius, kad būtų laiku imtasi priemonių socialinėms problemoms išvengti, neleisti joms įsisenėti. Tai, anot informantės Nomedos, skatina visą laiką mokytis ir judėti, nesustoti vietoje, kaupti naujas žinias.

Prasmingumas. Informantams svarbu, kad jų darbas būtų prasmingas. Informantės Ingos nuomone, *„prasmė ateina su veikla, kuri daro pokytį visuomenėje, atneša teigiamą pokytį“*. Nevyriausybinių organizacijos yra būtent tos institucijos, kurios atneša pokyčius visuomenėje.

„NVO ideali vieta dėl dviejų dalykų: prasmė ir galimybė būti kažkuo nepriklausomu, būti sarginiu šunim ir veikti inovatyviai, veikti dėl to, jog tu tikrai žinai, jog darai pokytį“ (Inga)

„Aš norėjau daryti dalykus, kurie man atrodė svarbūs. Ir šita forma man suteikė galimybę.“ (Rimantė)

„Patinka kažką daryti naudingo. Kažką keisti gyvenime.“ (Aistė)

Komandiškumas. NVO sektorius – tai komanda, grupė žmonių. Informantai akcentavo, kad ypač svarbu, jog dirbdamas NVO sektoriuje tu nesijaustum vienas. Anot Nomedos, biudžetinėje įstaigoje dažnai susitinka skirtingų įsitikinimų žmonės, jie tiesiog dirba savo darbą, o komandinio darbo trūksta. Tuo tarpu, NVO sektoriuje yra ypač svarbi komanda ir komandinis darbas. Versle, anot Aistės, žmogus irgi yra *“labai vienišas, nėra tokio įdomaus rato žmonių aplinkui“*.

50 ir vyresnio amžiaus informantai pasakojo, kad laikais, kuomet jie pradėjo dirbti (apie 1985 m.), nebuvo jokių nevyriausybinių organizacijų ir niekas nežinojo, kas tai per darinys. Norėjosi kažką daryti naudingo ir prasmingo.

Informantai, pasakodami apie darbą NVO sektoriuje, paminėjo ir keletą neigiamų aspektų, susijusių su darbu NVO sektoriuje. *Pirma*, tai neužtikrintumas ir nesaugumas. Anot Ilonos, jeigu dirbi valstybinėje įmonėje, tai darbą faktiškai turi iki gyvenimo pabaigos. Kita vertus, NVO sektoriuje niekada nesi tikras, ar po vienerių metų įstaiga dar veiks: „*Čia turi apie tai galvoti vos ne kiekvieną dieną, ką parašyti naujo, iš kur gauti finansavimą, arba kaip ir iš kur užsidirbti, tai turi dirbti kaip versle, nuolat suktis*“. Informantė Inga teigia, kad nors valstybiniame sektoriuje ir saugiau, tačiau ten trūksta prasmės ir dinamiskumo: „*Ten yra darbas dėl darbo*“.

Antra, tai atgalinio ryšio nebuvimas. Tikslinė grupė, su kuria dirba NVO, dažniausiai nėra tie asmenys, kuriems pagalba buvo teikiama jiems paprašius. Pavyzdžiui, atvyksta žmonės su Vaiko teisių apsaugos skyriaus ar socialinių paslaugų centro išduotais siuntimais, ir jie nesijaučia dėkingi už jiems peršamą pagalbą. Anot Mildos, „*socialinėje srityje ir tokiam darbe sunku sulaukti tos apčiuopiamos grąžos*“.

3.9. Informantų samprata apie NVO, vykdančią pajamas generuojančias veiklas

Posovietiniu laikotarpiu NVO sektorius Lietuvoje labai intensyviai formavosi ir plėtėsi, todėl neišvengiamai susidūrė su sunkumais ieškant savo vaidmens visuomenėje. Pastarąjį dešimtmetį galime įvardinti NVO atgimimo laikotarpiu, kuomet jų skaičius nuolat augo. Kiekvienais metais įsisteigdavo vis daugiau nevyriausybinių, ne pelno siekiančių organizacijų. Kai kurios iš jų pradėjo vykdyti ekonominę veiklą, teikė mokamas psichosocialines paslaugas. Tačiau dažnesnis NVO sąvokos vartojimas ir žinomumas kartu sukėlė sąmyšį ir netikrumą, kas iš tikrųjų yra NVO ir kokią funkciją ji atlieka visuomenėje. Informantai pabrėžė, kad NVO sąvokos neapibrėžtumas jiems sukelia daug prieštaravimų, kai kalbama apie pilietinės visuomenės sampratą ir apie pačių NVO vaidmenį. Informantai yra nusivylę visuomenėje vyraujančiu požiūriu į juos, kaip į valstybės lėšų eikvotojus, ir iškelia daugybę problemų, susijusių su NVO vaidmeniu ir jų atliekamomis funkcijomis. Informantų atsakymus galima išskirstyti į tris grupes: platusis visuomenės požiūris (gyventojai, verslo įmonės ir kitos institucijos), pagrindinio bendradarbiavimo partnerio (vadžios institucijų) požiūris ir pačių apklaustųjų organizacijos vadovų refleksija apie NVO situaciją Lietuvoje.

Visuomenė, anot informantų, į NVO instituciją žvelgia apatiškai, dažnai neigiamai. Kai tik pradėjo kurtis ir steigtis įvairios NVO, atsirado galimybė gauti finansavimą iš įvairių fondų, žiniasklaidoje tapo matomos ir girdimos įvairios „akcijos ir atrakcijos“, žmonės buvo įtarūs ir

ėmė nepasitikėti šiomis organizacijomis. „Tarkim prieš 7 ar 10 metų, žmonės iš viso žiūrėjo į tą nevyriausybinių sektorių, jiems buvo neaišku, kas čia tokio. Dabar, kai patapo viešosiomis įstaigomis, žmonėms truputį aiškiau pasidarė, kas yra tos paslaugos. Nors, tarkim, kas su tuo nesusidūrę ir nežino, kaip tai atrodo, tai, tarkim, pasakymas, kad mes esam finansuojami iš projektinės veiklos, na, žmonės sako, jūs čia imat mokėtojų pinigus, suvalgot, ir ką jūs ten darot.“ (Lėja).

Prisimindami praeitį kiti informantai pasakojo, kad veiklos pradžioje steigėjai tikėjo, jog visuomenė ir bendruomenė supras jų siekius ir tikslus, prisidės prie jų įgyvendinimo, bus aktyvūs kartu sprenddami kylančius sunkumus, tačiau neįvertino politinės, socialinės ir kultūrinės aplinkos, darančios įtaką NVO veikimui.

„<...> Buvo laikas, kai tikrai bandėm, labai tikėjom savo idėjomis. Ir ėjom paramos prašyti dienos centrui, renginiams. Ir labai dažnai buvo uždarytos durys. Ir labai yra juokinga, kai, pavyzdžiui, po kokių metų tos durys atsidaro vien dėl to, kad radai kažkokį pažįstamą, tas rekomendavo tam, tas tam ar dar kažkam. Ir aš atsimenu, kai buvau atėjęs ale iš kažkokios nevyriausybinių ir labai tas skaudu, kai tu per save net perlipi. Labai sunku, kai ateini ir žiūri, kad atėjai vos ne išmaldos prašyti. Arba plausi ten pinigus pasiėmęs. Žudo toks požiūris. Ir kaip paskui jau ateini po kokių metų ir tave priima, kavą ten ant stalo deda, vis tiek širdyje aš žinau, kad aš prieš metus stovėjau prie to stalo ir ten net nesutiko skirti laiko pasikalbėti. Tokie dalykai užmuša. Juo labiau, kad toks vaizdas, kad sau einu. Ne sau. Tai yra mes, mūsų Lietuvos vaikai. Tai aš skaitau yra mūsų bendras reikalas. Ir kai, sakau, nueini ir įsivaizduoja, kad tai yra mano reikalas ir aš atėjau išmaldos prašyti. Tai žudo toks požiūris. Mano kiemas, už jo nieko nėra.“ (Vaida)

Anot informantų, visuomenėje vis dar gajį nuomonė, kad NVO tik naudoja mokėtojų pinigus, bet nevykdo savo misijos ir neprisideda prie visuomenės gerovės kėlimo. Informantų nuomone, gyventojai ir verslininkai yra įsitikinę, kad dauguma NVO yra susikūrusios tik tam, kad įsisavintų ES projektų finansavimą, bet šalia nemato daugybės nevyriausybinių organizacijų, kurios yra įsikūrusios tam, kad tenkintų socialiai pažeidžiamų visuomenės grupių poreikius ir padėtų gyventojams išvengti socialinės atskirties. Nenuostabu, kad NVO organizacijas visuomenė vertina nepatikliai, juo labiau kad NVO veiklos rezultatų viešinimas irgi nėra pakankamas, be to, tik nedidelė dalis jų švenčia daugiau nei 10 metų veiklos jubiliejų. Tai patvirtina 2012 m. „Vilmorus“ atliktos Lietuvos gyventojų reprezentatyvios apklausos „Nevyriausybinių organizacijų žinomumas ir savanoriška veikla“ duomenys: tik nedidelei daliai gyventojų teko asmeniškai susidurti su NVO (teikiant labdarą (8 proc.) arba dalyvaujant NVO renginiuose (8 proc.)); 43 proc. gyventojų mano, kad NVO yra pasyvios, 34 proc. – NVO neturi autoriteto visuomenėje, ir 29 proc. mano, kad NVO nesikandriai naudoja lėšas.

Apatiškas visuomenės ir verslo įmonių požiūris į NVO gali būti suprantamas ir pateisinamas dėl neilgos šių organizacijų veiklos istorijos ir nepakankamos integracijos į bendruomenės narių gyvenimus. Tuo tarpu valdžios institucijų nepagarba ir dviprasmiškas elgesys (leisti, bet nepasitikėti) pristabdo NVO įsitvirtinimą ir pripažinimą visuomenės aktyse.

„Anksčiau buvau valdyboje, dabar esu atitraukus, nes turbūt pavargau nuo visko. Atsimenu daug mes eidavome į ministeriją ir mes jai aiškinome, skaičiavom, kiek mums reikia finansavimo (visoms telefoninėms tarnyboms), visus darbus suskaičiavom, jie sutinka, kad mes darome didžiulį darbą, bet kai ateina kalba apie pinigus, tai jie tų pinigų neranda ir sako, kad taip, jūs labai naudingi, jūsų veikla labai prasminga ir valdininkų nuomonė tokia, kad paskui prasideda vos ne, ką jūs čia darot, ko jūs čia prašote, kas jūs tokie. Tu turi kiekvieną kartą įrodinėti, kas tu toks esi, ką tu darai. Ir tai, nežinau, ar čia tokia mūsų kultūra ir požiūris, sunku pasakyti.“ (Milda)

Apie NVO situaciją Lietuvoje daug pasako NVO veikimą reglamentuojantys įstatymai. Tik 2014 m. sausio 2 d. prezidentė pasirašė prieštarigai vertinamą Nevyriausybinų organizacijų įstatymą, iki tol NVO įstaigos galėjo vadovautis tik viešųjų įstaigų, asociacijų ar labdaros ir paramos fondų įstatymais.

„Nėra pasitikėjimo. Mes vis dar įstatymo neturim. Mes vis dar esam niekas ir neapibrėžtos. Ir kitas dalykas, kai mes neapibrėžtos, tai, ką aš žinau, dar iš seno, ypač tie vyresnio amžiaus, kur yra valdininkai arba politikai, jie mėgsta žodį visuomeninės. Nu kai visuomeninė organizacija, tai išvis jinai yra savanoriška, kokie etatai ir kokios ten paslaugos. Jų nuomone, tai turėtų savaime kažkaip pasidaryti tie darbai, kaip ir kažkaip nelabai aišku, kam čia tie pinigai reikalingi. Kad tai yra tiesiog normali įstaiga, tik jos juridinis aspektas kitas, juridinis statusas.“ (Gabija)

Informantės minimas visuomeninės organizacijos teisinis statusas nuo 2004 m. vasario 14 d. negalioja, visos iki tol buvusios visuomeninės organizacijos turėjo persitvarkyti savo statusą į asociacijas. Vadovaujantis visuomeninių organizacijų samprata, anot informantės, valdžios institucijų atstovai įsitikinę, kad bet kuri NVO, ar tai viešoji įstaiga, ar asociacija, tai savanoriškais pagrindais sukurtos įstaigos, kurių tikslas savanoriškai padėti nuskriaustiesiems, o papildomas valstybės ar ES fondų finansavimas nėra reikalingas. Valdžios institucijos, anot informantų, kaip ir visuomenė, nevertina ir nepasitiki nevyriausybinių organizacijomis.

Organizacijų vadovų refleksijose apie juos pačius atsiskleidžia valdžios institucijų nuomonė ir vertinimas. Organizacijos vadovų pasisakymuose išryškėja kelios pagrindinės temos.

- **NVO yra pajėgios padėti valstybei, tačiau valdžia netiki jų žodžiais ir veiksmais**

„<...> tai yra žmonių iniciatyva, ir kad NVO padaro daug tokio darbo iš iniciatyvos ir jos mato tas problemas ne iš viršaus, ne iš valstybės pusės, o iš kitos pusės, ir jos yra pajėgios atlikti, jos jaučia tą visuomenės pulsą. <...> Nes iš valstybės mes mažai sulaukiame. <...> bet kaip sakyti, nebėra jėgų rėkti, žiūrėkit va kiek mes padarėm, nes aš nuėjau į savivaldybę, ir man sako, mes žinom, jūs čia prirašot... aš taip žiūriu ir galvoju, tai ką mes prirašom. Jeigu jūs prirašot, tai nereiškia, kad mes prirašom. Nu tai va toks požiūris, kad nevyriausybinkai prirašo, neaišku, ką jie ten daro.“ (Milda).

„<...> nesupratimas iš valstybės pusės, iš visuomenės pusės, nesupratimas, kas yra nevyriausybinių. Nuvertinimo labai daug. Man, pavyzdžiui, tai yra didelė problema. Ne tai, kad patys finansai ten duos, neduos. Jeigu moki, darai, finansų galima rasti, ar ne, vienaip ar kitaip. Nemanau, kad tas.. nu gal nenutrūkstamumas, bet... Bet iš

*nesupratingumo, nesupratimo ir kvalifikacijos stokos kyla daug nesusipratimų.“
(Nomeda)*

- **NVO sąvoka tarp pačių nevyriausybinių kristalizuojasi, išskiriant ją iš valstybės ar savivaldybės institucijoms pavaldžių organizacijų**

„Jeigu pastebėjote projektuose paskutiniu metu atsiranda sąlyga, kad VŠĮ gali dalyvauti tik tokia, kuri neturi tarp savo steigėjų biudžetinių organizacijų. Tai labai atrenka didžiulis VŠĮ kiekis, tu, kurios yra įkurtos po savivaldybės skėčiu. Arba, pvz., sporto VŠĮ tai iš viso fantastika. Kas yra turtingiausi Lietuvos NVO, tai VŠĮ klubai, įkurti, kuriuos remia Ragučiai ir taip toliau. Ir iš tiesų pinigų lėšos eina neparastai didelės. Ir kartais kaip tokios organizacijos dalyvauja bendruose konkursuose, tai yra juokinga. Šitoje vietoje būtų galima atskirti, kiek ta organizacija yra nepriklausoma, tiesiog žmonių sukurta, ir kiek ji turi realiai didelį užnugarį. Ir kaip tą teisiškai padaryti, čia jau jo...“ (Ingrida)

„- O ką laikote tikromis NVO?

- Nu tai vat jos daugiau tokios kaip asociacijos, kurios ir gina pilietines teises. Sakylim nelikau tikrai darželių, nelikau poliklinikų ir tokios įvairios viešosios įstaigos, kurių orientacija yra vėlgi tik tais, na jos gauna pelną, mes pažįstam tokių organizacijų... jie parduoda mokymus, bet jie neturi aiškios tikslinės grupės. Nes man yra labai keistos NVO, kurių tikslinė grupė yra praktiškai vos ne visa visuomenė. Kad kas išaiškintų, išryškintų... Mes dažnai, visą laiką apie tai kalbam, kad galų gale pasakytų, kas yra ta NVO? Ir kas gali pretenduoti į tuos 2 proc., nes man yra labai keista, kai darželiai ir poliklinikos gali pretenduoti į 2 proc. kokios jos yra visuomeninės organizacijos, jos gauna finansavimą iš biudžeto. Faktiškai galima sakyti gauna 90 proc. ir dabar yra visi priversti ten tuos 2 proc. pravesti.“ (Ilona)

Informantai, kalbėdami apie nelengvą NVO finansinę padėtį, nuolat pabrėždavo Lietuvos įstatymų ir kitų teisės aktų neapibrėžtumą. Tik visai neseniai, anot informantų, įsigaliojo draudimas, NVO, kurių vienas iš dalininkų ar steigėjų yra valstybės ar savivaldybės įstaiga, dalyvauti bendrame konkurse kartu su privačių asmenų savarankiškai įsteigtomis NVO. Ilgą laiką savivaldybių ir valstybės įsteigtos įstaigos dalyvaudavo viešuose konkursuose, skirtuose nevyriausybiniams organizacijoms, nes jos atitikdavo nurodytą teisinį statusą – viešoji įstaiga.

Kalbėdami apie Lietuvos gyventojų teisę nuo mokestinių laikotarpį gautų pajamų išskaičiuota mokesčio dalimi (iki 2 proc.) paremti pasirinktą organizaciją, informantai reikšdavo pyktį, kad gyventojų paramą dažniausiai susirenka darželiai, poliklinikos ir kitos biudžetinės įstaigos, kurios ir taip yra finansuojamos iš valstybės biudžeto. LR gyventojų pajamų mokesčio įstatymas (Žin., 2002, 73-3085) numato, kad gyventojai gali paremti pasirinktą organizaciją, kuri pagal LR labdaros ir paramos įstatymą turi teisę gauti paramą (t. y. labdaros ir paramos fondus, biudžetines įstaigas, asociacijas, visuomenines organizacijas, viešąsias įstaigas, religines bendruomenes, bendrijas ir centrus, tarptautinių visuomeninių organizacijų skyrius (padalinius), kitus juridinius asmenis, kurių veiklą reglamentuoja specialūs įstatymai ir kurių veiklos tikslas

nėra pelno siekimas, o gautas pelnas negali būti skiriamas jų steigėjams, dalininkams ar nariams).

Vadovaujantis įstatymu, biudžetinės įstaigos teisėtai prašo savo klientų skirti jiems paramą, nes jų tikslas nėra pelno siekimas, ir jos turi teisę ją gauti. Tad šiuo atveju tikriausiai didžiausią vaidmenį turi atlikti gyventojai, kurie turėtų patys pasirinkti, kurias organizacijas nori paremti.

- **Žmonės nežino, kas yra NVO**

„Jie (žmonės – aut. past.) nežino, kas tai yra, aš sakčiau. O nežinomais dalykais nepasitiki. Logiškai būtų taip galvoti (juokiasi). Bet aš manau, kad mūsų didžioji visuomenės dalis neturi žalio supratimo, kas tai. Jie žino privatus ir valstybinius. Ir viskas, kas yra nevalstybinis, yra privatus. Ir kas tas yra NVO, tai čia išvis nieko nėra, tai čia gal yra būrelis „zylčių“. Bet tokioj plačiaja prasme visuomenėje, nežinau, aš susitinku savo klasiokus, kurie, gal kai kas nebaigę kažkokių mokslų, bet dauguma jų yra baigę. Ir jie nesupranta, ką aš išdarinėju, ką aš veikiu, kur aš dirbu, kas tas NVO. Ir jie yra tikrai protingi žmonės, ta prasme. Bet tiesiog nėra tokios sąvokos. Aišku dar yra nuo tokio nuvertinimo iš valdžios „biški“ ateinančio, ar dar koks televizoriuje sau leidžia parėkauti, kaip ten kokie nors NVO išplėvė kažkokių pinigų. Bet iš esmės, aš manau, kad žmonės neatskiria. Bet va žmonės, tauta, atskiria – privatus ir neprivatus, viskas. Nu gal dar savanoris sąvoka yra kažkokia. Tada jau jiems yra baisus „konfuzas“, jeigu privatus ir savanoris, kas čia per reiškinys <...> tokio kaip NVO, man atrodo, lietuviškoj sąmonėj nėra tokio daikto. Privatus ir valstybinis, čia yra takoskyra. O kas tas privatus – vis tiek vagys, tai koks skirtumas. Didžiąja dalimi, tai vis tiek yra kapitalistai“. (Rimantė)

Informantė svarsto, ar Lietuvos žmonės apskritai žino, kas yra NVO. Žmonių sąmonėje yra atskiriami du visuomenės sektoriai – tai valdžia (viešasis) ir rinka (privatusis). Pilietinės visuomenės vaidmuo šiame duete nematomas. NVO sampratos nebuvimą tiek teisinėje kalboje, tiek žmonių kasdieniame gyvenime atspindi atliktų tyrimų apie pilietiškumą duomenys. Mokslininkai teigia, kad ir jaunimo ir vyresnių žmonių politinis ir pilietinis aktyvumo lygis Lietuvoje yra labai žemas (Žiliukaitė et al., 2006).

- **NVO susijusi su neigiama konotacija**

<...> Dar yra blogiau, kad tikrai yra tokių NVO, kurios yra tik pinigams įsisavinti. Ir tas matosi ES fonduose. Kai ESFA (Europos socialinio fondo agentūra – aut. past.) laimi, tai labai daug milijonų įsisavinimą, bet mes net nežinom organizacijų, nors tai yra iš mūsų srities, ir jos net neturi tinklalapio. Galbūt yra tokių, kurie tiesiog nemoka komunikuoti, tai yra kitas klausimas. Bet dažnai būna tik įsisavinti pinigams, tas NVO irgi neprideda. Tu turi ir su tuo požiūriu dorotis, ir pats save motyvuoti reikia, ir tada galvoti apie finansavimą. Tas tikrai yra sunkus kelias.“ (Inga)

- **NVO yra savanoriai ir turi dirbti savanoriškai / nemokamai**

„NVO, aš galvoju, turėtų būti tokia, kuri pirmiausiai gimsta iš žmonių iniciatyvos, ir kuri daro kažkokį darbą, bet nebūtinai savanoriškai. Čia irgi yra labai nesusipratimas, nes visi galvoja, kad NVO gali dirbti savanoriškai. Bet ką tai reiškia. Kas gali daryti gerą paslaugą savanoriškai? Visi galvoja, kad NVO, kai mes kalbame su ministerija ir jie sako „bet jūs NVO, jums nereikia pinigų“. Bet taip nėra. O kad

*būtų nevyriausybinė, pvz., Lietuvoje yra labai daug NVO, kurios yra valstybinės.“
(Eglė)*

„Sąlygos tikrai yra blogos ir į patį NVO požiūris blogas. Ir apie tai, kad galvoja, jie visuomenininkai, gal jie tegul ir gyvena iš visuomeninių pareigų. Nors iš tikrųjų, tam, kad tu atliktum darbą, tu turi ir save išlaikyti. Tą ką tu darai NVO, tai lygiai kaip ir kitoje darbovietėje, tu dirbi kasininku, ar kuo kitu, tai paima tavo laiką.“ (Inga)

Aukščiau pateiktos NVO vadovų interviu ištraukos atskleidžia, kad NVO samprata yra dviprasmiška ir jos vaidmenys bei funkcijos yra pakankamai neaiškios ne tik visuomenei, bet ir valdžios institucijoms. Suvokti ir apibrėžti NVO, kaip paslaugas teikiančią ir pajamas generuojančią organizaciją, tampa dar sunkiau, nes savanorystė žmonių sąmonėje yra išlikusi kaip dominuojanti ypatybė, apibrėžianti, kas yra NVO. Nežinojimas ir negalvojimas, kad NVO darbuotojai irgi dirba, stabdo NVO kaitos procesus, esant tokiam požiūriui tampa ypač sudėtinga kalbėti apie NVO socialinės misijos ir verslumo derinimą.

- **NVO tai hobis**

*„<...> Ir dar kai yra visų supratimas, kad tavo čia yra hobi, tu kažkur turi darbą, o čia va užėini 12 val. per dieną kažką paveiki visuomenei naudingo (juokiasi).“
(Rimantė)*

Ši ištrauka rodo, kad vis dar gąjį sovietiniu laikotarpiu gyvavusi nuostata, kai darbuotojai, mokiniai ir studentai buvo „skatinami“ atlikti visuomenei naudingą darbą. Tyrimo dalyviai norėjo pabrėžti, kad visuomenei naudingas darbas ar savanorystė nėra apriboti tik NVO sektoriumi, kiekvienas žmogus gali būti naudingas visuomenei, padėdamas ir valstybiniam, ir privačiam, ir nevyriausybiniam sektoriui. Savanorystė – tai viena iš esminių nevyriausybinės organizacijos ypatybių, tačiau savanoriauti galima ir viešajame, ir privačiajame, ir NVO sektoriuose.

Apibendrinant galima teigti, kad NVO vadovai pastebi ir įvertina savo situaciją kintančioje visuomenėje suvokdami, kad, norėdami išlikti, jie turi keistis. Dauguma informantų pasakoja, kad labiausiai juos nuvilia ne įstatymai, reglamentuojantys NVO veikimo ribas, o visuomenės ir valdžios institucijų nepasitikėjimas ir nuvertinimas. NVO nėra laikomos trečiuoju svertu visuomenėje, šalia valdžios ir rinkos institucijų, kurios prisidėtų prie valstybės socialinės, ekonominės ir politinės gerovės užtikrinimo. Anot informantų, labai dažnai NVO vaidina tik epizodinį, o kartais ir neigiamą atspalvį turintį vaidmenį visuomenėje.

Kalbantis su NVO vadovais paaiškėjo, kad ypač jaučiama konkurencija ir priešprieša su kitoms organizacijoms, veikiančioms socialinės apsaugos, švietimo ir sveikatos srityje. Vis dar daug neaiškumų tiek visuomenei, tiek valdžios institucijoms kelia NVO vykdoma veikla. Informantai pripažįsta, kad atsiradus ES ir kitų šalių fondams, atsirado ir tokių organizacijų,

kurios „įsisavina“ dalijamus pinigus, tačiau klaidinga tvirtinti ir manyti, kad tokių pačių tikslų vedinos yra dauguma nevyriausybinių organizacijų.

Keli informantai išsakė ypač neigiamą požiūrį į Lietuvoje dirbančias NVO.

„Aš manau, kad du trečdaliai tų vadinamų nevyriausybinių normaliausiai yra paprasčiausios verslo įmonės. Kiek aš žinau aplink save viešųjų įstaigų, tai yra normaliausios verslo įmonės, kurios daro tuos pačius mokymus, kurios rengia tuos pačius projektus, administruoja juos ir visa kita. Tiesiog ten yra kita mokestinė sistema, kuri yra patogesnė verslui. Tai vėlgi yra įvelkama į kažkokį socialinį rūbą, bet realiai tikslas tikrai nėra toks. Tų normalių tikrų nevyriausybinių organizacijų, kurios turi tą utopinį gerietišką tikslą, jų yra labai nedaug, tikrai galima suskaičiuot. Tai čia irgi tas viešoji viešajai nėra lygi.“ (Kristina)

„Žinau milijonus negražių pavyzdžių, kaip negražiai dirba. Tuo atžvilgiu valstybinės įstaigos, kad ir kaip ten jos lėtai dirba senais metodais, bet jos stabiliai. Gal bent jau tiek nevagia. (juokiasi) Man nelabai švarus reikalas nevyriausybinių organizacijos. Nes pas jas nėra kontrolės jokios. <...> Tikrai daug dirbau ir mano daug kolegų toje srityje dirba. Tikrai apibendrinus sakau apie kokias 10-15 organizacijų. Tikrai žinau, kaip yra.“ (Tomas)

Anot kai kurių informantų, kelių žmonių ar institucijų išsakyta neigiama nuomonė ar žiniasklaidos paviešinti atvejai apie neskaidrų NVO darbą dar labiau sustiprina negatyvią nuomonę apie NVO veiklą.

NVO profesionalizacija ir biurokratizacija

Lietuvos valstybiniuose dokumentuose deklaruojama, kad NVO sektorius atstovauja skirtingoms visuomenės grupių teisėms ir interesams bei yra nuolat kviečiamas dalyvauti svarstant naujų įstatymų kūrimą ir esamų įstatymų pataisas. Informantai teigia, kad nors jais pasitiki, kviečiasi, klausia patarimų, bet jie visgi jaučiasi esą tik butaforinė grandis, tarp valdžios ir rinkos sektorių. Jie nesijaučia esantys lygiose pozicijose, ir teigia, kad į jų nuomonę nėra įsiklausoma.

„Tai nežiūrėti, kaip į „prapašalkas“, o žiūrėti kaip į organizacijas, kurios atveža idėjų ir mėgina spręsti problemas ir padeda jiems. Ta prasme, kad mes iš tos apačios, būdami bendruomenėje tikrai aiškiai atspindim problemas. Ir tokio gal tada trūksta pasitikėjimo. Iš vienos pusės nu jo kaip ir yra, lyg ir kviečiasi. Bet vėl sunku pasakyti, kiek tai yra tik dėl vaizdo ir jau kažkas ten susikalęs kuolus yra ir jau kažką daro. O tu tik ateini ranką pakelti.“ (Nomeda)

„Šiaip nevyriausybinių organizacijos, mano galva, toks ir turėtų būti tikslas, kad jinai atsilieptų į poreikius, ir kad nieko apie žmogų be žmogaus. Kitaip tariant, jeigu mes kalbam apie neįgaliuosius, tai turi būti šalia neįgalusis, kuris pasako, čia, čia ir čia yra problema. Ne kažkoks ekspertas.“ (Inga)

NVO vadovai apgailėstauja, kad dėl nežinojimo ir nepasitikėjimo jais labai mažai bendruomenės narių ir kitų organizacijų įsitraukia į jų vykdomas veiklas, neprisideda sprendžiant socialines problemas. Iš bendruomenės nesitikima visapusiško įsitraukimo, bet

norisi nors kiek aktyvesnio dalyvavimo, tos pradžios, kuri sustiprintų žmonių vertybines orientacijas.

„<...> kaip norėčiau, kad vis tik būtų didesnė parama iš bendruomenės, visuomenės, iš įmonių. Man asmeniškai norėtusi šitos dalies. Tokio socialinio atsakingumo. Kad būtų daugiau atsakingumo. Kad įmonės turėtų, kaip tie yra 2 proc. ką valstybė kaip ir išsprendė suteikdama galimybę, kad galite skirti paramą, tai galėtų įmonės irgi turėti kažkokį procentą, kurį skirtų nevyriausybinėms organizacijoms, dirbančioms tam tikrose srityse. Iš esmės yra gerai kreiptis sakykim į tuos ministeriją, savivaldybes, vis tiek į valstybines institucijas, bet visuomenė tame turėtų daugiau dalyvauti. Savanorystė aišku, mes gal patys turėtume aktyviau ją skatinti. Bet iš kitos pusės jau mes tiek skatinam ir darom, kad norėtusi tokio sąmoningumo, kad ir kažkas imtųsi tos iniciatyvos ir misijos tą daryti.“ (Nomeda)

Informantai skirtingai mato pagrindinį savo vaidmenį ir funkcijas visuomenėje. Vieni daugiau save mato kaip paslaugų teikėjus, kiti – kaip idėjų generatorius, socialinių problemų sprendėjus. NVO vadovai turi skirtingas savo misijos įgyvendinimo vizijas, tačiau visi sutaria, kad valstybė turi apsispręsti, kurį kelią ji renkasi: kontroliuotojo / baudėjo ar tarpininko / patarėjo.

Kalbėdama apie NVO vaidmenį ir funkcijas visuomenėje Rimantė yra įsitikinusi, kad „NVO yra pilotuotojai, bandytojai. NVO turi būti, todėl, kad nesurišti jos jokiais biurokratizmais, gali, pvz., sugalvojom projektą kūdikių motinas mokytis kur nors, nu vat radom kokį fondą, mokom tas motinas kokius metus laiko ir sakom nuostabūs rezultatai, puiku“. Kai NVO sugalvoja ir pabando įgyvendinti idėją tam tikroje žmonių grupėje (ar išbando vienoje iš savivaldybių), tuomet, anot Rimantės, idealiu atveju, valstybė turėtų suvaidinti lemiamą vaidmenį. Įvertintą ir išbandytą idėją (pvz., naują paslaugą) valstybė turėtų pritaikyti visoje šalyje. Kiekvienoje iš savivaldybių naujai įdiegtą paslaugą galėtų teikti tiek privatus asmuo (gydytoja, dirbanti pagal individualios veiklos pažymą), tiek valstybinė ar privati įmonė, tiek NVO. Nėra taip svarbu, kas iš atskiros savivaldybės teiks šią paslaugą, svarbiausia, kad paslaugos teikėjai būtų apmokyti (savivaldybė įsigytų „know-how“ technologiją).

Anot Rimantės, NVO gyvumas ir yra tame, kad ji „pilotuoja“ naujas idėjas, kaskart gali sugalvoti kažką naujo: „Kaip toks poligonas visokių bandymų, pabandė, šlamštas, nereikia, neverta. Pabandėm kitą, o labai gerai, verta, reikia parduoti valstybei“. Tačiau tam, kad NVO galėtų tai atlikti, turi būti atitinkamas visuomenės ir valstybės dalyvavimas.

Inga atskleidė, kad ją labiausiai žeidžia situacija, kai NVO atsiduria „prašytojo vaidmenyje“ ir jaučiasi „kaip prasčiausioje vietoje gyvenantis žmogus“. Inga įsitikinusi, jeigu yra kuriamas geras produktas, už produkto sukūrimą turi būti atsilyginama oriai (tai ne tik atlyginimas, bet ir, pvz., patalpos, įvaizdis, reputacija, pasitikėjimas). Inga savo darbuotojams stengiasi užtikrinti geras darbo sąlygas, ji nori, kad ne tik organizacijoje dirbantys, bet ir į ją

ateinantys žmonės jaustųsi gerai. Stereotipinis mąstymas NVO laikyti „*vargšeliais, nugrūstais į kažkokią vietą*“ neprisideda prie NVO sustiprinimo, nes, anot Ingos „*jeigu vargšeliu save laikysi, tai toks ir būsi*“.

Eglė mano, kad valstybės nepasitikėjimas nevyriausybinėmis organizacijomis stabdo abipusį bendradarbiavimą. Valstybės įsitikinimas, kad ji gali atlikti viską pati, anot jos, trukdo valstybei suprasti, kad, užuot rodę nepasitikėjimą, jie gali prašyti pagalbos. Eglės nuomone, valstybė tik naudoja NVO kaip nemokamų paslaugų teikėja ir „*yra labai laimingi, kad mes darome, bet jie nefinansuoja*“.

Kad ir kokia nepalanki atrodytų nevyriausybinių situacija, tačiau jie pastebi ir teigiamus pokyčius valstybės vykdomoje politikoje. Per Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį (nuo 1992 m.) nevyriausybinių organizacijų turėjo galimybę gauti finansavimą iš įvairių ES ir kitų šalių fondų ir Lietuvos valstybės. Dauguma socialinės politikos naujovių atėjo kartu su nevyriausybinių organizacijų palaikymu ir pritarimu. Nuolatinis darbas, patirtis ir abipusiškas bendradarbiavimas keičia nusistovėjusią tvarką ir koreguoja socialinės politikos priemones.

„Yra įvairių nesusipratimų, pasitaiko, bet esmė yra tame, kai eini tarkim su ideja kažką padaryti jinai visą laiką yra palaikoma. Visada. Ir tie finansavimai, įvairios programos, ar įstatymo pataisos ir t. t. turiu pasakyti puikius santykius, išskyrus savivaldybes, tai su jom galima bendradarbiauti, kaip čia pasakyti, dvasiniame lygmenyje. (juokiasi), nes ten lėšų niekada nėra. Nevyriausybiniam sektoriui ir būtent tokioms paslaugoms lėšų nėra.“ (Beata)

„...yra pokyčių, tikrai. Yra pripažinimai nemaži. Nes vis tiek, kai tu pradedi dirbti, ir dirbi rimtai, po to žmonės pripažįsta. Ir tada yra pakeitimai. Ir einam į tą link, kur pradeda suprasti, kad kelių dalykų nebegali daryti tikrai valstybė. <...> Man atrodo, kad noras yra, ir po truputį, po truputį būtų galima pakeisti. <...> Galima suprasti, kad po truputį, po truputį, kultūra gali keistis. Yra lėtas darbas. Bet kai mano viena darbuotoja sakė, yra įdomu dirbti Lietuvoje, nes visur rasi ką gali daryti. Nėra taip, kad gali pradėti dirbti nuo čia, viskas nebegalima daryti nieko. Lietuvoje visada bus reikalinga kažko naujo. Įdomu. Lėtai, bet keičiasi.“ (Eglė)

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos socialinė politika pastaruoju metu išgyvena tam tikrus esminius, struktūrinius pokyčius. Nevyriausybiniis sektorius savo nuolatinio darbu, aktyvumu ir energija po truputį stengiasi išsikvoti vietą „po saule“. NVO, bendradarbiaudama su vietos valdžios institucijomis, sprendžia bendruomenėje kylančias problemas, kartu prisiima atsakomybę ir įsipareigojimus visuomenės nariams, siekdami iš anksto numatyti galimus sunkumus ir jų išvengti.

IV DISKUSIJA

Tyrimo tikslas – išanalizuoti Lietuvos psichosocialines paslaugas teikiančių nevyriausybinų organizacijų (NVO) socialinio, ekonominio ir politinio matmens derinimo ypatumus. Diskusija siekiama apibendrinti atlikto tyrimo rezultatus ir diskutuoti konkretų atvejį – Lietuvos psichosocialines paslaugas teikiančias bei socialinę misiją ir verslumą derinančias NVO.

Tyrimo metu buvo keliami šie klausimai: kaip NVO pavyksta derinti socialinės misijos išsaugojimą ir dalyvavimą rinkoje? ar darnios plėtros perspektyva gali būti taikoma kaip NVO socialinės misijos ir dalyvavimo rinkoje derinimo modelis?

Atsakymai į šiuos klausimus yra sudėtingi daugialypiškumo prasme. NVO sektoriaus problematiką analizuoja skirtingi mokslai – ekonomikos, politologijos, vadybos, sociologijos ir socialinio darbo – o tai atskleidžia objekto prigimties kompleksiskumą. Socialinio, ekonominio ir politinio matmens sąvokų vartojimas, analizuojant NVO plėtrą šiame darbe, pasirinktas neatsitiktinai. Darnios plėtros samprata savyje talpina tris skirtingus savarankiškus kriterijus, kurie derinasi tarpusavyje ir vienas kitą abipusiškai palaiko. NVO plėtros darnumas suprantamas kaip NVO socialinės misijos, NVO verslumo ir valstybės trečiojo sektoriaus politikos derinimas, padedantis NVO gyvuoti ir maksimaliai patenkinti psichosocialinių paslaugų poreikį bendruomenėje.

Nors matmens sąvokos vartojimas lyg ir leistų manyti, kad galima kiekybiškai įvertinti socialinio, ekonominio ir politinio matmens raišką, tačiau tai daugiau kertinių konceptų identifikavimas ir apibrėžimas, atrandant NVO gyvavimo ir plėtros galimybę modernioje visuomenėje. NVO svarbu siekti būsenos arti-pusiausvyros, nes santykinai savarankišku socialinių ir ekonominių vertybių stabilią pusiausvyrą yra sudėtinga pasiekti dėl NVO sektoriaus raidos ir nuolatinės kaitos. Apibrėžti, kas yra teisinga pusiausvyra tarp šių trijų matmenų, yra sudėtinga, nes kiekviena valstybė, atsižvelgdama į savo visuomenės situaciją, pati pasirenka prioritetingą sritį ir nustato šių trijų matmenų tarpusavio ryšių dinamiką.

NVO tapatumas, įsitvirtinimas ir įsigalinimas nuolatiniame kaitos procese. Apžvelgus esamus tyrimus (Aidukaitė, Bogdanova, Guogis, 2012), galima teigti, kad nepriklausomoje Lietuvoje iki šiol nėra aiškios gerovės valstybės kūrimo ir vystymosi koncepcijos. Tuomet kyla išvada, kad nėra ir aiškaus NVO sektoriaus plėtros modelio. NVO skaičiaus augimas rodo, kad šių organizacijų plėtra kyla iš valstybės ir visuomenės poreikio. Nors nėra žinoma, kiek iš visų NVO yra aktyviai veikiančių, kiek pamirštų išregistruoti dėl nevykdomos veiklos, ir kiek sukurtų tik epizodiškai veiklai vykdyti (pvz., ES projektų

įgyvendinimui), tačiau jos egzistuoja ir yra nuolatiniam kaitos procese, todėl tikslinga tyrinėti jų veiklos ypatumus.

Tiriamųjų nuomone, NVO ir kitų visuomenės narių (valdžios ir verslo atstovų, bendruomenės) samprata, apie tai, kas yra NVO, išsiskiria. Visuomenė aiškiai atskiria, kas yra privatusis ir neprivatusis sektorius (rinka ir valstybė), tačiau, kas yra NVO sektorius – įvardyti negali. Gyventojai, kurie naudojami NVO teikiamomis paslaugomis, neįvardija šių organizacijų kaip nevyriausybinė. Tai rodo, kad gyventojams yra svarbu gauti paslaugą, kuri jiems yra reikalinga, tačiau jiems nėra svarbu, kas ją teikia. Toks gyventojų nesuinteresuotumas ir nesidomėjimas atskleidžia visuomenės susvetimėjimą ir apatiškumą: gyventojai yra pasiruošę tik „imti“, kol kas labai mažai visuomenės narių yra pasiryžę „duoti“ (savanorystė Lietuvoje nėra populiari). Dėl tokio vaidmens neapibrėžtumo ir nesaugumo, užsitikrinant finansavimą, patiriama įtampa silpnina NVO autoriteto įsitvirtinimą visuomenėje. Kaip teigia, C. Steyaertas ir D. Hjorthas, NVO įgalinančios aplinkos visuomenėje formavimuisi įtakos turi ne tik organizacijos vidiniai, bet ir aplinkos išoriniai pokyčiai (Seanor, 2011).

Dėl skirtingos NVO vaidmens sampratos kyla susipriešinimas ir tarp organizacijų NVO sektoriuje. NVO sąvoka apima visas organizacijas, turinčias vieną iš trijų teisinių statusų (viešoji įstaiga, asociacija, labdaros ir paramos fondas). Tarp šių įstaigų veikia ir organizacijos, kurios yra įsteigtos privačių asmenų ar kitų organizacijų, viešųjų interesų tenkinimui ir naudingos veiklos visuomenėje vykdymui, tačiau jų pagrindinė veikla dažnai apsiriboja tik mokymais, ar kitų paslaugų teikimu (pvz., konsultavimas).

Organizacijos, kurios teikia įvairaus pobūdžio paslaugas ir turi viešosios įstaigos statusą, įgyja vienodas teises kartu su kitomis NVO sektoriui atstovaujančiomis organizacijomis dalyvauti tiek valstybės, tiek kitų šalių fondų finansuojamuose konkursuose²⁹. Esama NVO sektoriaus organizacijų tipologija Lietuvoje trukdo visuomenei ir pačioms nevyriausybinėms organizacijoms suvokti jų vaidmenį visuomenėje. NVO sampratos siejimas tik su savanoryste, rodo, kad NVO siekis derinti socialinę misiją ir verslumą gali būti tiek visuomenės narių, tiek valdžios institucijų vertinamas nepalankiai. Šis vertybinis konfliktas tarp savanorystės ir verslumo, gali būti vienas iš veiksnių, stabdančių NVO plėtrą Lietuvoje.

Teisinė bazė, reglamentuojanti NVO veikimo sąlygas Lietuvoje, pradėjo kurtis visai neseniai, tačiau kuriami įstatymai neatsižvelgia į NVO sektoriaus pokyčius. NVO vidiniai pokyčiai rodo, kad viena iš alternatyvų, sustiprinančių psichosocialines paslaugas teikiančių NVO gyvavimą ir įgalinančių jas aktyviai veikti, galėtų būti socialinės misijos ir verslumo

²⁹ Esama ir išimčių, kuomet viešojo konkurso organizatoriai nurodo specialiuosius kriterijus, eliminuojančius šias organizacijas (pvz., bent vieno įvykdyto projekto patirtis; organizacijos patirtis, teikiant paslaugas konkrečiai tikslinei grupei; steigėjas negali būti valstybės ar savivaldybės įstaiga).

derinimas. NVO, turėdama pakankamai išteklių išgyventi ir veikti, gali užtikrintai tęsti ir plėsti socialinės veiklos vykdymą. NVO ekonominės funkcijos vykdymas padeda jai užsitikrinti tiek finansinį stabilumą ilgesniam laikotarpiui, tiek konkurencinį pranašumą (Defourny ir Gregoire, 2006). Tai suteikia galimybių NVO tapti savarankiškesne ir taip įgyti reikšmingesnį vaidmenį visuomenėje bei išsakyti kritiką vykdomai valstybės politikai.

Anot NVO vadovų³⁰, Lietuvoje į NVO žvelgiama tik kaip į socialinės misijos vykdytoją (pvz., vaiko teisių gynimas, pagalba moterims ir vaikams, nukentėjusiems nuo smurto, pagalba rizikos grupės šeimoms), bet ne kaip į pilnavertį valstybės ir rinkos partnerį, galintį teikti visuomenei naudingas paslaugas. Neapibrėžti abipusiai ryšiai su valdžios ir verslo institucijomis bei neišvengiama konkurencija su viešuoju/privačiuoju sektoriumi atskleidžia NVO sektoriaus politikos kompleksiskumą. NVO yra ypač svarbu užmegzti ir išlaikyti bendradarbiaujančius ryšius su verslo ir valdžios institucijomis, nes tai padeda susikurti tam tikrą statusą savame vidiniame (NVO) sektoriuje. Anot C. Borzaga'os ir L. Solari'o (2001), organizacija turi nuolat didinti savo galią ir teisėtumą, o sukauptą galią laikyti savo statusu NVO sektoriuje. Kitaip nei verslo sektoriuje, kur galia svarbi nuosavybei sustiprinti, NVO sektoriaus organizacijai galia ir teisėtumas susiję su atskaitomybe ir valdymu, kas svarbu demokratinės valstybės raidai ir efektyvumui (Seanor, 2011).

Tyrimas atskleidė, kad psichosocialines paslaugas teikiančios NVO pageidauja bendradarbiauti su verslo sektoriumi, įgyvendinant bendrus projektus, tačiau verslas bendradarbiavimui su jomis skiria labai mažai laiko ir finansinių išteklių. Tyrimo dalyviai teigia, kad Lietuvoje verslininkai neturi gilių tradicijų remti NVO sektorių. Dažniausiai jie remia sportą, meną ir pramogas, arba daugiau remia su vaikais susijusias iniciatyvas (pvz., parama vaikų globos namams, onkologinės vaikų ligos). Lietuvoje verslo sektorius nėra suinteresuotas remti NVO, nes, apklaustųjų nuomone, verslui tai teikia mažai naudos. Be to, socialiai atsakingas verslas Lietuvoje tik kuriasi, nes ilgą laikotarpį jis pats stengėsi išlikti (išgyventi ekonomines krizes) ir sustiprėti.

NVO ribų transformacija ir dėl to kylantys sunkumai. Teorinė analizė atskleidė, kad nors Lietuvoje egzistuoja aiški riba tarp pelno ir ne pelno sektoriaus, tačiau ne pelno sektoriui atstovaujančios organizacijos nėra aiškiai apibrėžtos, o jų veiklos sritys neišskirtos. Kyla daugybė nesusipratimų, kuomet reikia apibūdinti NVO, kurios vykdo pajamas generuojančias veiklas. Prie ne pelno siekiančių organizacijų yra priskiriamos privačių asmenų, juridinių asmenų ir valstybės bei savivaldybių įsteigtos organizacijos (pagal Šimašiu, 2007). LR

³⁰ Diskusijos dalyje „NVO vadovų“ sąvoka reprezentuoja tyrimo dalyvius, t.y. psichosocialines paslaugas teikiančių nevyriausybių organizacijų vadovus.

Nevyriausybinių organizacijų plėtros įstatyme (2013 m. gruodžio 19 d., Nr. XII-717) nėra minima, kas yra šių organizacijų steigėjai, tačiau yra pabrėžiama, kad NVO yra nuo valstybės ar savivaldybių institucijų ir įstaigų nepriklausomas ir savanoriškumo pagrindais veikiantis viešasis juridinis asmuo. Taigi tiek 2007 m., tiek 2013 m. apibrėžimuose nėra aišku, ar NVO gali būti laikoma organizacija, kuri yra įsteigta kitų institucijų ar organizacijų. 2013 m. įstatyme NVO vis tiek įvardijama tik kaip savanoriškumo pagrindais veikiantis viešasis juridinis asmuo. Vadovaujantis šiuo įstatymu neaišku, ar NVO, dalyvaujanti rinkoje, išlieka NVO, ar įgyja kitą teisinį statusą? Kiti LR įstatymai, reglamentuojantys šių organizacijų veiklą (Viešųjų įstaigų, Asociacijų, Labdaros ir paramos fondo įstatymai), nedraudžia joms vykdyti ekonominės veiklos. Jei NVO socialinės ir politinės veiklų praplėtimas ekonomine veikla laikomas nesuderinamu su NVO samprata, kyla klausimas, ar nederėtų svarstyti apie naujos teisinės formos atsiradimą.

Kaip teigia V. Pestoffas ir T. Brandsenas (2009), idealūs valstybės, rinkos ir trečiojo sektoriaus tipai patiria įtampas dėl vaidmenų kompleksiško ir keitimosi, o tai jiems trukdo suprasti tiek save, tiek ir kitus. Kintančios sektorių ribos lemia pokyčius tarpusavio santykiuose. Tyrimas siekė atskleisti visų trijų sektorių tarpusavio ryšių dinamiką ir patiriamas įtampas NVO vadovų požiūriu. Anot A. Everso (2001), NVO, derindama keletą tikslų, dažniausiai patiria konfliktą dėl įsipareigojimo būti skirtinguose vaidmenyse, o norėdama sumažinti patiriamą įtampą turi susikurti bendradarbiaujančius ryšius tiek organizacijos viduje, tiek jos išorėje. Organizacijos patiria neapibrėžtumo ir netikrumo būseną nežinodamos, ar abipusė veikla bus naudinga visoms bendradarbiaujančioms pusėms (Lane iš Seanor, 2011). Paulas C. Lightas teigia, kad „*vis labiau ir labiau suprantama, kad socialinis verslumas tai ne tik puikios ir charizmatiškos asmenybės galia, bet tai partnerystės, koalicijų galia, kurių pagalba priimame sprendimus ir šių sprendimų reikšmę parodome visuomenei*“ (Light iš Seanor, 2011:96).

Tyrimo duomenys rodo, kad NVO vadovai dar tik pradeda vertinti bendradarbiavimo su kitomis NVO reikšmę. Jie teigia, kad NVO sektoriuje daugiau vyrauja konkurencinis santykis dėl išteklių, idėjų, žinių ir informacijos, o ne bendradarbiaujantis, kuris padėtų siekti bendrų tikslų (pavyzdžiui, tam tikrų įstatymo pataisų, ginančių konkrečią socialinę grupę, inicijavimas ir advokacija). Tačiau dauguma vadovų tuo pačiu ir siekia, kad organizacija įgytų konkurencinį pranašumą. Jų nuomone, gebėjimas konkuruoti padidina tikimybę gauti finansavimą iš valstybės, ES ir kitų fondų bei užsitikrinti finansinį stabilumą. Kai kurių NVO vadovai, tai įvardijo, kaip „žinojimą, kur ieškoti ir ko ieškoti“.

Anot C. Bagci (2003), NVO visuomet buvo ir išliko visuomenės vystymosi proceso dalyvėmis. NVO atliekamų funkcijų įvairovė rodo, kad jų vaidmuo visuomenėje auga, iš jų tikimasi vis daugiau atsakomybės ir įsitraukimo sprendžiant visuomenei aktualias socialines problemas. NVO vadovai pripažino, kad vien dalyvavimo psichosocialinių paslaugų rinkoje

nepakanka, nes taip būtų apleista pagrindinė NVO funkcija - būti „socialinio ir politinio gyvenimo koordinatoriais“ (Seibel, 1990:46). Dalis NVO vadovų argumentavo, kad jie nenori būti vien paslaugų teikėjais – jie nori būti idėjų „pilotuotojais / bandytojais“, kurie nesusisaistę biurokratija. Ekonominė veikla ir valstybės finansuojami projektai turi padėti NVO siekti savo tikslų, bet nestabdyti jų galimybių išsakyti kritiką, papildyti ir / ar reformuoti valstybės vykdomą socialinę politiką (Lewis, 2010).

Dauguma demokratiškos pasaulio šalių NVO verslumą mato kaip pagrindinį veiksnį, galintį ne tik sustiprinti visuomenę, bet ir tapti gerovės valstybės pagalbininke sprendžiant socialines problemas ir mažinant socialinę atskirtį. Viena iš prielaidų, skatinančių daugiau pasitikėti nevyriausybinėmis organizacijomis ir integruoti jas į psichosocialinių paslaugų rinką, yra valstybės nepajėgumas be kitų institucijų pagalbos užtikrinti gyventojų gerovę (Borzaga ir Defourny, 2001; Borzaga ir Galera, 2012). Besikeičiantis gerovės valstybės kontekstas (gyventojų heterogeniškumas ir skirtingi jų poreikiai) sudaro sąlygas plėstis NVO sektoriui (Taylor, 2010).

NVO socialinės misijos, dalyvavimo rinkoje ir valstybės trečiojo sektoriaus politikos derinimas. NVO organizacijos yra labiausiai žinomos dėl dviejų pagrindinių, tarpusavyje susijusių veiklos krypčių: 1) paslaugų teikimas žmonėms, kuriems reikalinga pagalba; ir 2) viešųjų kampanijų bei advokacijos vykdymas, siekiant socialinės transformacijos (Lewis, 2010). Sėkmingas šių veiklų įgyvendinimas neatsiejamas nuo NVO pajėgumų (socialinės misijos užtikrinimo ir verslumo plėtros) bei valstybės prisiimtos pozicijos, apibrėžiant NVO veikimo sąlygas ir jų teisėtumą. Kaip teigia D. Lewisas (2010), NVO „veiksmų laisvė“ visuomet priklausys nuo valstybės tipo, kurioje veikia organizacijos.

Atliktas tyrimas leidžia pateikti psichosocialines paslaugas teikiančių NVO vadovų sampratą apie trijų - socialinės, ekonominės ir politinės - veiklų derinimo aspektus. Socialinę misiją NVO vadovai apibrėžė, kaip pagrindinę veiklą, kurios metu teikia pagalbą socialiai pažeidžiamoms grupėms, įgyvendindami įvairius valstybės ar kitų šalių finansuojamus projektus arba savanoriškai, ir vykdo įvairias socialines kampanijas. Ekonominę veiklą dauguma NVO vadovų supranta kaip savo paslaugų ir prekių pardavimą. Tačiau vizijos, kaip NVO turėtų plėstis ir dalyvauti rinkoje, išsiskyrė. Dalis NVO vadovų teigė, kad čia pagrindinį vaidmenį turėtų prisiimti valstybė, sudarydama sąlygas NVO teikti viešąsias paslaugas. Kiti teigė, kad NVO pati turi rodyti daugiau iniciatyvos ir būti verslesnė, siūlydama savo paslaugas visuomenės nariams. Tyrimo dalyviai pripažino, jog ekonominės veiklos vykdymas jiems gali padėti įgyvendinti socialinę misiją ir didinti organizacijos savarankiškumą tampant nepriklausoma nuo vieno finansavimo šaltinio. Tyrimo dalyviai lengvai įvardijo socialinę ir ekonominę veiklas, tačiau

apibrėžti politinę veiklą jiems buvo sunku: NVO vadovai, nors ir vykdė kai kuriuos politinius veiksmus, tačiau to neįvardino, kaip dalyvavimo valstybės socialinės politikos formavime. Jie nurodė organizacijų vykdomas veiklas - kaip, pavyzdžiui, atstovaujama socialinių grupių ir kitų pažeidžiamiausių visuomenės narių teisių gynimas, dalyvavimas savivaldybių sudarytose tarybose, skirtose spręsti socialines problemas ar sudaryti miesto strateginius planus, dalyvavimas suburtose neformaliose koalicijose, kurios skatina valstybę keisti ir koreguoti egzistuojančius įstatymus, dalyvavimas skirtingų ministerijų sudarytose darbo grupėse ir komitetuose - kurias galima ir reikia įvardinti kaip dalyvavimą formuojant valstybės socialinę politiką.

Tyrimo analizė leidžia teigti, kad NVO socialinės, ekonominės ir politinės veiklos derinimas yra tik pradinėse stadijose. Pirminis tyrimo atrankos etapas (t.y. tyrimo dalyvių paieška), atskleidė, kad psichosocialines paslaugas teikiančių nevyriausybinių organizacijų, derinančių socialinę misiją ir verslumą, nėra tiek daug, kiek tyrėja tikėjosi. Kelios iš jų atsisakė dalyvauti tyrime. Kitos, tik užklausus apie ekonominę veiklą, iškart informuodavo, kad šios veiklos nevykdo ir dirba tik visuomeninį darbą. Iš 20 tyrime dalyvavusių organizacijų, kurios savo internetiniuose tinklapiuose buvo pateikusios informaciją apie paslaugų teikimą, tik 12 galima laikyti, derinančiomis socialinę misiją ir verslumą. 8 organizacijos yra bandžiusios derinti skirtingas NVO funkcijas, turi ateities planų, bet dėl vienokių ar kitokių priežasčių joms tai nepavyksta įgyvendinti. 3 iš šių 8 tyrime dalyvavusių organizacijų vykdo tik ekonominę veiklą, t. y. parduoda savo paslaugas. Anot jų, projektinė veikla nevykdoma, nes nelaimimi konkursai, o politinė veikla nevykdoma dėl lėšų ir laiko trūkumo. Likusios 5 tyrime dalyvavusios organizacijos NVO socialinės, ekonominės ir politinės veiklos derinimą mato kaip būtinybę, tačiau dėl baimės, nepasitikėjimo ir / ar nežinojimo, atsisako pradėti, tęsti ar plėtoti verslumą. NVO vadovai yra įsitikinę, kad, norėdami įgyvendinti savo socialinę misiją, jie turi dalyvauti rinkoje ir parduoti savo paslaugas. Jiems verslumas – tai kartu ir būtinybė, ir didžiulė rizika. Socialinis verslumas reikalauja ypatingo elgesio, kuris pasižymėtų inovatyvumu, iniciatyvumu ir rizikos valdymu (Weerawarden ir Mort, 2006). Tai paaiškina, kodėl NVO, siekdamos pradėti derinti socialinę, ekonominę ir politinę veiklas, baiminasi rizikuoti ir keistis.

Atliktas tyrimas leidžia pateikti pagrindines kliūtis, silpninančias NVO galimybes derinti socialinę misiją ir verslumą: būtino pradinio kapitalo startui rinkoje neturėjimas; organizacijos išteklių darbuotojų kvalifikacijos kėlimui trūkumas; neišplėtotą psichosocialinių paslaugų sistema; visuomenės požiūris į NVO tik kaip į savanorystės erdvę.

Pradinio kapitalo neturėjimas riboja NVO sėkmingą integraciją į psichosocialinių paslaugų rinką. Pagrindinis NVO rūpestis visų pirma yra patalpos ir jų priežiūra bei išlaikymas. Tik pasirūpinus patalpomis pradedama svarstyti apie organizacijos įvaizdį ir jos veiklą

viešinią, kuris dažniausiai suprantamas tik kaip informacijos skelbimas savo internetiniame tinklapyje, nes kitoms viešinimo priemonėms NVO neturi lėšų, kaip pvz., spauda, televizija, įvairių akcijų organizavimas. Rinkodaros veiksams (internetinis tinklapis ir jo priežiūra; rinkodaros specialisto įdarbinimas) taip pat reikia skirti papildomų lėšų, kurių NVO dažniausiai stokoja. Dauguma NVO, sumažėjus informacinių technologijų (IT) paslaugų kainoms, susikūrė organizacijos internetines svetaines, tačiau kai kurioms organizacijoms internetinio tinklapiio sukūrimas ir informacijos talpinimas bei kitos IT paslaugų kainos yra neįperkamos.

Nepakankama darbuotojų kompetencija ir organizacijos veiklos kokybė yra vienas iš pagrindinių veiksnių, trukdančių NVO pradėti derinti socialinę misiją ir dalyvavimą rinkoje. Tyrimo dalyviai teigė, kad NVO yra sudėtinga išlikti stipria ir profesionalia organizacija dėl sunkumų išlaikyti kvalifikuotus darbuotojus. Organizacijų vadovai teigė, kad dėl nepakankamo darbo atlygio darbuotojai keičia darbo vietą rinkdamiesi verslo ar viešąjį sektorius. Viena iš tyrimo dalyvių teigė, jog NVO gali tapti neaktyvia dėl to, kad šiose organizacijose dažniausiai dirba jauni, tik ką studijas baigę darbuotojai, neturintys pakankamai praktinių įgūdžių, todėl „*negalintys iškart teikti mokamų paslaugų ir kartu daryti kilnius darbus*“. Anot tyrimo dalyvės, yra be galo sudėtinga valdžios institucijoms įrodyti, kad nevyriausybinių organizacijų yra pajėgi teikti mokamas paslaugas. Toks įrodymų procesas, jos nuomone, gali užtrukti mažiausiai penkerius metus.

Valstybės vaidmuo yra vienas iš svarbiausių numatant gaires NVO vystymuisi. Tyrimo dalyviai teigia, kad valstybės pozicija dėl NVO, derinančių socialinę, ekonominę ir politinę veiklas, yra neaiški. Anot jų, valstybė, stebėdama visuomenę ir joje vykstančius pokyčius, turėtų reaguoti / reflektuoti į tai ir įstatymiškai numatyti realias sąlygas ir kriterijus, sudarančius galimybes NVO dalyvauti psichosocialinių paslaugų rinkoje. NVO vadovai išsakė, kad šiuo metu valstybė nepakankamai finansuoja nevyriausybines organizacijas. Esamas NVO ir viešojo sektoriaus finansavimas iš valstybės, ES ir kitų šalių fondų yra netolygus. Didžioji dalis lėšų yra skiriama viešojo ir/ar privataus sektoriaus institucijoms. Pavyzdžiui, 2014-2020 m. ES veiksmų programos laikotarpiu Socialinės apsaugos ir darbo ministerija numato skirti tik 10 proc. nuo visos šioje ministerijoje administruojamos paramos sumos projektų konkursams, kuriuose galės dalyvauti ir nevyriausybinių organizacijų, o 90 proc. bus skirta valstybės planavimo projektams.

Pagal atlikto tyrimo ir kitų ataskaitų duomenis (Žaltauskas, 2015), galima daryti išvadą, kad Lietuvos psichosocialines paslaugas teikiančios NVO minimaliai dalyvauja teikiant viešąsias paslaugas gyventojams, didžiąją dalį paslaugų teikia viešojo sektoriaus organizacijos.

Šalyse, kurios vadovaujasi neoliberalistiniu požiūriu, paslaugas NVO sektoriuje dažniausiai teikia profesionalai. Sudėtinga pasakyti, kiek apskritai nevyriausybinesė

organizacijose dirba profesionalų (įgijusių tam tikrą kvalifikaciją, leidžiančią teikti konkrečią paslaugą), tačiau šiame tyrime dalyvavę NVO vadovai gali būti laikomi profesionalais, teikiančiais atitinkamą paslaugą - visi yra įgiję atitinkamos srities aukštąjį išsilavinimą, kai kurie turi ir po du aukštuosius išsilavinimus, nuolat tobulina kvalifikaciją. Tad būtų galima teigti, kad Lietuvos trečiojo sektoriaus politikai yra daugiau artimas neoliberalistinis požiūris.

Anot NVO vadovų, visuomenės narių menkas žinojimas apie NVO ir jų atliekamas veiklas mažina organizacijų galimybes integruotis į rinką. Jie išsakė, kad Lietuvoje valdžios institucijų atstovai ir visuomenės nariai NVO daugiau supranta kaip privalančią savanoriškai / nemokamai atlikti veiklas ir / ar paramos reikalaujančią organizaciją. Dažniausiai psichosocialinių paslaugų rinkos nišas užpildo privačiojo sektoriaus organizacijos, pasiūlančios trūkstantį paslaugą ar prekę.

NVO vadovai nurodė, kad vystyti NVO padėtų sekantys veiksmai, kaip pavyzdžiui: darbdavių įpareigojimas naudotis NVO teikiamomis paslaugomis (krizės šeimoje atveju darbdavys galėtų finansuoti psichologinės pagalbos teikimą savo darbuotojams), arba teismas, kuris smurto šeimoje atveju, greta skiriamų bausmių įpareigotų tėvus lankyti tėvystės, pykčio įgūdžių kursus. Tačiau, kaip teigia, tyrimo dalyviai, plečiant NVO paslaugų spektrą, kyla klausimas, kiek gyventojai yra finansiškai pajėgūs mokėti už teikiamas paslaugas. Lieka neatsakyti klausimai: ar gyventojai pasiruošę rūpintis savo psichosocialine gerove ir mokėti už ją? ar valstybė pasiruošusi deleguoti dalį savo funkcijų NVO sektoriui?

Tyrimas taip pat siekė atskleisti, kaip NVO bendradarbiauja su valdžios institucijomis ir verslo įmonėmis. Analizuojant NVO bendradarbiavimo pobūdį su valdžios institucijomis paaiškėjo, kad NVO, įgyvendindamos valstybės socialinę politiką, nesijaučia esančios lygiavertėmis. Nepakankamą NVO galios poziciją atspindi tyrimo dalyvių teiginiai - esą jų darbe yra labai daug nepasitikėjimo ir nuvertinimo iš valdžios, verslo ir visuomenės pusės. Valdžios institucijų darbuotojų abejingumas, nesidomėjimas, nuolatinė kontrolė, panauda ir kompetencijos stoka – tai pagrindiniai NVO vadovų išsakyti kriterijai, nusakantys bendradarbiavimo pobūdį tarp NVO ir valdžios institucijų darbuotojų. Tyrimo dalyvių teiginiai patvirtina P. Seanoro tyrimo (atlikto 2005–2007 m. Didžiojoje Britanijoje) rezultatus. Tyrimo dalyviai Lietuvoje, kaip ir Didžiojoje Britanijoje, išreiškė nusivylimą, kad viešojo ir valdžios sektoriaus institucijų darbuotojai nesupranta jų atliekamo darbo „socialinio etoso“ ir „vertės“. Jie tikisi, jog bendradarbiavimas su valdžios institucijomis, finansuojančiomis projektus, pasikeis ir taps lygiaverčiu. Tai padidintų organizacijų lankstumą sprendžiant, kokioms klientų grupėms atstovauti, kokias paslaugas ir koku būdu joms teikti. Valdžios institucijos, turėdamos didesnę galią, galėtų paveikti politinius sprendimus ir inicijuoti pokyčius, reikšmingus NVO klientų grupėms.

Galima teigti, kad Lietuvoje NVO ir valstybės tarpusavio sąveika yra daugiau kontroliuojanti, o ne pagrįsta bendradarbiavimu. Viena tyrimo dalyvė pateikė interpretaciją, kad iš vienos pusės, valdžios institucijoms sunku pasitikėti mažai žinomomis organizacijomis, o, iš kitos pusės, valdžios institucijos nesidomi nevyriausybinėmis organizacijomis. Valdžios institucijų atstovų abejingumas, apatija ir kompetencijų stoka tampa kliūtimi geriau pažinti nevyriausybines organizacijas ir suprasti jų atliekamą vaidmenį visuomenėje. Pasak NVO vadovų, nevyriausybines organizacijas dažnai yra laikomos įrankiu valstybės socialinei politikai įgyvendinti, kai reikia užpildyti viešajam ir privačiajam sektoriui nepatrauklias paslaugų teikimo nišas arba suteikti ekspertinę pagalbą „čia ir dabar“. NVO vadovai taip pat išsakė, kad jų dalyvavimas socialinėje politikoje dažnai yra formalus, kai reikia NVO „balso“ arba „pitarimo“ jau patvirtintiems valstybės strateginiams dokumentams. Todėl jie jaučiasi „panaudojami“, kai jų reikia, ir „išspjaunami“, kai jie trukdo.

Kita vertus, dauguma NVO vadovų pastebi ir pozityvius pokyčius bendradarbiavimo su valdžios institucijomis srityje. Galima teigti, kad NVO sektorius vis dažniau tampa ginčų ir argumentų erdve, padedančia išgryninti siekiamus tikslus ir numatyti rezultatus. Tokia tarpusavio bendradarbiavimo sąveika reikalauja vienos sąlygos išpildymo - skirtingos socialinės grupės ir organizacijos, siekdamos savo tikslų, turi susivienyti ir laikytis vienos pozicijos. Anot R. Tayloro (2010), ši bendradarbiavimo sąveika leidžia NVO sektoriui tapti bendradarbiavimo ir konfliktų erdve, sprendžiant sudėtingus visuomenės klausimus.

Kalbant apie NVO bendradarbiavimą su verslo sektoriumi, jis gali būti įvardytas kaip dar sudėtingesnis nei bendradarbiavimas su valdžios institucijomis. NVO vadovai negalėjo pasidalinti gerąją bendradarbiavimo su šiuo sektoriumi praktika ir įvardijo verslo sektorių kaip pakankamai uždara erdvę. Beveik visi bendradarbiavimo ryšiai buvo užmegzti per asmeninius kontaktus. Finansinių išteklių paieškos idėjos, plačiai taikomos JAV ir kitose Vakarų Europos šalyse, nėra priimtinos Lietuvos verslininkams, tad kalbėti apie verslą, kaip apie vieną iš NVO alternatyvių finansavimo šaltinių, galinčių papildyti NVO biudžetą, yra per anksti.

Socialinės misijos ir verslumo derinimo ypatumai. Kaip teigia G. Lehmanas (2007), analizuojant NVO sektoriaus organizacijų funkcijas ir vaidmenį visuomenėje reikia įvertinti, jog šių organizacijų veiklos sąlygos yra veikiamos išorinių jėgų, įskaitant teisinius, ekonominius ir politinius sprendimus.

Tyrimo dalyviai pabrėžė, kad NVO turi nuolat ieškoti ar uždirbti lėšų tam, kad galėtų vykdyti socialinę misiją ir ginti pažeidžiamiausių visuomenės grupių narių teises. NVO vadovai įvardijo šiuos veiksnius, paskatinusius juos derinti socialinę misiją ir verslumą:

- buvimas „prašytojo“ vaidmenyje. Tai, anot jų, kelia nuolatinę įtampą organizacijoje dėl nerimo, ar įstaiga pajėgs išlaikyti savo darbuotojus ir kaip ilgai galės vykdyti savo veiklą.
- priklausomybė nuo vieno finansavimo šaltinio. NVO priklausymą nuo vieno finansavimo šaltinio (pavyzdžiui, vykdoma tik projektinė veikla) tyrimo dalyviai prilygina organizacijos žlugimui, nes, nutrūkus šiam finansavimui, organizacija turi sustabdyti veiklą.
- panauda/išnaudojimas, reikalaujant viršyti savo pajėgumus. Valdžios ir viešojo sektoriaus institucijos dažnai naudojasi NVO teikiamomis paslaugomis, manydami, kad skiriamas finansavimas yra pakankamas ir adekvatus teikiamoms paslaugoms. Tačiau organizacijos jaučiasi, kad jų nuolat „prašoma“ viršyti savo pajėgumus.
- siekis užtikrinti politinės funkcijos įgyvendinimą. Nei valstybė, nei ES ar kitų šalių fondai neskiria finansavimo NVO atstovaujant tam tikrų socialinių grupių teisių gynimui ir advokacijai. Norint atlikti šią funkciją, NVO yra svarbu turėti alternatyvių finansavimo išteklių.

Psichosocialines paslaugas teikiančių NVO tyrimas atskleidė šiuos socialinės misijos ir verslumo derinimo ypatumus:

Pirma, dalyvavimas rinkoje NVO darbuotojams kelia tam tikrą įtampą dėl rinkoje vykstančios sąveikos tarp pardavėjų ir vartotojų (Evers ir Gerke, 2007). Nevyriausybinių organizacijos priverstos konkuruoti ne tik tarpusavyje, bet ir su verslo sektoriaus organizacijomis, teikiančiomis tas pačias paslaugas. Profesionalizacija yra viena iš sąlygų, stiprinančių NVO gebėjimą dalyvauti socialinės politikos formavime bei jos įgyvendinime. Kartu NVO kyla grėsmė tapti profesionalizuotomis ir biurokratizuotomis institucijomis, vykdančiomis dalį gerovės valstybės perleistų funkcijų (t. y. teikiančiomis viešąsias paslaugas gyventojams). Tačiau per stipri orientacija į profesionalumą gali tapti kliūtimi, išsaugant organizacijos socialinę misiją.

Antra, keičiantis sąveikos tarp valstybės ir NVO dinamikai, turi atitinkamai keistis ir NVO veiklos vykdymo taisyklės. Socialinės apsaugos paslaugų teikimas bendradarbiaujant viešojo, privačiojo ir ne pelno sektoriaus organizacijoms – socialinės inovacijos (Breuls, 2014) – įgyvendinamas socialinės politikos programomis, todėl labai svarbus tampa abipusiškas bendradarbiavimas tarp trijų sektorių. Inovatyvūs NVO sprendimai ir siūlymai ginant pažeidžiamiausius visuomenės narius padeda sumažinti tikimybę, kad būsimos kartos atsidurs socialinėje atskirtyje. Gerovės valstybės veiksmai į socialinės politikos įgyvendinimą įtraukiant NVO ir privačiojo sektoriaus institucijas, galėtų pasitarnauti NVO darniai plėtrai. Tačiau nevyriausybiniams organizacijoms dėl rigidiškos vyriausybės vykdomos socialinės politikos sunku siūlyti ir įdiegti inovacijas. Valdžios institucijos yra orientuotos į socialinių problemų sprendimą, o NVO siūlo inovacijas, kuriomis siekiama problemų prevencijos. Vienas iš esminių NVO plėtrą stabdančių veiksnių yra socialinių inovacijų slopinimas.

Trečia, atsiranda kokybės ir atskaitomybės dilema. Šiandieninis valstybės ir NVO bendradarbiavimo modelis pagrįstas daugiau abipusės kontrolės ir tarpusavio nepasitikėjimo santykiais. Galima teigti, kad visuomenės nepasitikėjimas NVO kyla dėl žiniasklaidoje dažnai išreiškiamo pagrįsto ar nepagrįsto neigiamo vertinimo. Visuomenės nepasitikėjimą nevyriausybinėmis organizacijomis iš vienos pusės, skatina vyraujanti nuostata, kad šios organizacijos įkuriamos tik „pasinaudoti“ ES ir kitų šalių fondais, o, iš kitos pusės, kai kurios NVO šią nuostatą patvirtina realybėje, įsisteigdamos „iš vakaro“ tam tikroms programoms vykdyti. Kritiškam NVO veiklos vertinimui reikšmės turi ir neaiški NVO samprata visuomenėje.

Tyrimo duomenys atskleidė, kad tik dalis psichosocialines paslaugas teikiančių ir derinančių socialinę misiją ir verslumą NVO vadovų atsiskaito visuomenei už savo vykdomą veiklą. Kita dalis šių organizacijų vadovų nemano, jog privalo atsiskaityti už gaunamų iš rėmėjų lėšų panaudojimą visuomenei. Dažniausiai atsiskaitoma rėmėjams tik formaliomis veiklos ir finansinėmis ataskaitomis, nes, laiku nepateikus šių ataskaitų, organizacijai finansavimas gali būti neskiriamas. Viena vertus, nevyriausybinės organizacijos nėra įpareigosos viešai skelbti metinių veiklos ir lėšų panaudojimo ataskaitų, todėl tik dalis organizacijų jas skelbia viešai. Kita vertus, nei visuomenės nariai, nei valdžios institucijos nesidomi NVO vykdomų veiklų kokybe ir jų efektyvumu. Todėl didžiąją daugumą tyrime dalyvavusių vadovų klausimas apie atsiskaitymą visuomenei nustebino. Jie pripažino, kad jiems yra svarbu perteikti žinių visuomenei apie veiklų turinį ir kokybę. Tačiau Lietuvoje NVO veikla labai retai vertinama pagal veiklos kokybės standartus, įprastas ir svarbiausias vertinimo rodiklis yra kaina. Valstybės ir savivaldybės atstovai menkai suinteresuoti organizacijų atliekamos veiklos kokybe, juos domina pasiekti kiekybiniai veiklos rezultatai ir asmenų, dalyvavusių vykdytose veiklose, skaičius. Galima būtų teigti, kad NVO dėl adekvataus vykdomos veiklos vertinimo trūkumo, vis mažiau dėmesio skiria atsiskaitymui visuomenei.

Tuo tarpu, NVO vadovų nuomone, atsiskaitymas valdžios institucijoms ir kitiems rėmėjams yra pakankamai griežtas ir dažnai neatitinka NVO pajėgumų. Griežtėjanti NVO veiklos kontrolė, anot Lewiso (2010), rodo didėjančią visuomenės dėmesį nevyriausybine organizacija kaip institucija ir augančią NVO galią bei svarbą visuomenėje. Tai patvirtina NVO vadovai, teigiantys, kad valstybė, skirdama paramą nevyriausybinėms organizacijoms, nuolat griežtina atsiskaitymo už ją sąlygas, nes baiminasi, kad lėšos bus panaudotos neefektyviai. Dalis NVO vadovų mano, kad valstybei yra sudėtinga paskirstyti ribotą finansavimą tarp NVO ir viešojo sektoriaus organizacijų, todėl tiek konkurso sąlygos dėl finansavimo skyrimo, tiek atsiskaitymas valdžios institucijoms griežtėja.

Organizacijos veiklos kokybė yra tiesiogiai susijusi su darbuotojų kompetencijomis ir esama konkurencija. Psichosocialines paslaugas teikiančios NVO, derindamos socialinę misiją ir verslumą, turi turėti atitinkamų specialistų, gebančių pasiūlyti visuomenei reikalingą paslaugą / prekę. Darbas NVO yra laikomas pakankamai dinamišku ir kompleksišku, tačiau tai ne visuomet yra priimtina ir patogu patiems darbuotojams. NVO darbuotojai turi gebėti greitai persiorientuoti ir reaguoti į visuomenėje vykstančius pokyčius, kartu plėsdami ir nuolat tobulindami savo kompetencijas ir įgūdžius. Kitas svarbus aspektas, susijęs su NVO veiklos kokybe, tai jos matomumo, pasitikėjimo ja klausimas. NVO įgijusios visuomenėje daugiau galios, sulaukia daugiau ir dėmesio.

Dalis sunkumų NVO dažniausiai kyla dėl išorinės aplinkos įtakos. Išorinė aplinka trukdo NVO tapti patikimais gerovės valstybės įrankiais. Nesavarankiška, priklausoma nuo valstybės finansavimo ir ekonomiškai nestabili NVO įtraukia valstybę į užburimą ratą. NVO iš valstybės tikisi pasitikėjimo ir garantuoto programų finansavimo kiekvienais metais, tuo tarpu valstybė laukia, kad NVO taptų savarankiškesnės ir pačios gebėtų užsidirbti. Tačiau, anot NVO vadovų, valstybė siunčia prieštarinę žinią nevyriausybinėms organizacijoms - nors ir laukiama, kad NVO sustiprėtų ir plėstųsi, tačiau jos nelaikomos lygiavertėmis socialinės politikos įgyvendinimo proceso dalyvėmis. Iš organizacijų tikimasi, kad jos gebės išlaikyti patalpas, turės kompetentingą komandą, bus aktyvios ir iniciatyvios visuomeniniame gyvenime, bus „supratingos, gailestingos ir geranoriškos“ vykdydamos valstybės deleguotas funkcijas (t. y. tam tikrų paslaugų gyventojams teikimas) minimaliomis sąnaudomis, iš dalies savanoriškai.

Kita vertus, NVO patiria ir vidinės aplinkos nulemtus sunkumus dėl nepakankamos vadovo ir / ar darbuotojų kompetencijos. NVO gebėjimas save išlaikyti, derinant socialinę misiją ir dalyvavimą rinkoje, daugiausia priklauso nuo vadovo ir darbuotojų socialinės antreprenerystės savybių bei įgūdžių. NVO vadovai teigia, kad dirbant socialinėje ir švietimo srityje yra labai sunku būti versliam, nes jie buvo mokomi suteikti žmonėms pagalbą ir žinias, o ne parduoti prekę ir / ar paslaugą. Tyrimo dalyviai paminėjo ir trečią svarbų socialinio verslumo kriterijų – bendradarbiavimą. Anot jų, bendradarbiavimas suteikia NVO galių veikti ir daryti įtaką įsitraukiant į socialinės politikos formavimą ir įgyvendinimą. Organizacijos gebėjimas bendradarbiauti ir tinklų mezgimas sustiprina pačią instituciją, palaiko socialinės sistemos stabilumą (Ohanyan, 2012).

Atliktas tyrimas leidžia nustatyti NVO darnios plėtros tipą. Atliktas tyrimas leido atskleisti, kaip psichosocialines paslaugas teikiančių NVO socialinės veiklos plėtra gali būti įgyvendinama remiantis darnios plėtros požiūriu. Darnios plėtros koncepcija yra tik besiplėtojanti ir ji yra per daug sudėtinga, kad būtų tik linijinė, nes bando suderinti prieštaringas tarpusavyje santykinai savarankiškas sritis. Į NVO darnumą reikėtų žvelgti kompleksiskai ir

stebėti NVO aplinkos kontekstą, visų suinteresuotų pusių tarpusavio santykių eigą ir kaitą bei įvertinti įvykusius ir ateityje įvyksiančius visuomenės pokyčius.

Sėkminga NVO veikla, remiantis darnios plėtos perspektyvos požiūriu, gali būti grindžiama trijų sudėtinių dalių (socialinės misijos, verslumo ir valstybės trečiojo sektoriaus politikos) derinimu ir pusiausvyra. Pusiausvyra šiuo atveju suprantama kaip socialinės misijos užtikrinimas sėkmingai dalyvaujant psichosocialinių paslaugų rinkoje ir aktyviai įsitraukiant į socialinės politikos formavimąsi. Tyrimo duomenys atskleidė, kad toks NVO veikimas suteikia joms pranašumą lyginant su kitomis tradicinėmis NVO, nevykdančiomis veiklų generuojančių pajamas. NVO kelių tikslų siekimas ir derinimas yra rodiklis, pažymintis organizacijos gebėjimą būti darniai, t. y. savarankiškai, finansiškai stabiliai, efektyviai dirbančiai ir savimi pasitikinčiai. Galima teigti, kad NVO darnumas leidžia NVO būti saugiai ir užtikrintai, kad po metų nereikės sustabdyti organizacijos veiklų dėl ribotų išteklių. NVO vadovai saugumą apibrėžia kaip pajėgumą: išlaikyti ir išsaugoti patalpas bei darbuotojus; užtikrinti darbuotojų kompetencijų kėlimą; tęsti pradėtas veiklas ir projektus; vykdyti politinę funkciją (kuri nėra finansuojama jokiais projektais³¹); užsitikrinti finansavimą bent 2 metams į priekį; turėti papildomų finansinių išteklių, kurie yra būtini, norint gauti valstybės, ES ir kitų šalių fondų paramą projektams įgyvendinti.

Apibendrinant diskusiją galima išskirti keletą NVO darnią plėtrą palaikančių ir trukdančių veiksnių:

- *Palaikantys veiksniai*: NVO vadovų ir darbuotojų kompetencijų stiprinimas (ne tik paslaugų teikimo, bet ir veiklos kokybės, strategijos kūrimo, veiklų derinimo ir t. t.); aiškių vaidmenų tarp valstybės bei NVO sektoriaus apibrėžimas; abipusio bendradarbiavimo tarp valstybės, NVO sektoriaus ir verslo stiprinimas; NVO socialinės misijos ir dalyvavimo rinkoje derinimas; NVO transformacijos proceso, ieškant alternatyvių galimybių ir veikimo erdvių, skatinimas.
- *Trukdantys veiksniai*: aiškios strategijos dėl bendradarbiavimo tarp valstybės ir NVO sektoriaus nebuvimas; nepakankamas savivaldybių noras ir siekis bendradarbiauti bei remti NVO sektorių; paslaugų pirkimo iš NVO sektoriaus sistemos nebuvimas; visuomenės ir verslo sektoriaus aiškaus požiūrio apie NVO vaidmenį nebuvimas; neigiamas požiūris į NVO siekį pačiai generuoti pajamas (verslumas ir NVO nedera); NVO nuostatų, į save kaip į organizaciją, ir sampratos rigidiškumas (nelankstumas).

Tiek trukdantys, tiek palaikantys veiksniai atskleidžia, kad psichosocialines paslaugas teikiančių NVO plėtra priklauso ir nuo valstybės, ir nuo nevyriausybinų organizacijų pozicijos, tačiau tyrimo duomenys rodo, kad NVO vadovai didesnę atsakomybę dėl organizacijų

³¹ Išimtis: Europos ekonominės erdvės finansinio mechanizmo nevyriausybinų organizacijų programa (2009-2014 m.). Realus programos įgyvendinimo laikotarpis tęsis iki 2016 metų.

vystymosi perduoda valstybei. Kyla klausimas, ar iki šiol Lietuvoje vykdyta gerovės valstybės politika, palaikanti NVO priklausomybę nuo vieno finansavimo šaltinio, nesustiprino NVO neveiklumo dėl savo vaidmens visuomenėje įgalinimo? Ar NVO netapo neįgali? Galima kelti klausimą, kiek – valstybė, verslas ar pati organizacija - turėtų prisiimti atsakomybės užtikrinant NVO gyvybingumą? Kiek NVO sektorius turi įrodyti, kad jis yra reikalingas valstybei ir kiek valstybė turi skatinti NVO sektoriaus plėtrą? Į dalį šių klausimų gali padėti atsakyti valdžios institucijų atstovų tyrimas apie NVO sampratą, vaidmenį visuomenėje ir keitimąsi.

IŠVADOS

Apibendrinant disertacijoje atliktą teorinę ir empirinę Lietuvos psichosocialines paslaugas teikiančių NVO, derinančių socialinę misiją ir verslumą, analizę, galima padaryti šias išvadas.

1. Remiantis tyrimais, kurie teigia, kad nepriklausomoje Lietuvoje iki šiol nėra aiškios gerovės valstybės kūrimo ir vystymosi koncepcijos (Aidukaitė, Bogdanova ir Guogis, 2012), galima teigti, kad nėra ir aiškaus NVO sektoriaus plėtros modelio. Toks NVO sektoriaus neapibrėžtumas kelia tapatumo, įsitvirtinimo ir įsigalinimo sunkumus.

2. NVO vaidmens paieška rodo, kad visuomenės nariai ir valdžios institucijos nepakankamai aiškiai apibrėžia NVO vaidmenį visuomenėje. NVO samprata tiek visuomenės narių, tiek valdžios institucijų požiūriu išlieka neaiški ir dviprasmiška. NVO vadovų samprata apie NVO kaip instituciją taip pat išsiskiria. Šių organizacijų patiriama įtampa dėl vaidmens neapibrėžtumo ir nesaugumo, siekiant užsitikrinti finansavimą, silpnina NVO autoritetą visuomenėje. Galima teigti, kad visuomenei, trūkstant informacijos net ir apie tradicines NVO, dar sudėtingiau suprasti NVO, vykdančių pajamas generuojančias veiklas, situaciją. Tyrimas atskleidė, kad Lietuvoje valdžios institucijų atstovai ir visuomenės nariai NVO daugiau supranta kaip paramos reikalaujančią organizaciją, privalančią savanoriškai / nemokamai atlikti veiklas.

3. Psichosocialines paslaugas teikiančios NVO vienos pirmųjų šalyje pradėjo teikti mokamas paslaugas, nežiūrint neigiamo visuomenės ir valdžios institucijų atstovų požiūrio į skirtingų tikslų (socialinio, ekonominio ir politinio) derinimą. Tyrimo duomenys rodo, kad dauguma tyrimo dalyvių jau steigdami organizacijas ar tik jas įsteigę buvo apsisprendę dėl socialinės misijos ir verslumo derinimo. Anot jų, socialinis verslumas netrukdo NVO įgyvendinti socialinės misijos, priešingai, padeda ją užtikrinti, ir kartu patenkinti iš visuomenės kylantį psichosocialinių paslaugų poreikį.

4. NVO vadovai įvardijo, kad dalyvauti psichosocialinių paslaugų rinkoje juos verčia šios priežastys: buvimas „prašytojo“ vaidmenyje; priklausomybė nuo vieno finansavimo šaltinio; panauda / išnaudojimas, reikalaujant viršyti savo pajėgumus; siekis užtikrinti politinės funkcijos įgyvendinimą.

5. Tyrime dalyvavę NVO vadovai pastebi kintančią tarpusavio ryšių tarp viešojo, privačiojo ir NVO sektorių dinamiką, ir kartu pripažįsta, kad jų santykiuose atsiranda vis daugiau konkurencijos. Konkurencija dėl ribotų valstybės, ES ir kitų šalių fondų lėšų su viešuoju ir iš dalies privačiuoju sektoriumi silpnina NVO galimybes išlikti. Esamas NVO ir viešojo sektoriaus finansavimas iš valstybės, ES ir kitų šalių fondų yra netolygus. Ši

konkurencija nevyriausybinėms organizacijoms nepalanki ir dėl keliamų griežtų dalyvavimo viešuose konkursuose bei atsiskaitymo reikalavimų, kurie neatitinka NVO pajėgumų ir jų turimų resursų (pavyzdžiui, reikalavimas įdėti savo įnašą įgyvendinant projektą). NVO vadovų požiūris į šią konkurenciją yra prieštaringas, nes, viena vertus, net ir turėdamos ribotus pajėgumus, organizacijos sutinka įvykdyti visus keliamus reikalavimus, antra vertus, keliamus reikalavimus organizacijos suvokia kaip nepasitikėjimą jomis.

6. Tyrimo duomenys leidžia teigti, kad valdžios institucijų ir NVO sektoriaus tarpusavio sąveika Lietuvoje pagrįsta daugiau galios institutų dominavimu, o ne bendradarbiavimu. Anot NVO vadovų, valdžios institucijos dažnai traktuoja NVO kaip įrankį valstybės socialinei politikai įgyvendinti (viešajam ir privačiajam sektoriui nepatrauklios paslaugų teikimo nišos užpildymas arba NVO ekspertų pagalba „čia ir dabar“), tačiau nesudaro joms sąlygų palaikyti lygiaverčius, ne panauda grįstus santykius. Nevyriausybinėms organizacijoms skiriamas konkrečiai įvertintas ir apskaičiuotas finansavimas už tam tikrą paslaugų kiekį tikslinių projektų rėmuose, tačiau jos dažnai susiduria su valdžios ir viešojo sektoriaus institucijų reikalavimais viršyti savo pajėgumus arba teikti pagalbą „čia ir dabar“, kuriai finansavimas nėra skirtas.

7. Nevyriausybines organizacijas susiduria su rigidiška ir sustabarėjusia vyriausybės vykdoma socialinių paslaugų tvarka bei ją reglamentuojančias įstatymais, todėl joms sunku siūlyti inovacijas. NVO vadovai teigė, kad inovatyvios idėjos nėra laukiamos ir lengvai priimamos valdžios institucijų atstovų, nes šios idėjos yra orientuotos į socialinių problemų prevenciją, o ne į „gaisrų gesinimą“ (skurdas, smurtas, socialinė rizika ir t.t.). Vienas esminių NVO plėtrą stabdančių veiksnių yra iniciatyvų ir naujų idėjų įgyvendinimo slopinimas.

8. Tyrimas atskleidė, kad psichosocialines paslaugas teikiančių NVO pajėgumas derinti socialinę misiją ir verslumą paprastai priklauso nuo vadovo socialinės antreprenerystės įgūdžių, pavyzdžiui, gebėjimo numatyti ir konstruoti aiškią organizacijos veiklos viziją / erdvę bei švelninti dėl derinimo kylančias priešpriešas. Tyrimo duomenys rodo, kad pakankamai stiprių ir finansiškai savarankiškų NVO vadovai nuolat galvoja apie naujas, gyventojų poreikius atitinkančias ir organizacijai nenuostolingas veiklos sritis. Tai, pavyzdžiui, vaikų socialinių ir bendravimo įgūdžių stiprinimo grupės, tėvystės gebėjimų stiprinimo grupės, įvairios tėvų psichoedukacijos paslaugos (vaiko teisių užtikrinimas, tarpininkavimo paslaugos tėvams skyrybų/išsiskyrimo metu, konsultavimas krizių šeimoje atvejais, pasiruošimo vaiko gimimui ar, vaiko ėjimo į pirmą klasę seminarai ir t.t.), verslo įmonių darbuotojų komandos formavimo ir stiprinimo kursai ir t. t. NVO vadovai išskiria šiuos pagrindinius socialinės antreprenerystės bruožus: rinkodaros priemonių (pavyzdžiui, viešųjų ryšių, rizikos valdymo, klientų poreikių

nustatymo) socialinėje srityje taikymas, veiklų inovatyvumas, gebėjimas stebėti aplinką ir pamatyti socialinių problemų ištakas.

9. Remiantis darnios plėtros perspektyvos požiūriu, galima teigti, kad sėkminga psichosocialines paslaugas teikiančių NVO veikla grindžiama trijų sudėtinių dalių - socialinės misijos, verslumo ir valstybės trečiojo sektoriaus politikos - derinimu ir pusiausvyra. Pusiausvyra šiuo atveju suprantama kaip socialinės misijos užtikrinimas, sėkmingai dalyvaujant psichosocialinių paslaugų rinkoje ir aktyviai įsitraukiant į socialinės politikos formavimąsi. Nevyriausybinių organizacijų socialinė misija užtikrinama teikiant pagalbą socialiai pažeidžiamoms grupėms ir vykdant socialinius projektus bei įvairias kampanijas. Savo paslaugų / prekių pardavimas bendroje psichosocialinių paslaugų rinkoje stiprina NVO verslumą. Konkrečios socialinės grupės atstovavimas, kitų pažeidžiamiausių visuomenės narių teisių gynimas ir advokacija bei dalyvavimas miesto savivaldybių, ministerijų ir kitų institucijų suburtose koalicijose, darbo grupėse, posėdžiuose ir komitetuose atskleidžia stiprėjantį nevyriausybinių organizacijų politinį vaidmenį, padedantį kurti tarpusavio ryšius su valdžios institucijomis ir formuoti besikuriančią trečiojo sektoriaus politiką valstybėje.

10. Analizuojant tyrimo duomenis, darnios plėtros perspektyvos požiūriu, galima išskirti keletą reikšmingų psichosocialines paslaugas teikiančių NVO bruožų:

- a) *nuolatinė organizacijos veiklų plėtra* yra vienas svarbiausių šio tipo NVO bruožų, padedančių joms siekti savo tikslų. Jos nuolat stebi visuomenę ir numato priemones bei veiksmų eigą galimoms pasekmėms išvengti dėl visuomenėje vykstančios socialinės kaitos;
- b) *veiklų ir idėjų tęstinumas* tampa iššūkiu šioms organizacijoms. Siekis tęsti pradėtą veiklą sustiprina visuomenės pasitikėjimą jomis ir įrodo pasirinktų sprendimų ilgalaikiškumą, tai padeda per ilgesnį laikotarpį pamatyti ir įvertinti sunkiai išmatuojamą NVO siekiamą socialinį pokytį;
- c) *idėjų ir sprendimų novatoriškumas* itin siejasi su organizacijos plėtra. Nors NVO vaidmuo ir funkcijos dažniausiai siejamos su pirminių žmogaus poreikių užtikrinimu ir esminių jo teisių gynimu, tačiau nevyriausybinių organizacijos gali prisiimti atsakomybę ir tapti naujų idėjų ir sprendimų „bandytojomis / pilotuotojomis“, įvertinančiomis jų efektyvumą ir siūlančiomis valstybei galutinę „know-how“ priemonę;
- d) *išplėstinė partnerystė* veikia kaip būdas, sudarantis sąlygas NVO siekti savo tikslų, bendradarbiaujant su įvairiomis institucijomis viešajame, privačiajame ir NVO sektoriuose ne tik savojoje, bet ir kitose užsienio šalyse. Susipažinimas su skirtingomis socialinėmis, kultūrinėmis, politinėmis ir ekonominėmis sąlygomis leidžia sukurti sistemines ir kompleksines veiklos priemones bei priimti vieningus sprendimus socialinėms problemoms spręsti.

- e) *pasidalijimas ekspertinėmis žiniomis su valdžios institucijomis*. Anot informantų, tai ne tik pagalbos suteikimas valdžios institucijoms, bet ir NVO organizacijų sustiprinimas, suteikiantis joms daugiau pasitikėjimo ir įgalinantis jas veikti;
- f) *profesionalizacija* daugeliui NVO yra svarbus procesas. Žinios ir įgūdžiai, kurie būtini kiekvienai profesionaliai veiklai, padeda organizacijai ne tik išlikti, bet ir tapti pajėgia konkuruoti. Profesionalizacija yra viena iš sąlygų, stiprinančių NVO gebėjimą dalyvauti formuojant socialinę politiką ir ją įgyvendinant. Tačiau profesionalizacijos procesas sukelia tam tikrų prieštarų, nes nepamatuota orientacija į profesionalumą gali tapti kliūtimi, siekiant užtikrinti organizacijos socialinę misiją.

Padedant vystyti NVO darnios plėtros tipą, rekomenduojama:

Lietuvos Respublikos Vyriausybei:

- * įstatymiškai apibrėžti skirtingus NVO tipus ir jų veikimo sritis.
- * inicijuoti NVO vadovų ir darbuotojų socialinės antreprenerystės įgūdžių mokymus.

Mokslininkams ir tyrėjams:

* inicijuoti tolesnius NVO sektoriaus transformacijos proceso tyrimus, tai galėtų būti: ilgalaikis psichosocialines paslaugas teikiančių NVO pokyčių stebėjimas, įvertinant jų galimybes sėkmingai derinti socialinę misiją ir verslumą; valdžios institucijų ir verslo atstovų požiūrio į naują dalyvį rinkoje tyrimas; psichosocialines paslaugas teikiančių NVO ir socialines paslaugas teikiančių viešojo sektoriaus institucijų darbuotojų bendradarbiavimo vaidmenų ir ribų tyrimas.

LITERATŪRA

1. Aidukaitė, J., Bogdanova, N., Guogis, A. 2012. Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė? Lietuvos socialinių tyrimų centras, Vilnius. 410 p.
2. Aidukaite, J. 2004. The emergence of the post-socialist welfare state – the case of the Baltic States: Lithuania, Latvia and Estonia. Södertörn doctoral dissertation No. 1. Södertörn University College.
3. Alcock, P. 2010. Partnership and mainstreaming: voluntary action under new Labour. Third Sector Research Centre, Working paper 32. University of Birmingham.
4. Alter, K. 2004. Social Enterprise Typology. Prieiga internete: <http://www.virtueventures.com/resources/setypology>, žiūrėta 2012.10.14.
5. Bagci, C. 2003. Historical Evolution of NGOs: NGO Proliferation in the Post-Cold War Era. *Avrupa Gunlugu* (4), p. 299-326. Prieiga internete: <http://www.turkishweekly.net/article/222/historical-evolution-of-ngos-ngo-proliferation-in-the-post-cold-war-era.html>, žiūrėta 2014.08.27.
6. Bateson, G. 2000. Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology. University of Chicago Press.
7. Beck, U. 1992. Risk society: towards a New modernity. Sage Publication. London
8. Ben-Ari, A., Enosh, G. 2011. „Processes of Reflectivity: Knowledge Construction in Qualitative Research“. *Qualitative social work*, 10 (2), p. 152-171.
9. Bengsston, S., Hulgard, L. 2001. „Denmark. Co-operative activity and community development“. In Borzaga, C., Defourny, J. (eds.), *The Emergence of Social Enterprise*, London and New York. Routledge.
10. Berger, P. L., Luckmann, T. 1999. Socialinės tikrovės konstravimas. Vilnius. Pradai.
11. Bloodgood, E. A., Tremblay-Boire, J., Prakash, A. 2014. „National Styles of NGO Regulation“. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, Vol. 43(4), p. 716-736.
12. Bloor, M. 2010. „Addressing Social Problems through Qualitative Research“. In Silverman, D., *Qualitative Research. Issues of Theory, Method and Practice*, Sage Publications.
13. Borzaga, C., Solari, L. 2001. „Management challenges for social enterprises“. In Borzaga, C., Defourny, J. (eds.), *The Emergence of Social Enterprise*, London and New York. Routledge.
14. Borzaga, C., Defourny, J. eds. 2001. The Emergence of Social Enterprise. London and New York, Routledge, p. 1-18.
15. Borzaga, C., Galera, G. 2012. „The Concept and Practice of Social Enterprise. Lessons from the Italian Experience“. *International Review of Social Research*. Vol.: 2. Issue: 2, P. 85-102.
16. Borzaga, C., Santuari, A. 2001. Italy: from traditional co-operatives to innovative social

enterprises. In Borzaga, C., Defourny, J. (eds.), *The Emergence of Social Enterprise*, London and New York. Routledges, p. 166-182.

17. Boström, M. 2012. „A missing pillar? Challenges in theorizing and practicing social sustainability: introduction to the special issue. Sustainability“. *Science, Practice, & Policy*. Volume 8, Issue 1.

18. Breuls, L. J. 2014. *The Quest for Welfare State Sustainability Managing Youth Unemployment by Social Impact Bonds?* Utrecht University. Magistro tezės.

19. Bučaitė, J. 2007. *Tinklaveikos raiška vietos bendruomenėje*. Daktaro disertacija. Kauno technologijos universitetas, Socialinių tyrimų institutas, p. 187.

20. Bučaitė, J., Ambotaitė-Mazeliauskienė, I. 2005. „Instituciniai tinklai ir socialinis pasitikėjimas savivaldybės ir nevyriausybių organizacijų sąveikoje“. *Viešoji politika ir administravimas*, 13, p. 74-82.

21. Burns, T. R. 2012. „The Sustainability Revolution: A Societal Paradigm Shift“. *Sustainability*, 4 (6), p. 1118-1134.

22. Butkevičienė, E., Vaidelytė, E., Šnapštienė, R. 2010. „Role of civil society organizations in local governance: theoretical approaches and empirical challenges in Lithuania“. *Viešoji politika ir administravimas*, 33 (1), p. 35-44.

23. Campbell, J. L. 2005. „Where do we stand? Common mechanism in organizations and social movements research“. In (eds.) Davis, G. F., McAdam, D., Scott, W. R., Zald, M. N., *Social movements and Organizations Theory*. Cambridge Studies in Contentious Politics.

24. Campi, S., Defourny, J., Gregoire, O., 2006. „Work integration social enterprises: are they multiple goal and multistakeholder organizations?“ In Nyssens, M. (ed.) *Social Enterprise. At the crossroads of market, public policies and civil society*. Routledge.

25. Choi, C. J., Cheng, P., Kim, J. B., Tarek, I. E. 2005. „Dual Responsibilities of NGOs: Market and Institutional Responsibilities and Ethics“. *The Journal of Corporate Citizenship*, 17, p. 26-29.

26. Choudry, A., Kapoor, D. 2013. Introduction. In Choudry, A., Kapoor, D. (eds.), *NGOization: Complicity, Contradictions and Prospects*. Zed books.

27. Conway, S., Crawshaw, P. 2009. "Healthy senior citizenship' in voluntary and community organisations: A study in governmentality", *Health Sociology Review*, 18 (4), p. 387-398.

28. Costa, M. A. N. 2010. „CSR and NGOs: a relationship of governance?“. In Güler A., Crowther, D. (ed.) *NGOs and Social Responsibility (Developments in Corporate Governance and Responsibility, Volume 1)*. Emerald Group Publishing Limited, p. 57 – 74.

29. Cuthill, M. 2009. „Strengthening the ‘Social’ in Sustainable Development: Developing a Conceptual Framework for Social Sustainability in a Rapid Urban Growth Region in Australia“.

Sustainable Development, 18. p. 362–373. Wiley Online Library.

30. Černiauskas, M. 2002. „Prolegomenai politinio proto kritikai“. *Politologija*. 2001/1.
31. Čiegis, R., Grundey, D., Štreimikienė, D. 2005. „Darnaus vystymosi strateginis planavimas: municipaliniai aspektai“. *Ūkio technologinis ir ekonominis vystymas*. Vol. XI, Nr. 4. p. 260-269.
32. Čiegis, R., Ramanauskienė, J., Martinkus, B. 2009. „The Concept of Sustainable Development and its Use for Sustainability Scenarios“. *Inžinerine Ekonomika-Engineering Economics* (2), p. 28 -37.
33. Deakin Commission. 1996. Meeting the challenge of change: Voluntary Action into the 21st century. Report of the commission on the future of the voluntary sector in England. London: NCVO. Prieiga internete: http://socialwelfare.bl.uk/subject-areas/government-issues/social-policy/ncvo/138252voluntary_action.pdf, žiūrėta 2014.09.30.
34. Dees, J. G. 1998. „Enterprise Non-profits“. *Harvard Business Review*, 76 (1), p. 55-67.
35. Defourny, J. 2006. „Introduction“. In Nyssens, M. (ed) *Social Enterprise at the Crossroads of Market, Public and Civil Society*. London: Routledge, p. 1-2.
36. Defourny, J., Nyssens, M. 2001. „Belgium. Social enterprises in community services“. In Borzaga, C., Defourny, J. (eds.), *The Emergence of Social Enterprise*. Routledge.
37. Dollery, E. B., Wallis, L. J. 2003. *The Political Economy of the Voluntary Sector: Reappraisal of the Comparative Institutional Advantage of Voluntary Organization*. Edward Elgar Publishing. 200 p.
38. Dromantienė, L. 2003. „Nevyriausybių organizacijų vaidmuo stiprinant socialinę sanglaudą“. *Socialinis darbas*, 2 (4), p. 15–24.
39. Duoblienė, L. 2009. „Foucault idėjų sklaida švietime: disciplinuojančios mokyklos demaskavimas“. *Problemos* (75), p. 44-57.
40. Dunajevs, E. 2011. *Asmeninių socialinių paslaugų sistemos raida pokomunistinėje Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Lietuvos socialinių tyrimų centras. 262 p.
41. Dunford, R., Jones, D. 2000. „Narrative in strategic change“. *Human relations*, 53(9), p. 1207-1226.
42. Dvarionas, D. 2009. *Socialinė ekonomika ir pilietinė visuomenė: metodinė priemonė*. Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
43. Ebrahim, A. 2005. „Accountability Myopia: Losing Sight of Organizational Learning“. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 34 (1), p. 56-87.
44. Eikenberry, A. M., Kluver, J. D. 2004. „The Marketization of the Nonprofit Sector: Civil Society at Risk?“. *Public Administration Review*, 64 (2), p. 132-140.

45. Ervasti, H., Andersen, J. G., Ringda, K. 2012. „Introduction“. In Ervasti, H., Andersen, J. G., Ringda, K. (eds.), *The Future of the Welfare State: Social Policy Attitudes and Social Capital in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar, p. 1-16.
46. Esping-Andersen, G. 1990. *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
47. Esping-Andersen, G. 2002. *Why We Need a New Welfare State*. Oxford. 274 p.
48. Etzioni, A. 1973. „The Third Sector and Domestic Missions“. *Public Administration Review*, Vol. 33, No. 4, p. 314-323.
49. Europos komisija. 2014. Social Innovation. A decade of Changes. Prieiga internete: <http://espas.eu/orbis/document/social-innovation-decade-changes>, žiūrėta 2014.01.30.
50. Evans, B., Richmond, T., Shields, J. 2005. „Structuring Neoliberal Governance: The Nonprofit Sector, Emerging New Modes of Control and the Marketisation of Service Delivery“. *Policy and Society*. Vol. 24 (1), p. 73-97.
51. Evers, A. 2001. “The significance of social capital in multiple goal and resource structure of social enterprises”. In Borzaga, C., Defourny, J. (eds.), *The Emergence of Social Enterprise*. London: Routledge, p. 296-311.
52. Evers, H. D., Gerke S. 2007. *Social and Cultural Dimensions of Market Expansion*. Working Paper, series 24. ZEF - Center for Development Research and Rheinische Friedrich-Wilhelms University Bonn.
53. Gane, N. 2012. „The governmentalities of neoliberalism: panopticism, post-panopticism and beyond“. *The Sociological Review* (60), p. 611-634.
54. Genys, D. 2011. *Lietuvos pilietinės visuomenės ribos ir konfliktai dėl jų: disertacija*. Kaunas. Vytauto Didžiojo universiteto leidykla. 163 p.
55. Gilbert, N. 1999. *Welfare system. The Enabling State. The Welfare Society in the 21st Century*. 42.
56. Granovetter, M. 1985. „Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness“. *American Journal of Sociology*, 91 (3), p. 481-510.
57. Goldstein, A. J., Hazy, K. J., Sibberstang, J. 2008. „Complexity and social entrepreneurship: a fortuitous meeting“. *Emergence: Complexity and Organization*, 10(4): p. 9-24. Prieiga internete: http://www.complexityandsociety.com/files/4913/1717/4955/complexity_science_and_social_entrepreneurship_a_fortuitous_meeting_issue_10_3_3_ac.pdf, žiūrėta 2014.09.30.
58. Guogis, A., Gudelis, D., Stasiukynas, A. 2007. „Nevyriausybių organizacijų ir savivaldybių santykių reikšmė plėtojant vietinę demokratiją: atvejo tyrimai dviejose Lietuvos savivaldybėse“, *Viešojoji politika ir administravimas*. Nr. 22, p. 47-56.

59. Guogis, A. 2004. „Apie kai kurias socialinės nelygybės formavimosi sąlygas Baltijos šalyse“. *Filosofija. Sociologija*. 15 (2), p. 17-21.
60. Hemerijck, A. 2009. „In Search of a New Welfare State in Europe: An International Perspective“. In Powell, J., Hendricks, J. (eds.), *The Welfare State in Post-Industrial Society. A Global Perspective*. Springer, p. 71-98.
61. Hilton, M., McKay, J., Crowson, N., Mouhot, J. F. 2013. *The Politics of Expertise: How NGOs Shaped Modern Britain*. Published to Oxford Scholarship Online.
62. Imbrasaitė, J. 2008. Politinio dalyvavimo dinamika Lietuvoje 1999-2006 m.. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas.
63. Imbrasaitė, J. 2001. Politinis dalyvavimas ir narystė nevyriausybinėse organizacijose. *Sociologija: praeitis, dabartis, perspektyvos*. Kaunas: Technologija, p. 399-323.
64. Imbrasaitė, J. 2002. Politinis dalyvavimas ir socialine aplinka Lietuvoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmai* (1), p. 41- 49.
65. Yin, R. K. 2009. *Case Study Research: Design and Methods*. 4th edition. Applied social research methods. Volume 5. Sage. 219 p.
66. Yin, R. K. 2011. *Qualitative research from start to finish*. New York: The Guilford Press.
67. Jiao, H. 2011. „A conceptual model for social entrepreneurship directed towards social impact on society“. *Social Enterprise Journal*, Vol. 7 (2), p. 130-149.
68. Joy, M., Shields, J. 2013. „Social Impact Bonds: The Next Phase of Third Sector Marketization“. *Canadian Journal of Nonprofit and Social Economy Research*, 4 (2), p. 39-55.
69. Kalanta, M. 2015. Kapitalizmo Lietuvoje tipologinė analizė institucinės kaitos diskurso aspektu. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas. 251 p.
70. Kickert, W. J M, Klijn, E. H., Koppenjan, J. F. M. 1997. „Introduction“. In Kickert, W. J M, Klijn, E. H., Koppenjan, J. F. M., *Managing Complex Networks: Strategies for the Public Sector*, p. 1-14.
71. Kuzmickaitė, D., Dvarionas, D., Civinskas, R. 2004. Socialinė ekonomika: vietos bendruomenės poreikiai ir galimybės. Tyrimo ataskaita. Socialinės ekonomikos institutas, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas.
72. Lane, J. E. 2001. *Viešasis sektorius: sąvokos, modeliai ir požiūriai*. Vilnius: Margi raštai.
73. Laville, J. L. 2001. „France: social enterprises developing „proximity services““. In Borzaga, C., Defourny, J. (eds.), *The Emergence of Social Enterprise*. London and New York. Routledges, p. 100-120.
74. Lehman, G. 2007. „The accountability of NGO in civil society and its public spheres“. *Critical Perspectives on Accounting* (18), p. 645-669.

75. Leonavičius, V. 2005. „Etnometodologija“. In Leonavičius, V., Zenonas, N., Tereškinas, A. *Sociologijos teorijos* (ats. red ir sud. Vylius Leonavičius). Kaunas. VDU leidykla, p. 261-273.
76. Leonavičius, V. 2005. „Mainų teorija“. In Leonavičius, V., Zenonas, N., Tereškinas, A. *Sociologijos teorijos* (ats. red ir sud. Vylius Leonavičius). Kaunas. VDU leidykla, p. 274-291.
77. Lewis, D. 2010. Nongovernmental Organizations, Definition and History. *International Encyclopedia of Civil Society*, p. 1056-1062.
78. Lietuvos statistikos departamentas. Statistika apie ne pelno siekiančius įregistruotus ir veikiančius ūkio subjektus metų pradžioje. Prieiga internete: <http://www.stat.gov.lt/>, žiūrėta 2011.09.30.
79. Lohmann, R. A. 1992. The Commons: New Perspectives on Nonprofit Organization, Voluntary Action and Philanthropy. Jossey-Bass. Prieiga internete: <http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/handle/10535/5310>, žiūrėta 2014.09.30.
80. Maslow, A.H. 1962. „A theory of human motivation“. *Psychological Review* (50), p. 370–396.
81. Matonytė, I. 2003. „Pilietinės visuomenės tyrimo teorinės perspektyvos“. *Viešoji politika ir administravimas* (5), p. 39-47.
82. Matonytė, L., Zdanevičius, A. 2002. „Pilietinės visuomenės problemos. Atvejo studija: Kauno regiono nevyriausybinių organizacijų“. *Viešosios politikos studijos*, 2 (3), p. 4-43.
83. Maxwell, Joseph A. 1992. „Understanding and Validity in Qualitative Research“. *Harvard Educational Review*, 62 (3). Research Library Core, p. 279 – 300.
84. Melnikas, B. 2011. „Dami plėtra globalių transformacijų sąlygomis: šiuolaikiniai iššūkiai“. *Darnaus vystymosi strategija ir praktika*, 1 (5), p. 4-26.
85. Merz, S. 2012. „Missionaries of the new era‘: neoliberalism and NGOs in Palestine“. *Race and Class. Institute of Rase Relations*, 54 (1), p. 50-66.
86. Minkoff, D. C. ir Powell W. W. 2006. „Nonprofit Mission: Constancy, Responsiveness, or Deflection? In Powell, W. W., Steinberg, R. (eds). *The Nonprofit Sector. A Research Handbook*. Second edition. Yale University Press. New Haven & London, p. 591-611.
87. Narozhna, T. 2004. „Foreign aid for a post-euphoric Eastern Europe: the limitations of western assistance in developing civil society“. *Journal of International Relations and Development*, 7(3), p. 243-266.
88. Nevyriausybinių organizacijų informacijos ir paramos centras. 2011. Europoje vyraujančiųjų savanorystės modelių analizė. Tyrimo ataskaita. Vilnius.
89. Nevyriausybinių organizacijų informacijos ir paramos centras. 2014. Nevyriausybinių organizacijų ir valstybinio sektorių bendradarbiavimas. Tyrimo ataskaita. Vilnius.

90. Nevyriausybių organizacijų informacijos ir paramos centras. 2011. Nevyriausybių organizacijų žinomumas ir savanoriška veikla. Tyrimo ataskaita. Vilnius.
91. Nyssens, M. (ed.) 2006. *Social Enterprise/At the crossroads of market, public policies and civil society*. Routledge Studies in the Management of Voluntary and Non-Profit Organizations.
92. Norkus, Z. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: VU leidykla.
93. Ohanyan, A. 2012. „Network Institutionalism and NGO Studies“. *International Studies Perspectives*, 13 (4), p. 366-389.
94. Oster, S. M. 1995. „Introduction“. In Oster, S. W. *Strategic Management for Nonprofit Organizations: Theory and Cases*. Oxford University Press, p. 6-30.
95. Pestoff, V. 2008. „Co-production, the third sector and functional representation in Sweden“. In Osborne, S. P. (ed.), *The Third Sector in Europe. Prospects and challenges*. London and New York. Routledge, p. 159 – 183.
96. Pestoff, V., Brandsen, T. 2009. Public governance and the third sector: opportunities for coproduction and innovation? Paper presented at Conference of the European Group of Public Administration, September 2-4, Malta. Prieiga internete: www.academia.eu
97. Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams teikimo, vykdančią savarankišką savivaldybių funkciją, perspektyvos. 2013. Tyrimo ataskaita. Lietuvos socialinių tyrimų centras, Vilnius. Prieiga internete: http://www.socmin.lt/download/6068/2013-sav_savarankiskas_soc_param_teikim_tyrimas.pdf, žiūrėta 2014.09.30.
98. Popoviciu, I., Popoviciu, S. A. 2011. „Social entrepreneurship, social enterprise and the principles of a community of practice“. *Revista de cercetare si interventie sociale* (33), p. 44 – 55.
99. Powell, J. L., Leedham, C. 2009. „Post-industrial Society and Aging in a Global World: The Demographic Context of Social Welfare“. In Powell, J., Hendricks, J. (eds.), *The Welfare State in Post-Industrial Society. A Global Perspective*. Springer, p. 141-161.
100. Ragin, Ch. C., Becker, S. H. 1992. *What is a case?: exploring the foundations of social inquiry*. Cambridge, Angletterre: Cambridge University Press.
101. Rifkin, J. 2004. *The European Dream. How Europe's Vision of the Future Is Quietly Eclipsing the American Dream*. Polity.
102. Rimaitė, A., Rinkevičius, L. 2008. „Sociokultūrinis rizikos suvokimo konstravimas: teoriniai požiūriai ir jų taikymas tiriant viešąjį diskursą dėl genetiškai modifikuotų organizmų“. *Filosofija. Sociologija*, 19 (2), Lietuvos Mokslų akademijos leidykla, p. 86-96.
103. Risse, T. 2004. *Social Constructivism Meets Globalization*. Prepared for David Held/Anthony McGrew (eds.), *Understanding Globalization: Theories and Controversies*,

- Cambridge: Polity Press. Prieiga internete: http://userpage.fu-berlin.de/~atasp/texte/globalization_constructivism.pdf, žiūrėta 2013.10.15.
104. Robinson, J. 2004. "Squaring the circle? Some thoughts on the idea of sustainable development". *Ecological Economics*, 48, p. 369-384.
105. Said Business School. What is social entrepreneurship? Prieiga internete: <http://www.sbs.ox.ac.uk/ideas-impact/skoll/about-skoll-centre-social-entrepreneurship/what-social-entrepreneurship>, žiūrėta 2013.07.30.
106. Salamon, L. M. 2002. *The Tools of Government: A Guide to the New Governance*. Oxford.
107. Salamon, L. M., Anheier, H. K. 1998. „Social Origins of Civil Society: Explaining the Nonprofit Sector Cross-Nationally“. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 9 (3), p. 213-248.
108. Salamon, L. M., Anheier, H. K., List, R., Toepler S., Sokolowski, S. W. 1999. *Global Civil Society Dimensions of the Nonprofit Sector*. The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project. The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies.
109. Seanor, P. 2011. *Social enterprise networks: The everyday unfolding of social enterprise by interpreting & drawing different views*. Doktoro tezės. University of Huddersfield.
110. Seel, K. E. 2006. *Boundary Spanning: A Grounded Theory of Sustainability in Canada's Nonprofit Sector*. Doktoro tezės.
111. Seibel, W. 1990. „Government / third-sector relationship in a comparative perspective: the cases of France and West Germany“. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. Vol. 1, Nr. 1, p. 42-60.
112. Seitanidi, M. M. 2008. „Adaptive responsibilities: Nonlinear Interactions in Cross Sector Social Partnerships“. *Emergence: Complexity & Organization*. Vol. 10, Nr. 3, p. 51-64.
113. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. 2014-2020 m. ES veiksmų programa: socialinės apsaugos ir darbo ministerijos prioritetai, uždaviniai, priemonės. Pranešimo skaidrės.
114. Spear, R. 2001. „United Kingdom. A wide range of social enterprises“. In Borzaga, C., Defourny, J. (eds.), *The Emergence of Social Enterprise*. London and New York. Routledges, p. 252-271.
115. Steinberg, R., Powell, W. W. 2006. *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*. 2nd ed. New Haven: Yale University Press. Database: eBook Academic Collection (EBSCOhost).
116. Sustainable development definitions. Prieiga internete: <http://www.gdrc.org/sustdev/definitions.html>, žiūrėta 2014.09.30.
117. Šimašius, R. 2007. *Ne pelno organizacijos: Prigimtis ir reglamentavimas*. Vilnius.

118. Šiliauskas, S. 2005. „Pilietinės visuomenės ir pilietiškumo diskursai modernioje demokratijos refleksijoje“. *Viešoji politika ir administravimas*, 11, p. 26-33.
119. Taylor, R. 2010. *Third Sector Research*. Springer. New York. 342 p.
120. Tamutienė, I., Civinskas, R. 2011. Nevyriausybinio sektoriaus institucinio tvarumo, savanorių įtraukimo, tarpusavio bendradarbiavimo, indėlio į šalies ūkio augimą ir galimybių plėtojimo tyrimo ataskaita. *Factus Dominus*.
121. Tamutienė, I., Šimkus, A. 2012. „Savanoriškos veiklos valdymas Lietuvoje: nevyriausybinių organizacijų patirtys“. *Organizacijų vadyba: Sisteminiai tyrimai*, 64, p. 105-121.
122. Trisoglio, A. R. 1996. *Sustainable Development in a Complex World*. PhD Thesis. University College London.
123. Weerawardena, J., Mort, G. S. 2006. „Investigating social entrepreneurship: A multidimensional model“. *Journal of World Business*, 41, p. 21-35.
124. Worth, M. J. 2013. *Nonprofit Management: Principles and Practice*. Sage Publications. 480 p.
125. Zahra, S. A., Rawhouser, H. N., Bhawe, N., Neubaum, D. O., Hayton, J. C. 2008. „Globalization of social entrepreneurship opportunities“, *Strategic Entrepreneurship Journal*, Vol. 2 No. 2, p. 117-131.
126. Zimmer, A. 2001. „Corporatism revisited: the legacy of history and the German nonprofit sector“. In Anheier, H. K., Kendall, J. (eds.), *Third sector policy at the crossroads: an international nonprofit analysis*. Routledge studies in the management of voluntary and nonprofit organizations. Routledge, London, UK, p. 114-126.
127. Zimmer, A. 2004. „Corporatism revisited: the legacy of history and the German nonprofit sector“. In Anheier, H. K., Kendall, J. (eds.), *Third Sector Policy at the Crossroads: an international nonprofit analysis*, p. 114-126.
128. Žaltauskas, M. 2015. Nacionalinė NVO koalicija. Pranešimo skaidrės. Nevyriausybinių organizacijų informacijos ir paramos centras.
129. Žalimienė, L., Rimšaitė, E. 2007. Nevyriausybinių organizacijų metamorfozės – nuo labdaringos pagalbos vargšams XVIII amžiuje iki socialinių paslaugų rinkos dalyvio šiuolaikinėje visuomenėje. *Socialinis darbas. Mokslo darbai*, 6 (1), p. 83-96.
130. Žiliukaitė, R., Ramonaitė A., Nevinskaitė L., Beresnevičiūtė V., Vinogradnaitė I. 2006. *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Vilnius: Versus aureus, 405 p.
131. Žiliukaitė, R. 2012. Kiekybinis NVO sektoriaus augimas Lietuvoje: organizacijų, bet ne dalyvių. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* (1), p. 242-257.
132. Žukauskaitė, A. 2013. „Nuo biopolitikos prie biofilosofijos: M. Foucault, G. Agambenas, G. Deleuze‘as“. *Problemos: mokslo darbai* (84), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 84-98.

Dokumentų šaltiniai (Lietuvos Respublikos teisės aktai, nutarimai ir kiti dokumentai):

1. LR Nevyriausybinų organizacijų plėtros įstatymas. 2013 m. gruodžio 19 d. Nr. XII-717. Įsigaliojo 2014 m. sausio 4 d.
2. LR Asociacijų įstatymas. 2004 m. sausio 22 d. Nr. IX-1969. Aktuali redakcija – 2010-12-28.
3. LR Socialinių įmonių įstatymas. 2004 m. birželio 1 d. Nr. IX-2251. Aktuali redakcija – 2012-01-01.
4. LR Labdaros ir paramos fondų įstatymas. 2003 m. gruodžio 22 d. Nr. IX-1940.
5. LR Viešųjų įstaigų įstatymas. 1996 m. liepos 3 d. Nr. I-1428. Aktuali redakcija – 2007-01-18.
6. LR Visuomeninių organizacijų įstatymas. 1998 m. birželio 11 d. Nr. I-784. Galiojo iki 2004 m. vasario 13 d.
7. LR Labdaros ir paramos įstatymas. 1993 m. birželio 3 d. Nr. I-172. Aktuali redakcija – 2013-01-01.
8. LR Pridėtinės vertės mokesčio įstatymas. 2002 m. kovo 5 d. Nr. IX-751. Aktuali redakcija – 2013-09-26.
9. LR Pelno mokesčio įstatymas. 2001 m. gruodžio 20 d. Nr. IX-675. Aktuali redakcija – 2013-12-30.
10. LRV nutarimas „Dėl nevyriausybinių institucijų, dalyvaujančių įgyvendinant Lietuvos Respublikos Vyriausybės socialinės reformos programą, skatinimo“. 1992 m. balandžio 2 d. Nr. 226.
11. LRV nutarimas „Dėl ne pelno organizacijų (įmonių) įstatų pagrindinių nuostatų patvirtinimo“, 1992 m. gegužės 26 d. Nr. 393.
12. LRV nutarimas „Dėl nacionalinės darnaus vystymosi strategijos patvirtinimo ir įgyvendinimo“, 2003 m. rugsėjo 11 d. Nr. 1160 (atnaujinta LRV nutarimu 2009 m. rugsėjo 16 d. Nr. 1247).
13. LRV nutarimas „Dėl Socialinių paslaugų infrastruktūros plėtros 1998–2003 metų programos“, 1998 m. vasario 19 d. Nr. 202.
14. Vaikų dienos centrų projektų vertinimo ir atrankos konkurso organizavimo nuostatai (2002 – 2011 m.). Prieiga internete: www.socmin.lt

PRIEDAI

1 priedas. Kokybinio interviu gairės

[Esu VDU sociologijos doktorantė, atlieku tyrimą apie psichosocialines paslaugas teikiančias NVO. Norėčiau pakalbėti apie NVO socialinės, ekonominės ir politinės veiklos sąlygas siekiant išlikti ir atrasti savo vietą visuomenėje. Tyrime apklausiami privačių psichosocialines paslaugas teikiančių NVO, kurios derina tarpusavyje socialinę, ekonominę ir politinę veiklas, vadovai. Mūsų pokalbį, jeigu Jūs neprieštaraujate, norėčiau įrašyti. Interviu metu surinkti duomenys yra anonimiški (nei organizacijos pavadinimas, nei jūsų asmens duomenys nėra atskleidžiami). Interviu trukmė iki 60 min. Norėčiau užduoti pirmąjį klausimą]

1. Kokia jūsų organizacijos misija ir tikslas?
2. Su kokiomis pagrindinėmis problemomis susidūrėte organizacijos gyvavimo laikotarpiu?
3. Kokie jūsų finansavimo šaltiniai?
4. Ar nuo pat NVO įsikūrimo buvo idėjų teikti tam tikras paslaugas? Kas trukdė nuo pat pradžių teikti?
5. Ar laikote save rinkos dalyve? Ar esate konkurencingi? Ar jaučiate konkurenciją?
6. Kokias teikiate mokamas paslaugas?
7. Kas Jums yra verslumas? Nuo ko priklauso verslumas?
8. Ar galite savo organizaciją laikyti verslia? Ko trūksta? Kokias verslo priemones taikote savo veikloje?
9. Ar Jūsų darbuotojai verslūs? Kokių kompetencijų trūksta darbuotojams, kad jie taptų verslesni?
10. Ar galima laikyti NVO dirbančius darbuotojus tam tikros srities ekspertais?
11. Kaip pavyksta suderinti savo įstaigos tikslų siekimą ir paslaugų pardavimą? Kokie sunkumai?
12. Kokia bendradarbiavimo patirtis su verslo įmonėmis?
13. Kokia bendradarbiavimo patirtis su savivaldybe, vyriausybe?
14. Kokias rizikas patiria organizacija?
15. Kaip Jūs atsiskaitote visuomenei? Kas prižiūri Jūsų veiklą? Ar NVO pasitiki žmonės / klientai?
16. Kaip keitėsi organizacijos darbuotojų tarpusavio bendravimas, tapus konkurencinga rinkos dalyve?
17. Kodėl jūs asmeniškai dirbate NVO, o ne versle ar kitur?

Demografiniai duomenys

1. Kiek Jums metų? _____
2. Vyras _____ Moteris _____
3. Koks Jūsų išsilavinimas? Kokia išsilavinimo sritis?
4. Jūsų darbo patirtis NVO sektoriuje _____
5. Miestas, kuriame įsteigta organizacija _____
6. Organizacijos įsteigimo data _____
7. Jūs esate organizacijos: steigėjas vienas iš steigėjų vadovas
8. Darbuotojų organizacijoje skaičius _____
9. Ekonominės veiklos sritis _____

2 priedas. Kokybinio tyrimo dalyvių demografinės charakteristikos

Eil. Nr.	Lytis		Amžius		Išsilavinimas		Steigėjas / Vadovas		Miestas		
	Moteris	Vyras	27-41	42-56	Aukštasis (socialinių / humanitarinių mokslų)	Aukštasis (gamtos / medicinos mokslų)	Steigėjas / vienas iš steigėjų	Vadovas	Kaunas	Vilnius	Šiauliai
1	V			V		V		V		V	
2	V		V			V			V		
3	V		V			V			V		
4	V			V		V		V		V	
5	V		V			V		V		V	
6	V			V		V			V		
7	V		V			V		V		V	
8	V		V			V		V		V	
9	V			V		V					V
10		V		V		V		V			V
11	V			V		V					V
12	V			V			V				V
13	V		V			V		V		V	
14	V		V			V		V		V	
15	V		V			V		V		V	
16	V			V		V			V		V
17	V			V		V		V		V	
18	V		V			V					V
19	V			V			V		V		
20		V	V			V		V		V	
21	V			V			V		V		

Tyrimo dalyvių amžiaus vidurkis – 41,76 metai.

3 priedas. Tyrime dalyvavusių nevyriausybinių organizacijų duomenys (įkūrimo metai, darbuotojų skaičius, ekonominės veiklos sritys)

Eil. Nr.	Įkūrimo data	Darbuotojų sk.	Ekonominės veiklos sritys (1, 2, 3, 4, 5, 6)	Eil. Nr.	Įkūrimo data	Darbuotojų sk.	Ekonominės veiklos sritys (1, 2, 3, 4, 5, 6)
1	2000	5	1, 2, 3	11	2002	13	2, 3 – mato save
2	1992	15	2	12	1996	11	2, 3, 5
3	2004	7	1,2	13	2009	9	2, 3, 5
4	2010	2	2	14	2006	7	3 (mato save), 4, 6
5	2005	6	5	15	2001	8	2, 4, 6
6	1994	15	2,4	16	1999	17	1, 2, 3, 5
7	2003	3	2	17	2010	6	2, 4 (mato save)
8	2001	12	1,2	18	2004	38	2
9	1996	11	2	19	2009	2	1, 2, 3 (mato save)
10	2004	6	1,2	20	2001	18	1, 2, 3, 5

Pelno nesiekiančių nevyriausybinių organizacijų ekonominės veiklos sritys sudarytos pagal autorių, išskirtos atsižvelgiant į tyrimo duomenis:

- 1 – Psichologinis konsultavimas, supervizijos
- 2 – Mokymai, seminarai, paskaitos
- 3 – Išleistų leidinių ir sukurtų produktų pardavimas
- 4 – Profesinis orientavimas (įvairūs profesiniai suaugusiųjų kursai)
- 5 – Vaikų ir jaunimo užimtumo, ugdymo ir laisvalaikio organizavimas
- 6 – Konsultavimas projektų rengimo klausimais

4 priedas. Informantų išsilavinimas

Išsilavinimas	Informantų sk.
Aukštasis (psichologija)	7
Aukštasis (soc. darbas; klinikinis socialinis; soc. pedagogika)	7
Aukštasis (filologija, pedagogika)	3
Aukštasis (sociologija; socialiniai ir politikos mokslai)	3
Aukštasis (biologija ir chemija; chemijos pramonė)	2
Aukštasis (ekonomika, vadyba)	2

Išsilavinimas	Informantų sk.
Aukštasis (medicina)	1
Aukštasis (edukologija)	1
Aukštasis (žurnalistika)	1
Aukštasis (visuomenės sveikata)	1
Asmenų skaičius, turinčių daugiau nei 2 aukštuosius	7

Živilė KĖRYTĖ

**LIETUVOS PSICHOSOCIALINĖS PASLAUGAS TEIKIANČIOS
NEVYRIAUSYBINĖS ORGANIZACIJOS: SOCIALINĖS MISIJOS
IR VERSLUMO DERINIMAS**

Daktaro disertacija

Išleido ir spausdino – Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos Leidybos skyrius
(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)

Užsakymo Nr. K15-081. Tiražas 15 egz. 2015 07 10.

Nemokamai.